

Latvijas

Ilga Apine
Vladislavs Volkovs

krievu

identitāte:

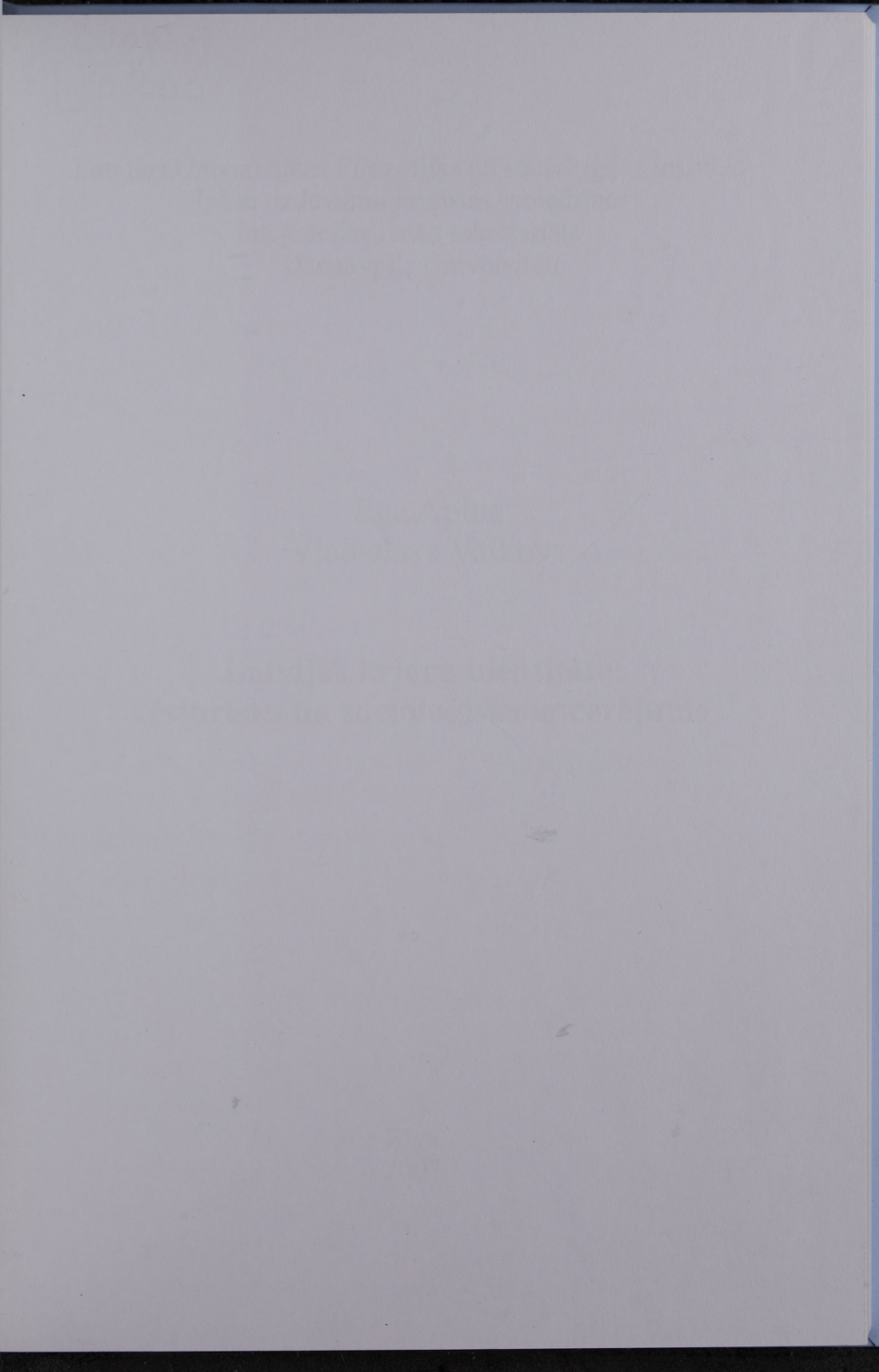

vēsturisks un socioloģisks apcerējums

ĪPAŠU UZDEVUMU MINISTRA
SABIEDRĪBAS INTEGRĀCIJAS
LIETAS SEKRETARIĀTS

2008-4
L 233

L
3

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts
Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības
integrācijas lietās sekretariāts
Daugavpils Universitāte

Ilga Apine
Vladislavs Volkovs

**Latvijas krievu identitāte:
vēsturisks un socioloģisks apcerējums**

Rīga
2007

UDK 323.1 (474.3)

Ap 340

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0308081024

Grāmatas sagatavošanu un izdošanu finansēja Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts.

Projekta koordinatore: Vallija Rone
Zinātniskais redaktors: *Dr. hist.* Leo Dribins
Redaktore: Arta Jāne
Vāka dizains: Matīss Kūlis
Makets: Juris Spruksts

Recenzents: *Dr. hist.* Aleksandrs Ivanovs

Tulkotājs (angļu val.): *Prof.* Jānis Vējš

© Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007

© I. Apine, I daļa, 2007

© V. Volkovs, II daļa, 2007

© Mākslinieciskais noformējums Matīss Kūlis

ISBN 978-9984-624-55-6

Saturs

Ievads. I. Apine, V. Volkovs	7
Krievu problēma Latvijās vēsturē. I. Apine	
1. Krievu iedzīvotāju kolektīvās identitātes	
vēsturiskie priekšnoteikumi	9
1.1. Ieceļošanas apstākļi	9
1.2. Krievi Latvijā jaunajos laikos 18.–19. gadsimtā	20
1.3. Krievu minoritāte Latvijās neatkarīgajā valstī (1918–1940)	33
1.4. Padomju totalitārisma ietekme uz krievu identitāti	48
2. Krievu tēma latviešu autoru darbos	56
2.1. Krievijas impērijas laiks	56
2.2. Latvijās neatkarīgajā valstī (1918–1940)	67
2.3. Trimdas autori par krieviem	73
3. Latvijas Republikas likumdošanas ietekme uz krievu minoritātes identitāti	79
4. Latviešu un krievu psiholoģiskā saderība	89
Krievu minoritātes kolektīvā identitāte	
Latvijas Republikā. V. Volkovs	
1. Lingvistiskā identitāte kā sociālo zinātņu objekts	97
1.1. Valoda un sabiedrība: pievilkšanās un atgrūšanās	98
1.2. Lingvistiskā, etniskā un nacionālā identitāte	102
2. Latvijas krievu minoritātes lingvistiskās identitātes meklējumi un tās strukturēšana	110
2.1. Latvijas krievu minoritātes lingvistiskās identitātes veidošanās vēsturiskie priekšnoteikumi	110
2.2. Krievu minoritātes lingvistiskās identitātes demogrāfiskais pamats	114

2.3. Krievu minoritātes lingvistiskās identitātes konstruēšanās pēc 1991. gada	116
2.4. Krievu jaunatnes lingvistiskā identitāte	121
2.5. Lingvistiskās identitātes vieta etniskajā identitātē	125
2.5.1. Latvijas krievu identitāte ir iedzimto un konstruēto sociālo, kultūras un psiholoģisko elementu savijums	127
2.5.2. Latvijas krievu etniskā identitāte kā lingvistiskā identitāte	132
2.5.3. Latvijas krievu etniskās identitātes pilnveidošanas galvenais pamats	134
2.5.4. Latvijas krievu etniskās identitātes un Latvijas pilsoniskās identitātes pretrunīgā mijiedarbība	136
3. Latvijas krievu lingvistiskās kolektīvās identitātes sociālā loma	143
3.1. Kolektīvā identitāte: multikulturālisma un liberālisma skatījums	143
3.2. Krievu lingvistiskā identitāte Latvijas pilsoniskās sabiedrības kontekstā	149
3.3. Krievu kolektīvā identitāte sabiedrisko organizāciju izpratnē	168
3.3.1. "Latvijas krievu kopiena"	169
3.3.2. "Latvijas krievu diaspora"	174
3.3.3. "Latvijas krievu pasaule"	176
3.3.4. Eksperti par krievu lingvistisko identitāti Latvijā	177
3.3.5. Eksperti par krievu kolektīvo identitāti vispārpilsoniskās identitātes kontekstā	179
3.3.6. Eksperti par pilsonisko sabiedrību Latvijā	182
4. Latvijas krievu etniskās uzvedības īpatnības	188
4.1. Kategorija "etniskā uzvedība"	188
4.2. Etnoloģiskie pētījumi Latvijā par krievu etniskās minoritātes uzvedības strukturējuma īpatnībām	191

4.3. Etniskās uzvedības strukturējums dzīves kvalitātes standartu ietekmē	199
4.4. Dzīves kvalitātes ietekme uz Latvijas krievu etnisko uzvedību	202
4.4.1. Priekšstats par pastāvošajiem dzīves apstākļiem	202
4.4.2. Priekšstats par dzīves mērķiem un vērtībām	206
4.4.3. Priekšstats par sociālās komunikācijas tīklu sabiedrībā	209
4.4.4. Dzīves kvalitāte Latvijā: nacionālās atšķirības vai nacionālā nevienlīdzība?	213
Nobeigums. I. Apine, V. Volkovs	214
Literatūra	217
The Historical Preconditions of the Collective Identity of the Russian Inhabitants of Latvia. I. Apine	230
Collective Identity of the Russians in Latvia Sciences. V. Volkov	249

Ievads

Grāmata turpina autoru agrāk iesāktos pētījumus par krievu likteņiem Latvijā un viņu identitātes evolūciju. Ja grāmatā „Slāvi Latvijā” (1998) tēmas attīstība novesta līdz 20. gadsimtam, tad šajā publikācijā uzsvars likts tieši uz 20. gadsimta norisēm. Iecerēts sniegt nevis detalizētu krievu dzīves izklāstu (Latvijā izdotas līdzīgas grāmatas), bet gan cauri vēstures posmiem izziņāt krievu iedzīvotāju identitātes pārmaiņas. Autori vēlējas izpētīt, kā krievu cilvēki dažādos laikos apzinājās savu vietu starp Latviju un Krieviju, savu lomu Latvijas sabiedrībā un attiecībās ar pamattautu latviešiem. Tāpēc tiek piedāvāts arī ieskats dažādu laikmetu latviešu autoru spriedumos par krieviem.

Savos secinājumos mēģinājām izvairīties no vienpusības. Daudzreiz konstatēta krievu iedzīvotāju daļas grūti pārvaramās padomiskās identitātes sekas. Par to rakstīts arī šajā grāmatā. Tomēr gribējām pievērst uzmanību arī otrai pusei – tam, ka krievu minoritātes adaptāciju jaunajos apstākļos un integrēšanos Latvijas sabiedrībā kavēja arī nepilnības likumdošanā un noskaņas latviešu sabiedrībā (rusofobija). Tāpat mums likās būtiski atgādināt un pamatot ar vēstures faktiem, ka integrācijas process nesākās 1991. gada 21. augustā no nulles punkta, ka latviešu un krievu sadzīvošanai ir ilgstoša priekšvēsture un ka nav nopietnu šķēršļu sapratnes nostiprināšanai Latvijas sabiedrībā. Vēsturē sakņotās tradīcijas apstiprina socioloģiskie pētījumi.

Vēsturiskais process un Latvijas mūsdienu realitāte nacionālās valsts un nacionālo minoritāšu mijiedarbība ietekmēja krievu nacionālās grupas īpašību nostiprināšanu. Kā parāda pētījumi, pēc Latvijas Republikas atjaunošanās, sākot ar 1991. gadu, krievi aktualizēja savu etnisko kolektīvo identitāti kā lingvistisko identitāti. Mūsaprāt, krievu minoritātes kolektīvās identitātes nostiprināšana liecina par nopietnu vēsturisku transformāciju, kas skar šīs etniskās grupas identitāti Latvijas sabiedrībā. Šo transformāciju īsumā var raksturot kā pārēju no bijušās padomju

identitātes (ar impēriskām iezīmēm) uz identitāti, kas raksturo vienu no nacionālajām minoritātēm Latvijas nacionālajā valstī.

Kā liecina socioloģiskie pētījumi, krievu minoritātes kolektīvās identitātes nostiprināšana nav pretrunā ar Latvijas likumdošanu un multikulturālās sabiedrības principiem. Bet, kā parāda gan mūsu, gan citu zinātnieku pētījumi, krievu etniskās kolektīvās identitātes vājās saiknes ar pilsonisko identitāti var ne tikai novājināt visu Latvijas sabiedrību, tās demokrātisko integritāti, bet arī apturēt etniskās minoritātes ekonomisko un sociālo labklājību un garīgo attīstību. Latvijas krievu minoritātes kolektīvās identitātes harmoniskā saistība ar demokrātiskās sabiedrības vērtībām var stimulēt pilsoniskās identitātes nostiprināšanu krievu apziņā.

Autori

Ilga Apine

Krievu problēma Latvijas vēsturē

I. Krievu iedzīvotāju kolektīvās identitātes vēsturiskie priekšnoteikumi

1.1. Ieceļošanas apstākļi

Vissenākie slāvu un baltu kontakti saistīti ar viņu piederību vienai – indoeiropiešu pirmtautai. 3.–2. gadu tūkstoši pirms Kristus dzimšanas indoeiropieši izplatījās pa visu Eiropu un ieņēma lielas platības no Reinas līdz Urāliem, no Skandināvijas līdz Melnajai jūrai. Tā ir teritorija, kurā tagad izvietojušās daudzas valstis: Vācija, Čehija, Polija, Krievija, Baltkrievija, Ukraina, arī Latvija un Lietuva. Tagadējā Latvijas teritorijā 2. gadu tūkstoši pirms Kristus indoeiropiešu kopējā vilnī ienāca balti, sastopot tur jau esošās somugru ciltis.

Plašā indoeiropiešu saime sevī ietvēra dažādas arheoloģiskās kultūras un vairākus antropoloģiskos tipus. Savstarpēji vistuvākie bijuši balti, slāvi un ģermāņi. No aizvēstures saglabājušās dažas kopīgas iezīmes viņu valodās, latviešu valodā valodnieki konstatē senus aizguvumus no slāvu un ģermāņu valodām. Latviešu mitoloģijas pētnieks Pēteris Šmits bija pārliecināts, ka daži mīti un ticējumi bijuši kopīgi visām indoeiropiešu saimē ietilpstošajām grupām: par debesīm kā tēvu, par zemi kā māti, par Pērkonu, Sauli u.c. Tie varēja atspoguļoties līdzīgās paražās un ietekmēt dzīvesveidu. [Šmits, 11.–13. lpp.]

Par slāvu pirmdzimteni ir dažādas hipotēzes. Visvairāk nostiprinājusies un pārliecinošāk argumentēta ir versija par visu slāvu agrīnās kultūras kopēju bāzes areālu starp Oderu un Vislu, tātad mūsdienu Polijā. 5.–8. gadsimtenī pēc Kristus notika plaša slāvu migrācija dažādos virzienos. Tā slāvi ienāca somugru apdzīvotajā Pievolgā un baltu apdzīvotajā Daugavas augštecē. Dažos gadsimtos slāvi krietni paplašināja savu teritoriju, kamēr balti saglabāja tikai sesto daļu no kādreizējām apmešanās vietām. Slāvu cilšu organizācija bijusi labāk piemērota ātrai pārceļošanai un

jaunu teritoriju ieņemšanai, viņi bija mobilāki un kareivīgāki. Balti nav bijuši iekarotāji, viņi cēluši savus pilskalnus, lai aizstāvētos.

Slāvu ienākšanas veidu, tāpat kā citas senās migrācijas, varētu saukt par infiltrāciju reti apdzīvotajā baltu un somugru cilšu telpā.

Tāda iespriešanās tomēr varēja izraisīt arī jaunu pārceļošanu. Tā Daugavas augštecē dzīvojošie slāvu „izkustinātie” balti, to vidū arī senie latgaļi, lielākā skaitā ieradās Austrumlatvijā. Tādējādi šeit palielinājās baltu īpatsvars (salīdzinājumā ar somugriem (lībiešiem)) un tas noteica latviešu etnoģenēzes virzienu. [Denisova, 6.–8. lpp.] Austrumos palikušie balti ar laiku pārslāvojās. Par Polockas krivičiem zinātnieki spriež, ka tie ir pārslāvoti balti. Izšķiroša loma bija slāvu skaitliskajam pārsvaram, līdzīgi tam kā lībiešu ieplūšanu latviešos noteica baltu skaitliskais pārsvars.

Turpmākajos gadu tūkstošos iedzīvotāju masveida migrācijas vairs nav notikušas. No neolīta laikiem mūsdienā Latvijā notiek materiālās un garīgās kultūras pārmantojamība. Etniskajos procesos pārsvaru guva baltu elements. Kad izbeidzās tautu staigāšana un nostabilizējās iedzīvotāju grupu izvietojšanās, no 1. gadu tūkstoša par baltu vistuvākiem kaimiņiem kļuva Pleskavas, Novgorodas, Polockas un Vitebskas slāvi – vēlākie krievi un baltkrievi. Starp etniskajiem areāliem noteiktas striktas robežas neizveidojās. Notika arheoloģisko kultūru sintēze, etniskā mijiedarbība un arī antropoloģiskā metisācija (populāciju sajaukšanās), jo antropoloģisko tipu robežas nesakrīt ar etniskajiem areāliem.

Robežas sāka vilkt valstis – Lietuvas Lielkņaziste un Livonija. Livonija centās paplašināt savu teritoriju austrumu virzienā un uzbruka slāvu zemēm. 13. gadsimtā krustneši tika līdz Veļikajas upei, brīžiem sagrāba svarīgus kņazistu centrus (ap 1240. gadu – Izborsku un Pleskavu), bet atkāpās, sastopoties ar slāvu spēcīgu pretsparu. Izšķiroša bija Novgorodas kņaza Aleksandra uzvara kaujā uz Peipusa ezera 1242. gadā. Aiz Ludzas, Krāslavas un Viļakas apstājās Livonijas tieksme paplašināt savu teritoriju austrumu virzienā – tur atradās Livonijas galējā robeža. Abrene ietilpa Livonijas sastāvā, bet Livonija zaudēja Abreni 1464. gadā un tā nonāca Pleskavas pārvaldīšanā.

Slāvu klātbūtni feodālajā Livonijā radīja viņu sakari ar Rīgas pilsētu un Daugavas ūdensceļu nozīme tirdzniecībā. Livonija

sastāvēja no piecām iekšēji patstāvīgām daļām un starp tām (piemēram, bīskapiem un ordeņa brāļiem) norisinājās cīņa par varu un ietekmi. Arī Rīga ar bagāto un ietekmīgo tirgotāju kārtu vēlējās lielāku patstāvību. Rīga bija kļuvusi par Eiropas mēroga tirdzniecības centru. Pilsēttiesības un līdz ar to arī Gotlandes tiesības – privilēģijas tirgotājiem – Rīga ieguva 1225. gadā. Līdz 14.–15. gadsimtam Rīga izveidojās par lielu pilsētu ar 8–15 tūkstošiem iedzīvotāju. Tā arī bija vienīgā pilsēta ar politisku nozīmi, kurai bija aizbildniecība pār Cēsīm, Kuldīgu, Ventspili, Pilteni, Aizputi. Rīgas pašvaldībai bija savi pārstāvji muižniecības saietā – landtāgā.

Daugavas tirdzniecības ceļa svarīgā loma iezīmējās jau 1. gadu tūkstoši pirms Kristus, jo Daugavas–Dņepras–Volgas ūdensceļš savienoja Rietumu zemes ar skitu kultūras pasauli. [Graudonis, 50.–51. lpp.] Tāpēc pa Daugavu (arī pa sauszemes ceļiem) uz Rīgu tiecās tirgotāji no kaimiņu zemēm – arī no slāvu zemēm. Sakarus veicināja noslēgtie līgumi. Bīskapa Alberta 1212. gadā ar Polockas kņazu noslēgtajā līgumā, kurā tas atteicās no savām meslu tiesībām latgaļu zemēs, bija paredzēts, ka Daugavai jābūt brīvai un pieejamai visādu veidu tirdznieciskai darbībai. 1229. gadā tika parakstīts līgums starp Smoļenskas kņazu Mstislavu (viņš pārstāvēja Smoļenskas, Polockas, Vitebskas tirgotāju intereses) un Rīgas, Gotlandes un citu vācu pilsētu tirgotājiem. Līgums reglamentēja vācu un krievu tirgotāju līdztiesīgu un brīvu preču pārvadāšanu.

1282. gadā Rīga iestājās Hanzā – Ziemeļvācijas pilsētu tirdznieciskajā un politiskajā savienībā, kuras sastāvā bija arī slāvu pilsētas. Hanza bija ļoti ieinteresēta tirdzniecībā ar Polocku, Smoļensku, Pleskavu, Novgorodu. Krievu valoda tika atzīta un lietota Hanzas pilsētās. 16. gadsimtā Rīga sekmīgi konkurēja ar līdzīgām Hanzas savienības pilsētām. Tirdznieciskas attiecības starp pilsētām šajā posmā regulēja jauni līgumi. 1406. gadā Rīga bija noslēgusi līgumu ar Polocku, kas ietilpa Lietuvas Lielkņazistes sastāvā, tāpēc nākošajā gadā līgumu akceptēja lielkņazs Vītauts. 1423. gadā Livonijas trīs lielākās pilsētas (Rīga, Rēvele, Tartu) 73 citu Hanzas pilsētu vārdā noslēdza līgumu ar Novgorodu. Tā tika radīts tiesisks pamats krievu un Livonijas tirgotāju pozīcijām Rīgā.

Rīgā visas saimnieciskās dzīves vadīšana atradās vācu liel-tirgotāju rokās, Lielajā un Mazajā ģildē bija pārstāvēti tikai vācieši. Tomēr kaut kādas pozīcijas sāka ieņemt arī nevācieši. Specifiskie latviešu amati bija namdari, kaņepāju kulstītāji, svērēji. Viņi sāka organizēt savas amatu brālības. Rīgā pastāvēja īpaša cunfte un jauns – krievu krāmu bodnieku – amats. Izveidojās neliela slāvu tirgotāju kolonija. [Zeids, 129. lpp.] Vēstures literatūrā detalizēti aprakstīts baltkrievu (litvinu, kā viņi sevi dēvēja, ilgstoši atrodoties Lietuvas Lielkņazistes sastāvā) tipisks ienākšanas ceļš viduslaiku Rīgā. Ar strūgām un plostiem ik vasaru pa Daugavu lejup devās simtiem tirgotāju un amatnieku no Polockas un Vitebskas, lai rudenī dotos atpakaļ. Slāvu tirgotāju vajadzībām tika iekārtoti pareizticīgo dievnami. Ilgstoša vēsture bija Sv. Nikolaja baznīcai.

Pastāvēja arī sauszemes ceļi tirdznieciskiem sakariem ar austrumu kaimiņiem, piemēram, Alūksnes tirdzniecības ceļš, kas gāja gar Gauju. Arī Cēsis un Alūksnē parādījās pareizticīgo baznīcas tirgotāju vajadzību apmierināšanai. Bija arī citi cēloņi un apstākļi slāvu ienākšanai Livonijas austrumu daļā. E. Dunsdorfs norāda, ka 16. gadsimtā pagastu dokumentos parādās slāvu uzvārdi. Krievu autors G. Stančinskis uzskatīja, ka tirdznieciskie un cita veida sakari ar Livonijas pilsētām vairoja krievu cilvēku pieredzi par citu tautu dzīvi, paplašināja abu pušu redzesloku. Rietumu civilizācijas elementi (pilsētu kārtība un struktūra, sadzīves kultūra) jau manāmi iespiedās Pleskavas un Novgorodas dzīvē. Taču šis process nebija vēlams Maskavas valdniekiem, kuri jau bija sākuši veidot savu centralizētu valsti un drīz vien pakļāva savai varai šīs Ziemeļrietumkrievzemes provinces.

Etnonīmam „krievi” latviešu valodā esot sena izcelsme. Tas radies no latgaļu kontaktiem ar Polockas krivičiem – topošā baltkrievu etnosa ļoti būtisku sastāvdaļu. Vēlāk tā lietojums tika paplašināts un ar to varēja apzīmēt gan Novgorodas slovēņus, gan tirgotājus no Vitebskas un Pleskavas. Etnonīma biežā lietošana latviešu folklorā ir vēl viens pierādījums tam, ka kontakti ar slāviem bijuši sistemātiski. Biežāk par krieviem tiek pieminēti vienīgi kopš 13. gadsimta šeit blakus un pastāvīgi dzīvojošie vācieši. Krišjāņa Barona savāktajās „Dainās” ir 496 tautas dziesmu varianti, kuros pieminēti krievi. Folkloras sektora materiālos ir

916 tādu gadījumu. Maz šādu dziesmu pierakstīts Kurzemē, vairāk Vidzemē (Rīgā un Madonā), bet visvairāk – Latgalē, kur atradās robeža ar slāviem un kur vienmēr bijis vairāk ieceļotāju no austrumiem.

Kā parādīts folklorista J. Rozenberga pētījumā par leksēmas „krievi” semantiskajiem variantiem, to bijis ļoti daudz. Redzams, ka noteicošais bija tā krievu cilvēka, ar kuru latvieši saskārās, sociālais statuss un loma, kādu viņam bija piešķīrusi vēsture un konkrētie apstākļi. Mierlaika apstākļos tas bija krievu tirgotājs vai baltkrievu strūdinieks Rīgā, kaimiņu sādžā dzīvojošais zemnieks vecticībnieks. Veidojās parastās sadzīviskās situācijas vai lietišķie kontakti. Tas atspoguļots latviešu folklorā, tautas dziesmās, kuras liecina par draudzēšanos un pat saradošanos ar krieviem:

„Krievis, krievis, tautu dēls, aizved mani Krievzemē”,

„Dod, Dieviņ, lielai augt, es būš krieva līgaviņa”,

„Krievi, krievi, leiši, leiši – mani balti bāleļi”.

[Rozenbergs, 100.–101., 109. lpp.]

Diametrāli pretējs ir krieva tēls, ko latviešu zemnieki iepazīna biežajos karos. No Ivana III laika, no 1469. gada gandrīz pusotru gadsimtu latviešu zemnieki izcieta biežos Maskavijas karaspēka iebrukumus. Tas ir laiks, kad Krievija, atbrīvojusies no tatāru ilgstoši uzspiestajām atkarības attiecībām, sāka apvienot krievu zemes. Ivana IV Bargā rokās atradusies stratēģiskā izvēle: vai Krievija atdzīvinās savus agrākos (12.–13. gadsimtu) starptautiskos sakarus un tuvināsies ar Rietumiem (Pleskavai un Novgorodai šādi sakari jau bija nodibināti) vai izvēlēsies antieuropeisku attīstības ceļu? Uzsākot Livonijas karu un nodibinot „opričninu”, Maskavijas cars ievirzīja Krieviju antieuropeiskās stratēģijas virzienā, iedibinot arī monarhistiskā autokrātisma tradīcijas iekšzemē. [Янов, стр. 68–79.]

Krievijas karaspēka iebrukumos netika šķirots, kādas tautas teritoriju tas pārstaigāja – tie varēja būt latvieši vai igauņi (tad iebrucēji to uztvēra kā vācu zemi) vai radniecīgā baltkrievu tauta, kuras teritoriju, ko Maskavā sauca par Lietuvu, tāpat ieņēma ar uguni un zobenu. A. Spekke uzskata, ka latviešu zemnieki gan atšķīruši iebrucējus pēc viņu tautības – piemēram, viņi nejauca litvinus – baltkrievus ar ļahiem – poļiem, bet vaimanājuši par visiem iebrukumiem. Attieksme pret krievu karaspēku nevarēja

būt labvēlīgāka nekā pret poļu vai zviedru armijām. Drīzāk jau otrādi, jo krievu karaspēks vienmēr bijis daudzskaitlīgāks, šeit uz ilgāku laiku tika ierīkotas tā militārās nometnes, atstāti garnizoni. Tās nebija nacionāla rakstura pretrunas, bet mierīgo civiliedzīvotāju nenovēršams konflikts ar nevēlamu, svešu militāru spēku. Tā atskaņas saklausāmas latviešu tautas dziesmās:

„Atnāks krievi, aizvedīs...”,

„Vai tie mani bāleliņi krievu pili dedzināj...”,

„Tā sacīja bāleliņš: krievam māsu nedošot”.

Latviešu ilgstošā atrašanās Krievijas impērijas sastāvā arī ietekmējusi latviešu folkloru. Tomēr leksēmas „krievs” lietošana bieži bijusi vienkārši konstatējoša, bez emocionālas nokrāsas. Aiziet krievos, paņemt krievos – nozīmēja aiziešanu karā, paņemšanu rekrūšos vai došanos austrumu virzienā. Katrā ziņā krieva tēls latviešu folklorā nav iekrāsots tik viennozīmīgi kā vācieša tēls. Visi ceļotāji, kas viduslaikos bijuši Livonijā, arī konstatē nesamierināmo latviešu un igauņu naidu pret vācu kungiem. Attieksmē pret krieviem, kas sāka šeit ieceļot, cēloņu tādai nostājai nebija. Šī attieksme drīzāk bija pozitīva vai neitrāla.

Folklorists Boriss Infantjevs ieskicējis krievu caru tēlus latviešu teikās un novadu nostāstos. Visvairāk šādu nostāstu ir par Pēteri I, Katrīnu I (jo nākusi no Latvijas) un Katrīnu II, kura Latvijā bija ieradusies vairākkārt. Nostāstos attēloti gan reāli notikumi, gan sadomāti mīti par vezumiem ar zeltu u.tml. No visiem cariem izceļas Ivans IV, kurš latviešu vēsturiskajā atmiņā nav tikai bargs (kā krieviem), bet gan briesmīgs. Ivanam IV piedēvētais epitets līdzīgi skan arī baltkrievu valodā – „žahļivij”.

Visi Latvijas vēsturnieki, kas mēģinājuši noteikt slāvu (krievu) skaitu senlatviešu novados vai viduslaiku Livonijā, uzsver, ka tie var būt tikai aptuveni aprēķini, jo par statistiku var runāt, tikai sākot ar 18. gadsimtu. Baltu tiešie sakari ar slāviem, kā zināms, varēja sākties 5.–10. gadsimtā, kad slāvi migrējot nonāca Daugavas, Dņepras augštecē un citur, kur atradās balti. 13. gadsimtā, pēc tam, kad vācu krustneši bija iekarojuši kuršu un zemgaļu teritoriju (zemgaļu karotājiem masveidīgi aizejot uz Lietuvu), tukšajos novados viņi sāka nometināt latviešus no citām teritorijām. Starp nometinātajiem varēja būt arī gūstekņi no Krievijas (M. Skujenieks min šādu varbūtību). Slāvu dražinu karavīri no

Polockas un Vitebskas arī varēja palikt uz dzīvi pie Daugavas ūdensceļiem.

Tolaik Latvijā pastāvīgi dzīvoja arī nelielas etniskās grupas, kuras nepiederēja baltu cilmei. E. Dunsdorfs sauc tās par viduslaiku minoritātēm. Kā vēstī Livonijas Indriķa hronika, tādi bija vendi, kurus no Kurzemes piekrastes vācu kungi pārvietoja uz Vidzemi. Visdrīzāk tā bijusi kāda rietumslāvu grupa, kaut gan versijas par vendiem ir dažādas. Vēlākajos laikos zināmi somugru izcelsmes voti – krieviņi, kurus vācieši nometinājuši Zemgalē un izmantojuši Bauskas pils celtniecībā. Tā vai citādi šīs grupas bija salīņas baltu vidū. Neviena no tām neizveidoja ievērojamas, paliekošas kolonijas. Laika gaitā šīs etniskās salīņas izkusa latviešu vidē.

Tāpēc latviešu etnoģenēzes noslēdzošajā posmā – ap 16. gadsimtu – viņu vide bija ļoti homogēna. Paļausimies uz E. Dunsdorfa aprēķiniem. Livonijas laika beigu posmā iedzīvotāju skaits tur bijis apmēram 465 tūkstoši. Viņš rēķina, ka to skaitā vācieši varēja būt ap 6%, lībieši – 4% (bet Kurzemē – 10%), latvieši – 89% un pavisam neliels slāvu skaits. E. Dunsdorfs pieļauj, ka Latgalē slāvi gan varēja būt 4–5%. [Dunsdorfs, Spekke, 210., 221., 227. lpp.] To, ka 16.–17. gadsimtā latviešu etniskā seja izkristalizējās tautas veidolā un ka tolaik ārzemnieki raksta nevis par cilšu piederīgiem, bet gan par latviešiem kā vienu tautu, vienprātīgi secina Latvijas vēsturnieki H. Strods, T. Zeids, E. Dunsdorfs. No etniskā viedokļa raugoties, latviešu etnoģenēze norisinājās labvēlīgos apstākļos, kad ieceļotāju bija vēl ļoti maz. Vācieši veidoja nelielu augšslāni un šo procesu būtiski neietekmēja. Arī Latgales vēsturiskā atrautība vēl nebija notikusi. Tādēļ par autohtonām tautām Latvijā var saukt vienīgi latviešus un lībiešus – šeit ir notikusi viņu etnoģenēze. Citu tautu pārstāvji ieceļoja ar savu etnisko seju un kompakti viņu apdzīvotajās vietās to arī saglabāja.

Plašāka cittautiešu, arī slāvu, ieceļošana Latvijā sākās 17. gadsimtā, bet šī procesa tālejošās sekas bija samanāmas tikai 18. gadsimtā. Ar vecticībnieku ienākšanu radās paliekoša krievu vide Latgalē.

Neviens no pazīstamajiem pētniekiem (M. Skujenieks, B. Brežgo, E. Dunsdorfs, A. Zavarina, H. Strods u.c.) nav konstatējis prāvu slāvu grupu pārvietošanās gadījumu, kas būtu noticis

līdz 17. gadsimtam. Vecticībnieku ienākšanas apstākļus un vēsturi vispirms aprakstījuši pētnieki no viņu pašu vidus: I. Zavoloko, A. Volovičs, M. Siņicins žurnālā „Rodnaja starina” 20. gadsimta 20. gados un vairāki vēsturnieki 50.–80. gados: B. Brežgo, A. Zavarina, A. Podmazovs, Z. Balēvics. Ieskatīsimies svarīgākos šīs vēstures momentos, it īpaši ņemot vērā Latvijas vecticībnieku aktīvo pievēršanos savas vēstures un kultūras izpētei pēdējo 15 gadu laikā.

Ieceļotāji pārstāvēja vecticībnieku bezpriesterības atzara sekotājus no Pleskavas un Novgorodas areāla. Viņu samērā masveidīgā ienākšana un sekmīga iesakņošanās Latvijā izskaidrojama ar vairāku cēloņu sakritību. Galvenais pārvietošanās, faktiski bēgšanas, cēlonis bija vecticības nīknā vajāšana Krievijā pēc 1666.–1667. gada baznīcas reformas. Šurpbēgšanas viļņi bijuši divi: 17. gadsimta 60.–90. gadi un pēc tam vēl Pētera I valdīšanas laikā, kad bija vērojama krievu zemnieku bēgšanas stihija no dzimtbūšanas smaguma. Viņi atbēga uz Latviju izdevīgā brīdī, kad Latgales poļu muižnieku saimniecības pēc postošiem kariem cieta no darbaspēka trūkuma. Vecticībnieki izrādījās vēlami un viņu ierašanās neapdraudēja nevienu citu iedzīvotāju grupu.

Viens no cēloņiem krievu vecticībnieku bēgšanai uz Baltiju izskaidrojams arī ar konfesionālo iecietību, kas bija kļuvusi raksturīga šim Eiropas reģionam – Lietuvas Lielkņazistei, Kurzemes hercogistei, arī Livonijai tās pastāvēšanas laikā. Vecticībnieki savās apmešanās vietās ātri cēla savus dievnamus: 1659. gadā Kurzemes hercogistē, bet 1660. gadā – Daugavpils apkārtnē Liginišku ciemā. [Podmazovs, 51. lpp.] Tur arī sāka veidoties paliekošas krievu kolonijas. Cik vecticībnieku ieceļoja šeit šajā agrīnajā posmā? B. Brežgo skrupulozi veiktie Latgales muižu inventāru un zemju mērīšanas apraksti ļāva viņam secināt, ka pirmie krievu un baltkrievu zemnieki tur parādījās 1695. gadā, bet viņu nav bijis daudz.

Savukārt A. Zavarina konstatējusi, ka šinī laikā Viļakas starastijā katrā sādžā ir kādas 3–4 krievu zemnieku ģimenes. [Заварина, стр. 18–19.] A. Zavarinas un H. Stroda veiktie aprēķini par vecticībnieku skaitu sakrīt un šķiet pilnīgi ticami. 1772. gadā no 170 tūkstošiem Latgales iedzīvotāju visos trijos tās apriņķos varēja būt 12 tūkstoši krievu vecticībnieku. [Strods, 15.–17. lpp.]

Starp apstākļiem, kas veicināja krievu vecticībnieku ieceļošanu Latvijā un izskaidro viņu veiksmīgu ieaugšanu jaunajā vidē, svarīga loma bija arī attieksmei pret viņiem. Poļu muižnieku un pilsētu administrācijas labvēlība izskaidrojama ar pragmatiskiem apsvērumiem. Vecticībnieki bija vēlami, jo viņi bija strādīgi, godīgi un darbīgi, viņi veidoja ap sevi satīcīgu vidi. Ilgu laiku viņus neaizsniedza Krievijas valdošo aprindu nelabvēlība, cara ierēdņu un pareizticīgās garīdzniecības vajāšanas. Kur saskatāma latviešu zemnieku un vecticībnieku saskanīgas sadzīvošanas apstākļi? Laukos vecticībnieki atrada savu nišu saimnieciskajā dzīvē: celtniecībā, biškopībā, dārzeņu audzēšanā viņi apliecināja savu prasmi un noderīgumu. Viņi centās saglabāt savu specifiku arī sadzīvē. Kā parāda A. Zavarina, līdz pat 20. gadsimtam viņi atražoja savas īpatnības mājokļa iekārtošanā, kulinārijā, rokdarbos u.c. Viņi gribēja saglabāt savu savdabību un varbūt tas imponēja latviešu zemnieku individuālistiskai psiholoģijai. Viņi nejaucās citas tautības vai konfesijas kopienas dzīvē. Viņi sadzīvoja nesaplūstot. Vēl mūsdienās Slutišķu ciemā vienā galā ir latgaliešu katoļu māja, otrā – vecticībnieku mājoklis.

Rodas arī cits jautājums – kā latgalieši, gadsimtu laikā robežojoties ar slāviem un pastāvīgi izjūtot lielu ienācēju ietekmi, saglabāja savu etnisko specifiku? Latgales pētnieki uzskata, ka te izšķiroša loma bija latgaliešu sociālajai viendabībai. Sociāli viņi ilgstoši veidoja trūcīgo zemnieku slāni un tas konsolidēja viņus. Viņus sakausēja uzticība katolicismam (tāpat kā vecticībniekus vienoja viņu ticība). Turklāt latgaliešiem jau izsenis bija sava valoda ar literārām tradīcijām. Tāpēc viņi spēja izturēt spēcīgo Krievijas valdības izraisīto rusifikācijas vilni 1864.–1904. gadā.

Krievu vecticībnieki samērā ātri sāka pārcelties arī uz pilsētām – Daugavpili, Rēzekni, Jēkabpili, arī uz Rīgu. 18. gadsimta sākumā vecticībnieki jau bija Rīgā, kur 1760. gadā tika uzcelts pirmais vecticībnieku dievnams. Viņu veiksmīgo nostiprināšanos pilsētu dzīvē skaidro A. Podmazovs: „Būdami norūdīti dzīves grūtībās, strādīgi un nelietodami alkoholu, viņi kļuva pazīstami kā labi un apzinīgi strādnieki un viņus labprāt pieņēma darbā gan laukos, gan pilsētā.” [Podmazovs, 67., 734. lpp.] Vecticībniekiem radās kapitāli. Ticība prasīja no viņiem gandrīz vai askētisku dzīvesveidu, pašu iniciatīva un enerģija pavēra plašākas iespējas

ieguldīt uzkrājumus tirdzniecībā, pēc tam – rūpniecībā. Vecticībnieki uzņēmēji Hļebņikovi un Kuzņecovi, tāpat kā Gučkovi, Rjabušinski un Morozovi Krievijas centros veicināja agrārās Krievijas pārtapšanu par kapitālistisko.

Vecticības pētnieki atzīst 18. gadsimtu un 19. gadsimta sākumu par ļoti veiksmīgu Latvijas vecticībnieku dzīvē, kad viņi nostiprinājās gan saimnieciski, gan organizatoriski. 1830. gadā Rīgā vecticībnieku skaits pieauga līdz 8 tūkstošiem. Trīs lūgšanu nami apmierināja Rīgas vecticībnieku ne tikai garīgās, bet arī sociālās vajadzības. Vecticības kanoni prasīja savā turībā dalīties ar līdzcilvēkiem. Viņu vidū tradicionāla kļuva labdarība. Pie lūgšanu namiem tika iekārtotas nespējnieku patversmes, slimnīcas, bāreņu patversme, arī skola ar 110 bērniem. Tomēr patvaldnieciskās Krievijas likumi negarantēja vecticībniekiem mierīgu un stabilu dzīvi. Daudz ko noteica caru un gubernatoru labvēlība vai nelabvēlība. 18. gadsimtā dažas Katrīnas II reformas bija vecticībai labvēlīgas. Nikolaja I kāpšana tronī iezīmēja represiju sākumu pret vecticībniekiem, kad visā valstī tika iznīcināti viņu garīgie centri, klosteri, lūgšanu nami.

19. gadsimta vidus (1830.–1873. gadi) Latvijas vecticībnieku dzīvē bija ļoti drūms periods, kad jau it kā plaukstošā vecticībnieku draudze daudz ko zaudēja. Liberālo ģenerāl-gubernatoru F. Pauluči nomainīja cara iegribām paklausīgie M. Pālens, pēc tam kņazs A. Suvorovs. Tika slēgti lūgšanu nami Rīgā, Daugavpilī, Rēzeknē, tādējādi vecticībniekiem tika atņemtas lielas garīgās vērtības – vecās rokrakstu grāmatas, svētbildes, baznīcas piederumi. Tirgotāju intereses smagi aizskāra privilēģiju atņemšana viņu bērniem (ja laulības netika noslēgtas pareizticības baznīcā). Tirgotājs vai uzņēmējs vairs nevarēja savus īpašumus nodot mantojumā. Sevišķi smags un ar tālejošām sekām bija trieciens vecticībnieku mācību iestādēm. Varas iestāžu represiju dēļ vecticībnieki nonāca izvēles priekšā: skolot bērnus vai zaudēt savu ticību. Kā raksta A. Podmazovs, savas attīstības sākumposmā vecticībnieki Krievijā bija pats izglītotākais slānis, bet 19. gadsimta beigās viņu vidū bija visvairāk lasīt un rakstīt nepratēju. Tikai 1873. gadā Rīgas vecticībnieki atkal atvēra skolas. Pareizticīgo virsvadība (sevišķi aktīvs vecticības apkarotājs bija bīskaps Irinarhs) centās vecticībniekiem uzspiest mākslīgi

izveidoto izglītības sistēmu vienticības (единовѳрие) formā, kas it kā atrastos starpstāvoklī starp vienu un otru konfesiju. Īstenībā tas bija mēģinājums piespiest vecticībniekus pāriet pareizticībā. Daļa vecticībnieku (sevišķi turīgi, lai saglabātu savu stāvokli) bija spiesti ar to samierināties. Vienticības skolas darbojās no 1837. gada līdz 20. gadsimta sākumam. Skolēnu skaits tajās nebija liels (50–150 skolēni) un vēl mazāks (viena ceturtdaļa) tajās bija vecticībnieku bērnu skaits. [Apine, Volkovs, 182.–183. lpp.]

Tikai 1905. gada 17. oktobrī izdots cara Nikolaja II manifests, kas pasludināja ticības brīvību, ļāva vecticībniekiem nejusties vairs kā svešiniekiem pašu zemē. Pēc gada – 1906. gada 17. oktobrī izdots dekrēts par vecticībnieku draudzēm piešķirta tām juridiskas tiesības. Vajāšanu periods 19. gadsimtā objektīvi tuvināja vecticības pārstāvjus laicīgajai varai, lika atteikties no dažiem īpaši stingriem fedosejeviešu kanoniem, nodibināt kontaktus ar citu ticību pārstāvjiem.

Vecticībniekiem ir savs ieguldījums kopīgajā Latvijas iedzīvotāju kultūras krātuvē: tās ir vecticībnieku dievnamos rūpīgi saglabātās senās svētbildes, Ivana Zavoloko savāktās veco garīgo grāmatu kolekcijas, īpatnējais zīmju dziedāšanas veids. Arī morālās vērtības: piemēram, vecticībniekiem no agrākiem laikiem mantotās uzņēmējdarbības tradīcijas ar godīgām partnerattiecībām.

Noslēdzot nodaļu par krievu ieceļošanas sākotnējo posmu Latvijā, var secināt, ka šo ieceļošanu raksturo dažas īpatnības.

1. Tā bija pakāpeniska. 18.–19. gadsimtā krievu skaits Latvijā pieauga no 12 tūkstošiem līdz 155 tūkstošiem. Līdz ar to varēja notikt ieceļotāju pakāpeniska adaptācija, savas saimnieciskās nišas izveidošanās. Šis ieceļošanas veids krasi atšķiras no padomju režīma uzspiestās masveida migrācijas, kas bija strauja un latviešiem postoša.
2. Ieceļotāji izvietojās šeit izkļiedēti. Latvijā neizveidojās pilnīgi noslēgti un galvenokārt cittautiešu apdzīvoti areāli. Latvieši dzīvoja visā Latvijas teritorijā, veidojās savstarpēji kontakti, notika citu cilvēku kultūru iepazīšana un savstarpēja pielāgošanās.

3. Ieceļojušie krievi nekļuva par izteiktiem latviešu sociālajiem apspiedējiem. Latvijā neizveidojās krievu muižnieku kārtā. 18. gadsimtā pēc Ziemeļu kara krievu monarhi uzdāvināja krievu augstmaņiem un militārajiem darbiniekiem 209 muižas no Baltijas zemes fonda, galvenokārt Vidzemē. Uzdāvināto muižu zemes platība sastādīja trešo daļu no Vidzemes zemes platībām. Taču muižas krievu rokās bija īsu laiku. Augstmaņi uzskatīja par izdevīgāku atdot tās atpakaļ kronim un saņemt samaksu naudā vai pārdot muižas vācu muižniekiem. [Apine, Volkovs, 103. lpp.] Krievu muižniecība Latvijā neizveidojās, bet vācu muižniecība nostiprinājās vēl vairāk. Drīzāk par izņēmumu var uzskatīt krievu augstmaņa Šuvalova ģimeni, kurai piederēja 26 tūkstoši desetīnu lielas zemes platības. [Volkovs, 1996, 12. lpp.]

1.2. Krievi Latvijā jaunajos laikos 18.–19. gadsimtā

18. gadsimtā radikāli izmainījās spēku samērs Eiropā. Krievija, uzvarējusi Zviedriju Ziemeļu karā, pārvērtās par lielvalsti un saglabāja šo statusu līdz 1917. gadam. Polijas sadalīšanas rezultātā Krievijas impērija pievienoja sev jaunas provinces. Tās sastāvā uz 200 gadiem nokļuva visas latviešu apdzīvotās zemes. Latvijas pievienošana Krievijai vērtēta ļoti dažādi. Tradicionālā vācu historiogrāfija (L. Arbuzovs, K. Širrens, A. Tobīns, R. Vitrams), turpinot kultūrtrēģerisko koncepciju par Baltijas vācietību kā Rietumu civilizācijas sargposteni pret aziātisko barbarismu, Baltijas pievienošanu Krievijas impērijai traktēja kā savu nopelnu. Vācu muižniecības līgums ar caru Pēteri I un Baltijas provinces īpašais statuss esot ļāvis latviešiem un igauņiem vēsturiski saglabāties.

Krievijas impēriskā historiogrāfija – N. Kostomarovs, S. Solovjovs, J. Češihins, J. Samarins – Baltijas telpas pievienošanu Krievijai traktēja kā likumsakarīgu, dabisku un uz visiem laikiem pamatotu. Baltijas telpas piederību nosakot ģeogrāfiskie, ģeopolitiskie un ekonomiskie faktori. Viņi apgalvoja, ka igauņu un latviešu zemju pievienošana Krievijai izglābusi šīs tautas no pārvācošanās. Padomju varas izdevumi Latvijas pievienošanu Krievijai traktēja kā vēsturiski progresīvu procesu. Nacionālā

historiogrāfija Latvijas brīvvalstī (A. Tentelis, A. Švābe, E. Dundorfs) savukārt vērtēja to negatīvi – kā atraušānu no Rietumu civilizācijas attīstības ceļa.

Ar Baltijas telpas pievienošanu Krievijas impērijai mainījās gan latviešu, gan Latvijas krievu stāvoklis. Latviešiem tas radīja ļaunas sekas. Vācbaltiešu muižniecība labprātīgi padevās Krievijas caram un saņēma par to no Pētera I un citiem monarhiem apstiprinājumu savai neierobežotajai varai Baltijā un savām feudālajām privilēģijām. Provincēs īpašais statuss (autonomija) ļāva šeit saglabāt vācu muižnieciskās varas struktūras (landtāgus) un vācu valodas prioritāti. Latvieši nonāca vissmagākās dzimtbūtnieciskās verdzības apstākļos. 18. gadsimts (līdz cara Aleksandra I reformām) izrādījās vissmagākās apspiestības laiks visā latviešu tautas vēsturē.

Krievi, nonākot Krievijas valsts sastāvā, tūlīt piederēja impērijā valdošajai, valstiskajai tautai. Tomēr Baltijas provincēs viņu stāvoklis vēl ilgu laiku bija pretrunīgs. Krievu izvietojums Latvijā 18. gadsimtā jau ir pilnīgi tradicionāls: Latgalē (galvenokārt vecticībnieki) un Rīgā. Latgalē krievu skaits pakāpeniski pieauga, ieceļoja arī pareizticīgie zemnieki un baltkrievi. Simts gados pēc vecticībnieku ieceļošanas sākuma viņu skaits ir 12 tūkstoši (1772. gadā), vēl pēc dažiem gadu desmitiem, bet pirms dzimtbūšanas atcelšanas – 21 tūkstotis. Dzimtbūšanas atcelšana Krievijā ieceļošanu paātrināja: 1897. gadā krievu valodu par dzimto Latvijā atzīst 155 tūkstoši cilvēku, no tiem 65 tūkstoši bija vecticības piekritēji.

Rīgas iedzīvotāju skaitu un viņu sociālo griezumumu nosacīja tirdzniecības noteicošā loma pilsētas dzīvē. Rīga ar saviem tranzītaceļiem un ostu apmierināja Krievijas un arī Anglijas flotes un kuģubūves pieprasījumu pēc kaņepājiem un koksnes, kas tika saņemti no Krievijas, bet šeit apstrādāti un iesaiņoti. [Grasmane, 18.–22. lpp.] Rīgas ekonomiskā rosība pievilka gan latviešus (zemnieki atbēga uz Rīgu un kļuva brīvi cilvēki), gan citu tautību pārstāvjus no impērijas reģioniem – krievus, poļus, ebrejus. Rīga atguvās no Ziemeļu kara un mēra nodarītajām sekām, 18. gadsimta beigās tās iedzīvotāju skaits bija 25–28 tūkstoši. To vidū bija 8729 (45%) vācieši, 6236 (33%) latvieši, 2464 (13%) krievi un 1621 (8%) poļi. [Brambe, 129. lpp.]

Rīga kļuva par gubernatoru rezidenci, šeit atradās arī viņu kanceleja. Valsts ierēdņi, protams, bija Pēterburgas ielikteņi. Krievijas valdīšana vienmēr bijusi saistīta ar militāru spiedienu. Rīgā stipri bija jūtama armijas virsnieku klātbūtne. Militārā vara nonāca krievu komandanta rokās un Rīgas rātes tiesības šajā jomā tika ierobežotas. Armijas pārstāvji jutās kā saimnieki un ieņēma labākās mājas. [Straubergs, 382.–383. lpp.] Lai arī vācu lieltirgotāji paturēja visas virsotnes tirdzniecībā, arī ārējā tirdzniecībā ar Angliju, Holandi, Spāniju, saimniekoja Lielajā ģildē un Rīgas rātē, saimnieciskajā dzīvē aktīvi ienāca arī nevāci, to vidū bija arī krievi. 1728. gadā tika legalizēts krievu sīktirgotāju-bodnieku stāvoklis. Rīgas namnieku sarakstos parādījās krievu uzvārdi. Krievu tirgotāji bija ieradušies no Vjazmas, Brjanskas u.c. vietām. Gadsimta beigās Rīgā bija ap 100 turīgu krievu tirgotāju. [Feodālā Rīga, 174.–275. lpp.]

Blakus 34 vāciskajām amatnieku cunftēm izveidojās arī 5 nevāciskās, vācu namdari sāka pieņemt par zeļļiem arī nevāciešus. Krievi visbiežāk bija namdari, maiznieki, kurpnieki. Par amatniekiem kļuva izdienējušie zaldāti. Krievu tirgotāji bija uzņēmīgi un ieguldīja savus kapitālus pirmo manufaktūru veidošanā, par strādniekiem iesaistot atlaistos zemniekus. J. Jenša savāktajos materiālos ir ziņas par 3. ģildes tirgotāju F. Grjaznovu, kurš Maskavas forstatē izveidoja čuguna lietuvī, 1. ģildes tirgotāju M. Ivanovu, kam bija metāla izstrādājumu fabrika. Abas ražojušas tūkstošiem pudu produkciju. Klīversalā sāka darboties tirgotāja F. Kanavina sveču fabrika. Bija arī citi veikli krievu tirgotāji: P. Sevelkins, N. Kozlovs, F. Alilujevs. [Jenšs, 12., 21.–22. lpp.] Rīgas vāciskā administrācija bija gan konservatīva, turoties pretī nevācu konkurencei, tomēr prata būt arī pragmatiska un atbalstīja krievu vecticībnieku un ebreju ienākšanu Rīgā, jo abas šīs iedzīvotāju grupas ieviesa lielāku rocību pilsētas ekonomikā.

Krievi, arī turīgie, tomēr ilgi palika otršķirīgā iedzīvotāju daļa, viņi nevarēja līdzināties vāciešiem, kuri neizlaida no rokām savas vadošās pozīcijas. Tāds stāvoklis saglabājās, pat par spīti tam, ka krievus balstīja Krievijas vara un vietējā gubernas administrācija. Krievu tiesības Rīgā nepārtraukti tika ierobežotas: viņiem nebija pilsētnieku statusa, viņi nedrīkstēja nodarboties ar ārējo tirdzniecību, viņiem nedrīkstēja piederēt māja pilsētas

robežās, ar sīktirdzniecību varēja nodarboties tikai krieviem atļautajā „krievu tirgū”. Viņi, tāpat kā latvieši, nebija pārstāvēti pilsētas pašvaldībā. Lai viņus atbalstītu, krievu tiesības Rīgā sāka pārraudzīt ģenerālgubernatora virsvadība. Cariene Katrīna II ar savām reformām pūlējās sekmēt pilsētu pilsoņu sabiedrības veidošanu. Šajā nolūkā 1785. gadā tika pieņemts „Akts par Krievijas impērijas pilsētu tiesībām un priekšrocībām”. Tas paredzēja ierobežojumu atcelšanu brīviem cilvēkiem (tātad arī krieviem, latviešiem, igauņiem Baltijā) un viņu pārstāvniecību pilsētu pārvaldē un amatos. Ja visā Krievijā likums īstenojās, tad Baltijā tam nācās pārvarēt vācu muižniecības un lieltirgotāju niknu pretestību. Cars Pāvils I atcēla savas mātes noteikto pilsētu reformu, bet Aleksandrs I to atjaunoja.

Ilgstošajā vēsturiskajā pretstatījumā „vāci – nevāci” Rīgā un arī visā Latvijā latviešiem un krieviem objektīvi radās kopīgas intereses un tuvināšanās iespējas. Baltijā un visā Krievijā Katrīnas II reformas un cara Aleksandra I rīkojumus un likumus (zemnieku brīvlaišana Baltijā) savā labā izmantoja abas iedzīvotāju daļas. Tam bija reāls turpinājums 19. gadsimtā, kad pirmās latviešu nacionālās kustības pārstāvji – jaunlatvieši, meklēja aizbildniecību krievu slavofilu – vācietības niknu apkarotāju – aprindās.

Krievu garīgā dzīve Rīgā 18. gadsimtā attīstījās lēni. Tirgotāji nav tā iedzīvotāju daļa, kas būtu īpaši ieinteresēta kultūras un izglītības atbalstīšanā. Pašā Krievijā skolu sistēma attīstījās gausi. Rīgas krievu tirgotāju vidē bija vērojama arī pārvācošanās tendence. Vietējo krievu valodu piesārņoja ģermānismi, tāpat kā tā laika latviešu valodu, ko centās uzlabot vācu mācītāji. Zināms, ka vācu valoda dominēja šeit līdz pat 19. gadsimta 60. gadiem. 1789. gadā Turgeņeva un Gogoļa ielas rajonā sāka darboties Katrīnas skola – pirmā krievu skola, kura ilgi palika arī vienīgā tāda tipa skola Vidzemē un Kurzemē. Pēterburgas senāts savos ukazos vairākkārt prasīja mācīt skolās krievu valodu. To arī sāka darīt 1788. gadā Jēkaba skolā un citās skolās. To mācīja kā priekšmetu pēc M. Lomonosova sarakstītās gramatikas. Mācītājs E. Gliks no Alūksnes bija izveidojis krievu valodas mācību grāmatu vec-ticībnieku bērniem. [Инфантьев, с. 8.]

Samērā lēni attīstījās kultūras infrastruktūra krievu valodā. Rīgā pirmais teatralizētais uzvedums krievu valodā notika 1798.

gadā. Pēterburgas galma teātris parādīja rīdziniekiem Mihaila Sokolovska komisko operu „Dzirnavnieks – burvis”. Pirmā krievu avīze Rīgā „Rossijskoje ježeņedeļnoje izdaņije” sāka iznākt 1816. gadā, taču drīz tās izdošanu pārtrauca.

18. gadsimtā Rīgas skatu jau manāmi izmainīja krievu pareizticīgo baznīcu silueti. 1780. gadā tika iesvētīta Sv. Alekseja baznīca (pārbūvēta sena ēka). 1781.–1786. gadā tika uzcelta Pētera–Pāvila baznīca, kurai vajadzēja kalpot par centrālās Krievijas varas varenības simbolu. Vēlāk tika celtas arī daudzas citas baznīcas Maskavas priekšpilsētā un pilsētas centrā. Pati Maskavas priekšpilsēta kā administratīva teritorija aizsākās 18. gadsimtā. Cittautiešiem (piemēram, ebrejiem) tā bija pirmā atļautā apmešanās vieta Rīgā. Uz turieni no Latgales ieceļoja vecticībnieki. Nākamajā, 19. gadsimtā šī priekšpilsēta izveidojās par tipisku krievisku stūrīti Rīgā. Krievu iedzīvotāji ar savu ārējo veidolu papildināja rīdzinieku raibo ainu. J. Broces zīmējumos atrodami dažādi krievu tipi: ielu tirgotājs, kas pārdod ziepes, pareizticīgais mācītājs un ķesteris, kalaču tirgotājs, krievu zaldāta sieva un citi.

19. gadsimts ieviesa straujas pārmaiņas Krievijas politiskajā un ekonomiskajā dzīvē. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas 1861. gadā Krievija iesaļoja buržuāziskās modernizācijas laikmetā un, lai arī lēni, attīstījās liberalizācijas virzienā. Par to liecināja Aleksandra I un sevišķi Aleksandra II laikā īstenotās reformas. Latvijai ar tās izdevīgo ģeogrāfisko stāvokli un saviem tranzītceļiem 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākums bija strauja ekonomiska izrāviena laiks. Mūsu zeme kļuva par vienu no impērijas industriālajiem novadiem. Sevišķi strauji auga Rīga. No 1811. gada līdz 1914. gadam Rīgas iedzīvotāju skaits pieauga 17 reizes.

Latvieši 19. gadsimta otrajā pusē izveidojās par kultūrnāciju un piedzīvoja pirmo nacionālo atmodu. Jaunlatviešu krieviskā orientācija bija vienīgā iespējamā taktika – izmantot sakarus ar dažām Krievijas sabiedriskajām aprindām (slavofiliem), lai vērstos pret savu mūžseno apspiedēju – visvareno vācu muižniecību. Ja agrāk tradicionālā saskarsmes zona starp krieviem un latviešiem bija Latgale, tad 19. gadsimtā radās plaši krievu un latviešu inteliģences kontakti – gan pašā Latvijā, gan Pēterburgā un Maskavā. Sakari ar Krievijas (arī Vācijas, Polijas) kultūru veicināja

izglītotās latviešu daļas akulturāciju, pacelšanos Eiropas kultūras līmenī. Vesela latviešu inteliģences paaudze savu profesionālo izglītību ieguva Krievijas centros un saglabāja pateicību krievu zinātniekiem un māksliniekiem par atbalstu.

Krievu skaits Latvijā pēc dzimtbūšanas atcelšanas strauji palielinājās. 19. gadsimts visā Krievijā bija demogrāfiskā sprādziena laiks. Atbrīvojušies no dzimtbūšanas, bet ne no trūkuma un nabadzības, krievu zemnieki lielā skaitā no Krievijas agrārājām guberņām plūda uz rūpniecības centriem. Viens no virzieniem bija Vidzeme ar Rīgu. Krievi ieceļoja tajās pilsētās, kur bija pieprasījums pēc darbarokām. Latvieši kā tauta sāka izjust lielā krievu etnosa demogrāfisko spiedienu. 1897. gadā krievu skaits Latvijā pieauga līdz 171 tūkšotim. 77 tūkstoši krievu dzīvoja Latgalē, 68 tūkstoši – Vidzemē, 26 tūkstoši Kurzemē un Zemgalē. [Первая Всероссийская перепись..., 1897, XIX. – С. IX; XXI. – С. IX; V. – С. 54.] Lielajās Latvijas pilsētās krievu īpatsvars pieauga no 11,4% līdz 27%. Taču šajos rādītājos tika ieskaitītas arī militārpersonas. Krievu civiliedzīvotāju skaits pilsētās bija mazāks: no 5,3% līdz 19,7%, un tie bija galvenokārt peļņā atbraukušie vīrieši. Deformētā krievu struktūra pilsētās kavēja pilnvērtīgu viņu ģimenes dzīvi, bet varbūt arī dziļāku iesakņošanos. Latvija šajā laikā uz visas Krievijas fona izcēlās ar lielo lasītpratēju skaitu: to bija 78,5% visā Latvijā, bet Vidzemē – 94,4%, kamēr vidējais rādītājs Krievijā bija tikai 20%. [20. gadsimta Latvijas vēsture. I., 237. lpp.] Starp Latvijas krieviem visaugstākais rādītājs bija pareizticīgajiem krievu vīriešiem (70%), bet viszemākais – vecticībnieku sievietēm (8%). [Volkovs, 1996, 13. Lpp.]

Manufaktūras posmā 19. gadsimta pirmajā pusē krievu īpašnieki paši savos uzņēmumos aicināja darbaspēku no Smoļenskas, Rjazanaņas, Maskavas guberņas. Tā, piemēram, S. Kuzņecovs 1812. gadā atvēra porcelāna fabriku un sākotnēji strādnieki tika aicināti no Krievijas. Šajā laikā krievu ienākšana Rīgas rūpniecībā apsteidza latviešu bezzemnieku pārcelšanos uz Rīgu no Kurzemes un Vidzemes. Turpretī nākošajā buržuāziskās modernizācijas posmā latviešu ieplūšana Rīgas rūpniecībā apsteidza krievu ienākšanu. Latviešu bezzemnieki no Kurzemes un Vidzemes bija izglītotāki un vairāk piemēroti industriālam darbam

nekā sīkzemnieki no Iekškrīevijas guberņām. Latviešu strādnieki nonāca nozarēs, kurās bija prasība pēc kvalificēta darbaspēka. Piemēram, metālapstrādē un mašīnbūvē latvieši bija 65%. [Bērziņš, 51., 54. lpp.] Viņi veidoja Latvijas strādniecības kodolu, kas sevi spilgti apliecināja 1905.–1907. gada revolūcijā. Krievu strādnieki bija nodarbināti galvenokārt nozarēs, kurās vajadzēja mazāk kvalificētu darbu, piemēram, celtniecībā, ķieģeļu, kokvilnas un ziepju ražošanā. Tas izveidojās tā arī tāpēc, ka krievu kapitālisti, orientējoties uz iekšējo tirgu, neriskēja konkurēt ar spēcīgo vācbaltiešu un vācu uzņēmēju korporāciju: Pihlau, Tilo, Krigsmani un citiem. Tā vai citādi Kurzemes un Vidzemes pilsētās veidojās jauna krievu un latviešu pastāvīgās saskarsmes zona: lielrūpniecība, strādnieku un arī sociāldemokrātiskā kustība.

Krievu sabiedriskā dzīve 19. gadsimta pirmajā pusē vēl bija samērā neaktīva. Krievu vietējai birokrātijai un militāro aprindu pārstāvjiem interese par kultūru bija vāja, civilo krievu vidū bija maz cilvēku, kas būtu saistīti ar izglītību vai mākslu. Pilsētu dzīvē joprojām dominēja vācu kultūra. 19. gadsimta otrajā pusē situācija jau bija mainījusies. Krievi sāka „ielauzties” pašvaldībās un spēlēt lielāku lomu pilsētu dzīvē. Tas ilgi nebija izdevies pat ar Pēterburgas atbalstu. Cara Aleksandra II reformu laikā tika īstenotas nozīmīgas pilsētu pašvaldības reformas, un krievi ieguva iespēju ievēlēt tajās savus pārstāvjus. 1905.–1907. gada revolūcijas priekšvakarā Rīgas domē bija pārstāvēti 10 krievi. Arī šī pārstāvniecība bija pavisam nepietiekama, ja ņem vērā, ka jau 1867. gadā krievi bija ceturtā daļa no pilsētas iedzīvotājiem (25,8 tūkstoši), krievu sadaļa Rīgas domē aptuveni atbilda krievu turīgo namnieku īpatsvaram. [Apine, Volkovs, 156.–157. lpp.]

Rīgas krievu sabiedriskā dzīve bija atkarīga ne vien no Krievijas caru impērijas nomalēs īstenotās politikas, bet arī no vietējo gubernatoru labvēlības vai nelabvēlības. Zināms, ka augsti cara ierēdņi (A. Suvorovs, P. Albedinskis) Latvijā dažkārt labprātāk atbalstīja vācietības nekā krievu intereses. Vietējiem krieviem nelabvēlīgs bija arī gubernators M. Zinovjevs (1885–1895). Citi gubernatori tomēr sekmēja un atbalstīja krievu uzņēmēju iniciatīvu un krievu sabiedriskās dzīves centienus.

Vietējo krievu kultūras dzīvi spēcīgi stimulēja kultūras dzīves uzplaukums Krievijas metropolē pēc dzimtbūšanas atcelšanas.

Tieši 19. gadsimta otrā puse iegājusi krievu tautas kultūras vēsturē ar virkni spilgtu parādību literatūrā (I. Turgeņevs, Ļ. Tolstojs, F. Dostojevskis), mūzikā (M. Musorgskis, A. Borodins, N. Rimskis-Korsakovs), glezniecībā (I. Levitans, V. Surikovs, I. Repins). Daži krievu literāti – I. Krilovs, K. Batjuškovs, N. Ļeskovs – apmeklēja Rīgu.

19. gadsimta 60. gados Latvijā sāka veidoties krievu sabiedriskās organizācijas: Krievu labdarības biedrība 1863. gadā; dziedāšanas biedrības „Bajan” un „Lado”; akciju sabiedrība „Uļej” 1864. gadā; Krievu amatnieku artelis 1868. gadā. Paliekoša vēsturiska nozīme bija Rīgas Krievu teātra nodibināšanai 1883. gadā. Krievu garīgo dzīvi veicināja krievu literārais pulciņš un krievu klubs. Pirmajai krievu avīzei „Rossijskoje ježeņedeļnoje izdaņije” nebija lielas ietekmes. Toties avīze „Rižskij vestņik” (1869–1916), kuru rediģēja J. Češihins, Ļ. Vitvickis, I. Visockis, gadu desmitu laikā veidoja ietekmīgās Rīgas krievu sabiedrības viedokļus par krievu vietu Baltijā, latviešu un krievu attiecībām u.c. Tika nodibinātas vairākas ģimnāzijas – Aleksandra vīriešu ģimnāzija (1868) un Lomonosova sieviešu ģimnāzija (1868). Rīgas krievu vidē ienāca ģimnāziju skolotāji un direktori, avīžu izdevēji un redaktori, kuri bija gan ieinteresēti krievu sabiedrības kultūras interešu paplašināšanā, gan arī spējīgi to darīt. Sabiedriski aktīvi cilvēki bija M. Želtovs, B. Šafranskis, M. Jordans, I. Šutovs u.c. Rīgas krieviem par ierastu parādību kļuva savi saieti, sapulces, kopīgi publiski svinami svētki. 19. gadsimts, kad pieauga saimnieciskās dzīves rosība, notika rūpniecības pacēlums, pastiprinājās liberālisma tendences, paplašināja kontaktus starp latviešiem un krieviem gan demokrātiski noskaņotajā inteliģencē, gan arī rūpniecības strādnieku aprindās. Tanī pašā laikā impēriskās varas rīcība radīja faktorus, kas šajā procesā ieviesa arī pretrunas. Latvieši, attīstot savu kultūru, ciešāk nekā 18. gadsimtā saskārās ar krievu birokrātisko patvaļu, jo viss vietējais administratīvais aparāts no gubernatora līdz gorodovojam tika komplektēts no krieviem. Cara varas ekonomiskajā politikā spilgtāk iezīmējās tendenciozās kolonizācijas tieksmes: tika atbalstīta latviešu zemnieku izceļošana uz Sibīriju, bija cenšanās Kurzemi un Zemgali kolonizēt ar krievu zemniekiem. Tas skaidri iezīmējās pēc 1905.–1907. gada revolūcijas, bet nepaspēja skart latviešu zemnieku masu intereses.

Varbūt vissāpīgāk latviešu intereses skāra valdības rusifikatoriskā politika izglītības sistēmā, ko sāka īstenot 1887. gadā, ieviešot Baltijas guberņās „Pagaidu papildnoteikumus par tautskolām”. Kroņa skolās mācībām, izņemot ticības mācību, vajadzēja notikt galvenokārt krievu valodā. Kontroli pār skolu dzīvi realizēja šovinistiski noskaņotie inspektori. Varbūt tāpēc latviešu tautskolotāji, protestējot pret to, kļuva tik aktīvi 1905.–1907. gada revolūcijas dalībnieki. Latgalē jau kopš 1864. gada bija aizliegts iespiest grāmatas ar latīņu burtiem. Latviešu iedzīvotājiem bija pilnīgi skaidrs, ka tā ir valdības politika, ko realizē no augšas, no Pēterburgas. Un tomēr tāda politika varēja radīt plaisu starp vietējiem krieviem un citām tautībām Latvijā. Pārāk uzkrītoši izpaudās ieguvumi vieniem un zaudējumi otriem. Piemēram, Jelgavas ģimnāzijā 1879.–1896. gadā četras reizes pieauga krievu skolēnu skaits un divas reizes samazinājās latviešu skolēnu skaits. Mazāks kļuva arī jaukto laulību skaits starp luterāņiem un pareizticīgajiem. Šai parādībai ir arī otrā puse: vai varas aizbildniecība nāca par labu pašu krievu labsajūtai – vai tā veicināja viņu adaptāciju? Drīzāk jau otrādi. Tam ir ciešs sakars ar mūsu grāmatā atspoguļoto galveno problēmu – krievu identitātes pārmaiņām.

Jebkura vara cenšas novadīt līdz saviem iedzīvotājiem ideoloģiskus signālus par vēlamo paštēlu. Cariskās Krievijas valdošie spēki atklāti centās uzspiest krieviem nacionālajās nomalēs idejas par impēriskā etnosa pārstāvju īpašo misiju. Pašā Krievijā 19. gadsimtā attīstījās politiskās nācijas ideja. Krievi ir vienīgā politiskā nācija, vienīgais etnoss, kam ir politiska loma valsts dzīvē un visu pārējo valsts iedzīvotāju, nekrievu tautu (57%), apvienotājas misija. Piemēroti Baltijas apstākļiem šīs idejas izklāstītas slavofilisma ideologu publikācijās: Jurija Samarina divās grāmatās („Vēstulēs no Rīgas” un „Rīgas vēsturē”), kā arī I. Aksakova, M. Pogodina rakstos. Slavofilisma ideju tiešā izplatītāja lomu desmitiem gadu pildīja krievu dienas avīze „Rižskij vestņik”.

Šo autoru viedoklis bija tāds, ka krievi Baltijā pārstāv impērisko etnosu un viņu intereses neatšķiras no visas Krievijas krievu interesēm. Uz Baltiju viņiem jāraugās kā uz iekarotu, Krievijai piederošu zemi. Baltijas krievu īpašais uzdevums esot

vācietības dominējošās lomas pārvarēšana. Tā tika interpretēta vietējo krievu misija: sekmēt impērijas interešu īstenošanu, panākt krievu valodas un krievu kultūras dominēšanu. Vēsturnieks M. Pogodins sakarā ar rusifikācijas spiedienu Aleksandra III reformu laikā rakstīja, ka latviešu pārkrievošana skolā „...ir politiski nepieciešama”. [Погодин, с. 108.]

20. gadsimta sākumā – Piektā gada revolūcijas priekšvakarā un arī pēc revolucionārās krīzes, kas satricināja Krieviju, – impērijas nacionālā politika nomalēs ieguva vēl reakcionārāku, dažās izpausmēs pat melnsimtniecisku, nokrāsu. Uzbrukums nacionālajām malienēm (Somijai, Polijai u.c.) bija carisma atreibība par nekrievu tautu aktīvo līdzdalību revolūcijā. Visatklātāk to pauda odiozie metropoles preses izdevumi „Okraiņi Rossiji”, „Novoje vremja” un autori M. Katkovs un A. Suvorins. „Rižskij vestņik” slejās parādījās M. Katkova sacerējumu pārpublicējumi un apgalvojumi par Krieviju – krievu zemi, par unificēšanas politiku Baltijā. Tiek prasīts paplašināt krievu privilēģēto stāvokli Baltijā, piemēram, piešķirt viņiem priekšrocības Valsts domes vēlēšanās. Viņi tās arī ieguva pēc 1907. gada 3. jūnija apvērsuma, kura mērķis bija nodrošināt, lai Valsts Dome būtu krieviskāka pēc sastāva un „krieviska arī savā garā”. Pēc jaunā vēlēšanu likuma Rīgas krievu iedzīvotāji ieguva iespēju ievēlēt divus deputātus no Rīgas pilsētai piešķirtajām deputātu vietām.

„Rižskij vestņik” aprindu pozīcija bija līdzīga politiski konservatīvajiem Krievijas oktobristiem (avīzes redaktors I. Visockis bija „17. Oktobra savienības” Rīgas nodaļas priekšsēdētājs), bet tā kļuva vēl labējāka. Izklāstot savu nostāju izglītības jautājumā, viens no avīzes autoriem prasīja, lai skolās būtu tikai un vienīgi krievu skolotāju kontingents, lai pārraudzība pār skolām būtu uzticēta „dzimtiem krieviem” u. tml. [„Рижский вестник”, 29 сент. 1906. г.] Vēl atklātāk ksenofobiskās idejas pauda nacionālā politiskā kluba „Russkaja beseda” žurnāls ar tādu pašu nosaukumu. Tomēr avīzes „Rižskij vestņik” saturs liecināja arī par to, ka Rīgas turīgos krievu iedzīvotājus (avīzes lasītājus) bija grūti izkustināt no ierastā konservatīvisma: viņi tika skubināti rauties ārā no snaudas, miegainības, vienaldzības. [„Рижский вестник”, 20 сент. 1905. г.]

Vai Latvijas krievu vidē varēja pilnībā īstenoties no augšas uzspiestais krievu identitātes modelis? Tas nevarēja īstenoties pat labi situēto krievu – pilsētas iedzīvotāju (kurus pūlējās uzrunāt avīze „Rižskij vestņik”) vidē, nemaz nerunājot par demokrātiskāk noskaņoto krievu inteliģenci vai strādnieku aprindām. Objektīvu apstākļu dēļ krievu vidē veidojās alternatīva oficiālajai nostādnei. Viņu pašidentifikāciju spēcīgi ietekmēja vietējie apstākļi: rūpes par savām reālām ikdienas interesēm, nepieciešamība izturēt konkurencē ar vācu kapitālu ietekmi, darboties pretī pieaugošajai latviešu saimnieciskajai aktivitātei (piemēram, namu celtniecībā). Tāpēc krievu tirgotāji veidoja savu krājaizdevu kasi, atvaļinātie karavīri – palīdzības kasi, studenti – korporācijas utt. Krievu apziņas nevalstisko raksturu konstatēja publicists A. Kņazevs: „Krievu pamatiedzīvotāju Vidzemē ir ļoti maz, un viņi ne ar savu garīgo attīstību, ne ārējo stāvokli, ne sabiedrisko nozīmību nevar sacensties ar valdošo cilmi. Viņi dzīvo Vidzemē savu personīgo labumu dēļ.” [Apine, Dribins u.c., 20. lpp.]

Toties spēcīgi krievu pašidentifikācijas elementi tradicionāli bija krievu valoda un reliģija (pareizticība un vecticība). Neatkarīgi no tā, ka pareizticība valdības rokās bija unifikācijas līdzeklis, bet krievu valoda tika izmantota kā nekrievu tautu rusifikācijas ierocis, pašiem krieviem tās bija un palika viņu dzīves primārās vērtības. Baltijā, kur funkcionēja vairākas valodas un kultūras, krievu valodai bija jākonkurē ar vācu valodu. Izglītotā krievu daļa (skolotāji) saprata nepieciešamību atbrīvot Rīgas krievu valodu no apstākļu uzspiestajiem ģermānismiem. Baznīca un reliģija pašā Krievijā bija vēsturiski saaugusi ar krievu tautas politisko, pilsonisko un garīgo dzīvi. Pilsoniskās apziņas trūkumu tieši kompensēja reliģijas vienojošais spēks. Arī Latvijā krievu vēlēšanās saglabāt un piekopt savus reliģiskos rituālus bija viņu apvienotāja, kamēr turpat līdzās citas Baltijas iedzīvotāju grupas savos reliģiskajos svētkos devās uz katoļu vai luterāņu dievnamiem.

Pareizticīgajiem krieviem baznīcās bija arī sava kultūrvide, baznīcas bija garīgās dzīves centri, sevišķi mazpilsētās. Savukārt vecticībniekiem viņu ticība nozīmēja dzīvesveidu. Reliģiskās dzīves specifika, tās loma savas patības saglabāšanā tika īpaši sargāta. Kā vieniem, tā otriem dievnamu celtniecība un uzturēšana saistījās arī ar labdarību.

Pašidentifikācija ir cieši saistīta ar komunikācijas modeli daudznacionālajā sabiedrībā. Krievu un latviešu attiecībās 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā saskatāmas vairākas šķautnes. No impērijas centriem nāca negatīvi impulsi, kas izrietēja no cariskās Krievijas lielvalstiski šovinistiskās politikas nacionālajās malienēs. Taču slavofilu ideoloģija nesaistījās ar nelabvēlīgu attieksmi pret latviešiem. Krievu vietējā publicistika visai labvēlīgos toņos raksturoja latviešu dabu, minot viņu godīgumu, veselīgu prātu, izturību utt. Slavofilu autoriem un viņu pēctečiem bija raksturīga latviešu un slāvu kultūru radniecības uzsvēršana. Kāds raksts tā arī nosaukts „Par latviešu piederību slāvu tautībām”, kurā apgalvots, ka latvieši un slāvi saistīti vēsturiski, lingvistiski un etnogrāfiski. [„Рижский вестник”, 10 октября 1890 года.] Slavofilu ideāls bija arī cittautiešu saplūšana ar krieviem valodā, ticībā un valstiskumā.

Vietējā krievu publicistika nevērsās pret latviešiem kā tautu, bet arī neatbalstīja latviešu centienus kļūt par kaut ko nozīmīgāku nekā etnogrāfisks veidojums. Avīzes „Рижский вестник” skatījumā jēdzieni „latviešu nācija” un „latviešu kultūra” esot tukša fantāzija un fikcija. [„Рижский вестник”, 14 марта 1887 года.] Cariskā vara līdz pat 1917. gadam neatļāva jēdziena „Latvija” oficiālu lietošanu. Tā darīja visu, lai nesekmētu latviešu cerības uz jebkādu autonomiju. Tādējādi, būvējot savu komunikāciju modeli ar citām tautām, arī ar latviešiem, Krievijas oficiālās nostādnes atbalstītāji piešķīra krieviem monopolu uz politisko darbību, novēlot nekrievu tautām (kā nepilnvērtīgām!) vien etnogrāfisko savdabību. Tāpēc arī 19. gadsimta 40. gados izpaudās stiprs varas atbalsts latviešu pārejai pareizticībā, krievu – slāvu toponīmikas uzspiešana, kirilicas lietošanas ieviešana Latgalē pēc 1864. gada.

Pēc 1905.–1907. gada revolūcijas Latvijas krievu vidē radās liberālisma atbalstītāji. Preses izdevumi „Rižskaja mis!” un „Rižskije vedomosti” atbalstīja Krievijas Konstitucionāli demokrātiskās partijas nostādnes. To autori (L. Vitvickis, S. Mansirevs, M. Ņesterovs) iestājās pret Baltijas rusifikācijas plāniem, polemizēja ar avīzes „Рижский вестник” nostādnēm. Krievijas un Latvijas kadeti vēlējās Krievijā panākt tādas nopietnas reformas, kas padarītu to par modernu, civilizētu valsti. Viņi pieļāva iespēju piešķirt cittautiešiem zināmu kultūras autonomiju. Latvijas krievu

liberāļi, prognozējot krievu kultūras plašākas attīstības iespējas Rīgā, bija gatavi šajā procesā iesaistīt latviešus un ebrejus un pat izrādīja interesi par latviešu valodas mācīšanu krieviem. IV Valsts domes vēlēšanās no Rīgas otrās vēlēšanu kūrijas tajā tika ievēlēts popularitāti ieguvušais konstitucionālais demokrāts S. Mansirevs. Rīgas vēl darbojās arī Krievu nacionālliberālā partija (V. Češihins u.c.).

Jāpiemin arī sociāldemokrātu centieni mazināt ļaunumu, ko latviešu un krievu savstarpējām attiecībām varēja nodarīt carisma nacionālā politika un brutālā 1905. gada revolūcijas apspiešana Latvijā. Rūpniecības pacēluma gados, īpaši strauji 1907.–1909. gadā, Rīgā ieplūda ap 30 tūkstoši strādnieku. Valdības politika bieži piešķīra krievu, poļu, lietuviešu strādnieku grupām streiklaužu, „algu samazinātāju” u. tml. lomas strādnieku revolucionārajā kustībā. Latviešu sociāldemokrāti visos līdzīgos gadījumos aicināja latviešu strādniekus atturēties no naida izpausmēm pret mazāk apzinīgiem un apmānītiem cilvēkiem. Ar skrejlapām un cita veida aicinājumiem latviešu zemniekiem un kalpiem Kurzemē un Zemgalē tika skaidroti carisma kolonizācijas politikas nodomi. Apzinīgie latviešu zemnieki arī nepadevās varas iestāžu provokācijām.

19. gadsimts un 20. gadsimta pirmie gadi ir sākums krievu nacionālās grupas attīstībai Latvijā. 20. gadsimta sākumā tā bija sadalījusies sociālās grupās. Sevišķi uzskatāmi tas notika Rīgā – Latvijas ekonomiskās un politiskās modernizācijas centrā. Krieviem šeit bija buržuāzija, ierēdniecība, algotie strādnieki, zemnieki, sava radošā inteliģence. Krievu preses atšķirīgie virzieni veidoja krievu masu apziņas stereotipus. Krievu nacionālās kopienas pazīme bija arī krievu politisko partiju darbība.

Tāds bija Latvijas krievu stāvoklis, kad sākās kardinālu pārmaiņu gadi – Pirmais pasaules karš, Krievijas revolūcija, 1917. gada boļševiku apvērsums, neatkarīgās Latvijas valsts tapšana. Kas krievu apziņā un identitātē palika mantojumā no Krievijas impērijas laika? Impēriskās politikas galvenie paudēji un atbalstītāji (cariskās ierēdniecības aparāts, militāro un garīdzniecības aprindu augšslānis u.c.) pēc 1917. gada aizgāja uz neatgriešanos. Krasi samazinājās rūpniecības strādnieku, un arī krievu strādnieku, skaits vispār. Evakuācijas un bēgļu gaitu dēļ

pēc kara Rīgas krievu iedzīvotāju skaits samazinājās par 70 tūkstošiem. [Apine, Dribins, 20. lpp.] Kas bija palikuši šeit? Palika tie, kas dzīvoja šeit jau sen un ilgstoši – krievu zemnieki Latgalē, Rīgas un citu pilsētu krievu viduslānīs.

Šī krievu iedzīvotāju daļa neidentificējās ar impērisko etnosu un neuzņēmās veikt Latvijā impērijas interešu aizstāvju misiju. Pārāk savdabīga bija Baltijas situācija, pārāk ilgi krievi jutās šeit kā maza saliņa vāciskajā vidē. No kurienes varēja iedzimt šovinistiskā augstprātība, ja krievi ilgstoši redzēja sev apkārt lielāku materiālo turību, augstāku izglītības līmeni? Krieviem, kā etniskai grupai, arī nebija nekādu privilēģiju. Rīgā krievu strādnieki, dzīvodami nabadzīgajās priekšpilsētās, bieži pelnīja mazāk nekā kvalificētākie latviešu strādnieki. Krievu zemnieki Latgalē, tāpat kā citi zemnieki šajā novadā, dzīvoja trūcīgāk nekā latviešu zemnieki Kurzemē un Zemgalē. Viņi nevarēja kļūt par impēriskās apziņas paudžiem. Iznāk, ka no augšas ilgi potētā Krievijas valdībai vēlamā Baltijas krievu identitāte nesaglabājās? Identitātes veidošanās procesā iezīmējās pārrāvuma tendence. Kas tika mantots un turpināts? Labāk to parādīs Latvijas krievu attīstības analīze nākošajā vēstures posmā.

1.3. Krievu minoritāte Latvijas neatkarīgajā valstī (1918–1940)

Krievu minoritātes dzīve šajā vēstures posmā ir pētīta un aprakstīta gan atsevišķās monogrāfijās (autori: Tatjana Feigmane, Arnolds Podmazovs, Vladislavs Volkovs, Sergejs Kuzņecovs), gan citos izdevumos par Latviju brīvvalsts periodā (autori: Aivars Stranga, Irēna Saleniece, Aivars Straume u.c.). Šajā izdevumā, kas veltīts krievu minoritātei ilgstošā laika posmā, nodaļā par norisēm 1920.–1940. gados mēģināsim atbildēt uz vienu galveno jautājumu: kā Latvijas krievi ar savu potenciālu apliecināja sevi pilnīgi jaunajos vēsturiskajos apstākļos? Bet vēsturiskie apstākļi, kādos nonāca Latvija pēc Krievijas impērijas sabrukuma, kara un revolūcijas, bija negaidīti arī pašiem latviešiem. To uzsvēra K. Ulmanis, 1934. gada 13. augustā uzrunājot vēstures skolotājus. Iztukšota gan materiāli, gan cilvēku resursu ziņā, Latvija atradās daudzu nezināmo priekšā. [„Сегодня”, 14 авг. 1934 г.] Viss notika pirmoreiz: savas valsts veidošana, likumdošanas izstrādāšana,

attiecību sakārtošana ar ārvalstīm un Latvijā dzīvojošajiem cittautiešiem.

Kaut arī skaitliski krievi bija Latvijas vislielākā minoritāte, krievu potenciāls jāatzīst par pieticīgu, salīdzinājumā ar citām minoritātēm – vāciešiem, ebrejiem. 1920. gadā krievu bija 134746 cilvēki, bet 1935. gadā – 206499 (10,59% no iedzīvotāju kopskaita). Krievu skaita strauju pieaugumu izskaidro bēgļu atgriešanās, emigrantu plūsma no sarkanās Krievijas, krievisko Abrenes novada pagastu pievienošana pēc miera līguma noslēgšanas ar Padomju Krieviju. Turklāt krieviem bija visvairāk daudz bērnu ģimeņu un tādējādi viņi izcēlās starp citiem – kā gados jauns etnoss. Absolūtais krievu vairums bija Latvijā dzimušie cilvēki. Kopumā tādu bija 89,44%, bet Latgalē – 95,21%. Lielākā krievu daļa dzīvoja Latgalē (74,56%) un bija nodarbināti lauksaimniecībā. Daži Latgales pagasti (Maļinovas, Rundānu) bija izteikti krieviski. Rīgā 1935. gadā dzīvoja 28346 krievi (7% no pilsētas iedzīvotāju skaita). [Фейрмане, стр. 6–10.]

Salīdzinājumā ar pirmskara periodu bija pazeminājies krievu izglītības līmenis. Viņu vidū tikai 42% vīriešu un 28% sieviešu prata lasīt un rakstīt. [Volkovs, 1996, 22. lpp.] Zemais izglītības līmenis daudziem kavēja latviešu valodas apgūšanu, 1930. gadā tikai 18,85% Latvijas krievu zināja latviešu valodu (Daugavpilī – 16%, Abrenē – vēl mazāk), toties Rīgā – 50%. Krievu izglītības līmenis un nodarbinātības specifika izskaidro, kāpēc šajā periodā krievi nevarēja pretendēt uz nozīmīgu lomu ekonomikā un politikā. Vislielākais krievu daudzums bija Latgales zemnieki ar nelieliem zemes īpašumiem. 60% zemnieku īpašumi bija zemes gabali mazāki par 10 hektāriem. Rūpniecībā bija nodarbināti 11,1% krievu (26313 cilvēku), 2,6% – tirdzniecībā, 3% – transporta un sakaru jomā, tikai 1,6% bija kultūras un izglītības darbinieki un brīvo profesiju pārstāvji.

Latvijas Tautas padomes un Latvijas Satversmes pieņemtie Latvijas Republikas likumi pavēra politikā ceļu visām Latvijas minoritātēm. Vācieši un ebreji šīs iespējas izmantoja visai aktīvi, krievi – daudz mazākā mērā, kaut arī gandrīz visi viņi (96,24%) bija LR pilsoņi. Krievu politisko aktivitāti kavēja dažī objektīvi (jau pieminētais izglītības līmenis un nodarbinātības tips) un dažī subjektīvi, ar mantotām un jaunām psiholoģiskām noskaņām

krievu inteliģences vidē saistīti, faktori. No Krievijas impērijas laika bija mantota paļāvība uz aizbildniecību, kāda savulaik nāca no Pēterburgas. Tagad vajadzēja pašiem politiski saliedēties šeit, jaunajā Latvijas valstī. Sākumā vēl nebija stingras pārliecības, ka Latvijas neatkarīgā valsts būs uz ilgu laiku. Dažiem radās cerība, ka boļševiku vara kritīs un Krievija kļūs par demokrātisku valsti, un viņi saistīja savas izredzes ar šādu perspektīvu. Bija arī tādi krievi, kas gaidīja monarhistiskās Lielkrievijas atdzimšanu. Pagaidu stāvokļa izjūtas neveicināja politisko aktivitāti.

Tomēr daži krievu darbinieki redzēja notiekošo pārmaiņu dziļo likumsakarību un ieteica krieviem saprātīgu, laikam atbilstošu taktiku. Krievu avīzē „Segodņa” publicēti S. Mansireva un profesora K. Arabažina raksti, kuru vadmotīvs bija – pārvarēt krievu politisko pasivitāti. S. Mansirevs aicināja „atzīt izveidojušos apstākļus un darīt to atklāti un godprātīgi”, veidojot savstarpējās sapratnes attiecības ar vairākumu (latviešiem) un citām minoritātēm. K. Arabažins aicināja dalīt ar latviešiem prieku sakarā ar Latvijas „de jure” atzīšanu 1921. gada janvārī un pašiem kļūt jaunās, demokrātiskās dzīves cienīgiem, lai nepārvērstos par smagu slogu Latvijai.

Latvijas Satversmes sapulces gatavošanas laikā krievi vēl nebija politiski strukturēti, tomēr viņi bija pārstāvēti gan Latvijas Tautas padomē, gan arī Satversmes sapulcē. Ar laiku izveidojās vairākas krievu politiskās partijas. Pilnīgi strukturētas bija 5 krievu partijas, kamēr vāciešiem tādu bija 15, ebrejiem – 9 un latviešiem – 32 partijas (1928. gada rādītāji). [Dribins, 2000, 33. lpp.] Jau 1917. gadā nodibinājās Rīgas Krievu pilsoņu nacionāli demokrātiskā savienība, vēlāk tā pārtapa par Krievu biedrību Latvijā. Radās arī Krievu nacionālā savienība, Krievu darba savienība, Krievu nacionāli demokrātiskā partija. Visās četrās Latvijas Saeimās krievi veidoja savas frakcijas. Vecticībnieku un pareizticīgo vēlētājus pārstāvēja atsevišķas frakcijas. Krievu sabiedrības pārstāvju skaits Latvijas likumdošanas institūcijā svārstījās no 3 līdz 6 deputātiem. 3. un 4. Saeimā krieviem bija pa 6 deputātiem. Kā aktīvus krievu politiķus sevi pieteica N. Berežanskis, A. Bočagovs, V. Presņakovs, J. Pommers, M. Kaļistratovs, L. Špoļanskis, V. Trofimovs. Krievu politiķiem tika piešķirti arī atzīstami amati – 1931. gadā par ministru kļuva

mediķis Vladimirs Trofimovs, par zemkopības ministra biedru iecēla L. Špoļanski, M. Kaļistratovs tika ievēlēts 3. Saeimas Prezidijā.

Partiju un frakciju Saeimā bija daudz, tāpēc parlamentāriešu sastāvs mainījās un neveidojās stabila politiskās kultūras tradīcijas. Daudzi krievu vēlētāji nemaz nebalsoja par krievu partijām, dažkārt krievi balsoja par Latvijā tolaik populāro un spēcīgo sociāldemokrātu partiju. Visā 1920.–1934. gadu parlamentārisma periodā krievi nebeidza sūroties par krievu vienprātības trūkumu. Iekšējā partiju cīņā iezīmējās principiālas domstarpības. Krievu nacionāli ortodoksālais spārns (A. Bočagovs, N. Bordons) negribēja redzēt starp politiķiem citu tautību, piemēram, ebreju, pārstāvjus. Liberālu domu pārstāvēja demokrātiskā nacionālisma paudēji (N. Berežanskis, S. Mansirevs), kuri ieteica lielāku krievu sabiedrības atvērtību citām kultūrām. Laikraksts „Segodņa” – lielākā un ietekmīgākā krievu avīze Rīgā – komentēja viedokļus un pūlējās līdzsvarot attiecības krievu sabiedrībā. Aktivizējoties nacionālisma tendencēm Eiropā un Latvijas sabiedrībā, tās atbalsojās arī krievu vidē. Tās pauda Saeimas deputāts L. Špoļanskis, skolotājs B. Nazaruks avīzē „Derevņa”. Krievu īgnumu un neizpratni bieži izraisīja LR skolu politika, piemēram, baltkrievu skolu veidošana neatkarīgajā Latvijā. Krievijas oficiālais viedoklis impērijas laikā – ka baltkrievi un ukraiņi ir tikai krievu tautas sastāvdaļas – vēl nebija pārvarēts.

Vienprātības trūkums krievu politiķu vidū izpaudās ne vien principiālajās domstarpībās, bet arī tīri formālajās lietās, personīgajās ambīcijās. Viņi nevarēja vienoties par to, kam vadīt krievu izglītības pārvaldi Izglītības ministrijā (kādu laiku to vadīja prof. I. Jupatovs), kuram no diviem krievu teātriem piešķirama valsts subsīdija. Lai pārvarētu nesaskaņas, 1929. gada 29. decembrī Rēzeknē tika sasaukts visu krievu organizāciju kongress. Ieradās 309 pilntiesīgie pārstāvji no visiem grupējumiem. Pašā kongresā strīdu nebija un tika izveidota visas organizācijas pārstāvoša padome. Un tomēr, kad pēc diviem gadiem, 1931. gada martā, notika Rīgas pilsētas domes vēlēšanas, tika iesniegti trīs krievu saraksti un vienošanās netika panākta.

Galvenais mehānisms Latvijas Republikas attiecībās ar savu pilsoņu ceturto daļu bija kultūrnacionālās autonomijas princips.

Tas bija valsts tiesiski noformētais kompromiss ar minoritātēm un atbilda Eiropas demokrātijas principiem – Tautu Savienības izvirzītajām prasībām valstīs ar etniski raibu iedzīvotāju sastāvu. Latvijā tas izpaudās vairākos tiesiskos aktos: Satversmes saturā un garā, Latvijas Tautas padomes 1919. gada 8. decembrī pieņemtajā „Likumā par Latvijas izglītības iestādēm”, kā arī „Likumā par mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā”. Tā bija minoritātēm piešķirtā autonomija kultūras un izglītības lietās: īpašas minoritāšu pārvaldes Izglītības ministrijā pašas kārtoja savas minoritātes skolu un kultūras dzīves jautājumus. Valsts finansēja skolas, kurās mācības notika krievu, baltkrievu, ebreju, vācu, poļu, lietuviešu un igauņu valodā. Kultūras autonomijas principu ievērošanu stingri aizstāvēja vācbaltiešu liberālais politiķis Pauls Šīmanis un latviešu sociāldemokrāti Rainis, Kārlis Dēķens un citi. Atmosfēra valstī parlamentārajā periodā bija labvēlīga šādas politikas īstenošanai, jo pamatnācija – latvieši (75% valstī) jutās droši par savu identitāti.

Tomēr ap kultūras autonomiju norisinājās cīņas Saeimā un ārpus tās. Tai bija pretinieki – tādas partijas kā Kristīgi nacionālā savienība, Demokrātiskais centrs, Nacionālais klubs, Pērkonkrusts un daudzi labējās preses izdevumi. Laikrakstos skanēja E. Blanka, E. Brastiņa, L. Adamoviča un citu balsis, apgalvojot, ka minoritātēm Latvijā esot par daudz tiesību, tās jāsašaurina. Atis Ķeniņš, kas 1931.–1933. gadā bija izglītības ministra postenī, centās minoritāšu skolas pakāpeniski latviskot, tātad asimilēt cittautiešu bērnus. Minoritāšu deputāti Saeimās šajā jautājumā vienotā frontē aizstāvēja kultūras autonomiju un līdz 1934. gadam valdība bija spiesta piekāpties.

Jautājumā par krievu valodas attīstības perspektīvām Latvijā krievu politiķi bija spējīgi vienoties un viņu deputāti Saeimā izrādīja apsveicamu aktivitāti. 1925. gadā 1. Saeimā krievu deputāti iesniedza likumprojektu par krievu minoritātes tiesību paplašināšanu. Projekts paredzēja tiesības lietot krievu valodu pastā, telegrāfā, satiksmes un ceļu iestādēs. Projekta autori prasīja administratīvo rīkojumu dublēšanu krievu valodā un tās lietošanu pašvaldību sarakstē novados, kur krievu iedzīvotāju skaits pārsniedz 15%. Likumprojekts bija labi argumentēts: mazizglītotie krievu zemnieki Latgalē tiešām nespēja apgūt latviešu valodu

tik ātri, kā to prasīja visi jauniešumi par valsts valodas prioritāti oficiālajās darīšanās. Draudēja viņu izolācija no valsts. Likumprojekts neguva Saeimas deputātu vairākuma atbalstu. Vēršoties pret to, M. Skujenieks atļāvās aizvainojoši izteikties par krievu kultūras nabadzību. Saeima noraidīja šo likumprojektu, uzskatot, ka tas pārsniedz kultūrautonomijas ietvarus. Avīze „Segodņa” savās slejās atspoguļoja polemikas gaitu Saeimā, kritiski komentējot to, un ievietoja arī Raiņa rakstu, kurā viņš pamatoja savu priekšlikumu lietot apzīmējumu „latvijci” (latvijieši), iesakot to attiecināt uz visiem Latvijas pilsoņiem.

Polemika par krievu valodas lietošanas iespējām atkārtoti uzliesmoja 4. Saeimā 1932. gadā, kad krievu deputāti (un arī citi minoritāšu deputāti) kritizēja izglītības ministra Ata Ķeniņa „pretminoritāšu politiku”. Tanī laikā jau izpaudās tieksmes samazināt valsts finansējumu minoritāšu skolotāju kursiem un teātriem. A. Ķeniņš, 1932. gada 10. jūnijā runājot Saeimā, aizskaroši izteicās par minoritātēm, apšaubot Daugavpils krievu jaunatnes lojalitāti pret Latvijas valsti. Vācbaltiešu frakcijas līderis P. Šīmanis arī vērsās pret ministra centieniem sapludināt visus pilsoņus vienā kultūrā un aizstāvēja viedokli, ka valstij jā rūpējas par visu tās tautību kultūru. Krievu deputāts M. Kaļistratovs, iebilstot pret A. Ķeniņa ierosināto „vienoto skolu”, runāja par krievu skolas un krievu valodas nozīmi krievu daudzskaitlīgās minoritātes izglītošanā.

Tomēr minoritāšu pārstāvji Saeimā visvairāk atbalstīja Zemnieku savienību, krievu deputāti uzskatīja, ka tā neizcēlās ar pretkrievisku attieksmi. Raksturīgi, ka arī 1925. gadā, izvēloties valsts prezidentu, minoritāšu deputāti Saeimā atbalstīja J. Čakstes un nevis sociāldemokrāta Raiņa kandidatūru. Viņi deva priekšroku centriskai un nevis kreisai politiskai pozīcijai. Kad valstī sākās izšķirošās pārmaiņas (K. Ulmaņa ierosinātā Satversmes reforma 1933. gadā, K. Ulmaņa jaunās valdības izvirzīšana 1934. gada pavasarī), minoritāšu deputāti tās atbalstīja, tāpat faktiski piedalījās autoritārā režīma nodibināšanā. Taču tas drīz vien likvidēja skolu autonomiju. Tādas bija neparedzētās sekas.

Lai gan minoritāšu politiku vidū krievu deputāti īpaši neizcēlās, tomēr dažas spilgtas personības politiskajā dzīvē sevi pie-teica. Melentījs Kaļistratovs, vecticībnieks, bija beidzis skolotāju

semināru un karojis kņaza Līvena vienībā pret lieliniekiem 1919. gadā. 26 gadu vecumā kļuvis par 1. Saeimas deputātu, viņš izrādījās ļoti atraktīvs un dinamisks politiķis. Viņa galvenā funkcija bija krievu zemnieku interešu aizstāvēšana un viņu atzina gan vecticībnieki, gan pareizticīgie krievi. Viņš nebaidījās iet pret straumi arī savā, vecticībnieku vidē, un atteicās no bārdas. Saeimā viņš stājās pretim atsevišķu latviešu politiķu šovinistiskajiem izlēcieniem un ar lielu pašcieņu aizstāvēja krievu valodas tiesības izglītības sistēmā. Pats no Saeimas tribīnes vienmēr runāja krieviski. 4. Saeimas laikā viņu un deputātu Sergeju Trofimovu jau atzina par galvenajiem krievu līderiem.

Pavisam cita tipa figūra Saeimā bija pareizticīgo arhibīskaps J. Pommers. Arī viņš pieteica sevi par krievu iedzīvotāju aizstāvi. Taču viņa kaismīgās un temperamentīgās runas bija stipri politizētas, vērstas pret sociālistiem, boļševikiem, kuriem viņš pieskaitīja arī latviešu sociāldemokrātus. Viņa runu laikā Saeimas deputāti nereti izteica replikas „monarhists, melnsimtnieks”. Incidents 1931. gada 3. jūlijā ieguva pavisam skandaložu izpausmi. Pēc J. Pommera runas, kurā viņš politiski smagi apvainoja sociāldemokrātus F. Menderu un N. Kalniņu, daži sociāldemokrāti uzsāka fiziskas izrīcības, un J. Pommers tika nogrūsts no tribīnes. [„Сегодня”, 4 июля 1931 года.] Tādi incidenti Latvijas politiskajā dzīvē tomēr nebija raksturīgi.

Vērtējot Latvijas krievu minoritātes pārstāvju politisko darbību neatkarīgajā Latvijā, jāatzīst, ka tā atbilda viņu spējām. Pieauga viņu aktivitāte un arī krievu vēlētāju interese par politisko dzīvi. Tāda tendence iezīmējās pavisam skaidri, tikai pietrūka vēstures atvēlētā laika to turpināt. Krievu iedzīvotāju vairākums atbalstīja Latvijas neatkarību, viņi bija darījuši to arī ar ieročiem rokās, par ko liecina fakts, ka 50 krievi saņēma Lāčplēša ordeni. Krievu minoritāte netika atstumta no politikas un visās četrās Saeimās piedalījās LR likumdošanas veidošanā.

Toties mazspēcīga bija krievu ekonomiskā darbība, jo viņu kapitāli bija pieticīgi, un tas noteica viņu mazās iespējas. Kā rāda pētījumi par Latvijas ekonomisko situāciju, neatkarības posma sākumā Latvijai trūka kapitālu un bez ārzemju investīcijām un minoritāšu (vācu un ebreju) kapitāliem tā nespētu izveidot neatkarīgās valsts ekonomiku. Minoritāšu atbalstam un viņu

saimnieciskai rosībai toreiz bijusi izcila loma. Taču 30. gados sākās valsts iejaukšanās saimnieciskajā dzīvē, un, kā raksta vēsturnieks Aivars Stranga, Kārlis Ulmanis īstenojis ekonomisko nacionālismu, izspiežot vācu un ebreju uzņēmējus no finansu sfēras, rūpniecības un tirdzniecības. [Stranga, 1997, 180.–185. lpp.] Minoritāšu pārstāvju diskriminācija tādās jomās kā koku eksports vai importa politika neskāra krievu privātīpašnieku intereses, jo viņi šajās sfērās nedarbojās, bet vispārējā saimnieciskās dzīves birokratizācija pēc 1934. gada varēja skart arī viņus.

Krievu iedzīvotāju lielākā daļa – gandrīz 80% – nodarbojās ar lauksaimniecību vismazāk attīstītajā Latvijas reģionā – Latgalē. Viņu īpašumi bija nelieli, tie bija pašnodarbinātie zemnieki, kas plaši izmantoja savu bērnu darbu. Viņu virzīšanos augšup pa sociālajām kāpnēm bremzēja zemais izglītības līmenis, tāpēc viņi arī nebija sociāli mobili, netiecās pēc augstiem amatiem. Valdības izglītības politika bija virzīta uz to, lai krievu bērni un jaunieši, iegūstot izglītību dzimtajā valodā, integrētos sabiedrībā un gūtu perspektīvas savā turpmākajā dzīvē. Tas attiecās uz abu konfesiju pārstāvjiem – pareizticīgajiem un vecticībniekiem.

Vecticībniekiem Latvijas neatkarības gadi (1920–1940) izrādījās vieni no labvēlīgākajiem. Viņu dramatiskajā vēsturē tā bija „otrā atmoda”, ja par pirmo uzskata periodu pēc 1905. gada 17. oktobra. Viņu skaits šajā laikā bija ap 90 tūkstošiem un reliģiskā dzīve notika 79 dievnamos. Vecticībnieku tiesisko stāvokli galīgi nostiprināja 1935. gada likums par vecticībnieku baznīcu, ko 14. februārī parakstīja ministru prezidents K. Ulmanis un iekšlietu ministrs V. Gulbis. Likums garantēja viņiem brīvu un atklātu savas ticības piekopšanu, tiesības veidot draudzes, kas iegūst juridisko personu statusu, kā arī ierīkot patversmes, kapsētas, skolas, izdot savas grāmatas un žurnālus. [Podmazovs, 122. lpp.] Lai gan likumu pieņēma tikai 1935. gadā, vecticībnieku faktiskais tiesiskais stāvoklis tāds bija jau no 20. gadu sākuma.

Izveidojās pārsteidzoši labvēlīgas attiecības starp vecticībniekiem, viņu organizāciju vadītājiem un valsts varas institūcijām. Pašiem vecticībniekiem vēsture bija iemācījusi, kā piemēroties jaunajiem apstākļiem, un viņi arī neskopojās ar lojalitātes apliecinājumiem neatkarīgās Latvijas valsts iekārtai. 1921. gadā

vec ticības vajadzībām no valsts budžeta bija piešķirti 200000 Latvijas rubļi, nākošajā finansu gadā – 300000 rubļi. Arī turpmāk vec ticībnieku draudzes saņēma finansiālu palīdzību. Draudzēm piešķīra zemi no valsts zemes fonda un arī līdzekļus dievnamu celšanai. Pareiz ticība nebaudīja tādu pašu valsts varas labvēlību, tā pat zaudēja dažus dievnamus, kurus pārņēma valsts vai citu ticību pārstāvji. Latvijas varas vīrus aizdomīgus darīja Latvijas Pareiz ticīgās baznīcas atkarība no Maskavas patriarhijas (kas varēja nozīmēt arī politisku ietekmi), kamēr vec ticībnieki bija pilnīgi savējie.

Šīs attiecības ar varu nesašķobīja pat K. Ulmaņa apvērsums 1934. gada 15. maijā. Valsts finansiālais atbalsts vec ticībai pat palielinājās. 1939. gadā grupa vec ticībnieku saņēma valsts apbalvojumus, bet K. Ulmanis pats ziedoja ievērojamas summas dažiem dievnamiem. Neatkarīgajā Latvijā ar zināmu valsts atbalstu sāka attīstīties vec ticībnieku ekonomiskā rosība. Vec ticībniekiem raksturīgā pašorganizācijas tieksme izpaudās kooperatīvu un saimnieciskas ievirzes biedrību dibināšanā. Latvijas vec ticībnieku trešajā kongresā 1922. gadā par viņu Centrālās komitejas priekšsēdētāju tika ievēlēts S. Kirilovs. Viņa iniciatīvas rezultāts bija Daugavpils Lauksaimniecības produktu sagatavošanas kooperatīvā biedrība „Laukstrādnieks”. No valsts zemes fonda biedrība saņēma viensētu un 14 ha lielu zemes gabalu, kur uzcēla māju, saimniecības ēkas, ierīkoja augļu dārzu un kokaudzētavu. Biedrība pilnībā attaisnoja savas lauksaimniecības kooperatīva funkcijas – rīkoja ikgadējus kursus lauksaimniecības jautājumos, pārdeva zemniekiem sēklu un mēslus, tātad mācīja zemniekiem labāku zemkopības kultūru. Līdzīga tipa kooperatīvs bija Gornekalkūnes biedrība „Lauksaimnieks”, tā arī saņēma no valsts viensētu un 16 ha zemes, ierīkoja pienotavu, kas eksportēja sviestu.

Zemniekiem, lai spētu atjaunot savas saimniecības pēc kara gadiem, īpaši svarīgi bija saņemt ilgtermiņa kredītus ar nelieliem aizdevuma procentiem. Tāpēc 1923. gadā tika nodibināta „Dvinskas Vec ticībnieku krājaizdevu biedrība Latvijā”, bet 1924. gadā – tāda paša veida Krivošejevo biedrība. Tās izvērsa savu darbību ne tikai Latgalē, bet arī Zemgalē un Rīgā. Savukārt 1923. gadā tika atjaunota jau pirms kara pastāvošā „Vec ticībnieku biedrība Latvijā”, kuras mērķi bija ne vien atvērt skolas, bibliotēkas, ierīkot

patversmes, bet pievērsties arī ekonomiskai darbībai biedrībā speciāli izveidotās tirdzniecības un rūpniecības sekcijas ietvaros. [Podmazovs, 117.–119., 136.–137. lpp.]

Turpmākie notikumi parādīja, ka padomju režīms Latvijā bija smags trieciens vecticībnieku ticībai un dzīvesveidam. Atgriezies pie savām vērtībām viņi varēja tikai atjaunotajā neatkarīgajā Latvijā pēc 1991. gada.

Kultūras dzīvē krievu minoritāte sevi apliecināja vispārlicenošāk: starpkaru posmā tā izveidojās kā daudzveidīga darbība ar krievu skolu tīklu, desmitiem dažādu biedrību, savu presi un teātriem. Tiesa, šī pilnvērtīgā kultūras dzīve skāra galvenokārt izglītotos pilsētu iedzīvotājus, visvairāk Rīgā. Paši krievu iedzīvotāji saskatīja vājās vietas šajā jomā – maz bija krievu studentu Latvijas Universitātē (1939. gadā – 220), netika izveidota Krievu valodas un literatūras katedra LU Filoloģijas fakultātē, bija grūtības ar skolotāju sagatavošanu krievu skolām.

Saskaņā ar valsts likumu „Par mazākuma tautību skolu iekārto Latvijā” (tā izstrādē piedalījās minoritāšu pārstāvji) izveidojās skolu tīkls ar krievu mācību valodu: 124 pamatskolas 1919./20. mācību gadā un 236 pamatskolas 1933./34. mācību gadā. Tajos pašos gados bija 12 krievu vidusskolas, vēlāk to skaits samazinājās līdz 10 vidusskolām, 1939./40. mācību gadā darbojās vairs tikai divas krievu vidusskolas. Trīsdesmito gadu sākumā krievu pamatskolās strādāja 738 skolotāji. [Фейгмане, стр. 270, 275.] 80% krievu bērnu apguva skolās zināšanas savā dzimtajā valodā. 1935. gadā to bija vairs tikai 60%. Vecticībnieku bērniem Latvijā bija atvērtas tikai 4 pamatskolas – Rīgā, Rēzeknē un divas Daugavpilī. Vecticībnieki centās nodrošināt saviem bērniem arī reliģisko audzināšanu, tāpēc 1930. gadā Daugavpilī tika organizēti reliģiski izglītojoši kursi vecticības garīgajiem tēviem un ticības mācības skolotājiem. [Podmazovs, 120.–121. lpp.] Vecticībnieku bērni apmeklēja arī citas krievu skolas, piemēram, ģimnāzijas Rīgā.

Tieši ģimnāzijām bija ļoti liela loma krievu skolēnu sagatavošanā dzīvei un darbam Latvijas nacionālajā valstī. Lai gan pilsonisko tiesību piešķiršana neapšaubāmi sekmēja minoritāšu integrāciju, tomēr krievu politiskā aktivitāte bija neliela. Par svarīgu integrācijas kanālu kļuva izglītības sistēma. Krievu skolas veica divus galvenos uzdevumus: palīdzēja krievu jaunatnei

iepažīt krievu kultūru un saglabāt nacionālās saknes, kā arī sniedza zināšanas, kas veicināja viņu integrēšanos latviskajā vidē. Krievu skolās tika mācīta Latvijas vēsture un ģeogrāfija, bet latviešu valodu krievu skolēni patiešām arī labi apguva. Pētniece Tatjana Feigmane uzskata, ka krievu jaunatnē visvairāk integrētie cilvēki bija ģimnāziju beigušie, augstskolās mācījušies un arī Latvijas armijā dienējušie. [Фейгмане, стр. 339–340.]

Nav nejaušība, ka mūsdienās atjaunotajā neatkarīgajā Latvijā krievu biedrības, cenšoties balstīties uz kultūras darba tradīcijām pirmskara Latvijā, atceras ģimnāzijas un to skolotājus. Reāli pastāv krievu kolektīvā vēsturiskā atmiņa par pirmskara ģimnāzijām, it sevišķi Lomonosova, Ļišinas, Tailovas skolām. Acīmredzot ģimenes saglabājušas faktus un dokumentus, kā arī personiskās atmiņas par šajās skolās valdošo sirsnīgo atmosfēru. 1999. gadā Rīgas Krievu sabiedrība atzīmēja Lomonosova ģimnāzijas 80 gadu jubileju. Oficiāli tā bija dibināta 1919. gadā, bet faktiski šīs skolas dzīve bija turpinājums Lomonosova sieviešu ģimnāzijai, kas bija dibināta Rīgā 1868. gadā. Par godu jubilejai publicēts dokumentu un atmiņu krājums. [Рижская ..., 1999, стр. 4–7.] Skolas beidzēju vidū ir vairāki Latvijā plaši pazīstami cilvēki: filologi Marija Semjonova un Vladimirs Mirskis, skulptors Ļevs Bukovskis un gleznotājs Jevgēņijs Kļimovs, dziedātāji Aleksandrs Daškovs un Aleksandrs Viļumanis, balerīna Valērija Riekstiņa un citi.

Krieviem Latvijā bija bagātīga prese: avīzes un žurnāli – izklaidējošie un informējošie par kultūras dzīvi un profesionālo darbību, kā arī reliģiskie izdevumi. Centrā neapšaubāmi atradās avīze „Segodņa”, kas kļuva par vienu no spilgtākajām parādībām krievu kultūras dzīvē ārpus Krievijas. Kā 1997. gadā apcerējumā par krievu presi rakstīja Jurijs Abizovs – „Segodņa” radās vienlaicīgi ar neatkarīgo Latvijas valsti un vienā laikā ar to arī beidza pastāvēt, atstādama savās lappusēs liecības par tās 20 gadus ilgo vēsturi. Savu lojalitāti Latvijas valstij šis izdevums apliecināja pilnībā. Avīzes veiksmi nodrošināja tās redaktoru un autoru augstais profesionālais līmenis. Maksims Ganfmans, bijušais Krievijas kadetu avīzes „Reč” redaktors, rediģēja avīzi „Segodņa” līdz 1934. gadam. Redakcijas sastāvā bija arī B. Šalfejevs, M. Milruds, B. Orečkins. Publikāciju autori bija visspilgtākās personības no

visas krievu emigrācijas: M. Aldanovs, I. Buņins, A. Averčenko, K. Baļmonts, P. Piļskis un citi. [Русские в Латвии, 1997, стр. 3–5.]

Īslaicīgi iznāca arī citas avīzes: „Utro” 1919.–1920. gadā, „Russkaja žizņ” 1920. gadā, „Rižskij kurjer” 1920. gadā, „Deņ” 1922. gadā Rīgā, kā arī dažas krievu avīzes Liepājā un Daugavpilī, pat Ludzā un Rēzeknē. Bija nopietni mēģinājumi radīt izdevumu, kas atspoguļotu krievu zemnieku intereses Latgalē – avīzi „Naša zemļa”, pēc tam – „Derevņa”. Paliekošāka bija avīzes „Slovo” ietekme 1924.–1929. gadā. Tā dēvēja sevi par krievu nacionālo demokrātu izdevumu (redaktors N. Berežanskis). Bet citām avīzēm bija grūti konkurēt ar avīzes „Segodņa” profesionālo līmeni, it īpaši pēc tam, kad sāka iznākt tās vakara ziņu variants „Segodņa večerom” (1924–1940). Nedraugi pārmeta avīzes darbinieku kolektīvam, ka viņu vidū ir daudz ebreju. Bet „Segodņa” nebija ne ebreju, ne emigrantu, ne antiboļševistiska avīze. Tā prata nekļūt politizēta un etniski vienpusīga. Rīgas iedzīvotāju polietniskajā vidē nevarēja gūt panākumus avīze, kas orientēta tikai uz „īstiem krieviem”. Ar krievu kultūras vidi jutās saistīti daudzi rīdzinieki arī no ebreju un latviešu vidus un viņiem imponēja avīzes „Segodņa” daudzpusīgums un objektivitāte.

Žurnāli „Teatr i žizņ”, „Vera i žizņ”, „Perezvoni” informēja krievu lasītājus par dažādām kultūras dzīves parādībām. Kompetents profesionāls izdevums bija juristu žurnāls „Zakon i sud”, kura rediģēšanā piedalījušies pazīstami izcili juristi O. Gruzenbergs, P. Mincs, P. Jakobi. Krievu skolotāju problēmas risināja žurnāls „Rodnaja škola” Rēzeknē. 1931. gadā sāka iznākt žurnāls „Nord-Ost”, kas faktiski bija komunistu legālais izdevums.

Pēc daudziem gadu desmitiem avīze „Segodņa” joprojām piesaista vēsturnieku un žurnālistu uzmanību. Par to liecina Stenfordā 1997. gadā publicētais avīzes faksimilais izdevums, ko sagatavoja Latvijā dzīvojošie autori Jurijs Abizovs, Boriss Ravdins un pētnieks Ļevs Fleišmans no Amerikas. [Флейшман Л., Абызов Ю., Равдин Б. Русская печать в Риге. Из истории газеты „Сегодня”, 30 годы, – кн. I.] Latvijas krievu žurnālistus, izdevējus, dzejniekus un citus preses darbiniekus piemeklēja tāds pats liktenis kā daudzus latviešus: 1940. gadā tika slēgti visi

izdevumi, bet visi darbinieki represēti. [Русские в Латвии, 1997, стр. 33.]

Tatjanas Feigmanes apjomīgajā monogrāfijā krievu biedrībām veltīta īpaša nodaļa. Ar biedrību lielo skaitu krievu iedzīvotāji kompensēja mazo aktivitāti politiskajā dzīvē. Tās bija ar kultūru un izglītību saistītās biedrības Rīgā, Daugavpilī, Rēzeknē, Jelgavā, Jēkabpilī. Tika izveidotas arī labdarības, sporta, reliģiskās, zinātnes un citas biedrības. 1940. gadā padomju režīms slēdza 58 krievu biedrības. [Фейгмане, стр. 175.] Kultūras un izglītības darbības organizatoru vidū bija Rīgas Krievu izglītojošās biedrības vadītājs Jelpidifors Tihonickis, kas ik gadu rīkoja krievu kultūras dienas ar lekcijām, izrādēm, muzikāliem vakariem. 1927. gadā tieši J. Tihonickis, kas tobrīd tika ievēlēts 2. Saeimā, ierosināja organizēt krievu kultūrizglītības biedrību Centrālo savienību, kura apvienoja 32 kultūras biedrības. Plašu popularitāti guva dziedāšanas biedrība „Bajan”, kas pastāvēja jau kopš 1863. gada. Latvijas krievu kori piedalījās arī igauņu krievu koru salidojumos Narvā, Pečoros. 1936. gadā biedrībai „Bajan” pievienojās S. Krasnopjorova vadītais tautas instrumentu orķestris.

Latvijā tika turpinātas krievu teātra tradīcijas. Vairākas biedrības (Krievu teātra biedrība, Krievu aktieru biedrība Latvijā) veicināja Krievu Drāmas teātra darbības atsākšanu 1921. gadā. Palaikam Rīgā darbojās arī citas teātra trupas. Tomēr teātra dzīves centrā palika no 1883. gada pazīstamais Rīgas Krievu teātris, kas tobrīd bija vienīgais pastāvīgi darbojošais profesionālais teātris ārpus Krievijas. Teātrī ilgstoši spēlēja pazīstami aktieri Jurijs Jurovskis, Nikolajs Barabanovs, kādu laiku šeit darbojās arī slavenais režisors Mihails Čehovs.

Garīgi izglītojošu un pētniecisku darbību veica „Krievu senatnes cienītāju pulciņš” Rīgas Grebenščikova vecticībnieku draudzē. Arheogrāfs un pedagogs Ivans Zavoloko, vairāku grāmatu un publikāciju autors, sāka izdot žurnālu „Rodnaja starina” (1927–1933). Tur tika ievietoti arī raksti par krievu vecticībnieku ienākšanas vēsturi Latvijā un viņu apmešanās vietām plašā reģionā. Tika vākti un izstudēti seni rokraksti, senās hronikas. Viņa darbam bija paliekoša zinātniska vērtība.

Pastāvēja arī krievu sporta biedrības (Sokol), profesionālās (krievu ārstu, krievu skolotāju), labdarības, krājaizdevu kases un citas biedrības. Latvijas varas iestādes īpaši uzmanīja no Padomju Krievijas ienākušo bēgļu – emigrantu dibinātās organizācijas. Bija aizdomas, ka, būdami monarhisti, to darbinieki var būt neatkarīgās Latvijas valsts pretinieki. Pēc Politiskās pārvaldes ziņām Latvijā bija ap 20 tūkstošiem tādu krievu emigrantu, bet daļa viņu varēja būt aizceļojusi tālāk. Krievu nansenistu bija tikai 4,5 tūkstoši, tātad daudziem tūkstošiem bija vecās Krievijas valsts pases. Speciālā komiteja krievu emigrantu lietās Latvijā (M. Spiridonovs) saņēma materiālu atbalstu no krievu emigrantu starptautiskām organizācijām. Krievu emigranti Latvijā nemaz nejutās droši, viņiem šeit nebija ģimenes sakņu un aizstāvības. Vēl viena organizācija – 1925. gadā dibinātā Krievu emigrantu biedrība Latvijā (D. Grigorjevs) – mēģināja sniegt emigrantiem praktisku palīdzību. Politiskās pārvaldes aizdomīgums laikam bija pārspīlēts, jo pēc 1934. gada apvērsuma kļuva skaidrs, ka antiulmaniskās noskaņas vairāk izplatītas krievu kompakta izvietojuma vietās Latgalē.

Latvijas krievu kultūras un intelektuālajā dzīvē šajā posmā izcēlās zinātnieki vēsturnieki Roberts un Boriss Viperi, jurists Vasilijs Sinaiskis, mākslinieki N. Bogdanovs-Beļskis un S. Vinogradovs, literāti Irina Saburova un I. Činnovs, Nacionālās operas balerīna A. Fjodorova. Rīgu bieži apmeklēja un lasīja šeit lekcijas pazīstamie krievu filozofi N. Berdjajevs un Z. Iļjins, viesojās Nobela prēmijas laureāts rakstnieks Ivans Buņins, koncertēja F. Šaļapins, L. Sobinovs, A. Vertinskis.

Latvijas krievu etniskās identitātes attīstībā skaidri samanāma pēctecība (salīdzinājumā ar iepriekšējo laikmetu) attieksmē pret krievu valodu kā īpašu vērtību. Latgalē 98,8% krievu uzskatīja krievu valodu par dzimto, Rīgā tādu bija 88,6%. Tās abas bija kompaktās krievu izvietotās vietas. Dzīvojot izolēti, kad Valmieras, Aizputes un citos Kurzemes un Vidzemes apriņķos apkārt bija latviešu vide, tikai 40–50% krievu saglabāja savu valodu kā dzimto, tātad parādījās asimilācijas pazīmes. Pēc Pirmā pasaules kara krievu valoda vēl bija plaši izplatīta Latvijā arī citu tautību iedzīvotāju vidū. Visās četrās Saeimās krievu deputāti runāja krieviski. Zinātnieki, kas bija ieradušies no Krievijas, Roberts

Vipers un Vasilijš Sinaiskis 10 gadus lasīja lekcijas Latvijas Universitātē krievu valodā, tikai vēlāk, saskaņā ar noteikumiem, viņi pārgāja uz latviešu valodu. Zināmu laiku krievi bija etniskā komforta apstākļi un latviešu valodas apgūšana kavējās. Pat Rīgā, kur latviešu īpatsvars sasniedza 63%, puse krievu iedzīvotāju zināja tikai vienu – savu dzimto valodu. [Volkovs, 1996, 24. lpp.]

Visas krievu aktivitātes Saeimā tā vai citādi bija saistītas ar rūpēm par krievu valodas saglabāšanu un lietošanas nodrošināšanu izglītības sistēmā, pašvaldībās un tiesās. Uz to bija vērsts krievu deputātu mēģinājums 1. Saeimā 1925. gadā paplašināt kultūras autonomijas ietvarus. Īpatnēja izskatās krievu etnosa attieksme pret savu etnisko dzimteni. Patiesībā Latvijas krievu atrautība no Padomju Krievijas tolaik bija maksimāla – tik liela kā nevienā citā laikā. Padomju režīms Latvijas krievu vairākumam bija svešs. Bet, skaidrojot savu izpratni par kultūras autonomiju, krievu publicisti un politiķi uzsvēra, ka tā neesot norobežošanās no krievu kultūras, viņiem šeit, Latvijā, nepastāvot kaut kāda atšķirīga krievu kultūra. Redzams, ka garīgās saites ar Krieviju Latvijas krievi negribēja zaudēt. Tāpēc arī viņiem nelikās pieņemams Raiņa ierosinājums plašāk lietot apzīmējumu „latvijieši” (латвийцы), jo tad jau viņi vairs nebūšot krievi. Viņi jutās un gribēja palikt krievi.

Krievu attieksme pret neatkarīgo Latvijas valsti no svārstīgās 20. gadu sākumā evolucionēja aizvien lielākas lojalitātes virzienā (tā tas bija pat neseno emigrantu vidē). Par pozitīvām noskaņām etniskajās attiecībās brīvvalstī liecināja nemainīgais jaukto laulību īpatsvars (krievu vidē – 20%). Tā vēl nebija krievu integrācija, bet drošs sākums tai. Labvēlīgi sākušos integrācijas procesu iedragāja K. Ulmaņa apvērsums 1934. gadā un pēc tam uzņemtais cits etniskās politikas kurss. Minoritāšu skolu autonomija tika likvidēta pēc 1934. gada 12. jūlijā pieņemtā jaunā izglītības likuma. Minoritāšu skolas vēl saglabājās (to skaits gan samazinājās), bet tās tika pakļautas Izglītības ministrijas vispārīgai vadībai. 1935. gadā pieņemtie noteikumi ierobežoja vecāku izvēli: bērniem no krievu un latviešu jauktajām ģimenēm bija jāmacās tikai latviešu skolās. Krievu jaunatnes neapmierinātību varēja radīt valdības kurss uz cittautiešu iespēju – studijām augstskolās, amatu iegūšanā valsts pārvaldē, pašvaldībās vai armijā. – sašaurināšanu.

Latgales un sevišķi pierobežas krievu zemnieku nemieru radīja valdības ierobežojumi un pat aizliegumi nekustamā īpašuma iegūšanā. K. Ulmanis prasīja politiskās policijas uzraudzību pār krievu zemnieku noskaņojumu Latgalē un arī saņēma politpārvaldes priekšnieka J. Fridrihsona apstiprinājumu tam, ka tur vērojams neapmierinātības pieaugums. Līdz ar to labvēlīgāka augsne bija LKP nelegāli veiktajai aģitācijai, PSRS radio propagandai. 1939.–1940. gadā Rīgas krievu jaunatne Maskavas priekšpilsētā (Kuzņecova fabrikas strādnieki) dziedāja dziesmas no padomju kinofilmām. Šie jaunieši bija to pilsoņu vidū, kas 1940. gada jūnijā sveica Sarkano Armiju. Latvijas iedzīvotāju nacionālā saliedēšanās kopīgo briesmu priekšvakarā netika panākta. [Stranga, 1997, 148.–149. lpp.]

Jo savdabīgāka šķiet Latvijas krievu attieksmes metamorfoze pret Latvijas brīvvalsti pēc gadu desmitiem. Mutvārdu vēstures metode (Ilzes Boldānes, Irēnas Salenieces u.c. Ekspedīcijās) ļāvusi to noskaidrot. Tiem vecajiem cilvēkiem, kas 30. gados bijuši bērni vai pusaudži, attieksme pret to laiku ir kā pret zaudēto paradīzi. Mīti par „Ulmaņa laiku” krievu apziņā neatšķiras no tās pašas paaudzes latviešu un baltkrievu mītiem. [Boldāne, 65.–71. lpp.]

1.4. Padomju totalitārisma ietekme uz krievu identitāti

Apskatot Latvijas krievu jaunās identitātes veidošanos un integrācijas iespējas mūsdienu sabiedrībā, nevar ignorēt padomju totalitārisma sekas krievu iedzīvotāju apziņā. Tieši no tām izrietēja jaunās identitātes veidošanās un integrācijas grūtības Latvijā.

Okupācijas gados visus procesus virzīja PSKP politikas prerogatīvas. Ekstensīvā saimniekošana PSRS radīja nepārtrauktu darba resursu teritoriālu pārdalīšanu un migrāciju plūsmas starp reģioniem. Aprakstot migrācijas plūsmu uz Latviju, latviešu autori visbiežāk saskata tajā tikai padomju varas politiskos mērķus: pārpludināt okupētās un anektētās republikas ar slāviem, lai ātrāk īstenotu sovjetizāciju un rusifikāciju. Tādi mērķi, protams, bija, bet bija arī ekonomiski apsvērumi virzīt jaunus rūpniecības objektus uz Baltiju – ekonomiskā atdeve tur tika panākta ātrāk nekā reģionos ar sliktākiem satiksmes ceļiem un neattīstītu infrastruktūru.

Migrācijas plūsmām uz Latviju bija savas īpatnības. Tās bija masveidīgas un straujas. Jau 1959. gada tautas skaitīšana parādīja, ka krievu īpatsvars iedzīvotāju vidū audzis no 8,8% līdz 26,6%. [Etnisko attiecību vēsture, 49. lpp.] Migrācijas process bijis viļņveidīgs: ļoti straujš 50.–60. gados, 70. gados migrācijas saldo samazinās, bet 80. gadu vidū atkal pieaug. Vecie krievu iedzīvotāji, kas Latvijā bija dzīvojuši gadu desmitiem vai viņu senči – pat gadsimtiem, gandrīz noslika jaunpienācēju masā un ar savu agrāko pieredzi nespēja procesu ietekmēt. Migrācijai uz Latviju bija rotējošs raksturs. Katru gadu Latvijā iebrauca tūkstošiem cilvēku, bet tūkstoši to arī atstāja. Tas negatīvi ietekmēja iebraucēju adaptācijas spējas, bremsēja intereses veidošanos par Latvijas dabu un kultūru. Pēc demogrāfu aplēsēm – kopš kara beigām galīgais migrācijas pieaugums Latvijā ir apmēram 700 tūkstoši (tie ir visaugstākie migrācijas rādītāji ne vien PSRS, bet arī visā Eiropā). [Zvidriņš, Vanovska, 50. lpp.] B. Mežgailis uzskata, ka Latvijai cauri izgājuši ap 4 miljoni cilvēku, bet tam nav tiešu pierādījumu.

Jaunpienācēju sociāli profesionālo sastāvu nopietni klasificējis Maskavas sociologs Renalds Simonjans. Viņa veiktajos aprēķinos tikai 8–9% varēja būt vecie iedzīvotāji (to vidū vecticībnieki), 1,5–2% veidoja ar Latviju ciešāk saistītā humanitārā inteliģence, 5–6% bijuši kvalificētie speciālisti – uzaicināti vai sadalīti pēc augstskolu beigšanas. Tādējādi iezīmējās pat tradicionālie darbā nosūtīšanas ceļi. Daudzi Ventpils ostas darbinieki bija no Odesas Jūras kuģniecības institūta, RER rūpnīcā strādāja inženieri no Ļeņingradas Politehniskā institūta. Vēl 7–8% varēja būt kvalificētie strādnieki, kuri bija pieprasīti uzņēmumos ar jaunām tehnoloģijām. Tālāk bija mazkvalificētā iebraucēju masa ar zemu statusu – 30–40%, Latvijas iedzīvotājiem sevišķi netīkamie militārie darbinieki, atvaļinātie virsnieki, arī demobilizētie zaldāti, kas nevēlējās atgriezties mājās un smagi strādāt kolhozos. Iznāk, ka gandrīz 4/5 iebraucēju bija Latvijas iedzīvotājiem maz patīkams kontingents ar vājām izredzēm šeit integrēties. [Симонян, 2005, стр. 111–117.]

R. Simonjans arī atklāj dažas šo cilvēku marginalitātes dziļākās saknes. 60. gadu beigās ekstensīvā ekonomika radīja daudzu miljonu lielu marginālu cilvēku grupu, kas klejoja no vienas

Vissavienības celtnes uz citu. Baltijas pamatiedzīvotājiem radās ar viņiem atšķirīgu kultūras līmeņu sociāls konflikts. Savā būtībā tas nebija etniskas dabas konflikts, bet Igaunijā un Latvijā tas ieguva arī etnisku nokrāsu. Politiski ietekmīgas bija divas ieceļotāju grupas – nomenklatūrai piederīgie un militārais personāls. Nomenklatūra PSRS bija politikas galvenais subjekts. Uz Latviju tika atsūtīti 60–80 tūkstoši partijas, padomju un saimnieciskie darbinieki. [Etnisko attiecību vēsture, 49. lpp.] Maskavas kontroli īstenoja dažādu līmeņu partijas komiteju otrie sekretāri, taču ne tikai viņi vien.

Latvieši arī bija pārstāvēti nomenklatūrā – to prasīja padomju nacionālās politiskās spēles noteikumi, lai pirmās personas būtu no titulnācijas. Tā bija izkārtne, tāpat kā vidējie statistiskie rādītāji (latvieši kompartijas aparātā bija ap 60%). Latvieši ieņēma vadošos posteņus galvenokārt kultūrā, mākslā, izglītībā, lauksaimniecībā un citur zemākos posmos, izšķirošajās nozarēs un posteņos, kur pieņēma politiskos lēmumus, tika ielikti Maskavas emisāri. Pārvaldē tika pārstāvēti 6,4% krievu un 3% latviešu. [Apine, 1994, 43. lpp.] Demobilizētie virsnieki (ap 150 tūkstoši) tika iepludināti svarīgos amatos – uzņēmumu kadru daļās, civilās aizsardzības sistēmā, politiskās izglītības sistēmā, arī Zinību biedrībā. Tie bija cilvēki ar sevišķi dogmatisku, ideoloģiski nocietinātu domāšanu, ko viņi centās uzspiest citiem. Baltijas kara apgabala štāba ģenerāļi modri vēroja vietējās nomenklatūras rīcību, bet vajadzības gadījumā izdarīja arī spiedienu, kā tas notika 1959. gada jūlijā, kad LKP Centrālkomitejas plēnumā tika sagrauta latviešu nacionālkomunistu grupa.

Ļoti liela krievu daļa – vairāk nekā trešdaļa (37%) – bija nodarbināta rūpniecībā, viņiem nebija politiskas ietekmes. Krievu ieceļotāju vājums bija humanitārās inteliģences trūkums. Tikai 2,5% krievu bija nodarbināti kultūras un izglītības sfērās. Kā atzina paši tās pārstāvji Atmodas laikā – krievi bija kā putns ar vienu spārnu. Par kādu identitāti varēja runāt, vērtējot situāciju 80. gadu beigās? Tie 200 tūkstoši krievu, kas dzīvoja Latvijas brīvvalstī 1918.–1940. gados, toreiz nepaspēja integrēties un sevi pilnīgi identificēt ar Latvijas valsti. Tad nāca karš un 50 pārrāvuma gadi. Nevarēja būt runas par identitātes atjaunošanu un atdzimšanu, bet par jaunas identitātes izveidošanos. Ieceļotāju

padomiskajai identitātei bija jāpārņem par Latvijai piederīgas krievu minoritātes identitāti.

Krievu ieceļotājiem piemita specifiska migrantiska mentalitāte. Visa iepriekšējā Krievijas impērijas vēsture uzspieda krieviem dažas apziņas iezīmes, kas kļuva arhetipiskas, nostiprinājās zemapziņā. Krievi radīja milzīgu varenu impēriju. Valstiska paradigma krieviem raksturīga lielākā mērā nekā citām tautām. Tīri objektīvi krievu zemnieki piedalījās kolonizācijas politikā – pārvietojās uz iekarotajām nomalēm un sāka tās uzskatīt par savējām. Kā norāda kultūrantropoloģe Svetlana Lurjē, pareizticīgo baznīcu uzcelšana iekarotajās zemēs noslēdza šo kolonizācijas procesu. [Лурье, стр. 271–273.] Arī citi krievu autori N. Berdjajevs, D. Ļihačovs pasvītēja šo krievu rakstura iezīmi – Krievijas plašumi allaž vilināja doties projām. Latvijas krievu literāts Jurijs Abizovs to nosauca par eskeipismu – bēgšanas sindromu. [АБЫЗОВ, 1997, стр. 146, 151.]

Klāt nāca Padomju Savienības industrializācijas un kolektīvizācijas sekas 20. gadsimta 20.–30. gados: zemnieku t.s. „atkuļakošana”, turpmāka viņu nokļūšana industriālajās jaunceltnēs. Viņi zaudēja zemi un arī savas saknes, savu zemnieka identitāti ar tai raksturīgajām morālām vērtībām, daudzi palika pusceļā, neieauguši arī pilsētas kultūrā. Lūk, marginalizācijas būtība. Pēc kara turpinājās šo cilvēku klejošana, migrēja šo zemnieku pēcteči. Migrācijas virzieni uz Baltiju sākās izsenis, gadsimtu laikā tā paplašinājās, tā bija pārceļšanās uz vietām, kur bija augstāks dzīves līmenis un labiekārtotāka vide.

Krievi Latvijā kļuva par skaitliski dominējošu etnosu. Pilsētas tika rusificētas jau ar krievu masas klātbūtni, bet tādi bija arī politikas mērķi. Birokrātijas rokās krievu valoda kļuva arī par rusifikācijas instrumentu. Visa infrastruktūra: izglītības iestādes no bērnudarziem līdz krievu plūsmām augstskolās, prese, kultūras dzīve tika pielāgota iebraucēju vajadzībām. 40% avīžu iznāca krievu valodā, 1989. gadā funkcionēja 205 skolas ar krievu mācību valodu. Ekonomiskā, politiskā un sabiedriskā dzīvē dominēja krievu valoda. Krievi pilsētās arī uzvedās kā dominējošais etnoss, viņu vide bija pašpietiekama. Savukārt latvieši sava īpatsvara samazināšanās tendencē, sarūkot viņiem līdz 52% no Latvijas

iedzīvotājiem, savā vēsturiskajā dzimtenē sāka justies kā minoritāte.

Iebraucējiem pastāvēja vismaz 3 veidu privilēģijas, lai gan ierindas cilvēks varēja to arī neapzināties. Privilēģijas piederēja nomenklatūrai, kuras vadošajos posmos tomēr bija krievi. Privilēģijas ieguva strādnieki un inženieri, kuri bija nodarbināti jaunākās, modernākās, ar militāri rūpniecisko kompleksu saistītās rūpniecības nozarēs (uzņēmumi Alfa, Komutators u.c.). Tāpēc tās vairāk tika nodrošinātas ar materiāliem labumiem, piemēram, dzīvokļiem jaunceļamajās mājās. Neapjausta, bet īstena privilēģija bija psiholoģiskā komforta apstākļi krieviem, lai viņiem nebūtu vajadzības piemēroties citai kultūras videi, mācīties latviešu valodu. 98,9% no Latvijā tolaik esošajiem krieviem dzimtā valoda bija krievu valoda, bet latviešu valodu prata tikai 22% no viņiem. [Apine, 1994, 43. lpp.]

Komunistiskā ideoloģija deformēja visu padomju cilvēku, arī krievu, apziņu. Tās dziļo iespiešanos cilvēku domāšanā izskaidro franču filozofs R. Arons, definējot totalitārisma būtību. Starp viņa minētajām 5 pazīmēm trīs ir saistītas ar ideoloģisko iedarbību: pastāv vienas partijas monopols uz politisko darbību, valda viena vienīgā oficiālā valsts versija par visu (arī vēstures interpretācijā) un tiek izmantoti visi iespējamie līdzekļi, piemēram, ideoloģiskais terors, lai to uzspiestu.

Tāpēc cilvēku apziņā tik dziļi iespiedās oficiālā (bieži vien impēriskā) interpretācija par revolūciju, pilsoņu karu Krievijā, 1939.–1940. gadu notikumiem (Molotova–Rībentropa paktu), Otro Pasaules karu. Jāievēro, ka ideoloģiju papildināja un stiprināja mitoloģija. Padomju cilvēkam kļuva raksturīga utopiska domāšana, ticība mītiem. Ar literatūras un padomju filmu palīdzību tika veidots komplimentārs krievu cilvēka tēls – tāda cilvēka, kas atbrīvo, glābj citas tautas – gādīgais „vecākais brālis”. Etnosocioloģe V. Maļkova ir pētījusi padomju dziesmās iekļauto ideoloģisko kodolu, kas veidoja krievu cilvēka pašapziņu un propagandēja romantizētu, idealizētu padomju dzīvesveidu. [Maļкова, 1990, стр. 135, 140.] Ideoloģija un mitoloģija uzspieda paštēlu un arī priekšstatus par citām tautām – par latviešiem. Latvijā par bubuli tika padarīts PSKP ideologu nosauktais „latviešu buržuāziskais nacionālisms”. Tika pausta

neuzticība latviešiem kā potenciāliem nacionālistiem. Presi pildīja raksti par tautu draudzību un uzspiestais mīts par tādu padomju nacionālo politiku, kas paver ceļu nacionālo kultūru uzplaukumam. Ja atcerēsimies, ka padomjzemē cilvēkam nebija nekādas faktiskas informācijas par lietu patieso stāvokli, tad kļūs skaidrs, kāpēc Latvijā dzīvojošajiem krieviem palika pilnīgi sveša latviešu sāpe – par deportācijām uz Sibīriju, par latviešu valodas un kultūras izspiešanu no sabiedriskās dzīves.

Latvijas krievu apziņas stāvoklis padomju laikā daudzējādā ziņā bija pretrunīgs. Tas atspoguļoja visus galvenos padomju cilvēka mentalitātes elementus: padomju ateismu, ideoloģijas uzspiesto ticību padomju dzimtenes varenībai u.c. Tieši šajā apstākļi Krievijā populārais rakstnieks Mihails Vellers saskata vienu no vislielākajām pretrunām krievu cilvēka pasaules uztverē. Lepnums par padomju impērijas varenību (galvenokārt militārajā jomā) pretdabiskā veidā savienojās ar personiskās dzīves pārmērīgo pieticību un personisku nebrīvību. M. Vellers domā, ka tik pretrunīgu sociālo lomu savienojumu sabiedrībā vēsture neesot pazinusi. [Веллер, стр. 206–207.]

Latvijas īstenība uzspieda vēl vienu pretrunu. No vienas puses, krieviem bija pieejama bagātīga un vispusīga infrastruktūra krievu valodā un nodrošināta ievērojama loma republikas ekonomiskajā dzīvē un pārvaldē. Taču netika piedāvāta nekāda formula krievu kā nacionālās grupas eksistencei. Latviešu kultūrai Latvijā bija jāfunkcionē un tas tika oficiāli atzīts. Bet krievu kultūra? Padomju režīms bija pilnīgi iznīcinājis vietējo krievu kultūras vidi, kas te bija veidojusies 150 gadus. Krievu etnokultūra Latvijā vairs nepastāvēja. Krievu nacionālo skolu aizstāja padomiskā, krievvalodīgā mācīšana un politizēta kultūra. Krievu humanitārā inteliģence to apzinājās kā zaudējumu, bet krievu vairākums to pat neapjauta. Viņi bija piespiesti identificēties ar padomju dzīvesveidu un unificēto padomju kultūru. Deformētā apziņa traucēja cilvēku pilnvērtīgu garīgo attīstību savas nacionālās kultūras vidē.

Padomju totalitārisma laika represijās krievi zaudēja savu intelektuālo eliti, kas bija izveidojusies iepriekšējos gadu desmitos. J. Abizovs un citi autori uzrakstīja krievu inteliģences martirologu – dažu visvairāk zināmo krievu kultūras darbinieku

īsās biogrāfijas. Paši pirmie cieta mācītāji, tad – žurnālisti, skolotāji, skolu direktori, juristi. Terora upuru sarakstā atrodam krievu avīzes „Segodņa” līdzstrādniekus P. Piļski, M. Milrudu (miris Karagandā), Juri Galiču, kas Pirmā pasaules karā bija ieguvis ģenerāļa pakāpi un Latvijā bija pazīstams kā dzejnieks un avīzes „Segodņa” autors. J. Galičs izdarīja pašnāvību, jo negribēja sadarboties ar padomju drošības dienestu. Daugavpils cietumā 1941. gadā nošauts dedzīgs krievu interešu aizstāvis LR Saeimā vecticībnieks M. Kaļistratovs. Pie Baltezera nošauts 4. Saeimas deputāts S. Trofimovs. Iepriekšējā nodaļā pieminētais krievu kultūras darbinieks, pedagogs J. Tihoņickis vispirms uzzināja par viņam piespiesto nāvessodu, pēc tam tika izsūtīts un ieslodzījumā miris. Vecticībnieks arheogrāfs Ivans Zavoloko 17 gadus pavadīja ieslodzījumā, tur kļuva par invalīdu, zaudēja kāju. [Балтийский архив, стр. 97–121.]

Un tomēr Latvijas krievu neintegrētības pakāpi 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā nevajadzētu arī pārspīlēt. Vietējie Latvijas apstākļi nenovēršami ietekmēja krievu cilvēku domāšanu un uzvedību. Kā liecina statistika – no 1960.–1975. gada iebraucējiem uz pastāvīgu dzīvi Latvijā šeit palikusi trešdaļa, bet no 1975.–1990. gada iebraucējiem – ceturtdaļa. [Volkovs, 1996, 107. lpp.] Tātad līdz Atmodai šie cilvēki šeit jau bija nodzīvojuši gadu desmitus, laida pasaulē bērnus, apglabāja savus vecākus Latvijas zemē. Samērā plaši izplatītās jauktās laulības ļāva vienas tautības cilvēkiem iepazīt citas nacionalitātes sadzīves kultūru, iegūt kaut ko no tās. Migrantu otrā paaudze, kas piedzimusi Latvijā, jutās arī vairāk ieaugusi Latvijas dzīvē, uztvēra Latviju kā savu dzimteni. Latviešu inteliģences grupu profesionālie kontakti ar saviem kolēģiem Maskavā, Ļeņingradā vai Novosibirskā ievērojami paplašināja savstarpēju iepazīšanos un otra etnosa īpatnību izpratni.

Savukārt Latvijas krievu vidū bija cilvēku grupas, kas bija satuvinājušās ar latviešu kultūru – rakstnieki, redaktori, tulkotāji, mākslas darbinieki. Raksturīgs piemērs – dramaturgs Vladlens Dozorcevs. Lai gan viņš nav dzimis Latvijā, dzīvodams šeit no 11 gadu vecuma, par savu dzimteni viņš uzskatīja tikai Latviju. Par savējām viņam bija kļuvušas Rīgas ielas, Baltijas jūra, par vismīļāko koku – tieši priede. V. Dozorcevs ir pārliecināts, ka par

profesionālu literātu viņš ir veidojies latviešu kultūras iespaidā, kontaktējot ar latviešu literātiem Knutu Skujenieku, Andri Jakubānu, Viktoru Avotiņu u.c. Arī savā raksturā viņš izjūtot latviešu psiholoģiskā tipa ietekmi – tieksmi pēc precizitātes, punktualitātes, kas krievi parasti nav raksturīga. [Мы в Латвии, стр. 64–65.]

Dzīvojot Latvijā ilgstoši, daudzi krievi sāka ievērot vietējās materiālās un sadzīves kultūras tradīcijas – piemēram, jaunceļamo individuālo māju plānojumā, kapu kopšanas kultūrā, ģērbšanās stilā. Neraugoties uz smagām pārestības izjūtām, kas krājās latviešos, latviešu attiecības ar krieviņiem nebija naidīgas, darba kolektīvos tās bija biedriskas un tolerantas. Atmosfērā laikā krievu vidē modās interese par vietējo krievu pagātni, par krievu saknēm Latvijā. Vecticībnieki latentā veidā bija saglabājuši savu identitāti un jau 1988. un 1989. gadā sāka pulcēties un atjaunot savus dievnamus. 1989. gada februārī notika Latvijas vecticībnieku kongress, kurā bija pārstāvētas visas lielākās vecticībnieku draudzes. [Podmazovs, 155. lpp.]

Ļoti nozīmīga bija skaitā nelielās, bet sabiedriski aktīvās krievu humanitārās inteliģences stāja. Daudzi krievu rakstnieki un žurnālisti kļuva par Latvijas Tautas frontes atbalstītājiem. A. Maļcevs, L. Azarova, M. Kosteņecka, R. Dobrovenskis, V. Dozorcevs, A. Grigorjevs, J. Abizovs un citi nostājās neatkarīgās Latvijas atjaunotāju pusē. LTF Domē iegāja V. Dozorcevs, M. Kosteņecka, V. Stešenko. A. Grigorjevs rediģēja LTF avīzi „Atmoda”. „Atmodai” krievu valodā bija jūtama ietekme uz domājošo krievu iedzīvotāju daļu. Šī krievu inteliģences grupa atradās nesamierināmā opozīcijā tā saucamajai Darbaļaužu internacionālajai fronteī (Interfrontei), kas bija PSKP šovīnistisko spēku balsts Latvijā un mēģināja uzņemt krievu interešu aizstāvja lomu. Rakstnieki L. Azarova, R. Dobrovenskis, M. Kosteņecka vērsās pie krieviņiem ar „Atklāto vēstuli mūsu lasītājiem”, skaidrojot patieso stāvokli Latvijā. [Volkovs, 1996, 55., 56. lpp.] Apjukusiai, dezorientētai krievu iedzīvotāju masai šīs krievu inteliģences grupas nostāja bija kā uzvedības etalons atjaunotajā neatkarīgajā Latvijā, kas lika saprast, ka nevajag meklēt aizstāvjus veco, stagnātisko spēku nometnē, kā arī gaidīt aizbildniecību no

Krievijas. Vispareizākā taktika krieviem būtu meklēt savu vietu Latvijā, veidojot dialogu ar latviešu tautu un tās organizācijām.

2. Krievu tēma latviešu autoru darbos

Uzskatījām par lietderīgu mūsu pētījumā sniegt nelielu ieskatu par to, kā laika gaitā mainījās latviešu autoru uzskati par Latvijas krieviem. Autoru uzskatos ne vienmēr izdevās strikti atšķirt attieksmi pret Latvijas krieviem no uzskatiem par krieviem vispār un Krieviju. Attieksme pret Krieviju kā valsti nebija mūsu pētījuma atklāsmes uzdevums. Materiāla un autoru atlasē centāmies atspoguļot laikmetus (Krievijas impērijas laiku, Latvijas brīvvalsti un periodu pēc Otrā pasaules kara), dažādu politisko orientāciju cilvēku viedokļus, kā arī parādīt nopietni ņemamus un pazīstamus autorus.

2.1. Krievijas impērijas laiks

Jaunlatviešu nozīmīgākie darbi ir apkopoti, pārtulkoti no citām valodām un izdoti Latvijas brīvvalstī. Kronvalda Ata darbā „Tautiskie centieni” lietots plašs ar nacionālām attiecībām saistīts terminu klāsts. To vidū ir jēdzieni „mātes valoda”, „dzimtā valoda”, arī „nelatviešu skolas”. [Kronvalds Atis, 1936, 59., 81.–84. lpp.] Tie varētu būt attiecināmi arī uz krieviem Latvijā, bet Kronvalda Ata galvenā rūpe bija latviešu valoda. Turpretī Krišjāņa Valdemāra rakstos atrodam skaidru attieksmi pret Krieviju un krieviem. Viņš aicina latviešus izmēģināt savus spēkus, aizejot no smacīgās Baltijas atmosfēras uz plašo Krieviju. Viņš bija pārliecināts, ka tur latvieši ar savu apsviedīgumu un triju valodu zināšanām būs konkurētspējīgi un daudz ko varēs panākt. K. Valdemārs to saskata Pēterburgā, kur latviešu ir mazāk nekā igauņu un vāciešu, bet viņi sevi ir labi apliecinājuši. [K. Valdemārs, 1936, 75. lpp.]

K. Valdemārs konsekventi aicināja latviešus draudzīgi izturēties pret citām tautībām Latvijā – ebrejiem, igauņiem, lietuviešiem. Par krieviem kā tautu viņam ir plašs traktējums. Krievi ir slāviskas izcelsmes Krievijas pavalstnieki un pareizticīgie. Viņš atšķir mazkrievus un baltkrievus. Tomēr krievi, pēc viņa domām, nav etnisks, bet drīzāk politiski valstisks veidojums.

[K. Valdemārs. Raksti, II sēj., 400.–402. lpp.] Krievu valodu Krišjānis Valdemārs uzskata par lielu vērtību, ar kuras palīdzību latvietis var "izrauties plašākos ūdeņos un nostāties krievam blakus" kā pilsonis. Nostāties blakus vācietim nekad nebūtu iespējams, uzskata K. Valdemārs. Krievu skolā viņš redz glābiņu no pārvācošanas. [K. Valdemārs, 1938, 247., 492., 417. lpp.] Vēsturnieks L. Dribins domā, ka K. Valdemārs idealizēja nacionālo attiecību specifiku Krievijā, domādams, ka krievu šovinizisms nedraud citām tautām, jo to nepieļaus krievu tautas iedzimtā tolerance. [Dribins, 1997, 25. lpp.]

Jaunlatviešu pietāte pret krievisko ir vēsturisko apstākļu atspulgs un izrietēja no viņu taktikas – gaidīt reformas no Pēterburgas un cerēt uz Krievijas ietekmīgo aprindu atbalstu cīņā pret galveno ienaidnieku savās mājās – vācu muižniecību. K. Valdemāra vērtējumi par krievu tautu, krievu valodu utt. deva iegānu citiem latviešu autoriem vēlāk (piemēram, E. Blankam) pārmest K. Valdemāram pārkrievošanās briesmu nenovērtēšanu un pat šo briesmu veicināšanu – ar latviešu koloniju veidošanu Krievijā. Citi latviešu autori (E. Dinsberģis, Āronu Matīss, A. Vičs u.c.) jaunlatviešu pozīciju pamatoja un aizstāvēja. Piemēram, A. Vičs rakstīja, ka, ja K. Valdemāram nebūtu tik stipru aizstāvju krievu inteliģencē, viņš nonāktu Sibīrijā. [Vičs, 9. lpp.] Krievijas valdības 80. gadu sākumā iesāko unifikācijas politiku latviešu vairākums atbalstīja, cerot uz Baltijas vācu autonomijas likvidāciju. Lielais ļaunums, ko piedzīvoja latviešu valoda skolās, kļuva redzams vēlāk.

Sevišķi dedzīgs K. Valdemāra pozīciju aizstāvis bija Antons Birkerts, 1925. gadā uzrakstot grāmatu „Krišjānis Valdemārs un viņa centieni”. Viņš bija pārliecināts, ka K. Valdemārs bijis pirmais latviešu atbrīvošanās celmlauzis, ka viņš sakausējis latviešus par nāciju un viņa darbs bijis stūrakmens nākamās patstāvīgās Latvijas pamatā. K. Valdemāra attieksmi pret krieviem un Krieviju A. Birkerts skaidro kā vienīgo iespējamo pragmatisko taktiku: ar krievu atbalstu atbrīvoties no „vācu krampja nagiem”, kas dziļi ieēdušies latviešu miesā. Savukārt rupja pārkrievošana nevarētu vilkties ilgi, jo modīsies malienes un pati Krievija var kļūt par parlamentāru valsti. [Birkerts, 1925, 274.–278., 328. lpp.]

Pārvācošanas drauds likās galvenās briesmas 19. gadsimtā. 20. gadsimtā latviešu politiķu prātus sāk nodarbināt latviešu pārkrievošanās draudi. Tos latviešu autorus, kuri uznāk uz politiskās skatuves 20. gadsimta sākumā, tas vēl pārāk nenodarbina. Latviešu attiecībās ar cittautiešiem galvenā problēma joprojām ir latviešu un vācu attiecības.

Jaunnacionālisms pieteica sevi 20. gadsimta sākumā it kā nolūkā turpināt jaunlatviešu tradīcijas. Tā pārstāvji: A. Niedra, P. Zālīte, J. Ansbergs, R. Blaumanis. Viņu laikrakstam tika dots tāds pats nosaukums kā jaunlatviešu izdevumam – „Pēterburgas Avīzes”. Andrievu Niedru gadu desmitu laikā nodarbināja latviešu un vācbaltiešu attiecību nokārtošana. Otrs nacionāli konservatīvo uzskatu paudējs Frīdrihs Veinbergs jau 80. gadu sākumā sevi pieteica ar darbu „Politiskās domas iz Latvijas”. Dienas gaismu Latvijā tas ieraudzīja tikai 1924. gadā, kad pirms daudziem gadiem izteiktās domas vairs nebija tika aktuālas. Tomēr tajā ir prokrieviskās orientācijas atziņas par krievu tautu, krievu valdību un krievu valodu. F. Veinbergs izsacīja cerību, ka krievu valdība pasargās latviešus un igauņus no vācu kārtas spiediena; pozitīvi vērtēta krievu valodas nostiprināšanās Baltijas provincēs un slavofilu (krievu partijas) centieni uzskatīti par taisnīgiem. [Veinbergs, 1924, 81.–82. lpp.]

Jaunnacionālisma liberālā spārna pārstāvis Pēteris Zālīte bija ļoti ražīgs autors. 1901. gadā viņam bija publikācija „Tēvzeme un tautība” pašā rediģētajā „Mājas Viesī”. 1905. gadā tajā pašā izdevumā viņš publicēja savu Latvijas autonomijas projektu. Arī Latvijas brīvvalstī Pēterim Zālītem ir virkne grāmatu („Pašbiogrāfija,” „Mani memuāri I – III”), kurās viņš aprakstīja savas gaitas Krievijā, savus sakarus ar turienes zinātniekiem un arī savus uzskatus par nacionālo jautājumu, kādi viņam bijuši gadsimta sākumā. Studējot un darbojoties te Jēnā, te Pēterburgā, viņš ļoti augstu vērtēja sakarus ar Krievijas akadēmiskajām aprindām. Krievu filozofi A. Vedenskis, N. Loskis un citi bijuši viņam labvēlīgi un snieguši atbalstu. Tikpat augstu viņš vērtēja arī sakarus ar Krievijas ierēdņiem. Baltijas ģenerālgubernatoram V. Sologubam viņš esot iesniedzis aprakstu par nemieru cēloņiem Baltijā 1905. gadā, uzskatot, ka to pamatā ir nenokārtotās agrārās attiecības. Rīgas mācību apgabala kurators D. Ļevšins viņam esot

piedāvājis Kurzemes skolu direktora posteni. [Zālīte, 1937, 14. lpp.]

1935. gadā izdotajā grāmatā „Mani memoāri II” P. Zālīte uzsvēra, ka kopš 1892. gada viņš esot darījis visu, lai taptu neatkarīgā Latvijas valsts. Par pierādījumu atgādināts viņa darbs „Latvijas autonomija”, ko pirmo reizi publicēja „Mājas Viesis” 1905. gadā. To var uzskatīt par liberālu Latvijas autonomijas variantu. Par paraugu viņam noderēja Anglijas attiecības ar savām kolonijām, Somijas autonomija Krievijas sastāvā. Latvijas autonomija nekādā ziņā nebija atdalīšanās no Krievijas, tomēr tā paredzēja latviešu apdzīvoto teritoriju apvienošanu un Latvijai savu vietējo Saeimu. Spriežot par Latvijas iekšējām lietām, P. Zālīte uzsvēra mātes valodas nozīmi latviešu bērniem, vienlaikus atzīstot valsts valodas – krievu valodas mācīšanās vajadzību. Autors vēl bikli ieminējās, ka nebūtu jau slikti, ja ierēdņi prastu arī vietējo valodu. Mums šķiet vērtīga tā sadaļa autonomijas projektā, kur spriests par pilsētu pašvaldībām. Autors vēlētos, lai Rīgas un Liepājas „pēc proporcionālās kārtības .. vācu, krievu, žīdu iemītnieki” piedalītos ar saviem pārstāvjiem pašvaldībās. [Zālīte, 1935, 19., 37. lpp.] Tam laikam tā ir progresīva ideja. Vēlāk 1917. gadā P. Zālīte darbojās Pēterburgā un bija viens no latviešu demokrātiskās partijas dibinātājiem.

Līdz pat 1917. gadam – līdz carisma gāšanai – latviešu pilsoniskie politiķi, kā pašu par sevi saprotamu lietu, deklarēja padevību Krievijas valstij. Arī „Pēterburgas Avīzēs” varēja lasīt, ka zem divgalvainā ērgļa spārniem „mīt ap 120 dažādu tautu, kas visas drīkst zelt un plaukt pēc savas ticības un tautības īpatnībām”. [„Pēterburgas Avīzes”, 1902. g., 2. (15.) janv.] Tomēr jaunacionālisms neguva plašu atbalstu latviešu tautā, it īpaši demokrātiski noskaņotajā jaunajā paaudzē, kas gaidīja jaunas idejas un drosmīgus risinājumus.

19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā iezīmējās jauns, paliekošs virziens latviešu sabiedriskās domas attīstībā – sociāldemokrātiskais pasaules skatījums. Tajā laikā Jaunās strāvas idejas aizrāva daudzus. Ja pilsoniskie politiķi aicināja uz tuvināšanos ar oficiālo Krieviju, tad jaunstrāvnieceki, vadoties no marksisma proletāriskās ideoloģijas, aicināja uz vienotību ar krievu strādniekiem. Jaunās strāvas avīzē „Dienas Lapa”, vēlāk arī

latviešu sociāldemokrātu skrejlapās un citos materiālos deklarēta tuvība un solidaritāte ar krievu strādniekiem. Augusta Deglava romānā „Rīga” kādā sarunā izskan J. Jansona-Brauna teiktais par biedrošanos ar krievu, vācu un citu tautību strādniekiem, jo strādniekus nešķirot „tautības sienu”. [Deglavs, 572. lpp.] „Dienas Lapas” veidotāji spēja paraudzīties plašāk, raksturojot krievu tautu kopumā. Tur lasāmas pārdomas par krievu tautas īpašībām: vienkāršību, labsirdību, sirsnību. Kā pierādījums tiek minēti krievu klasiķu (Turgeņeva, Dostojevskā un citu) zīmētie tēli. [„Dienas Lapa”, 1895, 3. (15.) jūnijs.]

Apmēram tādā garā par krieviem rakstīja Rainis 1897. gadā tapušajā manuskriptā „Vēstules no Latvietijas” par latviešiem, ko bija paredzēts ievietot kādā krievu legālajā izdevumā. Tur uzsvērti latviešu vēsturiskie sakari ar krievu tautu, kamēr „latviešu nacionālisti”, kā viņš rakstīja, gribētu no tās izolēties. Mēs, rakstīja Rainis, esam par kopību „ar milzum daudzajiem brālīgajiem krievu iedzīvotājiem”. [Literārais mantojums. Tautas dzejnieks Jānis Rainis. 1. sēj., 174., 176. lpp.] Pēc vairākiem gadiem – 1910. gadā – īstenojās šī Raiņa iecere – iepazīstināt demokrātiski noskaņotos krievu iedzīvotājus ar latviešu tautas vēsturi un dzīves īpatnībām. Pēterburgā profesora A. Kasteļanska rediģētajā izdevumā ievietots Raiņa raksts (ar pseidonīmu R. Pētersons) „Latvieši”.

Turpmāk latviešu sociāldemokrātu izdevumos īpaši uzsvērtā tieši vienotība ar krievu strādnieku, arī ar Krievijas strādniecību un Viskrievijas revolucionāro kustību. Tā rakstīja latviešu sociāldemokrāti savos preses izdevumos „Latviešu Strādnieks,” „Sociāldemokrāts,” vēlāk arī nelegālās „Cīņas” slejās. Topošās latviešu sociāldemokrātiskās partijas ārzemju preses izdevums „Sociāldemokrāts” atbilstoši šādai principiālai nostādnei aicināja „biedroties ar krievu, vācu, poļu, ebreju strādniekiem, kurus kapitālisti tāpat izsūc kā jūs”. [„Sociāldemokrāts”, 1903, Nr. 13, 25.–26. lpp.] Programmatiski ievirzīts ir viena no latviešu sociāldemokrātijas dibinātājiem Friča Roziņa raksts „Tauta un tēvzeme”. Leo Dribins saskata tajā „vērtīgas zinātnisku pārdomu atziņas”. F. Roziņš bija pārliecināts, ka krievu, vācu, poļu, ebreju klātbūtne Latvijai ir nepieciešama, jo viņi šeit veicina ekonomisko attīstību. [Dribins, 1997, 46. lpp.] Viņš polemizēja ar „Latviešu

sociāldemokrātu savienības” pārstāvi Miķeli Valteru. F. Roziņš apstrīd M. Valtera ideju par īpašu latviešu republiku. Iebildumos bija izteikts arī apsvērums par lielas valsts saimniecisku lietderīgumu un arī doma, ka Latvijas atdalīšanās no Krievijas varētu kaitēt Baltijā dzīvojošajiem krieviem, vāciešiem, poļiem, ebrejiem, bet sociāldemokrāti ir par tautu draudzību. [Latviešu Strādnieks, 1900, 150.–151. lpp.]

LSDSP savā nacionālajā programmā paredzēja pašnolemšanās tiesības visām tautām, kas dzīvo Krievijā, plašu politisku un saimniecisku pašvaldību (autonomiju) provincēm, vienādas tiesības visām valodām. Īpašas tiesības citām tautām Latvijas autonomijā, ja tāda nodibinātos, tajā laikā (1900.–1907. gadā) vēl netiek apskatītas. Šo programmu atbalstīja plašās tautas sapulces – Pagastu pārstāvju kongress un Latvijas tautskolotāju kongress 1905. gada novembrī. Tautskolotāji noraidīja pilsonisko politiku Andrieva Niedras un Ata Ņeniņa priekšlikumus un atbalstīja Raiņa referātā izklāstīto sociāldemokrātu viedokli.

Latviešu sociāldemokrātiskā partija 1904. gadā izveidojās kā nacionāla partija – tā sastāvēja no latviešu tautības pārstāvjiem. To noteica strādnieku kontingenta īpatnības Latvijā. Latviešu strādnieki, veidodamies galvenokārt no bezzemniekiem, kas jau vairāku paaudžu laikā bija iepazinuši algotu darbu, bija labāk sagatavoti tūlītējai politiskai organizācijai. Krievu un lietuviešu strādnieki – vakarējie sīkzemnieki, ieceļotāji no agrārājām guberņām, bija mazāk kvalificēti, bieži nodarbināti sezonas darbos. Organizētie latviešu strādnieki neignorēja šo cittautiešu strādnieku daļu. Gadījumos, kad darba devēji mazāk apzinīgo strādnieku masā mēģināja vervēt streiklaužus, sociāldemokrātu izdevumi izskaidroja situāciju un aizstāvēja arī viņu ekonomiskās intereses, piemēram, Rīgas sociāldemokrāti īpašā skrejlapā aizstāvēja cementa fabrikas krievu strādnieku intereses pret darba devējiem. [„Sociāldemokrāts”, 1903, Nr. 11.] Kad 1905. gadā sāka veidoties arodbiedrības, sociāldemokrāti mēģināja arodkustībā iesaistīt arī krievu un citu tautību strādniekus.

Kopīga organizatoriskā darbība ar vietējiem krievu sociāldemokrātiem neveicās tik labi, kā to prasīja biežās deklarācijas par draudzības nepieciešamību ar krievu strādniekiem. LSDSP bija spēcīga, labi organizēta partija, tā atturējās no apvienošanās ar

Krievijas sociāldemokrātisko strādnieku partiju, kura pārdzīvoja sadrumstalotības periodu. No Krievijas centra Rīgā ieradušies krievu sociāldemokrāti bieži bija nejauši cilvēki, kuri, nepazīdami vietējos apstākļus un vadīdamies pēc ļeņiniskā dzelžainā centrālisma principa, LSDSP gribēja pakļaut KSDSP Rīgas komitejas vadībai. Latviešu sociāldemokrāti, augstu vērtēdami savas partijas tradīcijas, tam nepiekrita un attiecībās ar citu tautu sociāldemokrātiskām organizācijām vadījās pēc federālisma principa, saskaņojot ar tām savus praktiskos soļus. Tomēr 1906. gadā apvienošanās ar KSDSP notika. Vēlāk Latvijas sociāldemokrātijas Rīgas organizācijas sastāvā nodibinājās Krievu kultūras centrs, kas krievu strādnieku vidū veica sociāldemokrātisko darbu krievu valodā. 1913. gadā no LSD Rīgas organizācijas biedriem 89,4% bija latviešu, 6,3% – lietuvieši, 2,5% – krievi, 1,4% – ebreji un 0,4% – vācieši. [Apine, 1974, 213. lpp.]

Latviešu iedzīvotāju apziņā nebija pretkrievu noskaņojuma, bet tas varēja rasties pēc 1905.–1907. gada revolūcijas nežēlīgās apspiešanas. Tautas vēsturiskajā atmiņā saglabājās negatīvi tēli – krievu melnsimtnieki grautiņu laikā, kazaki un dragūni. Latviešu sociāldemokrāti daudz darīja, lai pasargātu latviešu iedzīvotājus no akla naida izpausmēm. LSD veica plašu izskaidrošanas darbu savā presē, sociāldemokrāti daudzās skrejlapās un mītiņos uzrunāja cilvēkus. Turklāt izskaidrošanu latviešu sociāldemokrāti mēģināja veikt arī krievu valodā krievu zaldātu vidē. Apzinīgos latviešu strādniekus izdevās nosargāt no naida jūtu uzkrāšanās. Tomēr kazaka tēls, kas ar nagaiku izdzenā strādnieku demonstrāciju, palika tautas atmiņā un tika iemūžināts Brīvības pieminekļa fragmentā. [Apine, 2006, 241. lpp.]

Pēc 1905.–1907. gada revolūcijas pretkrievu noskaņojumu latviešu zemniekos varēja radīt mēģinājumi ar krievu zemniekiem kolonizēt Baltiju, šis process sākās 1906. gadā. Zemes bankas vietējās nodaļas (sevišķi aktīva bija Jelgavas nodaļa) uzpirka kroņa muižas un pēc atvieglinātiem noteikumiem pārdeva krievu zemniekiem. Tas bija carisma mēģinājums nemierīgajās guberņās veidot sev plašu atbalstu konservatīvajās krievu zemnieku masās. Latviešu zemnieku ekonomiskās intereses tika apdraudētas, jo viņi pārdošanai iedalīto zemi nomāja un būtu gatavi to nopirkt. Avīze „Rižskij vestņik” apsveica krieviskās kolonizācijas nodomu,

novērtējama to kā valstij nozīmīgu politiku. Turpretī Rīgas strādnieku legālā avīze, ko vadīja latviešu sociāldemokrāti, atmaskoja kolonizācijas politikas negatīvo ekonomisko un politisko jēgu, aicināja zemniekus atturēties no nepatikas izrādīšanas pret kolonistiem, kas var tikai pasliktināt abu pušu stāvokli. Kontaktu uzturēšana būtu vislabākā taktika. [„Dzīves Balss”, Nr. 6, 1913. g. 16. febr.]

Pirms Pirmā pasaules kara un carisma krišanas Krievijā saasinājās nacionālais jautājums un kā reakcija uz nemieriem nacionālajās malienēs uzbangoja jauns oficiālā lielkrievu šovinisma vilnis. Šinī laikā tapa divu ievērojamu latviešu pētnieku nozīmīgi darbi: Miķeļa Valtera ”Mūsu tautības jautājums” un Margēra Skujenieka „Nacionālais jautājums Latvijā”. Abi darbi saglabājuši zinātnisku vērtību visā 20. gadsimta garumā. Miķelis Valters jau 1905. gadā toreizējā Krievijā aizgāja vistālāk prasījumos par Latvijas nākotni, rakstot „cik tautu, tik valstu”. Savā apjomīgajā grāmatā „Mūsu tautības jautājums”, kuru Rīgā publicēja 1914. gadā, viņš sniedz plašu nacionālā jautājuma panorāmu Krievijā un Latvijā. Tajā apskatītas latviešu pārkrievošanas iespējas, krievu inteligences attieksme pret nacionālo jautājumu, latviešu un krievu attiecības Latvijā.

Miķelis Valters netic, ka, dzīvojot Latvijā, latvieši varētu pārvērsties par vāciešiem vai krieviem. Pārkrievošanas (asimilācijas) briesmas ir pilnīgi reālas, latviešiem dodoties Krievijas plašumos, vai vēl vairāk, dibinot tur kolonijas. Ļoti tālu bija aizgājusi pārkrievošana Latgalē. Šķērsli latviešu labām attiecībām ar krievu tautu M. Valters saskatīja krievu inteligences tradicionālajā vienaldzībā pret nacionālo jautājumu. Kā izņēmuma gadījumus viņš minēja A. Hercena nostāju Polijas jautājumā un Bakuņina spriedumus par poļu, lietuviešu, somu un latviešu tiesībām uz brīvību. Turpretī ilggadējā polemikā starp krievu marksistiem un narodņikiem nacionālais jautājums nav spēlējis nekādu lomu. Krievu marksistos M. Valters pat saskata naidu pret mazo tautu nacionālo kustību un izsaka nožēlu, ka latviešu marksisti solidarizējas ar krievu sociāldemokrātu ortodoksālo virzienu.

Nacionālā jautājuma vēstures pētnieks Leo Dribins par Miķeļa Valtera vislielāko nopelnu uzskata politiskā nacionālisma doktrīnas formulēšanu. No latviešu šaurā lokālā pretvācu

nacionālisma M. Valters aicina virzīties uz plašu pretimpērisku, politisku nacionālismu. [Dribins, 1997, 85. lpp.] M. Valters rakstīja, ka latviešu tauta ir ieinteresēta svarīgu politisku jautājumu noskaidrošanā, ka politiskais nacionālisms ir liels solis uz priekšu, jo „cīņa par nacionālām politiskām formām ir cīņa par līdzekļiem, ar kuriem kultūras darbu padarīt auglīgāku”. [Valters, 1914, 91.–93. lpp.]

Vairākās grāmatas sadaļās M. Valters prāto par to, kas varētu būt latviešu sabiedrotie pašā Latvijā. Viņš uzskata, ka latviešiem rūp pārējo tautu labums Latvijā un ka šeit dzīvojošajiem ir kopīgas intereses. Kopdzīvei nenāk par labu Krievijas reakcionāro spēku klaji paustais naidis pret latviešiem, ko atbalsta arī zināmas aprindas Latvijā. M. Valters raksturo avīzes „Rižskij vestņik” nostāju, kas pauž „tumsonīgu politiku”, vērsoties pret latviešu valodas lietošanu latviešu skolās, tiesā u.c.: avīzes autori ņirgājoties par latviešu centieniem pētīt savu valodu, savu vēsturi un literatūru, apšaubot latviešu – kā tautas – pastāvēšanu. M. Valters ar simpātijām vērtēja Vsevoloda Češihina pūliņus nostiprināt Latvijā krievu liberālo domu, bet atzīst, ka liberālismam Latvijā krievu vidē ir vājas pozīcijas.

Starp Latvijas izglītotajiem krieviem M. Valters nesaskata uzticamus latviešu centieni atbalstītājus. Viņi nespējot tiktāl iedzīvoties vietējos apstākļos, lai saprastu Baltijas tautu kultūru. M. Valteru pārsteigusi Rīgas krievu publikas pilnīgā vienaldzība tad, kad Rīgā krievu valodā bija iestudēta un tika rādīta Rūdolfā Blaumaņa luga „Indrāni”. Teātris esot bijis pilns, bet ar latviešu skatītājiem. M. Valters ir pārliecināts, ka, ja izglītotā krievu iedzīvotāju daļa paliks tikpat vienaldzīga pret latviešu kultūras centieniem, nopietna tuvināšanās starp abām tautām nenotiks. [Valters, 1914, 140.–141. lpp.] M. Valteram izdevās saskatīt kādu vāju vietu latviešu un krievu savstarpējās attiecībās, kas redzama arī citos laikos, tas ir krievu intereses trūkums par latviešu kultūru. M. Valtera jautājums par latviešu sabiedrotajiem palika neatbildēts.

Miķeļa Valtera un Marģera Skujenieka uzskatos un gandrīz vienlaicīgi uzrakstīto grāmatu tematiskajā ievirzē ir daudz kopīga. Abi atzinīgi vērtē O. Bauera un K. Rennera koncepcijas par nācijas būtību. Abi saskata pārkrievošanas briesmas, kas var apdraudēt

latviešus. Abās grāmatās rakstīts par Latgales jautājumu un ar simpātijām – par krievu vecticībniekiem Latgalē. Gan M. Valters, gan M. Skujenieks reālistiski raksturoja vietējo krievu sabiedrību. Viņi abi ir demokrātisku uzskatu paudēji.

Grāmatā „Nacionālais jautājums Latvijā” M. Skujenieks, vadoties pēc O. Bauera un citu austromarksistu nostādnēm, nācijas būtību saskata nacionālajā raksturā un līdz ar to īpašu vērtību saskata kultūras kopībā. M. Skujenieks ir izstrādājis savu nacionālisma tipoloģiju. Bez lielvalstu agresīvā nacionālisma un mazo tautu demokrātiskā nacionālisma viņš saskata vēl arī naivo kosmopolītismu, kam seko dogmatiskie marksisti, un īpaši viņš izceļ kultūrnacionālismu, kuru piekopt aicina arī latviešu strādniekus. [Skujenieks, 1913, 158.–159., 281. lpp.]

Nozīmīga ir M. Skujenieka ieteiktā Latvijas iedzīvotāju klasifikācija:

- 1) latviešus viņš nosauca par pirmiedzīvotājiem, tālāk ir:
- 2) nelatvieši – senie vietējie iedzīvotāji,
- 3) jaunāko laiku ieceļotāji.

Šāda pieeja ir visai tuva mūsdienīgam priekšstatam par minoritāšu diviem tipiem Eiropā un Latvijā. Par senajiem vietējiem Latvijas iedzīvotājiem M. Skujenieks uzskata Baltijas vāciešus, krievu vecticībniekus, arī pareizticīgos krievus – agrākos ieceļotājus, ebrejus (Kurzemē), poļus. Savu shēmu M. Skujenieks pamato ar statistisko materiālu.

M. Skujenieks, tāpat kā M. Valters, mēģināja izskaidrot krievu sabiedrības tradicionālo vienaldzību pret nacionālo jautājumu. Nacionālā sastāva ziņā tik raibajā Krievijā „nedaudzie apspiesto tautu „protesti” tika uzklauti ar nepacietību” – kā garlaicīgs un visiem sen zināms temats. Krievu sabiedrībā (arī tās progresīvajā daļā) tas nerada līdzjūtību. M. Skujenieks redz, ka, pirmkārt, krievu sabiedrību tas neskar, bet, otrkārt, piespiedu pārkrievošana krievi ir izdevīga. Sakni šādai attieksmei M. Skujenieks redz faktā, ka krievu sabiedrība savā vēsturē „nav pazinusi nacionālo apspiešanu”. No tā fakta rodoties zināms aklums, vērtējot nacionāla rakstura parādības. Arī krievu strādnieku vidū valdot pilnīga nacionālā jautājuma nesaprašana. Pārkrievošana sniedz zināmu labumu, kad skolās un visās iestādēs lieto vienīgi krievu valodu; tas radot privileģētu stāvokli. Tajā M. Skujenieks redz

izskaidrojumu latviešu un krievu strādnieku attiecību sarežģījumiem Latvijā. [Skujenieks, 1913, 240.–241. lpp.]

M. Skujenieks savā grāmatā daudz vietas ierāda Latgales problēmām. Latviešu sabiedrībā viņš saskata nevērību pret Latgales lietām. Arī Latvijas vēstures grāmatās (viņš pozitīvi vērtē marksistu F. Roziņa un K. Landera sacerējumus) Latgale tiek ignorēta. Ar bažām M. Skujenieks raksta par to, ka pārkrievošanas process Latgalē aizgājis ļoti tālu. Tā laika jaunums Krievijas politiskajā dzīvē bija jauns zemstes likums ar t.s. nacionālām kūrijām. Uz Kurzemi un Vidzemi likums neattiecās, bet uz Latgali gan. Saskaņā ar likumu visu triju Latgales apriņķu (Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas) zemstes valdēs vairākumam, neatkarīgi no iedzīvotāju proporcijām, jāpieder krieviem. Grāmatas beigās M. Skujenieks atgriežas pie savas galvenās idejas – proletāriskā nacionālisma. Ne pilsonība, ne sīkpilsonība, bet gan vienīgi latviešu strādniecība spēsot mūsdienīgi risināt nacionālo jautājumu Latvijā.

Laika posmā līdz 1917. gada Februāra revolūcijai vispamatīgāk izstrādātā sociāldemokrātu nacionālā programma bija labējā sociāldemokrāta Fēliksa Cielēna 1915. gadā Bernē izstrādātais Latvijas autonomijas projekts. F. Cielēns prasīja Latvijai plašu politisko autonomiju, arī Latvijas Saeimu, kura būtu pilntiesīga pieņemt likumus jautājumos, kas attiecas uz Latvijas iekšējām lietām. Ar Krieviju kopīga paliktu vien ārpolitika un aizsardzības lietas. Projekts paredzēja latviešu apdzīvoto teritoriju apvienošanu vienā administratīvā vienībā. Pirmo reizi Latvijas cittautiešiem bija paredzēts kaut kas pavisam konkrēts: Latvijas autonomijas ietvaros – kultūras autonomija un pārstāvniecība vietējās pašvaldībās. Tas bija maksimums, ko latviešu sabiedrība varēja piedāvāt. Nevienai pilsoniskai partijai tāda piedāvājuma nebija. Projekts tika apspriests latviešu emigrantu kolonijās. [Cielēns, 1961, 396.–398. lpp.]

Pirmais pasaules karš saasināja nacionālo jautājumu un aktivizēja latviešu politisko domu. Tam par galveno cēloni bija Latvijai draudošā katastrofa. Kurzemi jau 1915. gadā okupēja vācu karaspēks, bēgļu gaitās bija devusies nepieredzēti liela (ap 800 tūkstoši) Latvijas iedzīvotāju masa, kurai draudēja izklišana pa visu plašo Krieviju. Turklāt lielvalstu (Krievijas un Vācijas)

iespējamās sarunās par separātu mieru Krievija varēja upurēt Kurzemi. J. Rainis avīzē „Jaunais Vārds” cēla trauksmi par Latvijas likteni karā.

Pēc carisma krišanas izveidojās vairākas latviešu politiskās partijas. Ap avīzi „Dzimtenes Atbalss” Maskavā grupējās latvieši inteliģences pulciņš (E. Blanks, J. Bankavs, L. Laicens, K. Skalbe u.c.), kas nodibināja Latviešu nacionālo demokrātisko partiju. „Dzimtenes Atbalss” slejās 1917. gada 21. jūnijā tika publicēta šīs partijas programma, kurā bija iekļauta brīvas nacionālās valsts ideja. Programmas autori paredzēja, ka brīvajā Latvijā minoritātēm būs tiesības lietot savu valodu, atvērt savas skolas utt. [„Dzimtenes Atbalss” 1917. g. 21. jūn.] Arī Linards Laicens tajā pašā gadā izdotajā grāmatā „Latvijas Valsts” rakstīja: prasīt autonomiju – nozīmē gribēt valsti ar savu satversmi, ar latviešu valodu kā valsts valodu. [Laicens, 1917, 6.–9. lpp.]

Tas skanēja ļoti radikāli brīdī, kas Krievijas pagaidu valdība nedomāja piekrist pat Latvijas autonomijai, pat vienotas Latvijas guberņas izveidošanai. Vēsturnieks Aivars Stranga nedaudz ironiski rakstīja, ka latviešu ekstravagantā inteliģences grupa Maskavā vēl nebūtu neko izmainījusi un viņu priekšlikumi paliktu „vēl viens elegants žests”, ja nebūtu noticis globāla mēroga pavērsiens – impēriju sabrukums un ja pašā Latvijā nebūtu radies nopietns sociāls atbalsts neatkarīgās Latvijas idejai un nebūtu parādījušies nopietni, atbildīgi politiķi. Par nopietniem, atbildīgiem politiķiem, kas bija spējīgi reāli izveidot Latvijas neatkarīgo valsti, A. Stranga uzskata nevis E. Blanku un L. Laicenu, bet gan K. Ulmani, M. Valteru, P. Kalniņu un F. Menderu. [Stranga. Pārdomas, Kārli Ulmani pieminot.]

2.2. Latvijas neatkarīgajā valstī (1918–1940)

Latvijas nacionālā valsts 1918. gada 18. novembrī piedzima ar M. Valtera pamatoto politiskās nācības ideju, deklarētu Tautas Padomes dokumentos. Jaunajām minoritātēm, kam vēl bija jāapzinās sava vieta šajā valstī, tas bija vislabvēlīgākais variants. Latvijas valsts sāka veidoties labvēlīgos apstākļos. No Eiropas nāca pamudinājumi nostiprināt demokrātisko kārtību. Valsts robežas izveidojās tādas, kā to vēlējās Latvijas politiķi (atšķirībā, piemēram, no Lietuvas). Latvieši savā valstī bija 75% un varēja

justies droši par savi identitāti. Tomēr iedzīvotāju ceturtās daļas atbalsts Latvijas valstij bija nepieciešams, politiķi to apzinājās un abi galvenie 1919. gadā pieņemtie likumi, kas attiecās uz minoritātēm (1919. gada 23. augustā par pavalstniecību un 1919. gada 8. decembrī par minoritāšu skolām), bija tām labvēlīgi. Tāda bija Latvijas valsts oficiālā līnija, ko prasīja Latvijas starptautiskais prestižs un iekšējā stabilitāte.

Leo Dribins iedala latviešu autorus, kuri 20.–30. gados rakstījuši par nacionālo jautājumu, nacionālliberāļos un nacionālradikāļos. Piekrītot šādam dalījumam, var redzēt, ka liberālā virziena pārstāvji un Rietumu demokrātisko principu atbalstītāji raksta par minoritāšu vietu un tiesībām neatkarīgajā Latvijā atbilstoši pieņemtajiem likumiem un uzņemtajam kursam. Arturs Kroders grāmatā „Par minoritātu autonomiju” plaši aplūko teorētiskos uzskatus par šo problēmu. Viņa uzmanības lokā nokļūst Otto Bauera, Jelineka, Masarika viedokļi, viņš piemin Staļina darbu „Nacionālais jautājums un marksisms”, citē Pēteri Stučku. Uz minoritātēm Latvijā vispirms attiecināms tiesību vienlīdzības princips, jo viņi visi ir Latvijas pilsoņi. Latvijas īpatnība, uzsver A. Kroders, ir atsevišķo minoritāšu mazskaitlīgums, kā arī tas, ka mazākumtautības nedzīvo vienkopus kādā vienā reģionā vai pierobežas rajonos. Tāpēc spēkā var būt vienīgi skolu, valodas, kultūras attīstības brīvība, bet ne vairāk. [Kroders, 1924, 21.–23. lpp.] Var just, ka arī liberālo uzskatu paudējs, kāds tobrīd ir Arturs Kroders, modri raugās, lai netiktu pārkāptas nacionāli kulturālās autonomijas robežas, jo minoritātes (piemēram, vācieši) vēlējas publiskas – tiesiskās – iespējas.

Kā par brīnumu, minoritāšu tiesību aizstāvis neatkarīgajā Latvijā kļuva agrāk stingri konservatīvo (pat reakcionāro) uzskatu paudējs Frīdrihs Veinbergs. Viņš nosodīja tos Latvijas politiķus, kuri, meklēdami vainīgos savās neveiksmēs, ātri ierauga tos citu tautību pārstāvjos. Viņš aizstāv „krievu nevainību”, uzsverot, ka viņu ir samērā maz un viņu politiskās un saimnieciskās pozīcijas ir vājas. Savdabīgi skan F. Veinberga brīdinājums par lielā kaimiņa – Krievijas – iespējamo nākotni: lielinieku vara var nebūt mūžīga un ar stipru un attīstītu Krieviju Latvijai būtu izdevīgi saglabāt draudzīgas attiecības. [Veinbergs, 1922, 7. lpp.] Labvēlības gaisotnes kulminācija bija 1928. gads, kad neatkarīgā Latvija

atzīmēja savas pastāvēšanas 10 gadus. Jubilejas krājumā „Latvijas Republika desmit pastāvēšanas gados” apbrīnojamā vienprātībā uzstājās valstsvīri, politiķi, tostarp arī sociāldemokrāti P. Kalniņš un M. Skujenieks, minoritāšu pārstāvji P. Šīmanis, K. Jezovitovs, J. Tihonickis. Rakstos izskan gandarījums par paveikto un apmierinātība par normāli funkcionējošo politisko mehānismu (Saeimu, kurā pārstāvētas minoritātes), Latvijas starptautisko prestižu un iekšējo stabilitāti.

Leo Dribins uzskata Ernestu Blanku par radikālā nacionālisma uzskatu paudēju, reizē norādot, ka viņu nevar uzskatīt par klasisku antisemītu, jo fašistiskās tendences Eiropā viņš tomēr nosodīja. [Dribins, 1997, 144.–145. lpp.] E. Blanks bija apbrīnojami ražīgs autors. Brīvvalstī viņam ik pēc pāris gadiem nāca klajā kāda grāmata. Viņš neticēja valsts nācijas, politiskās nācijas iespējām Latvijā, tāpat jebkādai minoritāšu līdzdalībai Latvijas valsts lietās. E. Blanks bija pārliecināts, ka ne vācbaltieši, ne krievi, ne ebreji neparedzot ilgstošu Latvijas Republikas pastāvēšanu, tādēļ viņi nevar būt latviešu sabiedrotie. No tā izrietēja viņa negatīvā nostāja pret liberālo politiķu mēģinājumiem apvienot latviešus un cittautiešus kopējā valsts celtniecībā.

Īpaši negatīva nostāja E. Blankam bija pret Krieviju un krieviem. Grāmatā „Nācija un valsts” viņš pārmet visiem iepriekšējo laikmetu latviešu virzieniem – jaunlatviešiem, Jaunajai strāvai, sociāldemokrātiem – pārkrievošanas briesmu nenovērtēšanu, uzskata to par visļaunāko grēku. Krieviju viņš raksturo kā despotisku, impērisku valsti, no kuras gaidāmi vienīgi negatīvi impulsi. Šīs E. Blanka grāmatas lielākais niknums tiek izgāzts pret „krievību” pašos latviešos 20. gadu sākumā. Tajā viņš saskata agrāk nenovērtētās pārkrievošanas sekas, kas bija aizgājušas ļoti tālu. Kārkluvācietību latviešos aizvietojuši „skala krievība”, kas saēdot Latvijas valsti, tautu, kultūru. Kur tieši E. Blanks saskatīja latviešiem draudošās briesmas? Varētu saprast viņa negatīvismu, ja tas būtu vērsts pret Padomju Krievijas kaitīgo ietekmi. Latvijas krievos 20.–30. gados šāda ietekme nebija jūtama. Gluži otrādi. Lielākās un ietekmīgākās avīzes „Segodņa” lappuses bija pilnas ar informāciju par čekas necilvēcisko rīcību, tiesu prāvām pret inteliģenci u. tml. Simpātijas pret PSRS Latvijas krievos sāka pieaugt 30. gadu beigās, bet tur bija vainojama Latvijas etniskā

politika pēc 1934. gada un nacistiskās Vācijas agresijas briesmas.

E. Blanks šajā un citos savos darbos vēršas tieši pret krievu kultūru. Esot jāatbrīvojas no krievu kultūras ietekmes, no skolām jāizmet vācu un krievu valoda. Viņš apgalvo, ka runāt krieviski vai iespraust krievu vārdus latviešu runā ir nekulturāli. [Blanks, 1924, 16., 17., 31. lpp.] 20. gados Latvijā krievu valoda vēl bija plaši izplatīta un tika lietota. Augsts bija arī krievu kultūras prestižs. Paaudze, kas pirms kara bija mācījusies, studējusi vai strādājusi Krievijā, saglabāja interesi par krievu kultūru. Vai tas varēja draudēt Latvijas valstij? Vai tāpēc valstsvīrs ģenerālis Jānis Balodis vai komponists Jāzeps Vītols vairs nebija Latvijas patrioti? E. Blankam naidis pret krievisko kļuva par apsēstību un no tās viņš neatbrīvojās arī turpmāko 50 gadu laikā.

Miķelim Valteram šinī laikā vairāki darbi tika publicēti ārzemēs – Romā un Parīzē vācu un franču valodā. Viņš gribēja darīt zināmu pasaulei Latvijas valsts tapšanas vēsturi, sevišķi vācu vēsturniekiem un politiķiem sniegt patiesu informāciju par latviešu pretrunīgajām attiecībām ar vācbaltiešu muižniecību. [Dribins, 1997, 148., 166. lpp.] Bez nopietniem pētnieciska un politiska rakstura sacerējumiem Latvijā 20. gadu periodikā parādījās galēji nacionālistiski un ekstrēmistiski priekšlikumi par ārvalstnieku padzīšanu no valsts vai bezpilsoņu atlaišanu no darba u. tml. Tie bija J. Grīna, H. Asara, A. Berga, J. Dāvja raksti preses izdevumos „Latvijas Sargs”, „Latvis”, „Tautas Balss” u.c. Tā bija vēršanās pret LR minoritāšu politiku un uzbrukums pašām minoritātēm.

Šos galējos viedokļus neatstāja bez ievērības un atbildes Latvijas kultūras pārstāvji Kārlis Skalbe, Īvande Kaija, Jūlijs Vecozols. Pretī ekstrēmismam nacionālajā jautājumā stājās arī Latvijas sociāldemokrāti. Bruno Kalniņa brošūra „Nacionālās diktatūras nesēji” īstenībā ir viņa runa no Saeimas tribīnes, kuras tekstu publicēja viņa partija. B. Kalniņš neiesaistījās polemikā ar ekstrēmistiem, bet apsūdzēja „Latvja”, „Tēvzemes Sarga”, „Zemgales Balss” autorus Arvedu Bergu, Hermani Asaru, kā arī klaji nacionālistiskās organizācijas „Latvijas Vanagi” un „Tēvijas Sargs” mēģinājumos ieviest Latvijā nacionālo diktatūru. Atgādinot Saeimai fašistu izlēcienus Vācijā, Itālijā, Polijā, Bruno Kalniņš brīdināja no tā Latviju. Kā liecināja viņa runas teksts,

Saeimas sēdes laikā ar replikām no vietas viņu atbalstīja citi sociāldemokrāti (F. Menders un K. Dziļleja). [Bruno Kalniņš, 1926, 8., 15., 23. lpp.]

30. gadu sākumā bija raksturīgs intereses pieaugums par nacionālo jautājumu, parādījās liels publikāciju skaits par šo tematu. L. Dribins norāda, ka 1933. gadā šādu publikāciju bija pāri par 400 gan latviešu, gan minoritāšu valodās. [Dribins, 2006, 180. lpp.] Kārlis Ulmanis pats par nacionālo jautājumu speciāli nerakstīja (viņa uzskatus izklāstīja citi: E. Virza, M. Skujenieks, A. Goba), bet politiķus un tautu viņš uzrunāja bieži. Latviešu zemnieku savienības ideoloģijai bija raksturīgs ne vien nacionālisms, atklāts antikomunisms (dažkārt to pavērsa arī pret konkurentiem – sociāldemokrātiem), bet arī jau agri nojaušams antidemokrātisms. Tas spilgti pausts Kārļa Ulmaņa runā LZS kongresā 1933. gada 10. decembrī. Viņš apsūdzēja Saeimu par to, ka tajā izveidojušās pārāk daudzas grupas un nav viengabalainības, ka mazinoties „latviskā doma un latviskā griba”, jo uzmācas internacionālisms un visādi sveši iespaidi. Viens no šiem svešajiem iespaidiem esot gadsimtu vecais vācu, bet otrs – krievu iespaids, kas „iespiežoties mūsu prātā, sirdīs, dvēselēs”. [Кузнецова, стр. 177–179.]

Ernesta Blanka 1932. gadā izdotajā grāmatā „Latviešu demokrātija un viņas vadoņi” arī saskatāms uzbrukums Latvijas demokrātiskai iekārtai. E. Blanks uzskata, ka 19. gadsimtā, kad veidojās latviešu demokrātijas vaibsti, tā izjutusi „krievu varas svešo slogu” un tāpēc piedzimusi ar izkropļotu seju – vācu marksisma un krievu nihilisma iespaidā. Viņu neapmierināja latviešu ekonomiskās pozīcijas valstī (latviešiem piederot tikai lauksaimniecība), kā arī latviešu kultūras līmenis. Latviešu kultūras telpā spiežoties iekšā nēģeru mūzika un krievu gaume. E. Blanks cerēja sagaidīt pilnīgi jaunu, spēcīgu nacionālo kustību. [Blanks, 1932, 6., 15., 30. lpp.]

Latviešu nacionālās reliģijas veidotāja Ernesta Brastiņa 1935. gadā izdotajā rakstu krājumā „Latviskās Latvijas labad” bija ievietots 1931. gadā uzrakstītais raksts „Demokrātija un naciokrātija”. E. Brastiņu neapmierināja demokrātija, kur vara pieder tautai – visiem pilsoņiem. Viņš lepojās ar paša izgudroto vārdu „naciokrātija” un gribētu demokrātiju aizstāt ar naciokrā-

tiju. To viņš atšifrē pavisam vienkārši: nacionālajā valstī visam jābūt tādām, kā grib latvietis. Nav jādalās ar varu. Kas tad paliek mazajām tautām Latvijā? Brīvība kopt savu kultūru, bet ne vara. [Brastiņš, 1936, 89.–91. lpp.] 30. gados sākās acīmredzama atkāpšanās no politiskās nācijas koncepcijas, ko deklarēja, valstij nodibinoties, un kas bija apstiprināta Satversmē: Latvijas suverenitātes paudēja ir Latvijas tauta – viss pilsoņu kopums. Trimdā turpinājās diskusijas par Latvijas demokrātiju un tās beigu cēloņiem. Vairāki vēsturnieki ir izteikuši nožēlu par šādu pavērsienu. [Šilde, 1976, 596. lpp.] Bet Edgars Andersons konstatēja, ka nebija izdevies mēģinājums saliedēt Latvijas tautu. [Andersons, 1984, 531. lpp.]

Neatkarīgās Latvijas perioda sākums ļoti pozitīvi ievirzīja krievu dzīvi integrācijas gultnē. Latvijas likumdošana nodrošināja stabilu tiesisku stāvokli, kultūrautonomijas modelis ļāva stiprināt vietējās krievu kultūras pozīcijas. Integrācijas tendence 20. gados pārlicinoši iezīmējās no abām pusēm un savos darbos to respektēja latviešu autori. 30. gadu sākumā publikācijās vēl bija jūtama agrākās tradicionālās prokrieviskās līnijas inerce, piemēram, M. Arona grāmatā „Fridrihs Veinbergs savā mūža darbā un savās idejās” (1932). A. Vičs grāmatā „Latviešu inteliģence pārkrievošanas laikmeta sākumā” (1931) rakstīja, ka itin pareiza bijusi jaunlatviešu orientācija uz Krieviju, jo „krievi mūs paglāba no pārvācošanas”. [Vičs, 30. lpp.] Latvijas 4. Saeimā 1931. un 1932. gadā vēl neguva vairākuma atbalstu P. Zālītes iniciatīva Saeimas sēdēs aizliegt lietot vācu un krievu valodu. [Фейгмане, стр. 105.]

Lūzumu iezīmēja ekonomiskā krīze, vairāku Eiropas valstu politikas pagrieziens uz nacionālismu un autoritārismu. Arī Latvijā sākās minoritāšu iespēju ierobežošana, izglītības sistēmas latviskošanas tendences. Latviešu autoru publikācijās pārsvaru guva nacionālisma gars. Pazīstamu latviešu autoru A. Krodera, A. Grīna, Ed. Virzas u.c. darbos saskatāmas etnonacionālisma idejas. Ekstrēmā nacionālisma paudēji (Ugunskrusta, Pērkonkrusta organizācijas) atklāti izteica atbalstu ksenofobijai un antisemitismam. Pērkonkrusta vadonis Gustavs Celmiņš 1933. gadā deklarēja, ka minoritātes, to skaitā arī krievi, jāsūta uz viņu dzimtenēm, lai Latvija reiz būtu pilnīgi latviska. [Фейгмане,

стр. 115.] Nav brīva no nacionālisma arī krievu politiskā vide. Tajā saskatāmas demokrātiskā nacionālisma (N. Berežanskis) un radikālā nacionālisma (L. Špoļanskis) idejas. 1939.–1940. gadā parādās arī atbalsts PSRS impēriskās ārpolitikas tieksmēm. Tas kavēja krievu pilnīgu identificēšanos ar Latvijas valsts likteni.

Gribam pasvītrot kādu būtisku iezīmi. Negatīvais pavērsiens uz nacionālismu skaidri iezīmējās valsts politikā un latviešu autoru ideoloģiskajās nostādnēs. Taču tiešā veidā tas neatbalsojās latviešu un krievu savstarpējās attiecībās. Tās būtiski nemainījās. Tāpēc krievu vēsturiskajā atmiņā saglabājās Latvijas brīvvalsts pozitīvais tēls.

2.3. Trimdas autori par krieviem

No historiogrāfiskā pārskata izslēdzam abu okupāciju periodus. Tur rakstīto politiskajā publicistikā nevar uzskatīt par latviešu nacionālās domas augļiem. Nacistu propagandas garā sarakstītais „Baigais gads” (1942), „Tēvijas” un citu preses izdevumu raksti par „žīdu, krievu un komunistu briesmu darbiem” mērķtiecīgi modināja latviešos naidu pret ebrejiem un krieviem. Tas nepalika bez sekām un varēja izpausties arī vēlākā laikā. Izņēmums varēja būt Alfrēda Ceihnera grāmata „Latvijas boļševizācija 1940.–1941.”, izdota Rīgā 1944. gadā. Profesionālā ekonomista darbs rakstīts par ekonomiskām pārmaiņām gada laikā, bet tajā pieminētas arī visas politiskās norises. Par krieviem Rīgā A. Ceihners raksta, ka sarkanarmijas ienākšanu viņi izjuta kā lielās krievu valsts un krievu triumfu – tas glaimoja krievu nacionālajam lepnumam. [Ceihners, 143. lpp.] Vēl viņš piemin, ka pirmo kolhozu dibinātāji Abrenes apriņķī bijuši krievu zemnieki. Tajā nostūrī krievi arī veidoja iedzīvotāju absolūto vairākumu. Pieminot krievu rīcību pirmajā padomju okupācijas gadā, A. Ceihners tikai konstatē to, nepieļaujot nacionālā naida demonstrāciju, kā tas bija citos vācu okupācijas laika izdevumos.

Padomju laika presē un publicistikā vērtējumi par krieviem vai krievu tautu varēja būt ideoloģijas diktēti un vienveidīgi glaimojoši (kā, piemēram, uzbāzīgie atgādinājumi par krievu valodas vērtību). Padomju laika vēsturnieku darbi vai literātu sacerējumi, kur varēja būt objektīvi atainota krievu klātbūtne Latvijas vēstures notikumos vai sniegts krievu cilvēka tēls, ir vērtējami

historiogrāfiskā vai literatūrzinātniskā plānā, un tas nav mūsu uzdevums.

Latviešu nacionālās domas turpinājums saskatāms Rietumu trimdā. Uz turieni tika pārceltas visas diskusijas, turpinājās Latvijas vēstures pētīšana.

E. Levits raksturoja trimdu kā nacionāli politisku veidojumu ar stingru nacionālisma ideoloģiju. [Levits, 6. lpp.] Tā paredzēja pilnīgi noraidošu attieksmi pret Latvijas jaunajiem saimniekiem – krieviem un komunistiem. Visbiežāk abi jēdzieni arī saplūst vienā veselā. V. Vīķe-Freiberga rakstīja par trimdas psiholoģiju: tā ietver pozitīvo, patriotisko pusi un arī negatīvo – naidu pret krieviem un komunistiem, kas atņēmuši dzimteni. [Vīķe-Freiberga, 1990, 6. lpp.] Trimdas izdevumi samērā vienprātīgi konstatē, ka Latvijā pastāvot krievu vara un komunistu diktatūra. „Jaunās Gaitas” slejās 1980. gadā atreferēta simpozija gaita par sociālisma nākotni (līdzīgi simpoziji vai diskusijas notika regulāri). Jāņa Andrupa teiktais par sociālisma nākotni skanēja samērā tipiski: Latvijai tas draudot ar verdzību, bet latviešiem – ar iznīcību, jo Latvija pārpludināta ar sveštautiešiem kolonistiem. [Andrups, 1980, 47. lpp.] Arī Valentīns Pelēcis izteica šaubas par latviešu nākotni, jo viņi esot pārāk samaisīti ar citu lielāko tautu minoritātēm. [Pelēcis, 1980, 25. lpp.] Pēckara iebrucējus trimdas autori dēvē par okupantiem, kolonistiem, sveštautiešiem, vēsturiskiem ienaidniekiem.

Attieksme pret krieviem Latvijā nav atraujama no trimdas autoru attieksmes pret kontaktiem ar tautu dzimtenē. Jo biežāki kļūva trimdinieku kontakti ar Latviju, jo mazāk naida bija viņu attieksmē pret krieviem. LSDSP vadītājs Bruno Kalniņš raksturoja savu attieksmi šādi: viņš atmaskojot krievu komunistu melus, bet pretēji „trimdas antikomunistiskiem troglodītiem” esot par sakariem ar tautu dzimtenē, viņš ir norūpējies par latviešu valodas likteni, saskata turienes latviešu pūliņus nosargāt Latvijas dabu. [B. Kalniņš, 1970, 3. lpp.] „Brīvība” apraksta epizodi ar Ogres trikotāžas kombināta veidošanu. Esot zināms, ka latviešu ekonomisti iebilduši, bet Maskava nolēma un Kurskas krievs Ivans Bondaļetovs (LKP CK aparāta darbonis) arī papūlējās, lai kombināts taptu, kas atkal prasīs ievest darbaspēka tūkstošus. Bruno Kalniņš paredzēja PSRS evolūciju un pakāpenisku liberalizāciju,

cerēja uz latviešu solidaritāti ar citām Austrumeiropas tautām. Viņš paredzēja pat Krievijas demokrātu atbalstu. [Bruno Kalniņš, 1957, 24.–28. lpp.]

Turpretī „Daugavas Vanagu” un viņu izdevumu naidis pret krieviem un viņu principiālā rusofobija palika nemainīgi visā trimdas laikā. Vienā veselā ir sapludināti un padarīti par naida objektu PSRS un Krievija – krievi un komunisti visos vēstures posmos. E. Blanks rakstīja par PSRS, ka krievu smagā ķetna ir tāda pati kā cara laikā. Viņš cerēja, ka PSRS sabruks konfliktā ar Ķīnu. [Blanks, 1972, 8.–9. lpp.] Laikā, kad jau pastāvēja Latvijas Tautas fronte un LTF aktīvistu, kā arī latviešu dzejnieki un literāti bija bieži viesi pie trimdas latviešiem, konservatīvā spārna pārstāvji izteica nožēlu, ka Latvijas latviešu apmeklējumu rezultātā „.. zudis agrākais naidis pret komunistiem”. Tā rakstīja Pēteris Salna un Osvalds Akmentiņš.

No aklā naida kurināšanas trimdiniekus centās atturēt vairāki demokrātiski noskaņotie autori, jau sākot no 50. gadiem. Valters Nollendorfs aicināja konservatīvā spārna pārstāvjus neieņemt praviešu pozīciju un nemācīt Latvijas latviešus, kā viņiem dzīvot. [Nollendorfs, 1957, 149. lpp.] Haralds Biezais publicētajā rakstu sērijā par kultūru Latvijā un trimdā deva padomu nejaukt kultūru ar politiku un neuzskatīt visus ienācējus Latvijā par okupantiem un kolaborantiem. [Biezais, 1997, 41.–44. lpp.] Vaira Vīķe-Freiberga vairākkārt, braucot ar lekcijām pa latviešu kolonijām un uzstājoties ALJAs kongresos, kritizēja autoritāro ideoloģiju jebkurās tās izpausmēs, aicināja nekultivēt naidu un nebraukt uz Latviju, paturot naida un revanša noskaņojumu, nesteigties ikkatru Latvijā uzskatīt par nodevēju. [Vīķe-Freiberga, 1978, 4.–6. lpp.] Lai cīnītos par savas tautas brīvību, viņa teica, nepieciešamas brīvības alkas un nevis naidis.

Trimdas un Latvijas latviešiem labāk saprasties palīdzēja tie trimdas pārstāvji, kuri, apmeklējot Latviju, tuvāk iepazīna situāciju dzimtenē, spēja atspēkot vienkāršotos spriedumus un dziļāk ielūkoties Latvijas nākotnē. Par šādiem autoriem varam uzskatīt Rasmu Kārkliņu, Andrievu Ezergaili, Uldi Ģērmani un Viktoru Kalniņu.

Rasma Kārkliņa sprieda kā profesionāla politoloģe, kas pētījusi nacionālās attiecības PSRS un uzrakstījusi par to grāmatu.

[Karklins, 1994.] Pretēji trimdā valdošajam uzskatam, ka latvieši Latvijā asimilējoties, Rasma Kārklīņa rakstīja, ka asimilējas latvieši Krievijā un pat daļēji asimilējas etniskās minoritātes Latvijā. Latviešu kultūra Latvijā ir „iekapsulējusies” un ir stabila. Ir cita rakstura briesmas: latvieši paliek par minoritāti savā dzimtenē. To nosakot krievu nospiedošais skaits un varas realizētā valodas politika. Notiekot idejiska pārkrievošana, latviešiem internacionālisma vārdā uzmācoties krievu kultūras šovinisms. [Kārklīņa-Šilde, 1979, 49.–51. lpp.] R. Kārklīņas novērotais pilnīgi sakrīt ar to, ko konstatēja latviešu nacionālkomunisti savā atmaskojošajā „17 latviešu komunistu vēstulē”.

Vēsturnieks Andrievs Ezergailis uz Latviju brauca bieži, vācot materiālus savam pētījumam par Latviju 1917. gadā, bet vēlāk – arī par holokaustu Latvijā. Kā absurdu viņš noraidīja apgalvojumu, ka Latvijā pastāvēt vergu sistēma. Latvija ir okupēta, bet latvieši neesot verdzībā. Latviešu kultūra ne vien attīstās, bet joprojām paliek dominējošā kultūra Latvijā. [Andrievs Ezergailis, 1979, 19.–21. lpp.] Arī Uldis Ģērmanis kā vēsturnieks apmeklēja Latviju, lai rastu materiālus savam pētījumam un tiktos ar Latvijas vēsturniekiem. Turklāt viņš rūpīgi lasīja visu, kas pienāca no Padomju Latvijas un bija dabūjams Stokholmā, un viņš bija ļoti labi informēts. Pēc Latvijas apmeklējuma U. Ģērmanis uzrakstīja grāmatu „Zili stikli, zaļi ledi”. Tā ir ne vien spoži uzrakstīta, bet ir arī drosmīga grāmata – tā to uztvēra trimdā, jo daudziem likās, ka dzīve Latvijā attēlota pārāk labvēlīgi. Arī viņš atzina, ka latvieši Latvijā nepārkrievojas, bet kļūst par minoritāti. U. Ģērmanis prāto, ka viss būs atkarīgs no tā, kā latvieši izturēs svešautiešu etnisko spiedienu. U. Ģērmanis izteica optimistisku cerību, ka varbūt Maskava neesot ieinteresēta aiziet par tālu un ka „esot krievi, kas saprot, ka lielkrievu šovinisms esot bīstams Padomju Savienībai”. Šo grāmatu viņš uzskatīja par „vispersonīgāko” no saviem sacerējumiem. Viņš atzīstas lasītājam, ka apskauž tos latviešus, kuru bērni dzimuši Latvijā, bet savu dzimtu viņš ir aizvedis no dzimtenes projām. [Ģērmanis, 1968, 189., 310.–312. lpp.]

Gan grāmatā, gan 1969. gadā intervijā Agnim Balodim Uldis Ģērmanis būtībā pateica to, ar ko latviešu trimdai beigu beigās bija jāsamierinās. Sovjetizācijas sekas Latvijā nav novēršamas.

Agrākā Latvija nav atgriežama un tā, kā bija, vairs nekad nebūs. Latvija būs jāpieņem tāda, kāda tā ir kļuvusi.

Visiem trimdas politiķu virzieniem bija viens mērķis – Latvijas neatkarīgās valsts atjaunošana. Trimdas autoru spriedumi par krievu iebraucēju turpmāko likteni neatkarību atguvušajā Latvijā cieši saistījās ar viedokļiem par neatkarības sasniegšanas iespējamajiem ceļiem. Diskusijās izkristalizējās dažādi scenāriji, tostarp – arī starptautiska mēroga militārās sadursmes. Tomēr latviešu politiķi vairāk paļāvās uz PSRS pakāpenisku liberalizāciju. Tā domāja Bruno Kalniņš grāmatā „Evolūcija un revolūcija Padomju Savienībā” (1957). Turpretī Viktors Kalniņš (disidents, kurš Rietumos nokļuva pēc izciestā soda Mordovijas nometnē) bija pārliecināts, ka reālais sociālisms PSRS nav spējīgs evolucionēt un reformēties. [Viktors Kalniņš, 41.–43. lpp.] Spriežot par Latvijas nākotni, trimdinieki sastapās ar jautājumu – ko darīt ar krieviem, kad Latvija kļūs brīva?

60.–70. gados visā trimdas presē, neatkarīgi no politiskās orientācijas, pastāvēja vienots viedoklis – viņiem būs jābrauc projām. Lūk, kā pamato krievu kolonistu prombraukšanas nepieciešamību Osvalds Liepa: „Mūsu vēsturiskie ienaidnieki – krievi, vienalga, – monarhisti, demokrāti vai komunisti, vispirms no Latvijas jādabū ārā...” [Osvalds Liepa, 1979, 21. lpp.] Ideju par krievu prombraukšanu tajā laikā neapstrīd ne „Jaunās Gaitas”, ne „Brīvības” autori.

Nacionālistiski konservatīvajās aprindās un viņu preses izdevumos nostādne nemainās arī Atmodas laikā. Pilsonības piešķiršanu viņi paredz tikai tiem Latvijas cilvēkiem, kam tā bija 1940. gada 17. jūnijā. Dienās, kad Atmodas gaisotnē pilnā sparā notika trimdas latviešu brāļošanās ar LTF aktīvistiem, „Universitas” rakstīja, ka nepieciešama tūlītēja bruņoto spēku un PSRS pilsoņu repatriācija. Starp citu, tas nozīmētu arī to Krievijas latviešu izraidīšanu, kuri atgriezās Latvijā pēc kara. Optimistiski skanēja stingrās nacionālisma līnijas aizstāvja Imanta Steprāna paredzējums, ka, sitot brīvības stundai, labi izglītotie trimdas jaunieši viegli pārņems Latviju atstājošo krievu un cittautiešu amatus. Tiesa, viņš tomēr aizdomājās arī par nākošo soli – vai trimdas jaunieši maz gribēs braukt uz Latviju un vai viņi būs tur vēlami? [Steprāns, 1984, 36. lpp.]

Šaubas radās, tikko trimdas autori sāka pārdomāt lietas praktisko pusi. Laimonis Streips pārdomās par Latvijas nākotni gan bija pārliecināts, ka, lai atgūtu latvisku Latviju, tā būtu atbrīvojama no krievu un komunistu jūga. Bet viņš arī saskata, cik tas ir smags jautājums. Viņu ir daudz, ja jau latvieši palikuši tikai 50%. Uz kuriem viņus sūtīt un kas ņems viņus pretī? [Streips, 41.–44. lpp.] Bruno Kalniņš, komentējot jauno LSDSP programmu un arī paredzot iespējamo krievu prombraukšanu, sāk tos diferencēt, ņemot vērā, ka ir krievi – senie Latvijas iedzīvotāji, ir latviešu valodas pratēji un jaukto ģimeņu atvases. [B. Kalniņš, 1972, 4. lpp.]

Attieksmē pret Latvijas krieviem 90. gadu sākumā novērojama paradoksāla situācija. Jo racionālāk par Latvijas iekšējām lietām sāka spriest trimdas latvieši, jo augstāk cēlās nacionālisma vilnis pašā Latvijā. Trimdas latviešiem nācās to piebremzēt. Jānis Mazutis, novērojot situāciju Latvijā, brīdina, ka par separātismu (atdalīšanās centieniem) nāksies maksāt, piemēram, garantējot minoritāšu tiesības. [Mazutis, 52.–54. lpp.] Imantu Saksu pārsteidz galējs nacionālisms (viņš pat raksta par šovinisma un revanšisma notīm) Latvijas žurnālos un laikrakstos, kā arī nodoms tulkot latviski un publicēt Hitlera „Mein Kampf”. [Sakss, 1990, 36.–37. lpp.] Liberālās demokrātijas garā Rietumos dzīvojošiem latviešiem tas likās nepieņemami. Andrievs Ezergailis vairākkārt skaidroja, ka latviešiem Latvijā jāmaina attieksme pret krieviem. Memorandā Dainim Īvānam („Jaunā Gaita”, 1989, Nr. 173) viņš raksta, ka visas demokrātiskās pasaules skatījumā krievi Baltijā uzskatāmi par minoritāti ar zināmām etniskām tiesībām. [Ezergailis, 1989, 1, 53. lpp.] Diplomātiskajā vēstulē Albertam Belam viņš savu padomu ietērpa izteiksmīgā formulā: Latvijas latviešu vislielākā problēma ir iemīlēt savus krievus, tad latvieši kļūs brīvi garā un politikā. [Ezergailis, 1989, 2, 62. lpp.] Šis vērtīgais padoms saglabā savu nozīmi arī 21. gadsimtā.

3. Latvijas Republikas likumdošanas ietekme uz krievu minoritātes identitāti

Latvijas krievi Atmodas laikā un īpaši pēc 1991. gada nonāca smagu politisku, juridisku un psiholoģisku kolīziju krustpunktā. To pārdzīvoja visi krievi bijušajā Padomju Savienībā. Četrsimtgadīgās impērijas – PSRS modeļa sabrukums izraisīja krīzes stāvokli visas krievu tautas apziņā. Krievijā par to – skarbi un atklāti – rakstīja L. Drobiževa, G. Pomerancs, A. Cipko, N. Ivanova, V. Zaslavskis. Viņi saskatīja paša sabrukuma procesa vēsturisko likumsakarību, konstatēja, ka krievi zaudējuši pirmās, valstiskās nācijas lomu varenā lielvalstī, jo nav vairs pašas varenās lielvalsts.

Bijušajās PSRS republikās, kas kļuvušas par neatkarīgām valstīm, daudzskaitlīgas krievu grupas drīz izjuta arī citas smagas pārmaiņas. Arī Latvijas krievi piedzīvoja dubulto apziņas krīzi – gan kopā ar visu krievu tautu un gan kā Latvijas krievi. Bija zudusi aizmugure – PSRS, un krieviem bija jāsamierinās ar negaidītu juridisku un politisku statusu – viņi kļuva ārzemnieki, kas ieradušies Latvijā okupācijas apstākļos. Ieceļotāju vairākums nekad sevi neizjuta kā padomju impērijas sūtņus, bet objektīvi viņi tādu lomu tomēr pildīja. Notika arī privilēģiju zaudēšana, ja par tādu uzskatām krieviem sagādāto etnisko komfortu – krievvalodīgo vidi. Neatkarību atguvušajā Latvijā sākās spēja pāreja uz latviešu valsts valodu. Tas bija psiholoģisks šoks, ko papildināja nepieciešamība meklēt savu vietu tirgus ekonomikā pēc tam, kad sabruka militarizētās lielrūpniecības sektors un izjuka kolhozi. Krievu lielākā daļa bija aizņemti lielajās rūpniecās, bet laukos viņiem nebija savu īpašumu. Būtībā sabruka visas agrākās identitātes, varbūt arī režīma uzspiestās, bet cilvēki ar tām bija sadzīvojuši.

Kaut ko līdzīgu krievi un citas minoritātes Latvijā piedzīvoja 20. gadu sākumā. Bet toreiz ātri iegūtā LR pilsonība un Latvijas valsts piedāvātais kultūras autonomijas modelis atvieglāja adaptāciju neatkarīgajā Latvijā valstī. Latvijas valsts etnopolitiskā darbība pēc neatkarības atgūšanas Latvijā krieviem neatvieglāja adaptāciju pilnīgi jaunajos apstākļos. Sevišķi smags bija

sākotnējais posms, kad Latvija vēl nebija kļuvusi par tiesisku valsti ar sakārtotu likumu sistēmu un pašu krievu vidē valdīja vislielākā neziņa par savu nākotni. Etnopolitikas saturu noteica stingra vēšanās pret padomju režīma rusifikācijas politikas sekām, visu galveno likumu (pilsonības, valodas un izglītības jomās) virzība izrietēja no Atmosdas izvīrītājiem mērķiem: visu radikāli mainīt un atjaunot latviešu, kā pamatnācijas, statusu savā dzimtenē. Latvieši izjuta lielu pārinodarījumu nastu un nedrošību blakus tik lielai neintegrēto krievu masai. Sākumperiodā bija jūtama liela radikālo nacionālo spēku (piemēram, Pilsoņu kongresa aktīvistu) ietekme Latvijas politikā. Tas nevarēja neietekmēt likumdevējus. Etnopolitiku noteica etnonacionālisms.

Šokējošu iespaidu atstāja pats pirmais likumdevēju solis pilsonības virzienā – Augstākās Padomes 1991. gada 15. oktobrī pieņemtais likums atjaunot pilsonību tikai tiem, kam tā bija pirms 1940. gada 17. jūnija. Likums izrietēja no Latvijas valsts pēctecības principa un šī lēmuma vēsturisko pamatotību atzina Latvijas partneri Eiropas institūcijās. Vēl ilgi nebija skaidri naturalizācijas noteikumi, pagāja gadi līdz Pilsonības likuma pieņemšanai, bet darboties tas sāka tikai 1996. gada februārī. Šo gadu laikā neviena valstiska institūcija vai ietekmīgs valstsvīrs neuzņēmās atbildību par nepilsoņu masu un viņu cilvēktiesību garantēšanu. Kopš 1988. gada Latvijā latviešu valoda tika atzīta par valsts valodu, krievu valodai bija atstātas saziņas valodas funkcijas. 1992. gada 31. martā LR Augstākā Padome pieņēma Valodas likumu, kas nostiprināja latviešu valodas dominanti.

Krievi Latvijā uztvēra likumus kā diskriminējošus un netaisnīgus, kā vērstus pret viņiem un viņu ģimenēm. Ar šo brīdi radās noturīga neuzticība Latvijas valstiskajām struktūrām. Tā bija emocionāla reakcija. Varas pārstāvji arī nepūlējās izskaidrot likumus ne pirms, ne pēc likumu pieņemšanas. Nenotika likumdevēju dialogs ar krievu iedzīvotājiem. Nebija arī institūcijas, kas spētu būt par vidutāju starp valstiskām struktūrām un nepilsoņiem, kuru lielākā daļa bija krievi. Īsu laiku pastāvēja Nacionālo lietu departaments, kurā bija vairāki darbinieki (vadītāji V. Stešenko, A. Maļcevs), bet to ātri degradēja līdz nodaļai ar 2–3 darbiniekiem Tieslietu ministrijas pakļautībā. Neveiksmīgs bija mēģinājums Augstākajā Padomē radīt Konsultatīvo Padomi no minoritāšu

pārstāvjiem. Tikai 1996. gadā Latvijas prezidents Guntis Ulmanis radīja Tautību Konsultatīvo Padomi.

No politiskās elites sastāva 90. gadu sākumā tika izstumti (vai arī paši aizgāja) tie krievu politiķi un krievu inteliģence, kas atbalstīja LTF. Valsts politiskā elite palika mononacionāla. Neapmierinātība ar Latvijas etnopolitiku kļuva hroniska un turpinās joprojām. To parādīja arī intervijas ar krievu pārstāvjiem, veicot pētījumu „Pretestība sabiedrības integrācijai” 2006. gadā [vad. L. Dribins]. Krievu apziņā nostiprinājies stereotips, ka LR likumi ir vērsti pret viņiem. Visbiežāk šie likumi bija vēsturiski neizbēgami un etnopolitiski nebija vērsti pret krieviem, bet aizstāvēja galvenokārt latviešu nacionālās intereses valstī, kur viņi bija kļuvuši tikai nedaudz vairāk par 50% no iedzīvotājiem.

Ja Latvijas politiķi necentās likumus izskaidrot un komentēt, tad to darīja – un ļoti tendenciozi – krievu prese Latvijā. No 1991. gada rudens Latvijas krievu avīzes izvērta propagandu par divkopienu valsts izveidi, krieviem nemitīgi piespēlēja idejas par pilsonības „nulles” variantu, divu oficiālo valodu nepieciešamību Latvijā. [Etnisko attiecību vēsture ..., 54. lpp.]

Krievu apziņu un etniskās attiecības Latvijā ļoti negatīvi ietekmēja rusofobijas izpausmes latviešu presē un rusofobiskā retorika politiķu runās. Rusofobijai Latvijā nebija dziļāku sakņu. Sadzīvošanas pieredze ar krieviem Latvijas vēsturē bijusi samērā labdabīga (skat. šīs grāmatas 1. nodaļu). Rusofobija ir padomju režīma mantojums. Tas tāpēc, ka totalitārais režīms arī tika rusificēts un nekrievi šo režīmu identificēja ar krieviem, lai gan krievi paši bija stipri cietuši no boļševiku varas. Nekrievu tautām pēc PSRS sabrukuma visvienkāršākais ceļš, kā saskatīt savu nelaimju cēloņus, bija uzvelt atbildību par to krieviem. Baltijas nāciju pozīcija masu apziņas līmenī izskatījās šāda: viņi ienāca ar saviem tankiem, runāja krieviski, un mēs pazaudējām dzimteni. Igauni, latvieši un lietuvieši turklāt ienācējos redzēja arī cilvēkus ar zemāku kultūru.

Tomēr noskaņas un negatīvie stereotipi paši par sevi vēl nav rusofobija. Rusofobijas izpausmēm Latvijā 90. gadu sākumā bija reāli paudēji, tās, kā likums, bija politiski angažētas personas, kam rusofobija palīdzēja viņu politisko mērķu sasniegšanā, ekspluatējot cilvēku aizspriedumus Latvijā. Bija jūtama trimdas

latviešu konservatīvā spārna ideoloģiskā ietekme. Rusofobijas paudēji trimdā bija tās labējais spārns, piemēram, „Daugavas Vanagi”.

To nekādā gadījumā nevar attiecināt uz visiem trimdas latviešiem. Latvijas politikā viņi bija mūsdienīgas, liberāli demokrātiskas stājas pārstāvji un centās mazināt radikālo politiku nacionālistiskās galējības (piemēram, 5. Saeimā politiķi Egils Levits, Inese Birzniece, politologi Rasma Kārklīņa, Nils Muižnieks). Galvenie rusofobijas paudēji bija pašmāju nacionālistiski radikāli orientētie politiķi, kam tas bija trumpis, lai noturētos varas pozīcijās. Rusofobiskus izlēcienus atļāvās atbildīgi politiķi no Saeimas tribīnes, tos publicēja arī laikraksti. Diemžēl rusofobijas uzplūdi Latvijā 90. gadu sākumā savienojās ar gandrīz vai demonstratīvu atsvešināšanos no krievu kultūras. Latviešu inteliģence neprata tam turēties pretī. [Apine, 2001, 78.–79. lpp.] Diemžēl rusofobiski izlēcieni no Latvijas politikas nekad pilnībā nav pazuduši.

Likumdošanas turpmākā gaita nemainīja krievu attieksmi pret valsts etnopolitiku. LR 5. Saeima Pilsonības likumu pieņēma 1994. gada jūlijā – galīgā variantā tas bija bez naturalizēšanās kvotām, kuras prasīja labējais spārns, bet tomēr ar zināmiem jaunpilsoņu vecuma ierobežojumiem. Likums bija smags kompromiss starp politiskajiem grupējumiem un nevarēja būt veiksmīgs. Kad 1996. gadā Pilsonības likums sāka darboties, kļuva redzams, ka vecuma ierobežojumi stipri kavē naturalizācijas procesu, tas norisa ļoti lēni. Bija skaidrs, ka likumu nāksies grozīt.

Pēc gada, 1995. gada 12. aprīlī, tika pieņemts likums „Par bijušo PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav citas valsts pilsonības”. Ņemot vērā pastāvošo situāciju, kad nepilsoņu skaits Latvijā zināmu laiku palika ļoti liels (1997. gadā – 701 tūkstotis), tas bija liberāls likums, bet to neprata vai negribēja izskaidrot valsts institūcijas un krievu prese. Nepilsoņi ieguva pastāvīgā iedzīvotāja statusu ar visām no tā izrietošām sociālām garantijām. Latvijas valsts uzņēmās atbildību par saviem iedzīvotājiem. 5. Saeimas liberālais centrs noraidīja radikālo spēku mēģinājumu aktualizēt jautājumu par nepilsoņu izceļošanu, saglabāja padomju laikā radīto krievu skolu sistēmu (bija arī citi priekšlikumi), izveidoja Naturalizācijas pārvaldi (bija arī ideja uzticēt naturalizācijas

procesa vadīšanu krievu acīs galīgi diskreditētajam Pilsonības un imigrācijas departamentam). Krievu vidē etniskās politikas liberalizācijas mēģinājumi palika neizprasti.

Par latviešu valodu, kā valsts valodu, likumdevēji lēma vairākkārt: 1988., 1992. un 1999. gadā. Valodas hierarhiju Latvijā patiešām vajadzēja radikāli mainīt, jo padomju laikā latviešu valoda tika izspiesta no visām svarīgākajām politiskajām un sabiedriskajām sfērām. Vajadzēja ne vien atjaunot latviešu valodas statusu, bet arī radīt labvēlīgus apstākļus, lai visi krievi un krievvalodīgie ātri un veiksmīgi apgūtu latviešu valodu. Mantojums bija smags, latviešu valodas zināšanas bija vājas (9–22% dažādās etniskās grupās). Saglabājās arī vēl cits, psiholoģiskais mantojums – dziļi iesakņojusies negatīva, nevērīga attieksme pret latviešu valodu. To veicināja visa padomju režīma rusifikācijas politika un arī latviešu valodas mācīšanas zemais līmenis krievu skolās padomju laikā. Kamēr krievu valodu latviešu skolās mācīja Latvijas Universitātē speciāli šim darbam sagatavoti skolotāji, latviešu valodas mācīšana krievu skolās gadu gadiem bija tīrā profanācija. Nevērība pret to nostiprinājās krievu skolās un arī ģimenēs. Lai pārvarētu šo inerci, bija vajadzīgs gan stingrs likums, gan valsts uzraudzība.

Vai valsts institūcijas izvēlējās vispareizāko ceļu un visveiksmīgāko taktiku? Ir noteikts latviešu valodas, kā vienīgās valsts valodas, statuss. Minoritāšu valodu statuss un to lietošanas robežas netika noteiktas. Krievu valoda atzīta par svešvalodu un par izvēles priekšmetu latviešu skolās. Rezultāti kļuva redzami pēc laika – izauga latviešu jaunatnes paaudze bez krievu valodas zināšanām, ko pašiem vēlāk nāksies atzīt par zaudējumu. Bet visā visumā teritorijā, kur vietējai krievu kultūrai ir ilgstošas, apmēram 150 gadus ilgas tradīcijas un kur 40% iedzīvotājiem krievu valoda ir dzimtā valoda, diezin vai svešvalodas statuss tai bija vispareizākais? To pavadīja arī demonstratīvā krievu valodas un krievu kultūras izstumšana no valsts sabiedriskās dzīves aprites, kas aizvainoja krievu iedzīvotājus.

Latviešu valodas mācības programma netika līdzī tās praktiskai nepieciešamībai. Lielu darbu gan paveica ar ANO Attīstības programmas atbalstu 1996. gadā nodibinātā Latviešu valodas apguves programma. Paši mācāmie vairāk gan izjuta spiedienu

un kontroli no valsts uzraudzības iestāžu puses nekā atbalstu un metodisku palīdzību. Nākotnes pozitīvais ieguvums pašiem krieviem (pilsonības iegūšana, studēšanas un karjeras iespējas) un valsts valodas mācīšanās motivācija palika otrajā plānā. Tomēr 90. gadu vidū varēja redzēt pirmos latviešu valodas apgūšanas rezultātus. Krievu vairākums atzina latviešu valodas zināšanu nepieciešamību, izturēja pārbaudes, daļa ieguva vajadzīgo atestāciju. Likumdošana valodu lietošanas sfērā joprojām nav pilnīgi sakārtota. Nav noteiktas normas un noteikumi, kas garantētu minoritāšu (arī krievu) valodu statusu un lietojumu, kā to prasa Eiropas Padomes Vispārējā Konvencija par nacionālo minoritāšu aizsardzību.

Sevišķi dramatiski veidojās attiecības starp Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM) ierēdņiem un krievvalodīgajiem. 1991. gadā pieņemtais Izglītības likums garantēja tiesības iegūt izglītību valsts valodā visos līmeņos, pieļaujot arī izglītību dzimtajā valodā skolās, kurās tiek īstenotas mazākumtautību izglītības programmas. Kopš 1995. gada Latvijas mācību iestādēs sāka ieviest dažādus bilingvālās mācīšanas variantus. 1995. gadā tika izstrādāti grozījumi Izglītības likumā un tie stājās spēkā 1999. gada 1. jūnijā. Būtiskākās izmaiņas, kas radīja neapmierinātību, tika noteiktas Izglītības likuma 9. pantā: „2004. gada 1. septembrī – valsts un pašvaldību vispārējās vidējās izglītības iestāžu 10. klasēs mācības tiek uzsāktas tikai valsts valodā.” [Izglītības likums, 19. p.] Kopš tā brīža krievu skolotāju, vecāku, arī audzēkņu lielā saime atradās kā zem Damokla zobena, gaidot – vai tiešām tas varētu īstenoties? Speciālisti un zinātnieki brīdināja, ka krievu valodas izstumšana no skolām jau pēc 9. klases aizkavēs krievu inteliģences veidošanās procesu, atņems dzimto valodu krievu jauniešiem personības nobriešanas laikā. Tāds izglītības politikas ceļš jau būtu asimilatorisks.

Laiks no 1999. gada līdz 2004. gadam bija pietiekams, lai izglītības politikas īstenotāji apspriestos ar krievu sabiedrību, konsultētos ar zinātniekiem, apsvērtu iespējamo reakciju uz likuma piemērošanu. Nekas tamlīdzīgs nenotika. Valdība un IZM neprata atrast komunikācijas partnerus un panākt kompromisu ar krievu skolu aktīvu pārstāvošām organizācijām, nenoticēja socioloģisko pētījumu rezultātiem par nemiera nopietnību.

2003.–2004. gadā sākās vētrains protesta kampaņa Rīgas ielās un notika visu krievu organizāciju saliedēšanās šajā protesta kustībā. Tā bija nevēlama krievvalodīgo konfrontācija ar LR piedāvāto Izglītības likumu, un tā negatīvi ietekmēja gaisotni valstī un integrācijas procesu. 2004. gada 27. februārī izsludinātais precizētais likums bija kompromisa variants – 40% mācību vielas krievu skolās skolēniem līdz pat vidusskolas beigšanai varēja mācīt dzimtajā valodā.

Kādus savas turpmākās dzīves virzienus un kādas iespējas saskatīja Latvijas krievi atjaunotajā Latvijas valstī? 90. gadu sākumā iezīmējās krievu prombraukšanas tendence uz savu etnisko dzimteni. Demogrāfs Bruno Mežgailis šādi raksturo migrācijas procesa gaitu 90. gadu sākumā: migrācijas saldo bija negatīvs, no valsts vairāk izbrauca nekā tajā iebrāuca. Latviju atstāja viena daļa pēckara iebrāucēju. „Vislielāko aizbrāucēju masu un īpatsvaru veidoja krievi,” izbraukšanas tendence sasniedza savu maksimumu 1992. gadā. [Mežgailis, 1996, 42. lpp.] Togad no Latvijas aizbrauca 58 tūkstoši krievu. Pēc tam izceļotāju skaits ar katru gadu kļuva aizvien mazāks. 90. gados Latviju kopumā atstāja ap 160 tūkstoši cilvēku. Par izbraukšanas motīviem speciālus socioloģiskus pētījumus neatrodam. Ir bijušas intervijas ar prombrāucējiem, žurnālists Dz. Medenis apbrāukājis izceļotāju ģimenes viņu jaunajās dzīvesvietās Krievijā un secinājis, ka ir trīs galvenie izbraukšanas motīvi: politiskie, ideālistiskie un pragmatiskie. Neliela daļa aizbrāucēju ir bijuši nesamierināmie neatkarīgās Latvijas pretinieki – Interfrontes aktīvisti u. tml. Otrā, arī neliela, daļa savu ideālistisko motivāciju izteica vienkārši – latviešiem jādzīvo Latvijā, krieviem – Krievijā. Tāda rakstura motīvs varētu būt arī Jurija Abizova aprakstītais krievu eskeipisms – tiekšanās pēc plašuma. Mazās neatkarīgās Latvijas telpa tādiem cilvēkiem varētu likties par šauru. Vairākums izbrauca ekonomisku apsvērumu mudināti, kad pēc viņu profesijām Latvijā vairs nebija pieprasījuma. [Апине, 1998, стр. 136–137.]

Par iesakņošanās iespējām, par motivāciju aizbraukt vai neaizbraukt, salīdzinot krievus Baltijā ar krieviem Centrālajā Āzijā, raksta Krievijas pētnieces O. Brusina un N. Kosmarska. N. Kosmarska saskata Centrālāzijas un Baltijas krievu iesakņošanās atšķirīgos ceļus. Centrālāzijā (īpaši Kirgīzijā un

Kazahstānā) krievi apzinās savas misijas nozīmīgumu, jo viņi ar savu darbu veicinājuši reģiona attīstīšanu mūsdienīgākā zinātniski tehniskā progresā līmenī. Turienes elitēm ir labvēlīgāka attieksme pret krievu valodu. Izbraukšanas vilnis krieviem uz dzimteni tur jau ir aiz muguras (un daudzi atgriezušies no Krievijas), un krievi kopā ar vietējām tautām vienādi izjūt sociālo neapmierinātību un kopā ar tām veido jaunu dzīvi, neuzsverot savu etnointelektuālo specifiku. Baltijā krievu devums tika uzskatīts par impērisku mantojumu, krievi pastiprināti saglabā un kopj savu etnokulturālo savdabību, vienlaikus kopā ar Baltijas tautām traucoties uz Rietumiem. [Космарская, 2005, стр. 571–576.] O. Brusina savu pētījumu veica agrāk, vērojot atšķirīgus izbraukšanas motīvus. No Centrālās Āzijas krievi izbrauca masveidīgāk, bēgot no arhaizācijas un islamizācijas viļņiem. Baltijā vairākums palika uz vietas, uzticoties tiesiskuma izpausmēm, dodot priekšroku dzīves prognozējamībai un sakārtotībai. [Брусина, стр. 142–155.]

Dzīves stabilizēšanās Latvijā veicināja citu izvēli: struktūrēšanos, minoritāšu statusa atzīšanu un krieviskuma pamošanos. 1988. gadā (pirms Neatkarības deklarācijas pieņemšanas) izveidojās Baltslāvu biedrība, 1989. gadā – Latvijas Krievu kultūras biedrība, 1991. gadā – Latvijas Krievu kopiena ar nodaļām Latvijas pilsētās. Mainījās krievu attieksme pret minoritātes statusu. Sākumā tas likās nepiemērots lielam daudzumam krievu.. Impērijas dogmas un mīti deformēja kā krievu, tā arī latviešu pašidentifikāciju: krievi nejutās kā minoritāte, bet latviešiem tika uzspiesta minoritātes apziņa pašu etniskajā dzimtenē. Latviešiem tas traucēja apjaust savu vēsturisko atbildību par visu, kas Latvijā notiek, arī par cittautiešu likteni, bet krieviem ieraudzīt savu patieso statusu jaunatgūtajā nacionālajā valstī, rēķināties ar tās likumiem.

Strauju pārmaiņu laikā pēc PSRS sabrukuma nekrievu tautām dabisku patvērumu deva etniskums – skaidra savas piederības un kopības apzināšanās ar savu etnosu. Krieviem nebija etniska patvēruma, viņiem bija grūti atrast ceļu uz krieviskumu. Krievi izrādījās vislielākajā mērā „denacionalizētā” PSRS tauta, tās apziņa bija sapludināta ar padomju ideoloģiju. Latvijā krievu atgriešanās pie krieviskuma notika ātrāk nekā bijušajā PSRS lielvalsts metropolē. Uz to mudināja latviešu spilgtā nacionālā

pašapziņa Atmodas laikā, kas izpaudās ļoti atraktīvās ārējās formās – masveida mītiņošanā, dziedāšanā, plakātos ar izaicinošiem lozungiem piketu laikā utt. Bija vērojams tāds kā spoguļat-tēls. Latvijas Tautas fronteī pretī stājās Interfronte, latviešu masu kustības formas daļēji atkārtoja krievu iedzīvotāji. Latviešu nevar-darbīgais ceļš uz brīvību bija paraugs krievu uzvedības tipam.

90. gadu sākumā krievu iedzīvotāju izglītotā daļa sāka apjaust savu krieviskumu, dibinot kultūrbiedrības. 1991. gada 19. martā pieņemtais likums „Par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju” aicināja visas minoritātes, arī krievus, rūpēties par savas kultūrvides radīšanu. Latvijas krievi apzinājās, ka viņi ir kļuvuši citādi nekā viņu ciltsbrāļi Krievijā. Krievu presē parādījās atzinumi: „Esmu dzimis Rīgā, dzīvoju šeit ilgu gadus... Iebraucis Krievijā, jutos svešinieks...” Vai arī: „Agrāk nemaz neapjautu, ka manī ir dzīvas nacionālās jūtas. Tās pamodās kā pretdarbība latviešu nacionālajai atmodai.”

Tieši tāpat kā savulaik cariskajā Krievijā krieviem Latvijā vairāk rūpēja savas dzīves sakārtošana. 1993.–1994.gados veiktie socioloģiskie pētījumi konstatē pavērsienu krievu vidē: izšķir-šanās par palikšanu Latvijā nozīmēja arī izpratni par izmaiņu neatgriezeniskumu. Tas prasīja rosišanos. Vairāki autori Latvijā konstatēja krievu politisko pasivitāti, vienlaikus atzīstot, ka tas bijis stabilizējošs faktors grūtajā pārmaiņu procesā. Krievu poli-tiskā pasivitāte izskaidrojama vispirms ar to, ka Pilsonības likums viņus, kā nepilsoņus, nošķīra no politiskās darbības.

Krievu iedzīvotāju aktivitāte 90. gadu sākumā izpaudās citos virzienos un citās formās. Krievi atrada savu vietu pilnīgi jaunā sfērā, ko piedāvāja tirgus saimniecība – biznesā. Noderēja gan inženiertehniskās zināšanas, gan organizatoriskās iemaņas. Sva-rīga bija arī saikne ar etnisko dzimteni – Krieviju. To atzina ietekmīgais žurnāls „The Economist”, 1996. gadā rakstot, ka Latvijas „krievu biznesmeņi plaukstot, pateicoties sakariem ar Krieviju”. [„The Economist”, August 17th 1996, pp. 67–69.] Krievu jaunatne tiecās pēc labas, mūsdienīgas izglītības, kas kļuva par viņu kapitālu, uzsākot darba gaitas.

Latvijas krievu izvēles sāka izkristalizēties, bet atsvešinātība no valsts struktūrām netika pārvarēta. Atsvešinātība neradās

pilnīgi tukšā vietā, no jauna. Tā tika arī mantota no padomju režīma laika (skat. šīs grāmatas 1. nodaļas beigās). No turienes nāca padomiskā domāšana, nevērība pret latviešu valodu, neinformētība par latviešu kultūras vērtībām. Pēc neatkarības atjaunošanas tam „pievienojās” krievu iedzīvotāju lielākās daļas neapmierinātība ar Latvijas valsts etnopolitiku. Socioloģiski pētījumi apstiprina, ka 90. gados krievi pozitīvi vērtēja starpetniskās attiecības Latvijā, bet negatīvi – tās etnopolitiku.

90. gadu beigās valsts etnopolitiskajā darbībā iezīmējās liberalizācijas tendences. 1998. gadā tika izmainīts Pilsonības likums – pilsonība tika atvērta visiem Latvijas iedzīvotājiem, kuri prata latviešu valodu. Līdz ar to tika paātrināts naturalizācijas process. 2000. gadā tika ieviesti būtiski papildinājumi Satversmes tekstā par minoritāšu iespējām attīstīt savu kultūru. 2001. gadā Sabiedrības integrācijas programma tika apstiprināta par valsts programmu. Tika izveidots īpašo uzdevumu ministra postenis integrācijas lietās un tā sekretariāts. Pēc Latvijas uzņemšanas Eiropas Savienības sastāvā mūsu valsts 2005. gada maijā ratificēja EP Vispārējo nacionālo minoritāšu aizsardzības konvenciju.

Latvijas krievu integrēšanos Latvijas dzīvē kavē arī 90. gados iesakņotais Latvijas etnopolitikas modelis, ko politologi dēvē par etnisko demokrātiju vai liberālo nacionālismu. Tā ir politika, kas sākotnēji orientēta uz majoritātes (titulnācijas) interešu apmierināšanu un pamatojas etnonacionālismā. Latvija šajā sakarībā nav izņēmums. Tāda tipa politika vēsturiski izveidojās vairākās Austrumeiropas valstīs – Slovākijā, Igaunijā, Gruzijā, Maķedonijā u.c. – laikā, kad tās atbrīvojās no totalitāriem režīmiem. Pastāvot visām galvenajām parlamentārās demokrātijas iezīmēm (tirgus ekonomika, brīvas vēlēšanas, varas dalīšana, brīvā prese u.c.), politikā dominē titulnācija. [Diatchkova, 2005, pp. 110–114.] Minoritātēm dota iespēja attīstīt savu kultūru un saglabāt identitāti, bet politiskajā dzīvē piešķirta objekta loma. Nepastāvot paritātei un partnerībai arī politiskajā jomā, kā latviešos, tā arī krievos saglabājas atsvešinātība, tiek iekonservēti agrākie neuzticības kompleksi. Etniskā demokrātija ir nepilnīga demokrātija, tai jāattīstās pilsoniskās, plurālistiskās demokrātijas virzienā.

4. Latviešu un krievu psiholoģiskā saderība

Krievu nacionālās psiholoģijas pētnieki (Nikolajs Berdjajevs, Dmitrijs Ļihačovs, Ļevs Gumiļevs, Svetlana Lurjē, K. Kasjanova) saskata viņos slāviski aziātisko elementu sintēzi, pieraksta krieviem kontinentālu raksturu. No tā atvasina arhetipisku iezīmi – tieksmi doties plašumos. To īpaši uzsver Dmitrijs Ļihačovs, bet Nikolajs Berdjajevs krievu cilvēkos saskata „klejotāja” (странник) tipu. Katrai tautai piemīt sava, neatkarojama nacionālā rakstura buķete. Vai krievu raksturā nav kaut kā tāda, kas radītu īpašu nesaderību ar latviešiem?

Psihologi pievērš lielu uzmanību kultūru tipiem dažādos kontinentos un tautu grupās: individuālistiskai un kolektīvistiskai kultūrai, femina un maskulīna tipa kultūrām, to lielākai vai mazākai atvērtībai. Uzskata, ka feminam (sievišķīgam) kultūras tipam piederīgi ir gan krievi, gan latvieši. Krievus šajā ziņā pretstata vāciešiem, bet latviešus – igauņiem. Atšķirības uzvedībā varētu radīt tas, ka latvieši ir piederīgi individuālistiskā tipa kultūrām – tāpat kā Amerikas, Kanādas, Francijas, Anglijas u.c. zemju iedzīvotāji. Tiem raksturīgs lietišķāks attiecību tips, cilvēka personīgā atbildība par savu likteni, vēlme pēc zināmas autonomijas savā dzīvē. Konflikta un dzīves sarežģītumu gadījumos šie cilvēki dod priekšroku risinājuma leģitīmam veidam – piemēram, vērsties tiesā. [Apine, 2002, 66.–67. lpp.]

Pētnieki pieraksta krieviem ļoti fundamentālu īpašību – piederību kolektīvistiskam kultūras tipam – kā Japānā, Ķīnā, Portugālē, Latīņamerikā. Šim kultūras tipam piederīgajiem grupas vērtības ir svarīgākas par individuālām vērtībām, saskarsmes raksturs ir emocionālāks, drīzāk neformāls. Nikolajs Berdjajevs raksta, ka krieviem piemītot tieksme izkust kolektīvā, patverties zemes stihijā kā mātes miesās. [Бердяев, стр. 17.] Vēsturiski ilgi pastāvošā „obščina” bija ne vien kopīpašums, bet arī dzīvesveids, kas radīja paradumu visas problēmas risināt kopā („всем миром”). Šīs kultūras piederīgajiem cilvēkiem likumam ir maza vērtība, svarīgāka ir taisnīguma izjūta. [Этническая психология, стр. 118.] Vai šīs rakstura īpašības neparādās Latvijas krievu uzvedībā 90. gados? Liekas, ka parādās. Jaunajos tirgus saimniecības apstākļos latviešiem viņu individuālistiskā daba

liek personiski tiekties pēc panākumiem, piemēram, piedaloties neskaitāmos konkursos uz amatu. Krievi biežāk paļausies uz neformāliem sakariem. Vai krievu vilcināšanās ar naturalizāciju (arī pārvaldot latviešu valodu), kavēšanās ar Latvijas atjaunotās neatkarības gados dzimušo bērnu reģistrāciju par LR pilsoņiem nav daļēji izskaidrojama ar kolektīvistiska tipa kultūras cilvēku ieradumiem? Nevis pūlēties individuāli, bet pagaidīt, kad nāks izmaiņas Pilsonības likumā visiem. Daži krievu politiķi un krievu preses izdevumi piekopj krievu patiesajām interesēm kaitīgu taktiku, solot drīz panākt Pilsonības likuma t.s. nulles variantu – automātisku pilsonību visiem. Un tas imponēja vairāk nekā došanās uz Naturalizācijas pārvaldi un dokumentu kārtošana.

Arī attieksmē pret LR likumiem krievu vidē izpaudās kolektīvistiskās kultūras tipa cilvēku uzvedība. Likumus uztvēra kā netaisnīgus, kā vērstus tieši pret krieviem. Tā bija emocionāli psiholoģiska un nevis racionāla reakcija, kas liktu likumus pildīt, lai arī kādi tie būtu, un veidot savu dzīvi saskaņā ar tiem. Piemēram, naturalizācija tīri objektīvi paātrina krievvalodīgo iekļūšanu LR pilsoņu kopumā un politikā un palielina iespēju ietekmēt LR likumus.

Starp latviešiem un krieviem ir arī konfesionalās atšķirības. Tomēr tās nav fundamentālas. Abas tautas pieder kristīgo tautu civilizācijai, kurai ir kopīgas galvenās cilvēciskās vērtības. Krieviem, dzīvojot Latvijā, nebija jāpiemērojas kādas citas civilizācijas normām, kā tas bija jādara krieviem Centrālajā Āzijā, kur bijušajās PSRS republikās sākās dzīves islamizācija. Arī latviešu attieksmē pret pareizticību un vecticību jau vēsturiski izveidojās pozitīva nostāja. Daudzi latvieši ir pareizticīgie. Tomēr tradicionālās konfesijas uzspiež savu zīmogu tautu raksturiem. Ir zināmi Maksa Vēbera spriedumi par sakaru starp protestantisma racionālo ētiku un kapitālisma ekonomiku. 90. gadu pētījumi rāda, ka protestantiskā ētika neatkarīgi no konfesionalās un etniskās piederības sāk ietekmēt Latvijā ilgi dzīvojošos cittautiešus. Krievi atzīst, ka kļuvuši racionālāki un mazāk emocionāli. To pašu parāda arī aptaujas. Ja Krievijas krievi, kas gatavi uzņemties personīgu atbildību par savu likteni, ir 61%, tad Latvijas krievi tādi ir 74%. Līdzīga proporcija ir attieksmē pret darbu kā morālu nepieciešamību. [Персикова, 2002.]

Daži krievu autori (G. Stančinskis, V. Milovidovs) izvirzīja versiju par vecticības lielāku līdzību ar protestantismu (dzīves normu, morālo vērtību ziņā) nekā ar eirāzisko dzīves modeli. Iznāk, ka konfesionālā piederība ne tikai šķir, bet var arī tuvināt.

Ļoti dažādi ir tautu pašidentifikācijas elementi: valoda, etniskā kultūra, reliģija, pat ģeogrāfiskās koordinātes. Kādam no šiem elementiem tiek dota priekšroka. Luterticīgajiem latviešiem reliģija neieņēma svarīgu vietu pašidentifikācijā. Tāpat valstiskās institūcijas (svešā vara, svešā atribūtika) nerada vietu starp latviešu pašidentifikācijas elementiem. Galvenā bija valoda – mūžīgi sargājamā vērtība, dzimtā zeme un tradicionālā etniskā kultūra, kuras simboli bija dziesmu svētki un dainas. Krieviem vēsturiski izveidojās cits pašidentifikācijas elementu klāsts. No seniem laikiem pastāvēja krievu cilvēka cieša korelācija ar pareizticību, kā arī ar spēcīgu krievisku lielvalsti. Krievi vienmēr bija valstiska nācija, bet vara pūlējās tās apziņā veidot valstisku nacionālismu. Tomēr Latvijā krievi arī agrāk, būdami atrauti no etniskās dzimtenes, vairāk izjuta vietējo apstākļu ietekmi. Valstiskais nacionālisms atkāpās, bet priekšplānā, kā savas krieviskās identitātes elements, izvirzījās krievu valoda, jo tai bija jākonkurē ar vācu un latviešu valodu. Arī tagad neatkarīgajā Latvijā vietējo krievu identitātes svarīgākās pazīmes ir krievu valoda un krievu kultūra.

Atliek konstatēt, ka minētās atšķirības var izpausties uzvedībā, vērtību hierarhijā, bet tās nav polāras. Abu tautu psiholoģiskajos portretos nesaskatām nekā tāda, kas runātu par liktenīgu nesaderību. To pašu apliecina daudzajos socioloģiskajos pētījumos (kurus Latvijā veikuši B. Zepa, V. Makarovs, I. Boldāne u.c.) pierādītā patiesība, ka latvieši un krievi pielāgojušies viens otram, rēķinās ar otra atšķirībām, tomēr gatavi tās arī pieņemt. Bet ir citas, tieši ar raksturu psiholoģiskām iezīmēm nesaistītas parādības.

Vai krievu attieksme pret savu etnisko dzimteni – Krieviju nerada disonansi latviešu un krievu attiecībās?

Jaunākie pētījumi par diasporām globalizācijas laikmetā atklāj kopīgas likumsakarības diasporu uzvedībā. Pirmais kapitālais darbs par šo tēmu bija 1986. gadā publicētā kolektīvā monogrāfija Gabriela Šefera redakcijā „Modernās diasporas starptautiskajā politikā”. Diasporas ir transnacionāla parādība un tās nenovēršami

ietekmēs minoritāšu etnisko dzimteņu un mītņu valstu savstarpējās attiecības. 90. gados sākās plaši pētījumi par krievvalodīgo stāvokli un uzvedību ārpus Krievijas. Publicēti P. Kolsto, A. Aaslanda, R. Brūbeikera, V. Tiškova, N. Kosmarskas u.c. darbi. D. Leitins uzrakstīja vienu no labākajām monogrāfijām par krievvalodīgajiem. Dažas koncepcijas un secinājumi attiecināmi tieši uz krieviem Latvijā. Rodžers Brūbeikers formulēja „Kataklizmu diasporas” koncepciju, novelkot paralēli starp Veimāras Vācijas attieksmi pret etniskajiem vāciešiem Sudetos un Dancigā un mūsdienu Krievijas attieksmi pret krievvalodīgajiem jaunajās nacionālajās valstīs. Burtiskas sakritības nav, tomēr Krievija cenšoties paturēt savā redzeslokā tautiešus (sootečestvenņiki) ārpus Krievijas. [Брубейкер, стр. 6–9.] Tīri objektīvi Latvijas daudzskaitlīgā krievu minoritāte (28%) paliek kataklizmu diaspora un tai vienmēr būs zināma loma attiecībās ar Krieviju. Tas Latvijas politiķiem jāatceras.

Krievijā atsevišķi politiķi neapšaubāmi gribēs gūt politisku kapitālu, rakstot un runājot par krievu „apspiešanu” Latvijā, tomēr oficiālo struktūru pārstāvji norobežojas no tieša spiediena politikas. Dažu latviešu masu mediju (visvairāk „Latvijas Avīzes”) atražotā versija, ka krievvalodīgo akcijas Latvijā esot „Maskavas roka” un tiekot inspirētas no Maskavas, ne reizi nav guvusi apstiprinājumu. Galvenais sakaru virziens ir un paliek kultūras sakari.

ASV biznesa žurnāls „Forbes” pievērsās pašreizējam Latvijas krievu noskaņojumam. Krievi droši jūtoties Latvijas biznesā: Latvijas bagātāko cilvēku pirmajā desmitniekā ir 6 krievi. Vairāki lieli uzņēmumi pieder krieviem un viņi ir sponsorējuši NATO samitu Rīgā. Kas viņus saista ar Krieviju? Krievijas kultūra – krievi skatās Krievijas TV un pērk krievu grāmatas. Uz Krieviju, kā valsti, viņi esot pat apvainojušies – tā esot atstājusi savus bērnus. Neesot apmierināti ar Latvijas valodas un izglītības politiku, bet uz pilsonību neplēšoties. Citējot dažus Rīgas krievus, „Forbes” puda viņu viedokli, ka viņi būšot apmierināti ar ES pastāvīgā iedzīvotāja statusu: „Mēs vēl neesam eiropieši, bet arī vairs ne krievi.” „Forbes” uzskata, ka Latvijas krievu uzņēmēji, ja arī lobē kādas intereses, tad ne jau Krievijas intereses. Secinājums – Latvijas krievi nekļuva par diasporu, kas būtu Krievijas ietekmes aģents Latvijā. [Margēviča, 2007.]

ASV žurnāla secinājums skan kā atbilde uz Rodžera Brūbeikera izvirzīto koncepciju. Bet ir vēl arī kāda cita zinātnieku piedāvātā koncepcija par krievvalodīgo uzvedības variantiem postpadomju telpā. N. Kosmarska, P. Kolsto, V. Tiškovs konstatē divus galvenos krievu evolūcijas variantus ārpus dzimtenes: diasporu variants ar orientēšanos uz etnisko dzimteni un adaptācijas un integrācijas (N. Kosmarska to dēvē par „autohtonu”) variants ar orientēšanos uz mītnes zemi. Pirmais variants var provocēt konfliktus. [Космарская, 2003, стр. 167.] Pēdējie 15 gadi skaidri parādīja, ka Latvijas krievu (visu krievvalodīgo) izvēle ir par adaptāciju un integrēšanos. Zināmās jomās viņi jau ir integrēti – teritoriālajā, administratīvajā, sociālajā, nodarbinātības utt. Tomēr pastāv vēl viens uzvedības variants: paliekot mītnes zemē, nepārtraukti demonstrēt savu opozicionārismu. N. Kosmarska šādi apraksta krievvalodīgo daļas rīcību Izraēlā: izaicinoša tieksme demonstrēt savu pašpietiekamību, ignorējot pastāvošos likumus un uzvedības normas. [Космарская, 2005, стр. 17.]

Ne gluži burtiski, bet visumā tāds raksturojums ir piemērojams dažu politizētu krievu organizāciju tipam Latvijā. Latvijas Krievu kopienu apvienotā kongresa (OKROL), kura sastāvā esot 26 juridiskas personas, vadītāji (A. Gapoņenko, V. Guščins u.c.) intervijās un paziņojumos deklarē savu konceptuālo izpratni par krieviem Latvijā – ne kā par minoritāti, bet kā par pašpietiekamu tautu, kurai pienākas visas struktūras, kā tas parasts divām līdzvērtīgām kopienām šajā valstī, – tātd viņi iestājas par divkopienu valsti. Šie paziņojumi un arī OKROL 2. kongresā (notika Liepājā 2005. gada oktobrī) pieņemtie lēmumi prasa atzīt krievu valodu par otru oficiālu valodu Latvijā un automātiski piešķirt pilsonību visiem iedzīvotājiem. Šie lēmumi ir diametrāli pretēji LR likumiem. Tāds uzvedības variants provocējoši iedarbojas uz latviešu iedzīvotājiem, tas it kā apstiprinot pieņēmumu par krievu neloyalitāti Latvijas valstij. Aktivizējas latviešu politiķu nacionālkonservatīvais spārnis. Tas viss kopumā saglabā konfliktu varbūtību un bremzē integrāciju.

Pētījumi (arī speciālie, kā, piemēram, L Dribina rakstā „Latvijas vēstures faktors sabiedrības integrācijas procesā” grāmatā „Pretestība sabiedrības integrācijai”) parāda, ka Latvijā dzīvojošām paaudzēm un arī tautām ir atšķirīga vēsturiskā pieredze

un vēsturiskā atmiņa. Konstatēts, ka krievus un latviešus mazāk šķir etniskā kultūra, valoda un raksturu īpatnības, bet vairāk atdala priekšstati par 20. gadsimta vēsturi: 1939.–1940. gada notikumiem, Otro pasaules karu, padomju režīma laiku. [Pretestība ..., 53.–60. lpp.] Vieniem tas ir ciešanu un pārestības laiks, citiem – sociālisma panākumu un tautu draudzības gadi (padomju ideoloģijas traktējumā). Bez atšķirīgiem vēstures traktējumiem pastāv arī vēsturiski mīti, kas cilvēku prātos saglabājas ilgi un tiek nodoti nākamajām paaudzēm.

Viens no pretrunīgi traktētiem notikumiem ir Otrais pasaules karš. Par to ir plaša, visā pasaulē sarakstīta vēsturiskā literatūra. Latvijā jau neatkarības gados no 288 tapušajiem sējumiem, kas veltīti 20.–21. gadsimtam, 57 grāmatās atspoguļoti pētījumi par Otrā pasaules kara notikumiem. [Pretestība ..., 46. lpp.]

Latvijas krieviem tīri psiholoģisku motīvu dēļ būs ļoti grūti pieņemt Latvijas historiogrāfijas koncepciju par Latvijas okupāciju. Okupācijas fakta atzīšana viņiem vienlaicīgi nozīmē okupanta statusa piedēvēšanu sev. To spilgti parādīja krievu preses vētrainā reakcija uz trešās pēc kārtas Deklarācijas pieņemšanu Saeimā par PSRS okupācijas nosodīšanu 2005. gada maijā. Visa krievu prese (un tāda bija arī krievu iedzīvotāju uztvere) uzņēma šo dokumentu kā atriebības un naida deklarāciju, kas vērsta pret krieviem Latvijā, kam var draudēt repatriācija. Latvijas politiķi neprata pierādīt, ka dokuments neattiecas uz Latvijas iedzīvotājiem. Politiķi neprot komunicēt ar cittautiešu pārstāvjiem un neparedz viņu reakciju. 2007. gadā Deklarācija tika atcelta, tomēr šī svarīgā politiskā attieksme paliks krievu apziņā un atmiņā.

Diemžēl Latvijas krievu izpratni par 20. gadsimta vēsturi ietekmē galvenokārt vērtējumi, kas nāk no Krievijas. Pilnīgi jauns domstarpību lauks tagad ir attieksme pret Otro pasaules karu. Kāpēc Krievijā aizmirsti vēsturnieku darbi par karu, kas rakstīti t.s. atkušņa laikā 60. gados un pēc tam 80.–90. gados? Kāpēc, rakstot un runājot par karu, nepiemin vairs spožo rakstnieku (V. Bikava, V. Grosmana, K. Simonova u.c.) darbos atklāto nežēlīgo patiesību par kara gaitu, par PSRS vadības liktenīgajām kļūdām, par kurām miljoni cilvēku samaksāja ar savām dzīvībām? Tagad parādās pilnīgi cita aina. Krievijā tiek mērķtiecīgi veidota patriotiska ideoloģija, kura ietver arī pirmsrevolūcijas historiogrāfijas radīto

Krievijas impērijas vēsturi, paredz padomju militārisma heroizāciju un nevis tā nosodīšanu. Latvijas krievu prese daudz raksta par vēsturi, arī par Otrā pasaules kara vēsturi. Katru gadu parādās apmēram 300–350 publikāciju, kas vērstas pret Latvijas historiogrāfijas traktējumiem. [Dribins, 2006, 58. lpp.]

Krievu cilvēku psiholoģijā pastāv arī kāda dziļāka sakne, kas liek identificēt sevi ar impērijas vēsturi. Krievijai nepiederēja aizjūras kolonijas kā britiem, frančiem un citām Eiropas valstīm. Lielbritānijai, Francijai, Nīderlandei pietika aiziet no aizjūras kolonijām un nenoturīgās saites starp abām pusēm bija pārrautas (kaut arī ne gluži vienkārši). Krievija iekaroja kaimiņzemes, izpletās uz to rēķina un padarīja tās par savām guberņām. Krievu zemnieki objektīvi piedalījās kolonizācijā, masveidīgi pārceļoties uz jaunajām zemēm, un sāka uzskatīt tās par savām. Pret iekarotām tautām veidojās paternālistiska – aizbildnieciska attieksme kā pret nepilnvērtīgām tautām. To pilnībā atzīst Nikolajs Berdjajevs. Krievu cilvēka sirdij iekšēji imperiālisms esot bijis svešs, bet, pakļaujoties varai (valstiska paradigma krievu psiholoģijā!), viņš atdeva savus spēkus Krievijas impērijas veidošanai. [Бердяев, стр. 19.] Un atraut sevi no tās vēstures ir grūti.

Rīgā notiek interesantu semināru sērija ar kopnosaukumu „Krievu pasaule un Latvija – XX gadsimts”, kurus organizē vēsturnieks Sergejs Mazurs. Atbrauc zinātnieki no Maskavas, referē, auditorija ieinteresēti diskutē. 2006. gadā vienā šādā pasākumā Aleksandrs Ļevintovičs referēja par tematu „Impērijas ļaunums” un skāra Krievijas impēriskās vēstures krustpunktus, arī Otrā pasaules kara gaitu. Auditorija viņu nevēlējās uz klausīt. Rīgas krievu jaunā inteliģence psiholoģiski nepieņēma versiju par Krievijas impērijas kādreiz nodarīto ļaunumu un par staļiniskajiem noziegumiem. Referāta laikā, pārtraucot runātāju, skanēja replikas: „Bet mēs aizgājām līdz Berlīnei!” [Стенографический отчет XX чтений ..., стр. 8–9.]

Auditorijas noskaņojums pauda atziņu: Berlīnes ieņemšana „noraksta” visu: gan 1937.–1938. gada teroru pret savu tautu, gan visu gulagu vēsturi (A. Ļevintovičs par to runāja), gūstekņu traģēdiju utt. Tādi impulsi nāk no Krievijas. Tur dominē centieni piepācēt, heroizēt valsts vēsturi. Jebkurš mēģinājums paraudzīties uz Otro pasaules karu no cita redzes leņķa, skatīt to

reālistiskāk, skarbāk tiek novērtēts kā tautas zaimošana un vēstures netaisna pārrakstīšana. Šī raksta autorei nācās ielūkoties Rīgas krievu skolēnu sacerējumu konkursā par tēmu „Mana dzimta” – tajos izteikti visādā ziņā interesanti un simpātiski jauno rīdzinieku viedokļi. Viena nots ieskanējās skaidri: reizē ar fakta konstatāciju, ka vectētiņš ir piedalījies karā, jūtams, ka daļai krievu skolēnu piemīt Otrā pasaules kara romantizēšana.

Tam ir vēsturisks un psiholoģisks izskaidrojums un ar to nāksies rēķināties. Skats pagātnē saistīts ar šodienas kolektīvās identitātes veidošanu. PSRS sabrukums ir smagi traumējis visas krievu tautas apziņu. Mūdienu Krievijai, kas reprezentē uzvarētāja nāciju Otrajā pasaules karā, šis karš un šī uzvara palikušas par galvenajām vērtībām, veidojot jaunās nacionālās identitātes. Otrais pasaules karš kopumā pamatoti tiek uzskatīts par lielāko traumā visas cilvēces atmiņā un tā sekas būs jūtamas vēl ilgi. Jāsamierinās ar dažādām versijām un viedokļiem, kategoriski neuzspiežot vienu vienīgo patiesību, nesteidzinot pieņemt visu objektīvo informāciju un secinājumus. Latvijas tautas kopīgā vēstures izpratne vēl tikai sāk veidoties.

Vladislavs Volkovs

Krievu minoritātes kolektīvā identitāte Latvijas Republikā

1. Lingvistiskā identitāte kā sociālo zinātņu objekts

Lingvistiskā identitāte ir Latvijas krievu minoritātes etniskās apziņas vissvarīgākā īpatnība. Krievu valoda praktiski pilnīgi dominē krievu ģimeņu un neformālajā komunikācijā. Krievu valodā funkcionē lielākie cittauniešu mediji, izglītības iestādes (pamatskolas, vidusskolas un pat privātās augstskolas) utt. Krievu valoda ārkārtīgi plaši pārstāvēta Latvijas pilsoniskās sabiedrības lielā segmentā. Nav nejauši, ka ievērojama Latvijas krievu daļa saista savas etniskās identitātes atražošanu ar krievu valodas sociālo funkciju saglabāšanu pilsoniskajā sabiedrībā. Vēl vairāk, krievu sabiedriskās organizācijas un pat politiskās partijas un apvienības formulēja ideju par krievu lingvistiskās identitātes sociālo vērtību un prasa atzīt krievu valodas oficiālo statusu Latvijā.

Krievu etniskās minoritātes lingvistiskās identitātes saglabāšana un attīstība, to skaitā arī krievu valodas lietošana privātajā un publiskajā dzīvē nav pretrunā ar Latvijas likumdošanu. Pat vairāk, 2005. gadā Latvijas Saeima ratificēja Eiropas Padomes „Vispārējo konvenciju par nacionālo minoritāšu aizsardzību”, kur speciāli norādītas nacionālām minoritātēm piederīgo cilvēku tiesības „brīvi un bez iejaukšanās lietot savas minoritātes valodu privātā saskarsmē un sabiedrībā mutveidā un rakstveidā”. (Vispārējā konvencija ..., 2005, 12. lpp.)

Lingvistiskajai identitātei ir svarīga loma krievu iedzīvotāju vērtīborientāciju transformācijā no padomju (impēriskās) identitātes uz nacionālās minoritātes identitāti. Tādēļ lingvistiskā identitāte stabilizē krievu iedzīvotāju minoritāšu statusu un nodrošina šo cilvēku iekļaušanos sociālajos tīklos. Tomēr Latvijas apstākļos krievu minoritātes lingvistiskā identitāte dominē ne tikai šīs etniskās grupas apziņas ietvaros. Daudziem nekrievu iedzīvotājiem Latvijā krievu valoda ir dzimtā un nereti ir vienīgais

komunikācijas līdzeklis gan viņu ģimenēs, gan sociālajā dzīvē, veidojot etniskuma pašprietiekamības sajūtu. Krievu minoritātes un krievvalodīgo īpatsvars Latvijā ir tik liels un krievu valodas sociālās funkcijas Latvijas ekonomiskajā un sociālajā sfērā ir tik nozīmīgas, ka krievu lingvistisko identitāti var uztvert kā pilsoniskās identitātes atsevišķu fragmentu, zināmā mērā neatkarīgu no krievu kā ģimenes valodas lietotāju etniskās izcelsmes.

Mūsaprāt, valodas loma nacionālās minoritātes identitātes konstruēšanā joprojām nav novērtēta vispusīgi. Zinātniskās domas analīze par valodas lomu sabiedrībā un nacionālās identitātes veidošanā liecina, ka šī loma ir divējāda. No vienas puses, zinātnieki pasvītro valodas pozitīvo funkciju etniskās identitātes racionalizēšanā un modernizēšanā. Bet, no otras puses, – valodas fetišisms identitātes konstruēšanā var ideoloģizēt un mistificēt etnisko apziņu, bremsēt tās mījsakarību ar pilsoniskajām vērtībām.

1.1. Valoda un sabiedrība: pievilksnās un atgrūšanās

Nacionālo tiesisko valstu veidošanās posmā 19. gadsimta Eiropā zinātnē aktuāls kļuva jautājums par modernās nacionālās identitātes raksturu un saturu. Vai var uzskatīt visus nacionālās identitātes elementus – tādus kā atmiņas par tautas kopīgo vēsturisko pagātni, kultūras un valodas savdabība, politisko un tiesisko vērtību izpratne – par līdzvērtīgiem elementiem? Jautājums par nacionālās valodas lomu nacionālās identitātes izveidē un nostiprināšanā bija viens no visasākajiem jautājumiem. Parasti liberālu vai sociālistisku uzskatu paudēji bija pārliecināti, ka nacionālajā identitātē prioritāri ir tie elementi, kuri veidojušies pašas kapitālistiskās sabiedrības un tās politisko institūtu attīstībā, veidojoties pilsoniskās apziņas vērtībām un ideāliem. Tikmēr zinātnieki, kuri atspoguļoja „nokavējošos” ceļu uz kapitālistisko modernizāciju, cildināja tautas valodas, kultūras, psihe vērtības kā nacionālās identitātes svarīgākos faktoros un elementus. Tomēr tāds analītisks divu pieeju dalījums valodas lomas izpratnē, atbildot uz jautājumu – kāda ir tās loma nacionālās identitātes struktūrā –, nav vienīgais iespējamais.

Jautājums par valodas lomu nacionālajā identitātē nav saistīts vienīgi ar attieksmi pret tradicionālās sabiedrības modernizāciju.

Kā rāda 19.–20. gadsimta socioloģiskā un filozofiskā tradīcija, aktuāls ir arī jautājums par pašu kultūras fenomena raksturu, par valodu kā svarīgāko tās struktūrelementu sabiedrībā un cilvēka individuālajā dzīvē. Apgaismības tradīcija arī šajā periodā turpināja uzskatīt kultūru un valodu par svarīgāko personības socializācijas līdzekli. Tikmēr pretapgaismības iracionālistiskie virzieni Rietumu sabiedriskajā dzīvē arvien neatlaidīgāk norādīja uz sašķeltību starp sabiedrību un personību, tātad sabiedrības valodā un kultūras vērtībās redzēja draudus personības individualitātei. Un arī pašas apgaismības tradīcijās iezīmējās uzskati, kas kritiski vērtēja iepriekš neprognozējamās modernizācijas rezultātus un oficiālajās kultūras normās, valdošajā politiskajā un ideoloģiskajā diskursā tolaik saskatīja moderno „mitoloģiju”. Šādi uzskati atzina valodu par svarīgāko līdzekli sabiedriskās apziņas ideoloģizēšanai un mitoloģizēšanai. Lūk, tādās intelektuālās dzīves visai sarežģītās īpatnībās veidojās un turpina veidoties priekšstati par valodas lomu nacionālajā identitātē.

Valodas lomas apjēgšana sabiedrības dzīvē un cilvēku etniskajā apziņā sastopama visos civilizācijas vēstures posmos, tomēr visaktīvāk šis process sākās Eiropas apgaismības laikmetā 18. gadsimtā. Apgaismotājiem bija raksturīga izpratne par valodu kā sabiedrības svarīgāko komunikācijas līdzekli – uz tās pamata veidojās saliedēta pilsoniska sabiedrība. Viens no slavenās „dabisko tiesību un sabiedriskā līguma” teorijas autoriem Džons Loks (John Locke) uzskatīja, ka valoda ir dievišķa dāvana cilvēkam un tieši paredzēta, lai saistītu cilvēkus ar sabiedriskām saitēm. (Локк, 1985, c. 459.)

Priekšstatu par valodu kā līdzekli sabiedrības sakaru veidošanai pieņēma arī vācu apgaismotāji. Frīdrihs Šlēgelis (Friedrich von Schlegel) saskatīja valodā cilvēka apziņas un tikumības atveidojumus. (Шлегель, 1983, c. 364.)

Tomēr vispilnīgāk šo ideju ir izteicis Georgs Hēgelis (Georg Hegel). Viņš uzskatīja, ka valoda „ir it kā domāšanas miesa”. (Гегель, 1974, c. 320.) Bet atšķirībā no saviem priekštečiem Hēgelim izdevās parādīt, ka valoda, racionālu, vispārinātu jēdzienu izteicēja, spēj izteikt un parādīt pasaules individuālo savdabību. (Гегель, 1974, c. 345.) Tieši Hēgeļa filozofijā vispilnīgāk bija

īstenota apgaismības ideja par tipiskās un individuālās puses vienotību nacionālajā identitātē.

Ideju par valodas individualizējošo lomu nacionālajā identitātē, par kultūru robežu veidošanu starp nācijām pastāvīgi proponēja arī Vilhems Humbolts (Wilhelm von Humboldt). (Гумбольдт, 1985, с. 370.)

Viens no visspilgtākajiem apgaismības ideoloģijas oponentiem Frīdrihs Nīče (Friedrich Nietzsche) valodā, tāpat kā arī kultūrā kopumā, redzēja cilvēka dabas apspiešanas līdzekli. Vēl vairāk, Nīče uzskatīja, ka sakari ar apgaismības idejām pārtraucami tieši ar valodas kritikas palīdzību. (Ницше, 1990, 1, с. 244.) Nīče domāja, ka eiropieši pārāk uzticējušies savām valodām, kuras faktiski bija dzīvotnespējīgas konstrukcijas, atrautas no cilvēka gribas un jūtām. (Ницше, 1990, 2, с. 242.)

Neuzticēdamies tādai "dogmatiskai" tradīcijai, kura prātu pretstata cilvēka jūtām, Nīče neredzēja īpašu vajadzību uzskatīt valodas lomu sabiedrībā par pozitīvu: visbiežāk valoda veicot palīg līdzekļa funkcijas cilvēku saskarsmē, būdama tikai zīmju summa, ar kuru palīdzību cilvēki mēģinot slēpt savus patiesos nodomus. Šajā nozīmē valodas loma sabiedrībā esot otršķirīga. „Valoda ir maska.” (Ницше, 1990, 2, с. 272.) Valoda rada "vārdu pavedinājumu". (Ницше, 1990, 2, с. 245.)

Žaks Derida (Jacques Derrida) ir turpinājis Nīčes sāktu tradīciju valodas sabiedriskās lomas novērtēšanā. Eiropiešu interesē par valodu franču domātājs saskata pārtrauktus sakarus ar sociālās domāšanas veidu, ko jau Antīkajā senatnē izteicis Platons, bet Jaunajos laikos – Hēgelis viņa "identiskuma filozofijā". Tādā domāšanas veidā Derida redz "universālas un anonīmas valsts tirānijas" izpausmi. (Деррида, 2000, с. 150.) Interesē par valodu Derida saskata sabiedrības vajadzību pēc atšķirībām. Tiekme pēc valodas – tā ir tiekšanās uz "decentrāciju", intelektuālajai uzmanībai no centra pārejot pie perifērijas. (Деррида, 2000, с. 447.) Valodā ir ielikta iespēja pastāvēt bezgalīgai nozīmju spēlei. (Деррида, 2000, с. 412.)

Derida redz sakarību starp Eiropas apziņā pieaugušo interesi par valodu, sākot no 19. gadsimta, un zinātni par etniskām kopībām – etnoloģijas – rašanos, kuras pamatā ir cilvēces daudzveidības ideja. Eiropas domāšanas atsaucību un jūtīgumu pret

citām kultūrām etnoloģijas ietvaros uztur tieši interese par valodu daudzveidību. (Деррида, 2000, с. 450.)

Apgaismības tradīciju ietvaros arī izteikta kritika par attieksmi pret valodas hipertrofēto lomu sabiedrībā. Tāda kritika vispilgtāk izpaudusies Ludviga Vitgenšteina (Ludwig Wittgenstein) analītiskajā filozofijā. Vitgenšteins parādījis, ka sabiedrības dzīvē valoda izpaužas visā savā sarežģītībā. No vienas puses, pastāv stabili tradicionālās zinātniskās kultūras valodas jēdzieni, kas spēj atspoguļot reālas likumsakarības dabā un sabiedrībā. No otras puses, reālajā "dzīvajā pasaulē" pastāvīgi tiek īstenotas "valodas spēles", ar kuru palīdzību cilvēks veido savu individuālo vārdu jēgas izpratni. (Витгенштейн, 1994, 1, с. 17–19; Витгенштейн, 1994, 2, с. 86, 113, 126.)

Bērtrands Rasels (Bertrand Russell) arī konstatēja ārkārtīgi pretrunīgo valodas lomu sabiedrībā. Ar valodas jēdzienu starpniecību notiek konkrētu cilvēku domu objektivizācija, un tādēļ šīs domas ir pieejamas sabiedrībai. Tajā pašā laikā tāda objektivizācija notiek arī ar izkropļojumiem, ļoti reti ir redzama domu atbilstība īstenībai. Tāpēc valoda noved pie ilūziju kundzības cilvēka apziņā. Bet pārvarēt tādu valodas iluzorismu var tikai ar valodu, ja ar tās palīdzību mēģina pārzināt parādību nianses, individuālo jēgu. (Рассел, 1997, с. 71, 109, 162, 181.)

Žans Fransuā Liotārs (Jean-Francois Lyotard) domā, ka sociālā subjekta vērsšanās pie valodas saistīta ar vajadzību deideoloģizēt sabiedrisko apziņu. Šajā procesā galvenā loma ir valodu spēlēm, kurās atsevišķā izteikumā iespējams analītiski atšķirt informācijas nosūtītāju, saņēmēju un referentu, t.i., to, par ko tiek runāts. Izrādās, ka tādējādi ir iespējams atdalīt no informācijas satura tās nosūtītāja subjektīvo ieinteresētību, un tas ir ļoti svarīgi modernajā, birokratizētajā sabiedrībā. (Лиотар, 1998, с. 30, 48.) Pastāvīgā politiskās īstenības apspriešanās veidojas sabiedrības izziņas diskurss, kura mērķis – veidot pēc iespējas objektīvas un vispusīgas zināšanas par šo īstenību. Tāpēc lingvistiskās identitātes kā kolektīvas vērtības attīstība, kopumā skatot pilsoniskās sabiedrības, ir ne tikai etnisko mazākumu, bet arī nacionālā vairākuma īpatnība.

20. gadsimta filozofijai, kas turpināja augsti vērtēt valodas nozīmi sabiedrības un personības dzīvē, tomēr ir raksturīga arī

akcentu maiņa. Tas vislielākā mērā attiecas uz Martīna Heidegera (Martin Heidegger) eksistenciālismu. Heidegera pievēršanās valodas problemātikai saistīta ar Eiropas zinātnes pārorientāciju no pārpersonisku sabiedrības struktūru izpētes uz personības problemātiku. Tieši valodas struktūrās Heidegers saskata iespēju pārvarēt sabiedriskās pasaules bezpersoniskumu. (Хайдеггер, 1997, c. 47–48.)

Tajā pašā laikā valoda saista cilvēku ar ārpasauli. Valodā tiek radīta "kopēja pasaule" jeb, kā saka zinātnieks, "kopesamība ar citiem". Tikai valodu apguvušam cilvēkam ārpasaule individualizējas, kļūst par viņa "rūpju" priekšmetu. (Хайдеггер, 1997, c. 57, 118, 143.) Valodā cilvēks atklāj savu "eksistenci", "klātbūtni pasaulē". "Valoda ir esamības māja" – Heidegers definē moderno identitāšu meklējumu virzienu. (Хайдеггер, 1988, c. 314.)

Šie filozofiskie uzskati par valodas divējādo lomu sabiedrības dzīvē tieši ietekmēja zinātniskās teorijas par etnisko un nacionālo identitāti.

1.2. Lingvistiskā, etniskā un nacionālā identitāte

Zināmu skepsi par valodu kā nacionālās identitātes galveno faktoru pauž vesela nācijas būtības pētījumu liberālā, zinātniskā tradīcija. Saskaņā ar liberālajiem priekšstatiem nācijas daba un nacionālā identitāte ir kompleksas sociālas parādības, kuru cēlonis ir kapitālisms un tā galvenais institūts – tiesiska, nacionāla valsts. Sprotams, ka nacionāla kopība nav reducējama uz cilvēku valstisko un politisko kopību. Tā paredz arī vienotu ekonomisku organismu, kā arī psiholoģisku, kultūras, valodas un ļoti bieži – etnisku kopību. Tajā pašā laikā, kad nācijas aktīvi veidojās no etniskās kopienas vai no vairākām etniskām kopienām (šo procesu parasti vadīja liberālu vai sociālistisku uzskatu revolucionāri), nācijas valstiski politiskais un nacionālās identitātes komponents tika uzskatīts ne tikai par galveno faktoru, bet bieži vien arī pretstatīts citiem faktoriem, vispirms valodas un etniskajai kopībai.

Viens no nācijas būtības pētījumu pamatlicējiem Ernests Renāns (Ernest Renan) savā slavenajā rakstā "Kas ir nācija?", kas uzrakstīts 19. gadsimtā, fenomenālā nāciju veidošanās procesa laikā, atzīst valodu par vienu no nacionālās kopības veidošanās vissvarīgākajiem faktoriem. Turklāt viņš norādījis, ka

cilvēku kopienai ar kopīgu valodu nav obligāti jāpāraug nācijā. Piemēram, spāņu valodas kopība Latīņamerikas iedzīvotājiem neradīja šeit vienotu nāciju. Tajā pašā laikā Šveices piemērs rāda, ka nāciju var veidot no vairākām etnolingvistiskām grupām. Valodas lomu nacionālās identitātes veidošanā Renāns raksturojis ar frāzi, kas aktuāla vēl šodien: "Valoda aicina cilvēkus uz apvienošanās, bet neveido šo procesu." (Renan, 1996, p. 50.)

20. gadsimta beigu posmā, kad Austrumeiropā atjaunojās daudzu tautu nacionālais valstiskums, attieksme pret valodu kā svarīgu, bet ne būtisku, izšķirošu nacionālās identitātes faktoru guva virsroku liberālajā politiskajā un zinātniskajā apziņā. Piemēram, mūsdienu čehu pētnieks Miroslavs Hrohs (Miroslav Hroch) saskata valodā svarīgu līdzekli blīvas komunikatīvās vides radīšanai, kas nepieciešama nācijā apvienoto cilvēku valstiskai un politiskai kopībai. (Hroch, 1996, p. 61.)

Skeptisku attieksmi pret valodas galveno lomu nacionālās identitātes veidošanā pauž arī ievērojamais nācijas un nacionālisma pētnieks Eriks Hobsbaums (Eric Hobsbawm), uzskatot valodu tādai lomai par "visai nedrošu, nestabilu un divdomīgu". (Хо́бсбаум, 1998, c. 13.) Tomēr valodas kopībai ir svarīga loma nācijas veidošanā, sevišķi revolucionāru pārmaiņu periodā. Hobsbaums min 18. gadsimta Franču revolūcijas vēstures piemēru, kad ļoti svarīgs kritērijs lojalitātei pret jauno franču pilsonisko nāciju bija prasme un vēlme runāt franciski. (Хо́бсбаум, 1998, c. 36.) Bet valodas kopība var arī kavēt vienota nacionāli valstiska organisma radīšanu, īpaši tad, ja cilvēku etniskajā apziņā dominē "cilts kopības" jūtas. (Хо́бсбаум, 1998, c. 103.) Hobsbaums domā, ka pēc radikālu pārmaiņu laikmeta valodas – kā nacionālās identitātes visai svarīga kritērija – loma sabiedrībā mazinās, dodot galveno vietu savdabīgai nacionālai ekonomikai, kas atrodas konkurences cīņā ar citu nāciju ekonomiku. (Хо́бсбаум, 1998, c. 43–49.)

Hobsbaums parāda, ka nelielu etnisku grupu centienus iegūt savu lingvistisko identitāti nereti prasmīgi izmantojušas impēriju šovinistiskās aprindas, lai piešķirtu nacionālās atbrīvošanās kustībām etnokulturālu, folkloristisku izteiksmi. (Хо́бсбаум, 1998, c. 60.)

Hobsbaums uzskata, ka jāatšķir valodas loma modernajās nācijās un agrākajās protonācijās. (Ar šo jēdzienu E. Hobsbaums

raksturo etnisko kopību, kas pastāvēja pirms kapitālisma laikmeta; šai kopībai nebija sakaru ar teritoriāliem un politiskiem veidojumiem. (Хобсбаум, 1998, c. 75–76.) Tieši protonāciju tapšanā valodas loma ir ļoti liela, jo tieši tādās sabiedrībās nozīmīga loma ir literārajai un administratīvajai tradīcijai. (Хобсбаум, 1998, c. 114.) Bet, kad no protonācijām veidojas modernās nācijas ar tām raksturīgām demokrātiskām un birokrātiskām valstīm, kuru darbība vērsta uz pilsoniskās sabiedrības mobilizāciju, tad tādu etnisku kritēriju loma kā valoda un reliģija vairs nav izšķiroša. (Хобсбаум, 1998, c. 133.)

Ja arī pieaug valodas, vai precīzāk, lingvistiskā nacionālisma, loma modernā sabiedrībā, tā izpaužas teritoriālo konfliktu pieaugumā. (Хобсбаум, 1998, c. 157.) Hobsbaums atzīst, ka apelēšana pie valodas kopības nereti tiek izmantota nevis kultūras sakaru nostiprināšanai pašā etniskajā kopībā, bet gan zināmiem politiskiem un ideoloģiskiem mērķiem. (Хобсбаум, 1998, c. 175.) Hobsbaums piedāvā izveidot funkciju sadalījumu politiskajā un sabiedriskajā dzīvē starp etnisko grupu valodām un uzskata tādu risinājuma veidu par perspektīvu modeli modernām daudzietniskām sabiedrībām. (Хобсбаум, 1998, c. 255.) Starp citu Hobsbaums bargi nosoda tos spēkus, kuri tiecas noteikt valodu par svarīgāko tautības kritēriju: "Apelācija pie etnosa vai pie valodas .. nedod nekādus orientierus nākotnei." (Хобсбаум, 1998, c. 278.)

Kopumā var teikt, ka zinātniskajā tradīcijā izpratnē par etnisko identitāti ārkārtīgi izplatīta ir tāda pieeja, kas valodai ierāda nācijas ekonomikai un etnisko grupu politiskai dzīvei pakļautā faktora lomu. Bet tāda izpratne nav vienīgā. Tādas pieejas oponente ir Rietumu intelektuālā tradīcija, kas sevi pieteica vēl 19. gadsimta sākumā vācu romantisma laikmetā. Modernajā etnoloģiskajā zinātnē šī tradīcija ir cieši saistīta ar multikulturālisma piekritēju teorētiskajām konstrukcijām, kā arī ar primordiālisma*–pozīciju nacionālās identitātes izpratnē, kuras paudēji raksturo etnisko un nacionālo identitāti kā iedzimto elementu kopumu. Tās visievērojamākais piekritējs ir Entonijs Smits (Anthony Smith).

* Primordiālisms – no angļu valodas primordialism – uzskati, kas raksturo nāciju kā dabas parādību. (Primordialism, 2007.)

Pēc E. Smita domām, traktējot nacionālo identitāti kā parādību, kas izsaka galvenokārt kapitālistiskās modernizācijas ekonomiskās un politiskās vajadzības, tajā tiek piemirsts galvenais – vajadzība pēc savdabības, pēc kuras tiecas jebkura nācija un etniskā grupa. Tieši tādas nacionālās identitātes savdabības dēļ nācija var atšķirties no citām. (Smits, 1997, 18. lpp.) Tāpēc par kodolu šādi saprotamai nacionālajai identitātei var būt tikai dziļa, neatkārojama garīgā kultūra, kurā ievērojama vieta ir arī valodai. (Smits, 1997, 19. lpp.) Valoda, tāpat kā garīgā kultūra kopumā, saista dažādus vēstures posmus tautas attīstībā – no agrārās, tradicionālās sabiedrības līdz kapitālistiskajai. (Smits, 1997, 21. lpp.) Smits iesaka uzskatīt valodu (kā arī citas garīgās kultūras formas) par asi, uz kuru tiek vērsti nacionālās identitātes ekonomiskie, politiskie, pilsoniskie elementi.

E. Smits domā, ka valoda ir etniskuma noteicošais parametrs, sevišķi gadījumā, kad etniskumu saprot kā "komunikācijas tīklu". (Smith, 1992, p. 440.) Turklāt cilvēku lingvistiskajai identitātei piemīt autonomija politiskās dzīves jomā: valodas kopība saglabājas pat tur, kur nav etnosa politiskās apvienošanās pazīmju, pat aiz tā vēsturiskās dzimtenes robežām. Smits taisnīgi spriež, ka etnisko mītu konstruēšanu nav iespējams iedomāties bez ļoti svarīgās valodas lomas etniskās identitātes izveidē.

Ernests Gelners (Ernest Gellner), viens no visievērojamākajiem moderno nāciju un nacionālisma dabas pētniekiem, arī saskata valodas īpašo lomu nacionālā identiskuma, moderna kapitālisma produkta, izveidē un funkcionēšanā. Tomēr Gelners uzskata valodu tikai par kapitālistiskās sabiedrības unifikācijas līdzekli. (Геллнер, 1991, с. 62.) Tāda unifikācija nepieciešama kapitālistiskās sabiedrības ārkārtīgās daudzveidības dēļ. (Геллнер, 1991, с. 162.)

Gelners parāda, ka cilvēka identifikācija ar tādu sabiedrību nav iedomājama bez "rakstu kultūras". (Геллнер, 1991, с. 7.) Ar tādas kultūras palīdzību tiek pārvarēts agrārajai sabiedrībai raksturīgo identitāšu lokālais raksturs. Modernajai sabiedrībai turpretī ir raksturīgs dinamisms un cilvēku daudzveidīga sociālā mobilitāte, kurai "vajadzīga laba komunikatīva sistēma neatkarīgi no situācijas". (Геллнер, 1991, с. 14.) Modernā valodas kultūra rada izglītības sistēmas, birokrātiju, plašsaziņas līdzekļus utt.

Valoda kļūst par paša nacionālā valstiskuma simbolu, nodrošināt tik liela mēroga valodas funkcijas spēj tikai valsts. (Геллнер, 1991, c. 93.) Faktiski cilvēka lingvistiskā identitāte ir sinonīms viņa identitātei ar ārkārtīgi mobilo un daudzveidīgo kapitālistisko sabiedrību, kurā galvenais ir "komunikatīvās sistēmas jautājums". (Геллнер, 1991, c. 163.)

Džoša Fišmans (Joshua Fishman) ir vispazīstamākais zinātnieks, kas saistījis priekšstatus par etniskumu ar priekšstatiem par valodu. Pēc Fišmana domām, valoda ir etniskās identitātes svarīgākais simbols. (Fishman, 1998, p. 27.) Valoda spēj izteikt gan etniskuma mantojamās dabiskās īpašības, tā arī jauniegūtās īpašības.

Fišmana koncepcija zināmā mērā ir E. Gelnera un E. Smita pieeju sintēze nacionālās identitātes izpratnē. Pēc Fišmana domām, nacionālā identitāte veido nacionālās grupas kopējās īpašības, kas saistītas ar moderno sabiedrību, vienlaikus pārvarot tradicionālās sabiedrības laikmeta tautību un etnokultūras grupu lokālo noslēgtību. No otras puses, valoda ir tautas individualitātes izpausme, kas to atšķir no citām nācijām. (Fishman, 1998, p. 111.) Fišmans parāda valodas īpašo lomu nacionālās identitātes veidošanā, vispirms Rietumu sabiedrībās, kuru sākotne meklējama jūdu un kristiešu tradīcijā ar tai raksturīgo, īpašo cieņu pret Vārdu. Bet valodas loma Rietumu identitātē pieaug it sevišķi modernisma laikmeta sabiedrības apstākļos, kas valodu un tautību apvieno vienotā veselumā. (Fishman, 1998, p. 274–279.)

Lai paātrinātu sabiedrības modernizāciju, nacionālās elites izmanto masu mobilizācijai to sarunvalodu, sava veida "dabiskos" resursus. Tieši sarunvalodas izmantošana nodrošina vispārējas izglītības, masu informācijas līdzekļu – sociālās integrācijas un sabiedrības modernizācijas vissvarīgāko institūtu – funkcionēšanu. (Fishman, 1998, p. 270–272.)

Fišmans domā, ka valodai piemīt divas svarīgākās funkcijas. Pirmkārt, tā ir sevišķā loma, nodrošinot cilvēka un sabiedrības sociālās dzīves divdabību – "intimitāti un savstarpējību". Valoda saglabā "senču bioemocionālo pieredzi", nodrošina "paaudžu taģadnes un pagātnes sakarus". Vēl vairāk, paša etniskuma darbība ir lingvistiski „apgādāta”: dziesmas, teiksmas, parunas, lūgšanas, ceremonijas, mīklas rodas etniskā kopībā. Otrkārt, valoda

nodrošina ne tikai etniskuma iedarbīgumu un īstenošanu, bet tā satur arī zināšanas par pasaules kopumu, ir "gudrības avots". Tāpēc tik liela nozīme etniskajā apziņā ir īstai ("autentiskai") tautas valodai. (Fishman, 1996, p. 64–66.)

Etniskās grupas lingvistiskās īpatnības pašas par sevi neveido tādu etnisko identitāti, kas balstās uz valodu. Etniskā identitāte ir etnisko grupu savstarpējo attiecību produkts. Tāpēc tā iegūs spilgtu lingvistisku pildījumu tikai tādā gadījumā, kad tieši valodas atšķirības, salīdzinājumā ar citiem iespējamajiem etniskuma marķieriem (piemēram, ar reliģiskumu, folkloru, sadzīves īpatnībām utt.), iegūs vissvarīgākā simbola raksturu atšķirībā no citām īpatnībām. Norvēģu sociālantropologs Jans-Peters Bloms (Jan Petter Blom) uzskata, ka valodas atšķirības pašas par sevi nav sociālo robežu rašanās un saglabāšanās cēlonis starp etniskām grupām. Valodas atšķirības drīzāk "atspoguļo sociālās organizācijas pazīmes ar kodifikācijas procesa palīdzību un tādā veidā kalpo par stereotipiem identifikācijai ar dažādu grupu vērtībām, kuras ir vai nu pašā grupā sankcionētas, vai arī uzspiestas grupai no ārienes". (Блум, 2006, с. 102.)

Visvērīgāk valodas lomas analīzi etniskuma un nācijas konstruēšanā sniedz ievērojamais amerikāņu zinātnieks Benedikts Andersons (Benedict Anderson). No viņa viedokļa, ja nāciju izprot kā "iedomājamu politisku savienību", tad tāds iztēlojums nav iedomājams bez valodas aktīvas lomas. (Андерсон, 2001, с. 30.) Andersona slavenajā darbā "Iedomājamās savienības" aplūkotas divas svarīgākās funkcijas nācijas konstruēšanā.

Pirmkārt, nacionālā valoda spēj apvienot vienā komunikācijas telpā visus valsts nāciju veidojošos iedzīvotājus. Vienota valoda nodrošina vajadzības pēc modernās ekonomikas, administratīvās dzīves, valsts institūtu, izglītības sistēmas utt. funkcionēšanas. Oficiālā valoda spēj apvienot etniski un lingvistiski dažādus iedzīvotājus. Vairākuma valoda kļūst par personības sociālās integrācijas līdzekli, nodrošina tai iespēju sociāli izvirzīties visā valsts teritorijā. (Андерсон, 2001, с. 152.) Valoda ir "atvērta" tiem, kas vēlas to iemācīties, un līdz ar to valodai ir vairāk iespēju nekā etniskajai izcelsmei "ielūgt" cilvēku "iedomājamā savienībā" – nācijā. (Андерсон, 2001, с. 164.)

Otrkārt, nacionālā valoda saista sabiedrības publiskās dzīves un cilvēka, ģimenes un ļaužu grupu privātās dzīves sfēru. Ar valodas palīdzību veidojas "īpaši kultūras artefakti", kas rada cilvēku "pieķeršanos" nācijai. (Андерсон, 2001, c. 29.) Tāda dziļi personiska cilvēka pieķeršanās nācijai ir nepieciešama. Tā ir mantiniece reliģiskajai apziņai, kura vienmēr bijusi jūtīga pret visiem nozīmīgiem cilvēka individuālās dzīves notikumiem. (Андерсон, 2001, c. 34.) Nacionālā apziņa, pēc Andersona domām, kļūst tikpat iedarbīga kā reliģiskā apziņa pirmskapitālisma laikmetā, jo tā ir saistīta "ne ar pašapziņas līmenī pieņemamām politiskām ideoloģijām, bet ar plašām kultūras sistēmām, kuras ir bijušas pirms tās un no kurām – un vienlaikus pretsvārā kurām – tā ir radusies". (Андерсон, 2001, c. 35.)

Tādam sakaram ir arī vēsturisks raksturs: tas bija iespējams kapitālisma un tā politiskā produkta – nacionālās valsts – apstākļos. Nacionālo valstu apstākļos tautas valoda kļūst par oficiālo valodu – valsts valodu. Turklāt valsts meklē savu leģitimitāti tieši tautas apziņā. Valsts vara aktīvi izmanto tautas kultūras simbolus savas leģitimitātes pamatošanai. Tieši valoda ļauj garīgi apvienot milzīgu, anonīmu ļaužu masu, kas pārstāv vienu nāciju. Tautas valodā tiek radīti literārās daiļrades paraugi, valoda caurstrāvo tautas mūziku un plastiskās mākslas, kas arī ir vissvarīgākais nacionālās kopības iztēles līdzeklis. (Андерсон, 2001, c. 160.) Runājot vācu sociologa Ferdinanda Tennīsa (Tönnies) vārdiem, valoda pārvērs "sabiedrību" par "kopienu", sociālo sakaru anonimitāti – par personificētiem un intīmiem sakariem. Ar valodas palīdzību tiek iztēlota cilvēka un nācijas telpiskā un laika vienotība – viņi spēj īstenot „vienlaicīgu darbību”. (Андерсон, 2001, c. 49.)

Ar valodas iespējās produkcijas palīdzību tiek radīts psiholoģisks "klātbūtnes efekts": "Šajā procesā (cilvēki) sāka apjaust simtiem tūkstošu vai pat miljonu ļaužu klātbūtni viņu īpašajā valodas laukā, bet vienlaikus arī to, ka tikai šie simtu tūkstoši vai miljoni ir tam piederīgi." (Андерсон, 2001, c. 67.) Pēc šī atzītā etniskās identitātes teorētiķa domām, valodas loma bijusi nozīmīga ne tikai nacionālās un etniskās identitātes veidošanās un funkcionēšanas procesā, bet arī reliģiskās identitātes universālajiem tipiem tradicionālās sabiedrības apstākļos. Neiespējami

iedomāties islama tradīciju bez klasiskās arābu valodas un kristietību – bez latīņu valodas. (Андерсон, 2001, c. 36.) Tomēr "drukātā kapitālisma" („printed capitalism”) apstākļos iztēlojamās vienotības līdzekļa loma jau pieder tautas valodām, kuras izveidojušas tādus saskarsmes līdzekļus nacionālajā organismā kā "romānu un avīzi". (Андерсон, 2001, c. 48.) Avīžu un romānu lasītāju publika spēj piedzīvot nacionālās vienotības "uzskatāmu iemiesojumu". (Андерсон, 2001, c. 77.) Valodas iespaidforma veicināja tās stabilitāti un arī „valodu-varu” radīšanu. (Андерсон, 2001, c. 67–68.)

Valoda ir ne tikai nācījas sociālās konsolidācijas veids, bet arī ļoti nozīmīgs sociālās un etniskās distancēšanās veids. Ar valodas starpniecību nācija norobežojas no citām nācijām. (Андерсон, 2001, c. 71.) Tajā pašā laikā valoda pašā nācijā nodrošina svarīgas sociālās diferenciacijas funkcijas. Nacionālās valodas kā oficiālās jeb valsts valodas statuss reproducē varas un dominēšanas sistēmu, veidojas "valodas-varas". (Андерсон, 2001, c. 68.) Andersons parāda, ka valoda kā valsts pamats pārstāv standartizētu jēdzienu, klasifikāciju sistēmu, kura pauž, no vienas puses, valdošo nāciju privileģētās pozīcijas, bet, no otras puses, – diskriminācijai pakļaujamo nacionālo grupu pakļautās pozīcijas. Turklāt valodā izteiktā varas un pakļaušanas sistēma izpaužas ne tikai pret nacionālajām un etniskajām grupām, bet arī pret sociālajām grupām pašā nācijā. Valodas sociāli diferencējošā funkcija notiek sociālo grupu secīgā sakārtojumā stratifikācijas piramīdā, izmantojot identifikatorus. (Андерсон, 2001, c. 183.)

Valoda iemieso divas ļoti svarīgas īpašības. No vienas puses, valodai ir raksturīgs "sākotnējs dotums", kas, pēc Andersona domām, saista cilvēku ar tautas etnisko vēsturi, aizgājušajām paaudzēm. (Андерсон, 2001, c. 162–163.) No otras puses, – valoda konstatē cilvēku moderno, nacionālo kopību.

Kā redzams, filozofi un sociologi piešķir valodai ārkārtīgi nozīmīgu funkciju etniskās un nacionālās identitātes konstruēšanā. Tomēr zinātniskā doma izsaka arī skepsi par lingvistiskās identitātes mitoloģizāciju modernajā un postmodernajā pilsoniskajā apziņā. Krievu etniskās minoritātes identitātes evolūcija pēc Latvijas valstiskuma atjaunošanas liecina, ka tā veidojās kā lingvistiskā identitāte. Krievu identitātes lingvistiskā forma

veicināja nacionālās minoritātes statusa nostiprināšanos šajā etniskajā grupā. Bet pagaidām vēl pārāgri konstatēt, cik lielā mērā krievu minoritātes lingvistiskā identitāte ir harmoniski saistīta ar Latvijas pilsonisko identitāti. Ir fakti, kas liecina, ka lingvistiskās identitātes mitoloģizācija noveda pie minoritātes zināmas daļas pašsegregācijas politiskajā, sociālajā un ekonomiskajā dzīvē. Tomēr jāatzīst: krievu minoritātes kolektīvās lingvistiskās identitātes harmoniskā saistība ar liberālajām un pilsoniskajām vērtībām stabilizēs Latvijas pilsonisko sabiedrību un veicinās demokrātisku attīstību.

2. Latvijas krievu minoritātes lingvistiskās identitātes meklējumi un tās strukturēšana

2.1. Latvijas krievu minoritātes lingvistiskās identitātes veidošanās vēsturiskie priekšnoteikumi

Latvijas krievu iedzīvotājiem ir raksturīgi strukturēt savas etniskās kolektīvās identitātes sistēmu. Par šīs identitātes galveno struktūras elementu var atzīt krievu valodu. Tādēļ var apgalvot, ka Latvijas krievu kolektīvā identitāte izpaužas kā lingvistiskā identitāte.

Latvijas teritorijā gadsimtiem ilgi mituši iedzīvotāji, kuru etniskais sastāvs ir ārkārtīgi raibs. Šis raibums ir palielinājies kopš 19. gadsimta otrās puses, kad buržuāziskajai modernizācijai bija nepieciešams piesaistīt kapitālu un darbaspēku. No Krievijas iekšējām guberņām mūsdienu Latvijas teritorijā, sevišķi lielajās ostas pilsētās, sāka ierasties desmitiem tūkstošu cilvēku. 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta pirmajos gadu desmitos galvenokārt Rīgā radās dažādu sabiedrisko organizāciju plašs tīkls: daudz ģimnāziju, skolu, avīžu, profesionālais teātris, bet 1905. gadā veidojās legālas politiskās partijas. Līdzīgu kultūras, sabiedrisko un politisko institūtu radīšana turpinājās, tiesa, ar lieliem izdevumiem, arī Latvijas Republikas pastāvēšanas laikā.

Pašreizējā Latvijas teritorijā par svarīgāko krievu lingvistiskās identitātes veidošanās priekšnoteikumu kļuva viņu humanitārās un intelektuālās kultūras attīstība. Tās pamatu stimulēšanā augstu vērtējamu ieguldījumu deva J. Samarins, kas kādu laiku strādāja Rīgā. Viņa darbos "Vēstules no Rīgas" un "Krievijas

nomales" aizstāvēta ideja par Baltijas krievu īpašo identitāti, kas krasī atšķiras no Baltijas vācu identitātes. Fragmenti no J. Samarina, I. Aksakova, M. Pogodina, I. Daņiļevska un citu slavofilu teorētiķu darbiem tika publicēti avīzē "Rižskij vestņik", kas iznāca 1869.–1916. gadā. Šo autoru rakstos toreizējai krievu sabiedrībai pierastā reliģiskā un kārtu diskursa vietā nāca jauns – nacionāli orientēts diskurss, kas spēja nogludināt krievu vidē esošās reliģiskās un šķiriskās atšķirības, pamatojoties uz valsts un valodas kopību.

1905.–1907. gadā revolucionāro satricinājumu laikā smagu pārbaudi piedzīvoja šī Latvijas krievu lingvistiskā identitāte. Lai gan krievi rīdzinieki nespēja apvienoties vienā autoritatīvā politiskā partijā, tomēr vispopulārākā viņu vidū bija Konstitucionāli demokrātiskā partija (tieši no šīs partijas viņi vienīgo reizi spēja ievēlēt savu deputātu IV Valsts Domē – kņazu Serafimu Mansirevu). Liberāļi, kas pārstāvēja krievu iedzīvotāju intereses, bija pārliecināti, ka viņu nākotne Baltijā ir atkarīga nevis no valdības gādības, uz ko pastāvēja "17. Oktobra savienības" vietējās nodaļas darbinieki, bet gan tieši no pašu vietējo krievu un no krievu valodā funkcionējošo sociālo un kultūras iestāžu pieaugošajiem spēkiem.

Latvijas Republikas gados (1918–1940) krievu lingvistisko identitāti daudzējādā ziņā noteica viņu nacionālās minoritātes statuss, kā arī kultūras autonomijas ietvari. Krievi rīdzinieki, neatkarīgās Latvijas galvaspilsētā viņu bija 60 tūkstoši, spēja radīt piesātinātu kultūras vidi (attīstījās drāmas un baleta māksla, glezniecība, zinātnes un folkloras pētījumi, tika izdotas avīzes un žurnāli utt.). Pamazām notika krievu politisko partiju nacionālā konsolidācija: 1920. gadā Satversmes sapulces vēlēšanās par viņiem balsoja 1,9% no visa elektorāta, bet 1931. gadā 4. Saeimas vēlēšanās – jau 6,7%. Valstī tolaik krievi bija desmit procenti no visiem iedzīvotājiem. Lingvistiskās identitātes attīstības nepieciešamība bija krievu politiskās apziņas dominante. Tā, piemēram, 1925. gadā krievu deputāti iesniedza Saeimā likumprojektu par krievu kultūras autonomijas paplašināšanu, kurā bija prasība izmantot krievu valodu pastā, telegrāfā, tiesās, valsts varas un pašvaldības orgānos. Likumprojektā bija izvirzīts uzdevums – panākt valsts finansējumu visām krievu skolām, kurās mācījās ne

mazāk kā 60 cilvēku. (Volkovs, 1996, 26.–27. lpp.) Diemžēl likumu nepieņēma.

Padomju varas laikā paātrinātā tempā tika radīta politiska tiesisku un sociālu noteikumu un institūciju infrastruktūra, kas funkcionēja krievu valodā. Tomēr Latvijas krievi tad nevarēja kultivēt savu nacionālo identitāti, kas bija savdabīga, atšķirīga no valsts atbalstītās padomju identitātes. Sabiedriskajā apziņā ar dažādiem pasākumiem un paņēmieniem tika mēģināts likvidēt slāņus, kuros bija informācija par vietējo krievu vēsturi un kultūru Krievijas impērijas un Latvijas Republikas laikā.

Sākoties demokrātiskiem pārveidojumiem PSRS, kā arī Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas gados (no 1991. gada) krievi ieguva tiesības uz savu īpašo identifikāciju, turklāt, atšķirībā no Latvijas Republikas pirmskara laikiem, šis process notiek ievērojami ciešākā kontaktā ar visu krievu etnosu, Krievijas un Latvijas kopējā demokrātiskā telpa atvieglo krievu diasporai plašināt kontaktus ar vēsturisko dzimteni.

Latvijas krievu identitātei ir ne tikai etniskā, bet arī nacionālā sastāvdaļa, kas atspoguļo tiesību, politisko un citu faktoru kompleksu, bez kuriem nav saprotama šī sabiedrības specifika. Gan Latvijas Republikas pastāvēšanas pirmajā posmā (1918.–1940. gadā), gan atjaunotās neatkarības periodā šeit vienmēr liela nozīme piešķirta latviešu un citu etnisko grupu savstarpējo attiecību regulēšanas modeļu izstrādei. Kopumā šie modeļi ir nonākuši līdz idejai par nacionālās valsts un nacionālo minoritāšu savstarpējo sakaru atzīšanu un nostiprināšanu likumdošanā, kā arī sabiedrības apziņā. Latvijā nostiprinājusies Centrāleiropā iesakņojusies nacionālo minoritāšu būtības izpratne, kas, atšķirībā no angļu–amerikāņu izpratnes, nenoved minoritātes definējumam līdz „diskriminējamai kopībai” izpratnei. (Гидденс, 1999, с. 235.)

Latvijas krievu iedzīvotāji gan pirmskara periodā, gan pēc valsts neatkarības atjaunošanas pozitīvi izturējušies pret tām reālajām iespējām, ko likumdošana iekļāvusi nacionālās minoritātes statusā. Atteicoties no politiskā separātisma, krievi cerēja uz valsts garantijām nacionālās identitātes saglabāšanai, kā arī uz savu līdztiesību ar latviešiem, uz vienādu iespēju pieejā ekonomikas un kultūras resursiem. (Volkovs, 1996, 25.–39. lpp.) Tomēr ne uzreiz un ne pilnā apmērā krievi apzinājās, ko viņiem var dot šāds statuss.

To pilnīgi var izprast: iepriekšējo identifikācijas tradīciju inerce, saistot jebkura Krievijas impērijas un PSRS reģiona krievus ar valstiskumu, daudziem bija izveidojusi psiholoģisku barjeru, kas kavēja iejusties "nacionālās minoritātes" statusā. Tāpēc līdz ar tiesiska, politiska un ideoloģiska rakstura objektīvajiem apstākļiem, kas veicināja Latvijas krievu adaptāciju "nacionālās minoritātes" statusā, viņi paši izstrādāja iekšēju mehānismu pašidentifikācijai ar šo statusu. Analogisks process vērojams arī mūsdienā Latvijā, turklāt, mūsu skatījumā, krievu saliedēšanās nacionālajā minoritātē, viņu adaptācija šajā statusā notiek uz lingvistiskās identitātes pamata. Kā norādījis izcilais amerikāņu lingvists un etnologs Edvards Sepīrs (Edward Sepir), no visiem kultūras elementiem tieši valodai piemīt vislielākās komunikācijas iespējas kopības veidošanai. (Сепир, 1993, с. 538.)

Latvijas krievu rīcībā ir ne tikai valoda, bet arī citi etnokultūras konsolidācijas līdzekļi, piemēram, pareizticības, bet sevišķi vecticībnieku, attīstītās reliģiskās tradīcijas. Tomēr valodas kopība ir vislielākā mērā universāla. Lingvistiskās identitātes izvēli noteic ne tikai ilgstošas komunikācijas tradīcijas ierastā vidē, bet arī tas, ka šādā identitātē krievi saskata pašorganizēšanās veidu – gan pret Latvijas nacionālās valsts, gan pret modernās informācijas sabiedrības izaicinājumiem.

Šobrīd krievu nacionālās minoritātes strukturēšanās priekšnosacījumi pārejai uz lingvistisko dominanti ir daudz spēcīgāki nekā citām Latvijas minoritātēm. Piemēram, baltkrievi, ukraiņi un daļēji arī poļi ir lielā mērā asimilēti (vispirms – rusificēti) un viņiem ir raksturīga situācija, kad lingvistiskā minoritāte apjomā ir mazāka par nacionālo, bet krieviem (tāpat kā Latvijas vāciešiem 1918.–1939. gadā) nacionālā minoritāte pilnībā ietilpst "savā" valodas kopībā, iekļaujot tur arī citu etnisko grupu pārstāvjus.

Krievi kā lingvistiska kopība Latvijas Republikas atjaunošanas posmā turpināja krievu valodā funkcionējošas infrastruktūras radīšanas tradīciju. Tajā ir nacionālās kultūras biedrības, pamatskolas un vidusskolas, augstākās mācību iestādes, plašsaziņas līdzekļi, kultūras iestādes, tāpat arī institūtu tīkls, kas retranslē krievu kultūru no Krievijas un citām valstīm. Tas viss ir ietverts nosacītā, bet pašreiz populārā jēdzienā – "krievu pasaulē": televīzija, radio, daudz grāmatveikalu, kas specializējušies

galvenokārt krievu valodas izdevumu pārdošanā (piemēram, veikalu "Polaris" tīkls); nepārtraukta Krievijas radošo kolektīvu viesizrāžu virkne u.c. Taču, neskatoties uz visu šo uzskaitījumu, lingvisti pauž satraukumu, norāda, ka Latvijā trūkst pilnvērtīgas krievu valodas vides, ka ļogās literatūras un valodas normas, vārdu krājums kļūst nabadzīgāks utt. (Архангельская, 2000, с. 312.)

Krievu kā lingvistiskās minoritātes statusa aizsardzību diktē prasība legalizēt un instituēt krievu valodā funkcionējošo sociālo un kultūras telpu (izglītības sistēmu, komunikācijas vidi ģimenē, lietišķajā saskarsmē, biznesā; toponīmiku; krievu vārdu, vispirms personu vārdu un ģimenes uzvārdu, autentisku tulkojumu latviešu valodā), kā arī pārvarēt dažādu oficiālo struktūru mēģinājumus ierobežot krievu kultūras brīvu attīstību (vispirms izglītības sfērā) ar primitīvu folkloras sižetu komplektu. Lingvistiskās minoritātes statuss fiksē krievu piederību visai krievu valodā funkcionējošās kultūras pasaulei (zinātnei, mākslai, politiskai un tiesiskai apziņai utt.). Sprotams, ka šāda statusa leģitīmācija iespējama tikai Latvijas demokrātijas attīstības paplašināšanās procesā.

2.2. Krievu minoritātes lingvistiskās identitātes demogrāfiskais pamats

Pētījamās identitātes dabisks priekšnoteikums ir valodas vidējais blīvums – kā krievu kompakta dzīvošana virknē Latvijas rajonu (Rīgā, Daugavpilī, Liepājā un citās lielās pilsētās, daļā Latgales), kā arī orientācija uz etniski vai lingvistiski viendabīgu laulību slēgšanu. 2006. gada statistikas dati liecina, ka notikusi ievērojama kopienas skaitliska samazināšanās salīdzinājumā ar 1989. gadu – no 905,5 tūkstošiem līdz 652,2 tūkstošiem cilvēku vai – par 28%. (Latvijas iedzīvotāju ..., 2006) Pašlaik Latvijā krievu ir apmēram tikpat daudz, cik bija 1960. gadu vidū. (Latvijas 2000. gada ..., 2002, 121. lpp.) Tomēr darbojas arī stabilizējoši faktori, kas neapšaubāmi atspoguļojas visā krievu nacionālajā dzīvē un nākotnē izpaudīsies starpnacionālo attiecību raksturā, ņemot vērā krievu skaitu valstī: viņi ir daudzkārt vairāk nekā visas citas minoritātes, – baltkrievus, ukraiņus, poļus, lietuviešus, ebrejus u.c. – kopā ņemot.

Starp stabilizējošiem demogrāfiskajiem faktoriem jānosauc, pirmkārt, acīmredzamā krievu emigrācijas norimšana. Tā 1992.

gadā valstī kopumā negatīvo migrācijas saldo veidoja gandrīz 47 tūkstoši cilvēku (tā bija izbraukšanas kulminācija un vislielākais iedzīvotāju gada samazinājums kopš Otrā pasaules kara), bet 2005. gadā – tikai 0,6 tūkstoši. Par galveno samazinājuma cēloni kļuva Latvijas panākumi ekonomikas reformēšanā. (Latvijas demogrāfijas ..., 2000, 146. lpp.; Demogrāfija 2006, 107. lpp.)

Otrkārt, šajā no demogrāfijas viedokļa stabilizējošā virzienā darbojas arī eksogēno un endogēno laulību attiecība. Krievi saglabājuši vajadzību pēc etniski viendabīgām laulībām, kādas tiem bija raksturīgas vēl kopš Krievijas impērijas laikiem. Tā, piemēram, 2005. gadā 59,8% krievu tautības vīrieši noslēdza endogēnās laulības. Krievu sievietes šajā gadā noslēdza 56,0% endogēnās laulības. Bet citas lielās minoritātes (izņēmums ir čigāni) orientētas galvenokārt uz jauktām laulībām. Baltkrieviem, ukraiņiem, poļiem, lietuviešiem un ebrejiem jauktās laulības tajā pašā gadā sasniedza 70–96%. Turklāt šo etnisko grupu pārstāvji 2005. gadā noslēdza vislielāko skaitu laulību ar krieviem (baltkrievi 55,4%, ukraiņi 56,0%, ebreji 54,7%). (Demogrāfija 2006, 56.–57. lpp.) Tādējādi Latvijas krievi sešpadsmit valsts neatkarības gados ir palikuši par vienu no diviem nacionāli konsolidētiem etnosiem, turklāt par tādu etnosu, kas tiecas radīt ap sevi pilnasinīgu etnokultūras telpu.

Pēdējos gados sevi ir licis manīt jauns faktors, kas veicina krievu stāvokļa stabilizāciju. Demogrāfiskās krīzes apstākļos pamazām sāk palielināties eksogēno laulību daļa, tas vērojams visās statistikā atspoguļotajās nacionālajās grupās, arī latviešos. Krievu vidū no 1990. līdz 2005. gadam starpnacionālā laulībā stājušos īpatsvars pieaudzis – vīriešiem no 36,0% līdz 40,2%, sievietēm – no 38,0% līdz 44,0%. Turklāt starp krieviem un latviešiem manāma tendence biežāk noslēgt laulības vieni ar otriem. 1992. gadā latviešu vidū ar krieviem slēgto laulību daļa bija 11,5%, bet 2005. gadā – 13,4%. Krieviem šie skaitļi ir līdzīgi – 16,3% un 24,4%. Zīmīgi arī šādi dati: 1992. gadā ar krieviem laulībā stājušos latviešu daļa visās latviešu jauktajās laulībās bija 62,2%, bet 2005. gadā – 65,5%. Šo tendenci ilustrē arī skaitļi par krievu jaukto laulību sadaļu viņu laulībās – 44,8% 1992. gadā un 57,9% 2005. gadā. (Aprēķināts pēc: Latvijas demogrāfijas ..., 1993, 180. lpp., Demogrāfija 2006, 56.–57. lpp.)

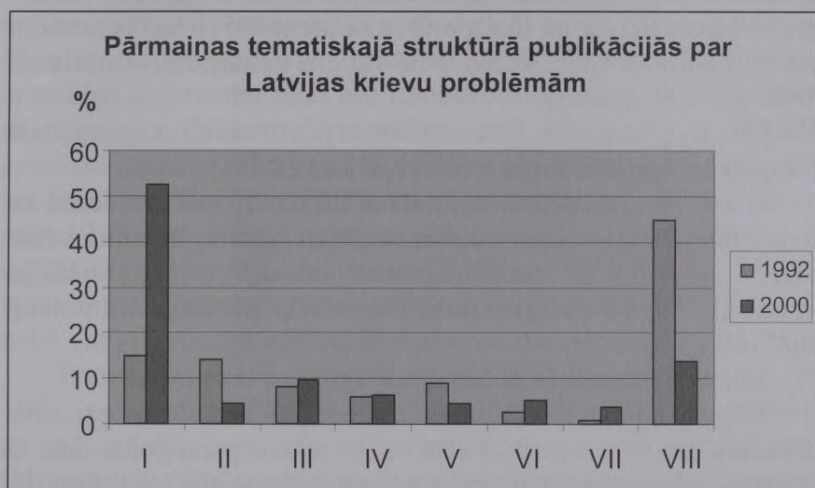
Apskatītās etnodemogrāfiskās tendences atspoguļo, no vienas puses, – Latvijas sabiedrības integrācijas procesu, bet, no otras puses, – krievu iedzīvotāju tieksmi saglabāt savu etnokultūras specifiku.

2.3. Krievu minoritātes lingvistiskās identitātes konstruēšanās pēc 1991. gada

1990. gados krievu valoda pakāpeniski kļūst par svarīgāko Latvijas krievu identitātes marķieri. Krievu nacionālā minoritāte sāka apzināties sevi vispirms kā lingvistisku minoritāti. Lai šo domu apstiprinātu, autors analizēja divu vispopulārāko vispārnacionālo izdevumu krievu valodā – avīžu "SM-segodņa" („Vesti-segodņa") un "Panorāma Latvijai" – 1992. gada (pirmais pilnais gads, kad Latvija sāka attīstīties kā neatkarīga valsts pēc šī statusa atjaunošanas) un 2000. gada publikācijas. Par galveno izpētes objektu kļuva raksti, kas tieši vai netieši skar krievu iedzīvotāju nacionālās intereses (235 raksti – 1992. gadā un 173 – 2000. gadā). Tematiski to struktūra izskatās šādi:

- I. krievu valoda Latvijā, tās stāvoklis un oficiālais statuss, iespēja iegūt izglītību (pamatskolas, vidējo, augstāko) dzimtajā valodā;
- II. Latvijas Republikas pilsonība un nacionālās minoritātes;
- III. minoritāšu tiesības kopumā, problēmas Latvijas reģionos, kur ir krievu iedzīvotāju pārsvars;
- IV. krievu sabiedriskās un politiskās organizācijas Latvijā;
- V. krievu pilsoniskā saliedētība, viņu nacionālās apziņas un kultūras atdzimšana;
- VI. krievu klātbūtnes Latvijā ģeopolitiskais konteksts;
- VII. Latvijas sabiedrības integrācijas nepieciešamība un krievu iedzīvotāju pozīcija, krievu valstiskais un teritoriālais patriotisms;
- VIII. nacionālisms valstī esošo partiju, sabiedrisko organizāciju praksē, rusofobijas problēmas.

1. diagramma

Kā redzams 1. diagrammā, notikušas būtiskas pārvērtības krievu uztverē un interesēs par valstī veidojošos etnopolitisko situāciju un savu vietu Latvijas sabiedrībā. Skaidri redzams, ka pieaugusi un kvalitatīvi mainījusies krievu interese par valodas identitātes problēmām, tās sociālajām un personības psiholoģiskajām iespējām mūsdienu Latvijas apstākļos (skat. I. pozīciju). 1992. gadā dominēja publikācijas, kas atspoguļo tikumisko un psiholoģisko šoku no sastapšanās ar jauno realitāti (konkrēti – ar 1991. gada likumu "Par pilsonību", saskaņā ar kuru pilsonība tika piešķirta Latvijas Republikas 1918.–1940. gadu pilsoņiem un viņu pēctečiem, bet ne tiem, kas šurp atbraukuši pēc kara un vēlāk). Ņemti vērā galvenokārt raksti par latviešu nacionālismu, tā ietekmi uz valsts politiku. Pēc būtības tāda veida publikācijas atspoguļoja krievu vajadzību pēc jaunās ideoloģiskās un politiskās realitātes apzināšanās un izpratnes un nevis pēc pašidentifikācijas šīs realitātes kontekstā. (Гильман, 1992 (1), Цилевич, 1992 (1).) Tieksmi apzināties sevi par lingvistisko nacionālo minoritāti ir radījuši pēdējos desmit gados krievu mēģinājumi izmantot demokrātiskos instrumentus, lai nostiprinātos Latvijas Republikā.

Par norādītajām pārvērtībām pašidentifikācijas raksturā konkrēti liecina toņa maiņa publikācijās par krievu stāvokli. Pēc izpētītā rakstu daudzuma mūsu skatījumā var izšķirt trīs variantus, kā krievi uztver un interpretē savu identitāti (iekavās norādīti procenti publikācijām, kuros ir tie vai citi traktējumi, – atbilstoši 1992. un 2000. gadam):

1) krievu identitāte izraisa autoros pozitīvas emocijas, jo tajā ir iespējas socializācijai Latvijā (11,2% un 28,1%);

2) krievu identitāte ir saskatāma kā no ārienes uzspiesta, kā sava veida zīmogs negatīvu psiholoģisku īpašību kopuma veidā (80,2% un 56,9%); šādai uztverei raksturīgi ir publikāciju virsraksti – "Atkal zem vēstures riteņiem", "Mēs neesam putekļi vējā" utt.;

3) jaukts variants (8,6% un 15,0%).

To publikāciju, kurās pārsvarā ir negatīvas izjūtas par savu identitāti, skaita samazināšanās un to rakstu pieaugums, kur tā uztverta kā ļoti svarīgs līdzeklis veiksmīgai socializācijai Latvijā, liecina par krievu nacionālās pašapziņas nostiprināšanos. Par to liecina arī zināmi panākumi viņu konsolidācijas ceļā, piemēram, nacionālo minoritāšu konsekvento aizstāvju politisko partiju bloka iespaidīgais rezultāts 8. Saeimas (2002–2006) vēlēšanās, kad politiskā apvienība „Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā” ieguva 25 mandātus.

Nepieciešams norādīt, ka Latvijas neatkarības atjaunošanas periodā krievi neapzinājās sevi par īpašu lingvistisku minoritāti. 80. gadu beigū un 90. gadu sākuma vēsturiskajām pārmaiņām zināmā mērā bija gatava tikai neliela daļa krievu, galvenokārt radošās inteliģences pārstāvji, kas bija iestājušies Tautas frontē (viens no viņiem – rakstnieks un dramaturgs V. Dozorcevs bija LTF loceklis un personiski centās pārliecināt M. Gorbačovu atzīt Latvijas neatkarību). Nesaskatot Eiropas nacionālo minoritāšu modelī Latvijas krieviem pozitīvas iespējas, tajā laikā inteliģences vērtības bija vairāk pieprasītas krievu sabiedrībā. Raksturīgi, ka 1992. gada martā avīzes "SM-segodņa" sāktā diskusija starp idejas "nacionāla valsts – nacionālas minoritātes" piekritēju profesoru L. Dribinu un šīs idejas oponentu publicistu A. Giļmanu tā arī netika turpināta. (Гильман, 1992, (2).)

B. Cilevičs, viens no Tautas frontes locekļiem, vēlāk Saeimas

deputāts, spilgts, aktīvs publicists Latvijas krievu izdevumos, 90. gadu sākumā arī bija iepriekš minēto uzskatu piekritējs. 1992. gadā viņš rakstīja: "Latvijā šis modelis (pamatnācija + minoritātes) nedarbojas un darboties nevar – atkal gluži aritmētisku cēloņu dēļ. Eiropas tradicionālie ar minoritātēm saistītie jēdzieni mūsu apstākļos ļauj risināt tikai ļoti ierobežotu problēmu loku. Vispār, neizmantojot jēdzienu "minoritāte", var, piemēram, adekvātāk aprakstīt mūsdienu Latvijas sabiedrību, kas 99% gadījumu sastāv no divām skaitliski vienlīdzīgām lingvistiskām grupām." (Цилевич, 1992 (2).) Tādai grupai, pēc B. Čileviča domām, vispiemērotākā ir kosmopolītiskā apziņa: "Kosmopolīta pozīcija .. daudz labāk savienojama ar krievvalodīgā baltieša pilsonisko pašapziņu nekā .. ar krievu nacionālista pozīciju." (Цилевич, 1992 (3).)

Pretenzijas pret Latvijas etnopolitiskā kursa eksciesiem kopš 1991. gada rudens visbiežāk izteiktas tāda aizvainota intelektuāļa apziņas vārdā, kurš reiz bijis latviešu nacionālās atdzimšanas līdzgaitnieks. Šajās sentencēs prevalēja tikumiskais rigorisms un praktiski nebija jūtama vajadzība pēc attīstīta tiesību diskursa (krievu inteliģences iezīme, ko jau 1909. gadā pamanījis ievērojamais tiesību speciālists B.A. Kistjakovskis krājumā "Vehi"). V. Dozorcevs uzskatīja: "Inteliģences galvenā funkcija – būt par kritēriju tautas tikumībai. Vispār jau visas problēmas nonāk līdz tikumības problēmai." (Петропавловская, 1992.) Inteliģences pasaules uzskata vērtībās publicists S. Nikolajevs redzēja Latvijas krievu eksistences pamatu: "Krievu cilvēks pēc dabas nav nacionālists. Viņš ir pieradis sadzīvot ar citām tautām, viņš ar tām jūtas labi. Krievu inteliģents meklē garīgo un nevis asinsradniecību. Kur šejienes kulturālie krievi meklēja sev līdzīgo sabiedrību? Starp latviešiem un ebrejiem..." (Николаев, 1992.)

Orientācija uz nacionālās minoritātes statusu un līdz ar to uz lingvistiskās etniskās identitātes konstruēšanu krievu apziņā nozīmēja zināmu identitātes pamata lokalizāciju un attiešanos no universālās padomju identitātes ar tās izteikti impēriskajām iezīmēm. Šis process pakāpeniski iesakņojās krievu zinātnieku un rakstnieku darbos. Galvenā doma, kuru vēlas pasvītrot krievu inteliģences daļa, kas pieņēma Latvijas valstiskuma atjaunošanu, – bija ideja par Latviju kā latviešu zemi un valsti, kur vietējiem krieviem vēsturiski, politiski un morāli nav tiesību uz

pašnoteikšanos. Tādēļ, ja nenotiks plaša mijiedarbība ar latviešiem, Latvijas krievi nevarēsot būt pašpietiekami šajā zemē.

Latvijas Krievu kultūras biedrības dibinātājs un ilggadīgais vadītājs rakstnieks Jurijs Abizovs tā raksturoja senseno prasību krieviem integrēties ar latviešiem:

"Latviešu tauta, kas dzīvo uz Latvijas zemes, .. ir viens veselums. Jā, šajā areālā mīt arī krievu iedzīvotāji, bet viņu dzīve ir it kā dzīvošana latviešu tautas nišā. Krievu tautas lielie sasniegumi un panākumi kultūras jomā .. nav šeit, bet tur, kur ir Lielais teātris, Ermitāža, Troicas Sergija klosteris." (АБИЗОВ, 2002, c.45.)

J. Abizovam un citiem radošās inteliģences pārstāvjiem bija tuva ideja par krievu nacionālās dzīves "anklāva" raksturu Latvijas teritorijā. Viņš uzskatīja, ka krieviem

"vienmēr bijis raksturīgi apgūt vietējo vidi ar tās nelokāmo, godbijīgo attieksmi pret likumu, tiesisko kārtību un sadzīves ikdienišķajām tradīcijām un vērtībām". (АБИЗОВ, 2002, c. 209, 213.)

Krieviem pašiem ir ko piedāvāt Latvijas sabiedrībai. Rakstnieks to nosauc par "krievu substrātu", ko sagatavojusi viņu divsimt gadu ilgā atrašanās uz Latvijas zemes. Krievu kultūras tradīcija ir spējusi pārkāpt etniskās aprobežotības robežas un sintezēt daudzu Baltijas etnisko grupu vērtības:

"Mēs operējam ar jēdzienu "vietējā krievu kultūra", lai gan pēc būtības pareizāk būtu runāt par "vietējās kultūras krieviskumu". Baltija bija uzņēmīga pret šādu sintēzi: „Baltija ir savdabīgs katls, kur nevis it kā sakausējas .. dažādi etnosi, bet gan tikai pietiekamā mērā uzsildās, nokļūstot simbiozes stāvoklī." (АБИЗОВ, 2002, c. 95.)

Latvijas krievu minoritātes identitātes lokalizācija lielā mērā ir saistīta ar individuālas kultūras autonomijas principu, kas paredz personisku atbildību par savas etnokultūras identitātes saglabāšanu Latvijas nacionālās valsts apstākļos. 1991. gadā J. Abizovs tā izteica vajadzību pēc krievu nacionālo vērtību individuālas izvēles:

"Es domāju vispirms iekšējo brīvību, apzinoties .., Ka esmu krievs, kas atrodas mazliet atšķirīgā vidē .. Šeit Krievija man visapkārt nevar būt. Krievija – tas esmu es .. Ārkārtīgi nepieciešami .. apzināties sevi par domājošu personību, kurai patiesība ir augstāka par dzimteni un valsti." (АБИЗОВ, 2002, c. 115.)

Šie krievu inteliģences lokālās etniskās identitātes meklējumi atbilst liberālisma principiem un nekādi nerunā pretī pastāvošajai Latvijas likumdošanai. Piemēram, 1991. gada likums "Par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un viņu tiesībām uz kultūras autonomiju" aizsargā tieši tiesības individuāli izvēlēties etnokultūras identitāti. (LR likums 1999, 38.–39. lpp.)

Latvijas krievu nacionālās minoritātes identitātes tapšanā orientācija uz inteliģences ideāliem bija vēsturiski neizbēgams posms. Tās vārdi un darbi neļāva pārtrūkt krievu un latviešu dialogam, vēsturiskajai tradīcijai, kas viņus saistīja sarežģītajā valsts neatkarības atjaunošanas periodā. Krievu iedzīvotāju nacionālo un kultūras biedrību, politisko partiju, ekonomisko un politisko struktūru vājuma dēļ tieši inteliģence uzņēmās viņu nacionālo interešu pārstāvja lomu. Bet krievu jaunās nacionālās identitātes veidošanās, kā parādīja laiks, notika, pārvarot arī inteliģences tikumisko maksimālismu neizbēgamu pārvērtību apstākļos jaunās sabiedrības sociālajā sistēmā, kad tirgus ekonomika sāka „izskalo” ne tikai krievu, bet arī latviešu inteliģences plašus slāņus, – tā vairs nebija spējīga pretendēt uz pilsoniskās sabiedrības vienīgā pārstāvja (un pat ne vietnieka) lomu. 2000. gadā Latvijas krievvalodīgās preses izdevumi galveno uzmanību sāka veltīt krievu nacionālās minoritātes identitātes problēmām. Tieši krievu valodas sociālo funkciju saglabāšanā Latvijas sabiedrībā, vispirms valsts finansējumā izglītības sistēmā, zinātnieki, publicisti, sabiedriskie darbinieki un politiķi saskata galveno līdzekli tādas identitātes saglabāšanai. (Бухвалов, Плинер, 2000; Аршавская, 2000; Совместное ..., 2000.)

2.4. Krievu jaunatnes lingvistiskā identitāte

Krievu nostādne par savas valodas identitātes attīstību kopumā nav pretrunā ar Latvijas pilsoniskās sabiedrības veidošanos. Tomēr ne vienmēr par šādām nostādnēm ir izpratne Latvijā, pat zināmā nacionālo minoritāšu daļā, arī krievu vidū. Sevišķi svarīga šī problēma ir krievu jaunatnei, kuras veiksmīgas socializācijas centieni daudzkārt nav saistīti ar spēju elastīgi savienot valsts valodas, pilsonības un izglītības likumu prasības ar dabisko vēlmi saglabāt savu etnisko un valodas savdabību.

Krievu jaunieši dalās divās atšķirīgās grupās. Viņu lielākā daļa iestājas par nepieciešamību izveidot tādu identitāti, kas atšķirtos no vispārlatviskās identitātes; krietni mazākā daļa noskaņota skeptiski un pat uzstājas pret tādiem mēģinājumiem.

2000. gadā autors veica pētījumu vairākās Rīgas privātajās augstskolās ar krievu mācību valodu. Pētījumā piedalījās 70 studentu, kam tika lūgts brīvā formā izklāstīt atbildes uz jautājumu: "Kāda, pēc jūsu domām, ir nacionālo minoritāšu nākotne Latvijā?". Pēc atbilžu apstrādes tika noskaidrotas divas respondentu grupas – lielākā identificēja sevi ar nacionālo minoritāti, mazākā atzina par labāku vai nu neakcentēt savu piederību pie kādas minoritātes, vai arī atklāti izteicās pret jebkādu identitāti, kas atšķirtos no vislatviskās (vai pat latviešu) identitātes.

Dažādu respondentu atbildes, kas atkārtojās vairāk nekā vienu reizi, sakārtojām jēdzienu blokos, kas parādīti 1. un 2. tabulā (biežuma samazināšanās secībā).

1. tabula

Respondenti, kuri identificēja sevi ar Latvijas nacionālo minoritāti (atbilžu saturs)

1.	Nacionālās minoritātes ir tās grupas, kuras izjūt diskrimināciju sociālajā, tiesību sfērā, valodas, izglītības, kultūras jomā	19
2.	Valstij jāpiešķir krievu valodai tiesisks statuss	15
3.	Nacionālajām minoritātēm un to valodām Latvijā nav nākotnes	14
4.	Jāatzīst latviešu valodas kā valsts valodas nepieciešamība	14
5.	Minoritāšu tiesību neievērošana var izraisīt to emigrāciju	8
6.	Starpnacionālās saskarsmes kultūra prasa vispārcilvēcisko vērtību prioritāti pār nacionālajām	8
7.	Valdība rada apstākļus, lai izspiestu krievu valodu no sociālās un kultūras sfēras	8
8.	Latvijas nākotne ir nesaraucami saistīta ar minoritātēm un to valodām	6
9.	Nacionālo minoritāšu tiesības ir cieši saistītas ar cilvēka tiesībām	5
10.	Latvijā sevišķi smagi jūtas vecāki cilvēki, minoritāšu pārstāvji	5
11.	Nejēdzīgs ir Latvijas pastāvīgo iedzīvotāju (nepilsoņu) statusa identifikācijas raksturs viņu pašēs ("alien" – svešais)	4

Pirmajā respondentu grupā pa vienai reizei sastopami spriedumi, kurus var interpretēt kā savdabīgus nacionālo minoritāšu identitātes marķierus:

- nacionālā valoda ir tā, kurā cilvēks domā;
- minoritāšu valodas veido valsts un personības bagātību;
- nacionālo minoritāšu savdabība nav pretrunā ar sabiedrības integrācijas politiku;
- pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā krievu valoda saņems atbalstu;
- krievu valodai nepieciešams īpašs statuss tajās vietās, kurās Latvijā kompakti dzīvo krievi;
- starpnacionālo attiecību saasināšanā vainojamas abas puses – valsts un nacionālās minoritātes;
- krievi Latvijā ir vēsturiska cilvēku kopība;
- krievi ir diža tauta un tā tiks galā ar jebkuru sev nelabvēlīgu situāciju;
- Krievija aizmirst krievus Latvijā;
- izglītība, kas nav dzimtajā valodā, palēninās garīgo attīstību;
- Latvijā vēsturiski norisinājusies krievu un latviešu kultūru mijiedarbība;
- Krievijas tuvums ir svarīgākais faktors, kas ļauj saglabāt krievu identitāti Latvijā;
- grūti iedomāties latviešus par saviem draugiem.

Piekritēji domā, ka Latvijā minoritātēm nepieciešams akcentēt savu nacionālo minoritāti, uzskata, ka tai dažādos veidos jāizpaužas valsts sociālajā un kultūras dzīvē un jāatrodas likuma aizsardzībā. Tajā pašā laikā minoritāšu īpašās identitātes pretinieki noskaņoti lokalizēt to ģimenes un sadzīves sfērā. Krievu jauniešu priekšstati par nacionālo minoritāšu un to valodu likteni Latvijā parāda, ka viņu uzskati kopumā atbilst modelim "nacionāla valsts – nacionālas minoritātes".

Desmit gados, kas pagājuši kopš valsts neatkarības atjaunošanas, jaunā politiskā realitāte sākusi absolūti dominēt minoritāšu apziņā. Protams, pirmās grupas respondentu spriedumu vairākumā ir asa kritika par principiem, kas nostiprinājušies valsts un krievvalodīgās sabiedrības attiecībās. Bet viņu vidē nerod izpratni idejas par separātismu un konfrontāciju ar Latvijas Republiku. Acīmredzams – ja valdošā politiskā elite patiesi tiecas

valstī radīt pilsonisko sabiedrību, minoritātēm jāklūst par šī procesa nozīmīgiem subjektiem.

2. tabula

Respondenti, kuri neidentificēja sevi ar Latvijas nacionālo minoritāti (atbilžu saturs)

1.	Latviešu valodu nepieciešams mācīties, jo dzīvojam Latvijā	5
2.	Cilvēka izvirzīšanās Latvijā ir atkarīga no valsts valodas prasmes	4
3.	Rusofonu skaits Latvijā krasi pieaudzis pēc Otrā pasaules kara	3
4.	Nacionālo minoritāšu valodas var attīstīties ģimenē	3
5.	Latvijā jābūt tikai vienai valsts valodai – latviešu valodai	2
6.	Nacionālo minoritāšu valodas Latvijā paliks, kamēr būs dzīvi to pārstāvji	2
7.	Nacionālo kultūras biedrību veidošanās ir nacionālo minoritāšu atdzimšanas pazīme	2

Cilvēku vēlme saglabāt nacionālo identitāti Latvijā atbilst pilsoniskās sabiedrības plurālisma principiem. Intelektuālais diskurss tajā krievvalodīgo daļā, kas atzīst savas nacionālās minoritātes esamību, ir idejiski visbagātākais. Pirmkārt, tieši viņi ir latviešu valodas (kā valsts valodas) un minoritāšu valodas, vispirms krievu valodas (kā visvairāk izplatītās valodas), tiesību aizsardzības piekritēji. Bet minoritāšu īpašās identitātes pretinieku apziņā trūkst pat tāda Eiropas liberāļu vidē izplatīta jēdziena kā "nacionālo minoritāšu valoda" un priekšstata par tās attīstības tiesiskajām garantijām demokrātiskā valstī. Otrkārt, tiem cilvēkiem, kuri tiecas saglabāt savu īpašo identitāti, apziņa ir ļoti jūtīga pret nacionālo (lokālo) un humāno (universālo) vērtību samēra problēmām; viņus ļoti skar un ietekmē cilvēka tiesību un nacionālo kopienu tiesību problēmas, oficiālās varas un minoritāšu dialoga demogrāfiskie, psiholoģiskie, sociokulturālie aspekti; tas, cik saskanīgi ir jēdzieni "Latvijas valstiskums" un "nacionālā elite"; viņus satrauc jautājumi par Latvijā nostiprinājušos klišeju semiotiskajām īpatnībām attiecībā pret ļoti lielu krievu iedzīvotāju daļu – pastāvīgajiem iedzīvotājiem, kam nav Latvijas pilsonības.

Salīdzinot pirmās grupas respondentiem piemītošos bieži un reti sastopamos nacionālās minoritātes identitātes marķierus (raksturojumus), nav grūti pamanīt, ka tie parādās cilvēku pašformulējumos mūsdienu Latvijas sarežģīto starptautisko, politisko un sociālo attiecību sistēmā. Nacionālā identitāte ir uz cienījamu vietu pilsoniskajā sabiedrībā pretendējošās krievu minoritātes konsolidācijas idejiskā forma. Tajā pašā laikā vismazāk pieprasītie identitātes marķieri ir tie, kuros ir vai nu atmiņas par vēsturisko tradīciju, kas tagad kļuvusi par asu diskusiju objektu, vai kuros atklāti tiek apšaubītas krievu problēmas galvenās pozitīvās atziņas: „krievi Latvijā ir cilvēku vēsturiska kopība”; „krievi ir diža tauta un tā tiks galā ar jebkuru sev nelabvēlīgu situāciju”; „Latvijā vēsturiski notikusi krievu un latviešu kultūras mijiedarbība”; „Krievijas tuvums ir svarīgākais faktors, kas ļauj saglabāt krievu identitāti Latvijā”, vai arī tādi marķieri, kuros kultivē samērā šaura profesionāla psihologu, politologu, sociologu apziņa: „nepieciešams īpašs krievu valodas statuss vietās, kur kompakti dzīvo krievi Latvijā”; „nacionālā valoda ir tā, kurā cilvēks domā”; „minoritāšu valoda veido valsts un personības bagātību”; „izglītība, kas nav dzimtajā valodā, aizkavēs garīgo attīstību” utt.

Tāda Latvijas krievu iedzīvotāju kolektīvās identitātes izpausme, kas akcentē galvenokārt lingvistisko identitāti, ir daudzu vēsturisko, sociālo, politisko un intelektuālo faktoru iedarbības rezultāts. Tomēr šī fakta konstatēšana nevar izslēgt neskaidros jautājumus. Vai etniskās minoritātes lingvistiskā identitāte ir drošs pamats vispārpilsoniskās identitātes veidošanai? Vai minoritātes etniskā solidaritāte uz dzimtās valodas pamata radīs personībai „sociālo kapitālu” pilnvērtīgai ekonomiskai, politiskai un garīgai līdzdalībai plašā pilsoniskajā sabiedrībā? Mūsu grāmatas nākošās nodaļas ir veltītas šo jautājumu atspoguļošanai.

2.5. Lingvistiskās identitātes vieta etniskajā identitātē

Krievu etniskā identitāte pastāv un funkcionē kā komplicēta individuāla un kolektīva parādība. 2004. gadā šīs grāmatas autori piedalījās pētījuma „Mainīgās identitātes: etnisko grupu mobilizēšanās un sabiedrības etnisko struktūru ietekme uz sabiedrības integrāciju” sagatavošanā. Pētījuma objekts bija arī krievu

minoritātes sabiedrisko organizāciju līderu, politisko partiju pārstāvju, Saeimas deputātu uzskati par Latvijas krievu minoritātes īpašībām. (Apine u.c., 2004, 52.–66. lpp.)

Ar krievu kopienas ekspertiem notika saruna divās fokusdiskusiju grupās. Pirmajā diskusijā piedalījās septiņi eksperti: četri augstskolu docētāji, privātskolas direktore, vēstures skolotājs un sociālo pētījumu centra direktors. Tika ievērota interviju anonimitāte. Visiem ekspertiem bija augstākā izglītība (četriem – zinātņu doktora grādi). Divi eksperti bija Latvijas pilsoņi, pārēji nepilsoņi. Seši eksperti novērtēja savas latviešu valodas zināšanas kā labas vai ļoti labas, viens – kā sliktas. Otrajā fokusdiskusijas grupā piedalījās seši eksperti. Četri – sabiedrisko un politisko organizāciju vadītāji un pārstāvji, viens kultūras un viens reliģiskās organizācijas pārstāvis. Pieciem ekspertiem bija augstākā izglītība, vienam – vidējā speciālā. Visi eksperti bija Latvijas pilsoņi. Četri eksperti novērtēja savas latviešu valodas zināšanas kā labas vai ļoti labas, viens – kā sliktas.

Pētījuma gaitā respondenti izteica šādas idejas par Latvijas krievu minoritātes identitāti:

1. Latvijas krievu identitāte ir iedzimto un konstruēto sociālo, kultūras un psiholoģisko elementu savijums, tajā ir gan krievu tautas vispārīgās identitātes iezīmes, gan Latvijas tautas identitātes elementi.
2. Latvijas krievu etniskā identitāte ir sociālo elementu struktūra, kur galvenā loma ir krievu valodai: krievu etniskā identitāte pārsvarā ir lingvistiskā identitāte.
3. Latvijas krievu etniskās identitātes pilnveidošanas pamats ir ne tikai krievu iedzīvotāju privātā dzīve, bet galvenokārt tās Latvijas pilsoniskās sabiedrības daļa, kuras funkcionēšanas pamatā ir krievu valoda, tie ir plašsaziņas līdzekļi, sabiedriskās organizācijas, politiskās partijas, izglītības iestādes, uzņēmējdarbības „krievu” segments un profesionālās kultūras institūti (teātra māksla, daiļliteratūra, zinātniskie pētījumi) utt.
4. Latvijas krievu etniskās identitātes un Latvijas pilsoniskās identitātes mijiedarbība ir pretrunīga.

2.5.1. Latvijas krievu identitāte ir iedzimto un konstruēto sociālo, kultūras un psiholoģisko elementu savijums

Krievu ekspertu izpratnē jautājums par krievu identitāti ir ārkārtīgi sarežģīts, jo tas ir saistīts ar individuālās pašapziņas procesu. Etnisko identitāti nedrīkst reducēt līdz statistiskiem raksturojumiem, piemēram, līdz ierakstam pasē. Lai gan eksperti domā, ka Latvijā sastopams priekšstats, kas raksturo krievu identitāti kā no ārienes "pierakstāmu" cilvēku un grupu „ienesumu”, krievu etniskā identitāte radusies pastāvīgā identifikācijas procesā ar krievu kultūru. Tajā pašā laikā ģimenes audzināšanas un tradīciju iespaidīgā loma rāda, ka krievu identitātei piemīt arī "reflektīvs" raksturs, tā cilvēkam nav iepriekš dota. Tā, jau ar pirmo soli tuvojoties šai problēmai, izrādās, ka aptaujāto izpratne par savu etnisko identitāti atbilst zinātnē aprakstītajiem galvenajiem modeļiem:

1. etniskā identitāte ir mantots sociālo un psiholoģisko raksturojumu komplekss (iedzimtā jeb primordiālā identitāte);
2. etniskā identitāte ir pastāvīgas konstruēšanas procesā atrodošos sociālo raksturojumu kopums.

Krievu identitāti tās pārstāvji Latvijā uztver kā lokālo un universālo iezīmju savijumu. Latvijas krievi uztver sevi, no vienas puses, kā grupu ārpus kopīgā krievu etnosa, kā Latvijas etnisku un nacionālu minoritāti. No otras puses, runājot par pašu etnisko identitāti, eksperti pastāvīgi apcer visai krievu tautai piemītošās kopīgās iezīmes. Turklāt pietiekami precīzi tiek izprasta krievu etniskās identitātes vēsturiskā dinamika. Mūsdienų posms tās evolūcijā ir saistīts nevis ar krievu kultūras folkloras elementiem, bet gan ar modernās civilizācijas sasniegumiem, galvenokārt ar profesionālās kultūras vērtībām.

Savas etniskās identitātes vēsturiskajā dimensijā vissvarīgākais jautājums ir saistīts ar tās tradīciju pēctecību. Eksperti visumā negatīvi uztver krievu etniskās identitātes pārtrauktību un fragmentārismu, kas izpaužas padomju režīma laikā. Latvijas krievu vecticībnieku vidē sastopams uzskats par viņu būtisku atšķirību no tiem krieviem, kas apmetušies Latvijā pēc 1940. gada.

Pēc krievu ekspertu viedokļa, identitātes būtību grūti izteikt

zinātniski korekti, jo tā ir cilvēka pašapziņas raksturojums. Svarīgi ir tas, kā cilvēks pats sevi apzinās. Nav svarīgi, kas viņam ierakstīts pasē, nav svarīgi, kāda ir asinsradniecība, svarīga ir apziņa un piederība kādai sabiedrības daļai:

“Es identitātes vārdu lietoju ļoti bieži un saprotu ar to cilvēka pašapzināšanos etnosa kultūrā, kā pašnoteikšanos kultūrā un līdzdalību kultūrā.”

Uzsvērta arī ģimenes ietekme:

“Vispirms identitāte pēc ģimenes. Ja mana ģimene uzskata sevi par krieviem, tad arī es sevi uzskatu par krievu. Tā ir nereflektēta pašidentitāte. Cilvēks nereflektē par savu situāciju etniskās piederības jautājumā. Bet uzskata sevi par piederīgu noteiktai tautai, viņš zina, ka ir krievs vai tatārs. Tālāk ir valoda, kuru cilvēks uzskata par savu dzimto. Ļoti būtiska ir sevis saistīšana ar vēsturi, ar noteiktu vēsturisko mantojumu, vēstures mitoloģiju, ar to, kas veido valsts vēsturi. Tālāk ir sevis saistīšana ar noteiktu vērtību sistēmu – tikumiskās, estētiskās, reliģiskās vērtības. Visbeidzot sevis saistīšana ar rituālu – svētku tradīcijām, jo svētku tradīcijas jebkurā kultūrā fiksē nozīmīgus momentus.”

Fokusgrupas dalībnieki, atbildot uz jautājumu, kā šodien krievi apzinās savu piederību krievu etnosam, norādīja, ka pastāv daži faktori, kas apgrūtina krievu etnosa viennozīmīgu definēšanu. Krievu kultūra nav tikai tradicionālā kultūra ar skaidri noteiktām robežām (kuras nosaka noteiktu rituālu, tradīciju kopšanu, skaidras tikumiskās un estētiskās vērtības), bet drīzāk tā pieder modernām kultūrām, kuras attīstījās galvenokārt pilsētās un sekulārās valsts ietvaros:

”Krievu identitāte saistīta ar krievu etnosa tradicionālo un moderno kultūru.”

Krievi jau sen izveidoja valsti, kurai bija raksturīga ekspansijas politika, asimilējot citas tautas. Tomēr vienlaikus krievu kultūra tika bagātināta arī ar citu tautu kultūru elementiem. No tā izveidojās krievu identitātes visraksturīgākā īpašība – atvērtība.

Viens no diskusijas dalībniekiem izteicās, ka, lai būtu piederīgais krievu tautai, etniskai izcelsmei nav izšķirošas nozīmes:

“Etniskā vai rasiskā pašapziņa krievu tautai ir ļoti izplūdusi un izcelsmei pēc asinīm krievu cilvēkam nekādas nozīmes nav.”

Līdzīga doma:

“Ja mēs runājam par etnisko identitāti, tad viss ir skaidrs tradicionālās kultūras līmenī. Tā ir sevis pievienošana etnosam. Te ir skaidra ģimenes identitāte, skaidra piederība noteiktām tradīcijām, skaidras tikumiskās, estētiskās vērtības, valoda, ļoti bieži šeit ietver arī reliģiju. Tas der tikai tad, ja ir darīšana ar tradicionālām kultūrām un stingrām robežām. Sākot ar 18. gadsimtu, tradicionālās kultūras robežas izplūst. Un, ja mēs runājam par krieviem, tad krievu etnoss ir ļoti „irdens”, jau sen ir grūti pateikt, kas īsti ir krievu etnoss. Ja mēs tagad mēģinātu tikt skaidrībā, kas mēs īsti esam, tad to nav iespējams pateikt. Tāpēc drīzāk būtu jārunā par nacionālās kultūras identitāti.”

Cits eksperts uzsvēra, ka ir nepieņemami, ka krievu kultūru identificē ar tautas kultūru, folkloru, reliģiju. Šajā sakarībā viedokļi dalās. Viens viedoklis: reliģija un reliģiskās organizācijas būtiski neietekmē Latvijas krievu identitāti:

“Diemžēl mūsu situācijā, kurā atrodamies pašlaik, pagaidām šim faktoram ne tuvu nav nozīmīgas ietekmes.”

Līdzīga doma:

“Nevar vienkārši teikt, ka krievi ir pareizticīgie. Pareizticība ir nacionāli iekrāsota reliģija, tā saglabā zināmu daļu tradīciju – ģimenes tradīcijas, savstarpējo attiecību uzturēšanas tradīcijas, es pašlaik nerunāju par reliģisko doktrīnu un tās vērtībām. Stingri vērtējot, pareizticībai un kristīgajām vērtībām nav saistības ar krieviem.”

Savukārt cits viedoklis ir ekspertiem, kuriem tuva ir vecticībnieku vide, viņi uzskata, ka vispār nevar raksturot šo krievu iedzīvotāju daļu, ja ignorē tās reliģisko piederību. Tieši reliģiskā piederība esot pamats krievu identitātei:

“Es domāju, ka reliģijai krievu kopienas dzīvē tomēr ir nozīme. Vecticībnieki atrodas īpašā statusā, pamats vecticībniekiem ir reliģisks. Citi uzskata, ka par vecticībniekiem var runāt arī ārpus reliģijas. Es domāju, ka par viņiem var runāt kā par krievu noteiktu grupu, jo šeit viņi dzīvo jau ilgi, viņiem jau ir izveidojušās kaut kādas ar ikdienas dzīvi saistītas īpašības.”

Tomēr vairākums uzskata, ka Latvijas krievu apziņā aktuāli ir citi jautājumi un nevis reliģiskā piederība. Reliģiskā identitāte nevarot būtiski ietekmēt krievu cilvēka politisko un sociālo dzīvi:

“Es uzskatu, ka reliģijas jautājums nav tik aktuāls kā krievu valodas jautājums Latvijā. Es saprotu, ka ateisma desmitgadēm arī ir sava ietekme.”

Vērtējot folkloras lomu, tika izteikta atziņa, ka, pat ja tai ir kāda loma mūsdienu krieva identitātē, tā nekādā gadījumā nav svarīgākā:

“Brīžiem man liekas, ka mūsdienu ierēdņi grib visu identitātes problemātiku iedzīt šajos etnogrāfiskajos rāmjos, folklorā. Latvietis ir latvietis tikmēr, kamēr viņš staigā pastalās, krievs, ja nespēlē balalaiku, nedejo kamarinsku un nenēsā vīzes, nav īsts krievs.”

Vēl viens faktors ir padomju laiku mantojums, kad krievu etniskā identitāte bija aizbīdīta otrā plānā, tā laika ideoloģija pirmajā vietā izvirzīja piederību visai padomju valstij. Padomju ideoloģija veicināja arī krievu kultūras tradīciju pēctecības pārtraukšanu. Piemēram, netika pietiekoši atbalstīta folklorā, tika vajāta pareizticība. “Padomiskā” identitāte (pēc diskusijas dalībnieku domām) daļēji ir bijusi spēkā arī vēl nesena pagātnē un tikai pašos pēdējos gados krievi sāk apzināties savu piederību krievu kultūrai:

“Padomju laikā būt krievam bija tā kā neērti, tā kā nemoderni. Bija šis jēdziens “padomju tauta” un mēs visi pie tās piederējām, visi bijām padomju, krievu kā tādu nemaz nebija”.

Līdzīga doma:

“Arī manī ir ieaudzināta tāda uztvere, ka mēs visi esam vienveidīgi, ka nav nekāda krieviskuma, latviskuma.”

Viens respondents norādīja, ka notiek distancēšanās no padomju perioda Latvijas krievu pašidentifikācijas:

“Latvijā pēdējo 15 gadu laikā nostiprinājusies krievu nacionālā minoritāte, tā arvien vairāk identificē sevi ar krievu valodu un krievu kultūru.”

Diskusijas dalībnieki norādīja, ka Latvijā dzīvojošo krievu etniskā (kultūras) identitāte vēl nav izveidojusies un pagaidām ir grūti pateikt, kādus Krievijas kultūras elementus Latvijā dzīvojošie krievi pieņems kā vērtības, kā pašidentificēšanās nosacījumus:

“Krievi Latvijā ļoti lēni sāk runāt par to, ka viņi ir krievi, lēni identificējas ar krievu kultūru.”

Tomēr Latvijas krieviem pastāv daudz kopīgu iezīmju ar krievu etnosu, piemēram, spēja psiholoģiski konsolidēties ārkārtējā situācijā:

„Krievu tautai piemīt unikāla īpašība – spēja konsolidēties tieši krīzes situācijās. Tā ir bijis vienmēr, ja skatās vēsturiski. Teiksim, Napoleons iebruka Krievijā, Maskava nodedzināta, taču sākās vispārēja partizānu cīņa. Otrā pasaules karā, kad jau šķita, ka bojāeja ir tuvu, rodas papildspēki. Jo lielāks spiediens, jo lielāka ir konsolidācija. Ne vienmēr izdodas konsolidācija “par”, bet “pret” izdodas noteikti. Tagad šī konsolidācija notiek sakarā ar izglītības reformu, notiek atgriezenisks process.

Es runāju par tiem cilvēkiem, kuriem ir mugurkauls, kuri nejutās kā imigranti un arī neizjūt sevi kā Krievijas pilsoņi. Tā ir pamatmasa, kas šeit dzīvo. Viņu vidū tagad notiek konsolidācija. Tie cilvēki, kas brauc prom no Latvijas, nekādā veidā nav saistīti ar Latviju. Viņi saka: „Ja kas, es aizbraukšu uz Austrumiem.” Viņi ir politiski neaktīvi cilvēki. Bet tādu ir maz, cilvēki visumā jau ir izdarījuši savu izvēli, galvenokārt tie, kas vēlējās aizbraukt, jau ir aizbraukuši – vai nu uz Austrumiem, vai Rietumiem.”

Eksperta skatījumā Latvijas krievu identitāte ir personības izvēles problēma:

„Šo pēdējo 15 gadu laikā cilvēki ir nostatīti izvēles priekšā. Tāpēc, es teiktu tā, ja cilvēks zina, ka viņš ir krievs, tad nekādas problēmas šajā ziņā es neredzu. Vienkārši daudz skaidrāk ir redzama sasaiste ar ticību, vēsturi. Bet ir cilvēki, kuri dzīvo jauktā laulībā, un viņiem ir jāizdara izvēle.”

Diskusijas dalībnieki norāda, ka, aizbraucot uz Krieviju, vietējie krievi jūtas atšķirīgi no Krievijā dzīvojošajiem krieviem:

“Aizbraucot uz Krieviju, es nebiju tur krievidē, es tur biju latviete. Jo tur es skaidri redzēju savas atšķirības.”

Eksperti uzskata, ka krieviem nav raksturīgi uzsvērt savu etnisko identitāti. Etniskās identitātes iezīmēšana Latvijā dzīvojošajiem krieviem notiek tāpēc, ka sociālie un politiskie apstākļi liek pievērst tai uzmanību un liek krieviem meklēt sev “apzīmējumu”. Pēdējo 10–15 gadu laikā sociālajās attiecībās un kontaktos tiek akcentētas etniskās atšķirības. Krievi tajās tiek raksturoti kā noteikta kopiena un sociālo attiecību subjekts. Un tas liek krieviem apzināties savu piederību etniskajai grupai. Pat

1999. gadā, saka viens no diskusijas dalībniekiem, krievu presē vārds “krievs” kā etniskais apzīmējums tika lietots ļoti reti. Turpretī pēdējā laikā krievu presē tiek plaši diskutēti par krievu kopienu Latvijā:

“Krievu identificēšanās ar savu kultūru sākās pavisam nesen, kad mums jautā – kas jūs esat?, – es par sevi nevaru skaidri pateikt, ka esmu krieviete.”

“Mūs ir ielikuši rāmjos, mums liek justies kā krievi. Līdz šim es tam nebiju pievērsis uzmanību.” “Jo vairāk krievus sauks par krievi un jo vairāk šīs atšķirības tiks akcentētas, jo vairāk krievu būs un jo pilgtāk viņi to apzināsies.”

2.5.2. Latvijas krievu etniskā identitāte kā lingvistiskā identitāte

No aptaujāto ekspertu viedokļa svarīga ir krievu etniskās identitātes strukturveidojošo elementu problēma. Kas ir vissvarīgākais Latvijas krievu etniskās identitātes elements – etniskā izcelsme, krievu valoda, pareizticība vai krievu kultūra? Ekspertu atbildēs dominē uzskats, ka tieši krievu valoda ir tas pamatelements, kas strukturē vietējo krievu iedzīvotāju etnisko identitāti. Tajā pašā laikā izpaužas arī ambivalenta attieksme pret krievu valodas lomu Latvijas krievu minoritātes etniskās identitātes konstruēšanā. Viens no ekspertiem negatīvi uztvēris krievu identificēšanu ar krievvalodīgajiem, jo ar to izteikts apsvēruma, ka lingvistiskā identitāte var arī aizstāt etnisko identitāti.

Kā ļoti nozīmīga vērtība tiek minēta krievu valoda. No visiem identitātes elementiem galvenais ir valoda. Tieši krievu valoda ir krievu kultūras paudēja. Valodas identitāte vairāk nekā folkloras elementi ietekmē Latvijas krievu identitāti.

„Ja salīdzinām ar Igauniju, tad tur it kā vairāk dzīvo etnisko krievu. Šeit Latvijā ir daudz vairāk jauktu laulību, vēsturiski viss ir vairāk sajaucies. Cilvēkam ir grūti, ja viņā ir sajaucušās nacionalitātes, grūti pašnoteikties. Protams, pirmkārt, ļoti svarīga ir valoda, jo dzimto valodu uzreiz iesūc ne tikai ar vārdu un burtu salikumu, bet arī ar krievu kultūru. Grib to kāds vai negrib, bet jau no pašas bērnības tā ir apgūta. Lasot krievu pasakas, jau tad, kad to dara māte vai vecmāmiņa, bērns saņem šo informāciju. Varbūt šeit Latvijā tas notiek mazākā mērā, jo te lielāka loma ir

demonstrējumiem, tautas tērpiem, paražām. Taču pamatā vis-svarīgākā ir krievu valoda.”

Līdzīga doma:

“Man identitāte ir galvenokārt valodas prasme. Piemēram, kad ārsts vēlas noskaidrot, kādā valodā runāt ar slimnieku, ar ko viņam ir darīšana, viņš man nejautā, kāda ir mana tautība, bet prasa, kāda ir mana ģimenes valoda. Tas nozīmē, ka cilvēks pēc izcelsmes var būt ebrejs, čigāns vai kāds cits, bet, ja viņa ģimenes valoda ir krievu valoda, tad tā ir viņa pirmā identitātes pazīme.”

Taču tika izteiktas arī citas domas:

“Ja runājam plašākā nozīmē, tad krievi (bieži saka kriev-valodīgie, bet man tas nepatīk) ir tie, kuri uzskata krievu valodu par savu dzimto valodu. Tomēr man daudz nozīmē tieši etniskā izcelsme, es gribu to saglabāt, attīstīt, gribu piedāvāt to citiem. Ja kāds pārvalda krievu valodu un uzskata to par savu dzimto valodu, bet etniski nav krievs, tad es nevēlētos viņu atgrūst.”

Tomēr nevar apgalvot, ka lingvistiskā identitāte ir visu Latvijas krievu etniskās identitātes pamatelements. Latvijā ir tāds vēsturiskais fenomens kā veckrievi jeb krievu etniskās minoritātes daļa, kuras senči dzīvojuši šeit jau simtiem gadu. Daži eksperti norādīja, ka pastāv atšķirības starp “veckrieviem” un tiem, kuri iebrauca Latvijā pēc kara. “Veckrieviem” ir noteiktāka krievu pašidentitāte. Viņi ir saglabājuši krievu tradīcijas:

“Veckrievi šeit vienmēr jutušies kā vietējie iedzīvotāji. Un viņu krievu identitāte ir veidojusies citādi nekā pēc kara šeit iebraukušajiem.”

Vietējiem krieviem ļoti svarīgs faktors ir vēsturiskā identitāte. Vecticībnieku identitāte arī ietver vēsturisko atmiņu par piederību Latvijai. Vēsture palīdzēja vecticībniekiem identificēties ar Latviju, kur viņi veidoja savu dzīvi, saglabāja reliģiju, tradīcijas:

“Tie, kuri dzīvoja šeit līdz 1940. gadam, izjūt daudz lielāku komfortu nekā pēc tam šurp atbraukušie krievi. Pirmkārt, viņiem ir pilsonība, otrkārt, pieder kāds nekustamais īpašums, treškārt, viņiem ir noteikta vēsturiska dzīvošanas pieredze šajos apstākļos.”

Līdzīga doma:

“Latvijas krievu identitātes galvenā īpašība ir etniskā piederība, tā ir svarīgāka par lingvistisko identitāti. Lingvistisko

identitāti var samērā viegli mainīt, bet etnicitāti nevar. Man gribētos, lai tie krievi, kas šeit atrodas jau vairāku gadsimtu garumā, kaut kādā veidā ap sevi pulcētu krievu etnisko kopumu.”

2.5.3. Latvijas krievu etniskās identitātes pilnveidošanas galvenais pamats

Latvijas krievu etniskās identitātes aktualizāciju eksperti uztver kā dažādu tendenču savijuma rezultātu. Starp tām ir krievu pakāpeniska integrācija Latvijas pilsoniskajā sabiedrībā, ko pavadā krievu valodā funkcionējošas infrastruktūras – nevalstisko organizāciju, plašsaziņas līdzekļu, privāto mācību iestāžu utt. – attīstība.

Vietējo krievu lingvistiskā identitāte atklājas ne tikai krievu minoritāšu pārstāvju privātajā dzīvē, ģimenēs vai draugu lokā. Šī identitāte īstenojas publiskajā telpā – plašsaziņas līdzekļos krievu valodā, krievu sabiedriskajās organizācijās, politiskajās partijās un apvienībās, kuras atklāti pasludināja mērķi – aizstāvēt šīs minoritātes intereses neformālajā komunikācijā sabiedriskajā dzīvē, to skaitā arī uzņēmējdarbībā un mācību iestādēs, kas darbojas krievu valodā. Šī sociālā un kultūras infrastruktūra uz krievu valodas pamata ir Latvijas sabiedrības svarīga sastāvdaļa, tā vienlaikus būtiski pastiprina krievu minoritātes lingvistisko identitāti. Aptaujātie eksperti pozitīvi novērtēja uz krievu valodas pamata veidotās sociālās un kultūras infrastruktūras lomu krievu minoritātes lingvistiskās identitātes nostiprināšanā.

Viedoklis:

“Man liekas, ka tagad veidojas pašregulācijas mehānisms krieviem, veidojas pilsoniskā sabiedrība: savas partijas, savi deputāti, savi masu mediji.”

Eksperti nepiekrita izplatītajam uzskatam, ka pilsoniskā sabiedrībā minoritāšu etniskās identitātes attīstībā galvenā loma tiek iedalīta nevalstiskajām organizācijām, nacionālajām kultūras biedrībām. Eksperti uzskata, ka Latvijas krievi spējuši izstrādāt visdarbīgākos mehānismus savas identitātes atražošanai pilsoniskās sabiedrības apstākļos (izglītība krievu valodā, arī privātajā darbība, plašsaziņas līdzekļi utt.). Latvijas krievu identitātes attīstību stimulējošs faktors ir pietiekami plašā iespēja ieslēgties visā krieviskajā informācijā un kultūras telpā.

Krievu sabiedriskās organizācijas var novērtēt gan kā faktoru, kas stiprina etnisko identitāti, gan kā etniskās identitātes nostiprināšanās rezultātu. Latvijas Republikas laikā ir izveidojušās sabiedriskās organizācijas, kuras nepastāvēja padomju periodā. Krievi ar saviem spēkiem veido pilsoniskās sabiedrības elementus, kuri atražo krievu identitāti.

Krievu kultūras, sabiedrisko un politisko organizāciju lomu kopumā eksperti vērtē pozitīvi. Tomēr viņi nespēja parādīt konkrētus faktus, kas apliecinātu, ka šīs organizācijas attīsta krievu identitāti. Pastāv arī viedoklis, ka nevis krievu organizācijas, bet gan plašsaziņas līdzekļi krievu valodā pilda šo funkciju. Kāds eksperts, norādot, ka, viņaprāt, nevajag pārvērtēt sabiedrisko organizāciju lomu, ieteica pievērst uzmanību plašsaziņas līdzekļiem, jo cilvēki domā tā, kā rakstīts avīzēs:

„Diemžēl šim jokam ir nozīme. Sabiedriskās organizācijas, partijas, TV kanāli jau izdarījuši savu izvēli un cenšas parādīt savu attieksmi demokrātisku procedūru ceļā. .. mums jāņem vērā, ka, kā teiks prese, tā arī domās lielākā daļa cilvēku. Tāpēc tās īpašā pozīcija šeit, tie faktori, kas ietekmē to, ko sniedz mums prese, tai jābūt atsevišķi atrunātai. .. Bet pašu sabiedrisko organizāciju loma šeit ir otršķirīga.”

Tika izteikts arī viedoklis, ka krievi nevar pilnībā izmantot iespējas, kādas izveidojas šajās organizācijās. Latvijā ir divu tipu krievu sabiedriskās organizācijas:

„Pirmās ir tās, kuras ir kvantitatīvi ietekmīgas – to biedru skaits ir liels, organizācijās ir cilvēki, kuri vēlas sevi apliecināt. Liela viņu daļa ir pensionāri. Otrās ir projektu organizācijas. Šādu organizāciju nav daudz. Projektu organizācijas tiek veidotas nolūkā izstrādāt programmas. Diemžēl tās ir mazefektīvas. Tajās var būt pat viens cilvēks, tām nav nekādas atbildības, tās uzdodas par to, kas tās patiesībā nav. Cenšas radīt par sevi iespaidu. Es teikšu, diemžēl reizēm jau tām izdodas piesaistīt kaut kādu – ar integrāciju saistītu finansējumu.”

„Ļoti svarīgs ir faktors, ka 1989. gadā, kad veidojās Tautas fronte, krievu valodā iznāca divas avīzes – „Sovetskaja molodež” un „Sovetskaja Latvija”. Tagad mēs redzam lielu pārbagātību, ikdienas avīzes vien ir sešas, daudz nedēļas laikrakstu, īsta renesanse. Piemēram, šāds fakts: ja Krievijā plašsaziņas līdzekļi,

prese ir vairāk atkarīga no varas orgāniem, tiem cilvēkiem, kuri sniedz tipogrāfijas pakalpojumus u.tml., tad šeit avīzes vairāk ir atkarīgas no reklāmdevēja. Tātad ir daudz pakārtotāka atkarība.”

Līdzīga doma:

„Ļoti svarīgs moments ir tas, ka krievu kultūra Latvijā pēdējos 15 gados ir veikusi lielu lēcienu, jo tā patiešām ir atbrīvojusies no politiskā diktāta. Tā kā latvieši nodarbojas galvenokārt ar savām problēmām, viņi nepievērš uzmanību mūsu kultūras sfērai. Piemēram, krievu mākslinieku viesizrāžu skaits, filmas, grāmatas, ko mēs lasām, viss tas ir pieaudzis vairākkārt. Es varu teikt, ka, ja salīdzina krievus Latvijā un latviešus Latvijā, tad laikam krievi atrodas daudz izdevīgākā situācijā. Paskatieties, cik gadā tiek veidotas mākslas filmas krievu valodā, latviešiem gadā iznāk labi ja piecas filmas, krievu valodā – vairāk par simts. Latviešiem ir prese, kas iznāk latviešu valodā, krieviem ir prese, kas tiek izdota Latvijā, pluss vēl tā prese, kas tiek izdota Krievijā. Tālāk paskatīsimies interneta saitu daudzumu, tas taču ir sprādziens, krievu interneta segments atrodas pirmajā piecniekā pasaulē. Tā kā, protams, identitātes zaudēšana mums nedraud. Būs zināmas nobīdes vienā vai otrā virzienā.. jūs zināt, kā frontes līnijā, tā mainās uz vienu vai otru pusi. Veidojas ieloki, kādi placdarmi, bet nenotiek nekādi pārrāvumi. Es uzskatu, ka situācija veidojas normālā gultnē, ņemot vērā to sociāli ekonomisko situāciju, kurā mēs nokļuvām pēc PSRS sabrukuma.”

2.5.4. Latvijas krievu etniskās identitātes un Latvijas pilsoniskās identitātes pretrunīgā mijiedarbība

Vienā fokusgrupā radās zināmas grūtības atšķirt etnisko un nacionālo identitāti. Lielākā daļa diskusijas dalībnieku šos jēdzienus nediferencē. Tā, piemēram, tikai daži eksperti raksturoja nacionālās identitātes būtību, norādot uz šīs parādības principiālo saistību ar pilsonību:

“Es uzskatu, ka svarīgi ir trīs aspekti – jautājums par cilvēka pilsonību, jautājums par dzimto valodu un teritoriālo piederību. Latvijā ir ļoti raksturīgi, ka izceļas vismaz trīs reģioni – Rīga, Latgale un latviešu Latvija – reģioni, kur titulētās nacionalitātes pārstāvji ir izteiktā pārsvarā. Tātad – pilsonība, valoda un teritorija.”

Viena no sarežģītākajām ekspertu atbildēs skartajām problēmām ir saistīta ar izpratni par Latvijas krievu etniskās identitātes un vispārpilsoniskās identitātes savstarpējām attiecībām. Eksperti domā, ka etniskās identitātes un vispārpilsoniskās identitātes harmoniska savstarpēja saistība vēl nav panākta. Par šķēršļiem eksperti nosaukuši:

- pastāvošo distanci starp Latvijas pilsonisko sabiedrību un Latvijas valsti;
- atšķirības starp integrāciju kā multietniskas un multikulturālas sabiedrības objektīvu normu un kā Latvijas sabiedrības valsts integrācijas politiku;
- etniskās robežas starp latviešiem un krieviem, kas izpaužas starppersonu saskarsmes līmenī;
- Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas nenoregulētās starpvalstu attiecības.

Respondenti uzskata, ka Latvijas krievu pilsoniskā identitāte ietver divas atšķirīgas pozīcijas: krievu iedzīvotāju attieksmi pret Latviju un viņu attieksmi pret Krieviju. Runājot par krievu iedzīvotāju attieksmi pret Latviju, jāatšķir attieksme pret Latviju kā zemi, kā sabiedrību un Latviju kā valsti.

“Šeit vajag nošķirt Latviju kā dzimteni un Latviju kā valsti. Pret Latviju kā pret savu dzimteni lielākajam vairākumam krievu ir pozitīva attieksme. Diemžēl bieži tiek jaukta attieksme pret dzimteni un attieksme pret valdību: tas, ka es nemīlu konkrētu premjerministru, un tas, ka nemīlu valsti.”

Pastāv uzskats, ka krieviem vairāk raksturīgs teritoriālais un nevis politiskais (valstiskais) patriotisms:

„Tas ir reāls patriotisms, etnisks. Šis patriotisms ir vairāk teritoriāls, vairāk pilsētniecisks. Daugavpils un Liepāja man ir tuvas pilsētas, bet Rīga man patīk visvairāk. Principā esmu rīdzinieks. Pazīstu šo pilsētu, mīlu to.”

Vecticībnieku kopienas pārstāvis tomēr ir pārliecināts, ka tieši Latvija kā valsts nodrošināja un garantēja viņa tautiešiem iespēju saglabāt reliģisko un nacionālo identitāti:

“Latvija savā laikā pieņēma vecticībniekus un viņi apzinājās, ka atrodas šeit, tomēr ne uz savas zemes. Šeit viņiem sniedza iespēju sludināt savu ticību, pat aizstāvēja viņus. Kad bija vācu vara Rīgā vai poļu muižnieki Latgalē, vecticībnieki apzinājās, ka

viņiem ir kaut kas jāzaudē. Tāpēc viņi sevi asociē ar Latvijas valsti. Un nav nekā cita. Pat, atrodoties Krievijā, izjūtam zināmu diskomfortu, jo šeit ir izveidojušās mums noteiktas iezīmes. Mēs esam dažādi, tas etniskajā ziņā mūs nedaudz atšķir no krieviem un Krievijas pilsoņiem.”

Līdzīga doma:

“Galvenais šķērslis, kas kavē krievu iedzīvotāju identificēt sevi ar Latvijas valsti (līdz ar to pilsoniskās identitātes veidošanos), ir valdības politika izglītības un valodas jautājumos. Šīs negatīvās attieksmes dēļ krievi ļoti maz ir pārstāvēti valsts un pašvaldības struktūrās. .. Ir pietiekoši daudz cilvēku, kuri pārvalda latviešu valodu un var strādāt valsts pārvaldē.”

Tika izteikts arī pesimistisks viedoklis, ka krievs, pat būdams pilsonis, nejūtas kā “pilnvērtīgs” pilsonis:

“Kaut arī pilsonis, krievs tomēr paliek krievs, otrās šķiras cilvēks.”

Diskusijas dalībnieki izteica domu, ka piederības sajūta Krievijai kā valstij lielākai daļai Latvijā dzīvojošo krievu nav raksturīga. Latvijas krievi negatīvi vērtē Krievijā notiekošo un netic, ka Krievijā tuvākā nākotnē izdosies izveidot dzīvei pieņemamus apstākļus:

“Kas attiecas uz mīlestību pret Krieviju, tad iznāk, ka arvien vairāk priecāties par to, ka neesi saistīts ar Krievijā notiekošo.”

Līdzīga doma:

„Jo vairāk mēs ieejam Eiropas Savienībā, jo vairāk sāksim domāt, ka mūsu dzimtene ir Brisele. Krievija ir tik aizņemta ar savām iekšējām lietām, ka dažas ārējās lietas tā uztver ar iekšēju skatījumu. Krievijas kā valsts ietekme šeit ir stipri vien pārspīlēta. Notiek zināma spēle. Krievija iezīmē zināmu Latvijas tēlu, taču tas vairāk tiek izmantots iekšējā un nevis ārējā politikā.”

Nevis Krievija kā valsts ietekmē Latvijas krievu identitāti, bet atsevišķi Krievijas reģioni, piemēram, Krievijas Ziemeļu un Rietumu reģioni. “Katru gadu es braucu uz Pēterburgu (uz Maskavu es nebraucu, jo tur man nav nekādu darba darījumu). Kontakti ir ar Pēterburgu, Novgorodu, Pleskavu, Arhangeļsku, Kaļiņingradu. Tie ir tie reģioni, kas ir tuvi Baltijai. Gan politiski, gan ģeogrāfiski. Tas pats ir ar Skandināvijas kapitālu. Karēlijā un Latvijā darbojas vienas un tās pašas firmas. Es domāju, ka ar laiku

krievi Latvijā kļūs par sava veida menedžeriem, kas veicinās šo sadarbību – Krievijas, eiropiešu un mūsu.”

Pilsoniskās identitātes veidošanā ārkārtīgi liela loma ir demokrātiskai un tiesiskai valstij. Diskusijas dalībnieki īpaši uzsvēra valsts politiku kā faktoru, kas stiprina etnisko pašapziņu. Ar to dalībnieki domāja likumus, kurus krievu iedzīvotāji uztver kā diskriminējošus, vēršus pret viņiem:

“Notiek sabiedrības šķelšanas process. Jo šis process vairāk attīstās, jo vairāk nostiprinās etniskā identitāte, krieviskums. Šajos 15 gados attīstījies norobežošanās un šķelšanās process un tas veicina etniskās identitātes nostiprināšanos.”

Konsolidāciju veicina krievu lielākās daļas neapmierinātība ar izglītības reformu un tas, ka valsts nerēķinās ar krievu minoritātes protestu pret reformu. Viens no diskusijas dalībniekiem sacīja:

“Krievu identitāte ir uzbudināta.”

Apspriežot krievu kā etniskās grupas konsolidācijas jautājumu, diskusijas dalībnieki konstatēja, ka Latvijā nav neviena organizācija – politiskā partija, sabiedriskā organizācija, kura apvienotu visus Latvijā dzīvojošos krievus. Ekspertprāt, tas ir saistīts ar Latvijā dzīvojošo krievu daudzumu un ar padomju mantojumu – sociālās pašorganizācijas tradīciju un prasmju trūkumu. Diskusijas dalībnieki norādīja, ka pašlaik konsolidācijas pakāpe ir augstāka nekā pirms 13–15 gadiem.

Tajā pašā laikā tika norādīts, ka konsolidāciju traucē ekonomiskā noslāņošana, kā arī vecuma un citas atšķirības, kurām agrāk nebija tik nozīmīga loma.

Pilsoniskās identitātes viens no galvenajiem rādītājiem Latvijas apstākļos ir attieksme pret sabiedrības integrāciju. Sabiedrības integrācija kā demokrātiska vērtība paredz gan kopīgās (pilsoniskās) identitātes veidošanu, gan lokālās (etniskās) identitātes saglabāšanu. Krievu iedzīvotāju integrācijai Latvijas sabiedrībā ir jābūt abpusējam procesam, proti, krievi apgūst latviešu vērtības, bet latvieši – krievu vērtības:

“Integrāciju es uztveru kā apmaiņas procesu, kā kultūras apmaiņu. Latviešiem būtu jāinteresējas par krievu kultūru un otrādi. Ne tikai valoda vien. Bet tagad ir tā, ka krieviem liek to darīt, bet latvieši uzskata, ka viņiem integrācija nav vajadzīga.

Integrācija ir tad, ja pastāv savstarpēja vēlme integrēties. Bet iznāk, ka pašlaik integrācija vairāk līdzinās asimilācijai.”

“Es pilnībā piekrītu, nebūtu nekādu problēmu, ja krievi Latvijā būtu pārliecināti, ka integrācija nenesīs līdzīgu identitātes zaudēšanu.”

Nereti krievu grupas ekspertu izteikumi liecina, ka viņiem nav izpratnes par Sabiedrības integrācijas programmas galvenajām idejām, piemēram, par vienotas pilsoniskas identitātes veidošanas nepieciešamību Latvijā. Par to liecina šāds izteikums:

“Ja mēs runājam par Integrācijas programmu, tad tai integrācijas rezultātā būtu jārada kāds jauns produkts. Bet tā to nepiedāvā, tā piedāvā latviešu etniskās kopības attīstību.”

Pēc krievu respondentu domām ir svarīgi saistīt sabiedrības integrāciju un demokrātiskās vērtības:

“Sabiedrības integrācija notiek demokrātisko vērtību līmenī. .. Mēs labi mācāmies demokrātiskās vērtības. Demokrātiskās vērtības ir tās, uz kuru pamata var notikt apvienošanās.”

Gan latvieši, gan krievi pieņēma demokrātiju kā leģitīmu un vēlamu politisko režīmu:

„Es domāju, ka reālais process jānošķir no tā, kā integrācija tiek pasniegta zinātnieku aprindās un politiskās aprindās. Savstarpējo attiecību veidošana krieviem un latviešiem ir ļoti sena tēma. Es domāju, ka process ir ievirzījies normālā gultnē. Krievi, ar nelieliem izņēmumiem, latviešu valodu apgūst. Latvieši savukārt, ar dažiem izņēmumiem, krievu valodu neaizmirst. Kultūras ir savstarpēji saistītas. Krievijā radītos seriālus Latvijā rāda TV 5. kanālā. Es pastāvīgi diskutēju šajā kanālā un vienmēr man acu priekšā ir kāds seriāls – par miličiem vai vēl ko citu. .. Krievija ir varens informatīvās kultūras avots. Nesen biju kinoteātrī, tur rādīja Krievijas filmu ar krievu grupas „Mumi Troļļ” piedalīšanos. Bija daudz latviešu zēnu un meiteņu. No otras puses, krievu interese par Latvijas dabu, par Līgo svētkiem, ēdieniem un dzērieniem arī ir daļa no mūsu kopīgās integrācijas.”

Eksperti uzskata, ka integrācijai visstraujāk būtu jānotiek politikas sfērā, proti, attiecībās ar valsti un tās institūcijām.

Dalībnieki uzsvēra valsts negatīvo lomu integrācijas procesā, piemēram, spēcīgs dezintegrējošs faktors ir LR Pilsonības likums:

“Sākumā toni uzdeva likums par pilsonību. .. Valsts faktiski ir

bijusi ļoti spēcīgs dezintegrācijas faktors. Valsts radīja sašķeltības problēmu. Daudz kas šodien būtu citādāk, ja būtu cits pilsonības likums.”

Valsts nav pretimnākoša dialogā ar krievu kopienas pārstāvjiem un rezultātā atsevišķi krievu kopienas pārstāvji veido negatīvu attieksmi pret valsti un kļūst radikāli. Šeit pieminami piketi pret izglītības reformu, kurās piedalījās krievu skolu skolnieki, skolotāji, vecāki un kurus organizēja Latvijas Krievu mācību valodas skolu atbalsta asociācija (LAŠOR) un Krievu skolu atbalsta štābs. Rezultātā ir pasliktinājusies skolēnu attieksme pret latviešu valodas un Latvijas vēstures mācīšanu. Skolotāji un vecāki ir uztraukti par to, ka bērni nesaņems kvalitatīvu izglītību:

“Valsts uzskata, ka šodien, 21. gadsimtā, pastāv tikai tradicionālā sabiedrība, lauki un latviskums, ka dzīve laukos nozīmē automatisku integrāciju sabiedrībā, automatisku lojalitāti. Valsts tiek domāta kā lieli lauki, kur cits citu pazīst, zina cits cita priekšrocības un trūkumus un uz šī emocionālā kontakta pamata organizē sociālās kontroles sistēmu. Ir cilvēki, kas šajā sistēmā neiederas. Tos vajag vai nu izstumt no šejienes, vai pārveidot.”

Pilsoniskās identitātes veidošanos traucē politisko partiju nepopularitāte, to diskreditācija krievu acīs, politisko līderu (kā latviešu, tā krievu) trūkums:

“Visas partijas par ideoloģisko konstruktu izmanto nacionālismu. Turklāt jāpasvītro – nevis pilsonisko, bet etnisko nacionālismu. Pilsoniskā nacionālisma latviešiem nav.”

Līdzīga doma:

“Par sevi varu pateikt, ka esmu sevi izsmēlusi dialogā ar valsti.” “Ir tāda kategorija krievu, kuri ir sevi izsmēlušī integrācijas jomā.”

Līdzīga doma:

“Jautājums ir ļoti nopietns tāpēc, ka problēmas, kas ir iedzītas pagrīdē, kļūst radikālas. Krievu izglītības likvidēšana radīs skinhedus, kas drīz parādīsies ielās. Būs simbolika, rituāli, pagrīdes organizācijas struktūra.”

Līdzīga doma:

“Katrai tautai ir savas svarīgākās vērtības. Slāvu tautām attieksme pret bērnu ir hierarhijas augšgalā. Tā ir viena no svarīgākām vērtībām. Kad mums teica – jūs te esat nelegāli, kad

mums teica – jūsu valoda te ir svešvaloda, mēs teicām – labi. Bet, ja mūsu bērni var palikt bez izglītības, tad visa krievu kopiena ieņem pretnostāju.”

Pastāv arī psiholoģiskās atšķirības starp krievu un latviešu mentalitāti, tas ir faktors, kas apgrūtina integrāciju. Latviešiem, gadsimtiem ilgi cenšoties saglabāt savu kultūru, aizsargāt to no citu kultūru ietekmes, ir izveidojusies “noslēgta” identitāte. Diskusijas dalībnieki izteicās, ka, runājot par integrāciju, nebūtu vēlams likt akcentu uz kultūru. Šajā sfērā atšķirības starp etniskajām grupām tiek uzsvērtas un tas nesekmē etnisko grupu tuvināšanos:

“Latvieši paši sevi ir iedzinuši strupceļā, jo integrācija uz latviskuma pamata strukturāli nav iespējama. .. latviskā identitāte ir noslēgta identitāte. Padomju laikā tā bija tāda, lai šai identitātei nepieklūtu citi – ārzemnieki, svešinieki. Vai tas ir labi vai slikti – tas ir cits jautājums, taču tas palīdzēja latviešiem saglabāt savu etnisko, tradicionālo identitāti. Latviešu identitāte pēc definīcijas nevar atvērties, tā nevar iekļaut sevī citus.”

Pozitīvi varētu tikt vērtētas tās demokratizējošās pārmaiņas, kuras notika skolās ar krievu mācībvalodu kopš “pārbūves” laika. Attiecības starp skolēniem un skolotājiem ir kļuvušas demokrātiskākas un tās kļūst par modeli attiecībām ar valsti; kopumā skolās ar krievu mācībvalodu tiek audzināta toleranta attieksme pret valsti:

“Skola šajos 15 gados, tieši krievu skola, ir nogājusi interesantu un ļoti bagātu ceļu. Tas sākās perestroikas laikā, kad tika likts pamats demokrātiskām skolotāju un skolēnu attiecībām. Pēc tam šīs attiecības attīstās kā tolerance pret valsti. Tas bija liels darbs, ko krievu skolotājs paveica. Piemēram, mūsu privātajā skolā pakāpeniski, nepiespiesti izveidota valsts svētku svinēšanas sistēma, un tieši šogad mūsu skolas skolēni 18. novembrī pie Brīvības pieminekļa nolika ziedus. Tā bija bērnu iniciatīva. Tas ir ilgs ceļš, kur skola kā sociāls institūts ir darījusi ļoti daudz.”

Pētījums „Mainīgās identitātes: etnisko grupu mobilizēšanās un sabiedrības etniskās struktūras izmaiņu ietekme uz sabiedrības integrāciju” atklāja nozīmīgus faktus par Latvijas krievu minoritātes etnisko identitāti un tās lingvistisko kodolu:

1. Pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas un demokrātiskās nacionālās valsts nostiprināšanās vietējo

krievu iedzīvotāju apziņā būtiski palielinājās interese par savu etnisko identitāti; šajā procesā notiek distancēšanās no bijušās padomju identitātes;

2. Latvijas krievu minoritātes etniskā identitāte strukturējas pārsvarā kā lingvistiskā identitāte (tomēr šī īpatnība parādās mazāk vecticībnieku apziņā, kur liela loma ir vēsturiskām atmiņām un reliģijai);
3. Latvijas krievu minoritātes lingvistiskā identitāte pēc 1991. gada pārsvarā ir saistīta ar sociālo un kultūras infrastruktūru, kura funkcionē uz krievu valodas pamata. Bet joprojām ir aktuāls jautājums par šīs infrastruktūras integrāciju Latvijas pilsoniskajā sabiedrībā.
4. Krievu iedzīvotāju etniskās un lingvistiskās identitātes aktualizācija saistīta ne tikai ar objektīvo procesu – nacionālās minoritātes statusa pieņemšanu, bet arī ar Latvijas pilsoniskās sabiedrības integrācijas spējas vājumu. Šajos apstākļos pilsoniskajā sabiedrībā orientācija uz lokālo (etnisko un lingvistisko) identitāti nereti aizstāj universālo (pilsonisko) identitāti.

3. Latvijas krievu lingvistiskās kolektīvās identitātes sociālā loma

3.1. Kolektīvā identitāte: multikulturālisma un liberālisma skatījums

Etnisko mazākumtautību etniskajai identitātei pilsoniskajā sabiedrībā var būt dažādas sociālās lomas. Tā var kļūt par sociālā kapitāla akumulācijas noteikumu etnisko minoritāšu pārstāvju personības attīstībai pilsoniskajā sabiedrībā. Šajā gadījumā sociālais kapitāls, ko uzkrājusi etniskā minoritāte, ir viens no personības sociālajiem resursiem līdz ar tiem sociālajiem resursiem, ko cilvēkam piedāvā visa pilsoniskā sabiedrība. Bet var atklāties arī kolektīvās identitātes sabiedriski destruktīvā loma, kad tā uzstājas kā alternatīva vispārpilsoniskajām, sabiedrībā pieņemtajām normām un vērtībām. Šāda etnisko grupu kolektīvās identitātes un reliģisko kopienu negatīvā loma tiek pastāvīgi apspriesta liberālā virziena zinātniskajā literatūrā.

Mūsdienu zinātniskajā literatūrā notiek nopietna diskusija par

etnisko un citu sociālo minoritāšu kolektīvās identitātes vietu pilsoniskajā sabiedrībā. Šīs diskusijas ietvaros zinātnieki analizē šo jautājumu, saskatot tajā multikulturālisma atzīšanu par Rietumu sabiedrību attīstības perspektīvu. Atklāja trīs galvenās pozīcijas etnisko minoritāšu kolektīvās identitātes atzīšanai Rietumu pilsoniskajā sabiedrībā.

Biku Pareks (Bikhu Parekh), Vestminsteras Universitātes (Lielbritānija) profesors, vispazīstamākais mūsdienu multikulturālisma piekritējs, uzskata, ka šī idejiskā virziena izplatību sagatavojusi pati vēstures procesa loģika, kad praktiski visur veidojas multikulturālas sabiedrības: "Gandrīz visas sabiedrības šodien ir multikulturālas un, liekas, tādas paliks tuvākajā nākotnē; šis ir tas izšķirošais apstāklis, kas mums jāpieņem. .. Multikulturālisma gars ir avots lielām, radošām iespējām." (Parekh, 2006, p. 336.)

Pēc Pareka domām, sabiedrību multikulturālais raksturs izpaužas trijās galvenajās īpašībās.

1. Cilvēkam ir raksturīgi uztvert pasauli kā "kultūras strukturētu", papildītu ar daudzveidīgām kultūras identitātēm, zīmju sistēmām un nozīmēm. Lai gan tas nenozīmē, ka cilvēka uzvedību pilnīgi noteic tieši tāda "kultūras strukturēta pasaule".
2. Katrai kultūrai ir "cienījama dzīvesveida skatījuma" veids. Tā kā civilizācijas vēsturē izveidojusies kultūru daudzveidība, neviena no tām nespēj pretendēt uz vienīgo pareizo "cienājamo skatījumu". Līdz ar to ir nepieciešams veicināt kultūru dialogu kā cilvēka dzīves bagātināšanas mehānismu.
3. Kultūras nav sākotnēji doti un sastinguši veidojumi, tās atrodas pastāvīgā mijiedarbībā: "kultūras identitātes ir plurālas un mainīgas". (Parekh, 2006, p. 336.)

Pēc B. Pareka domām, liberālisms, kā Rietumu sabiedrības konstruēšanas ideoloģiskais pamats, ir ārkārtīgi vienpusīga ideoloģiska doktrīna, nespējīga aizsargāt visu cilvēcisko vērtību spektru: atzīstot personības cieņas un autonomijas vērtību, liberālisms ignorē vai marginalizē tādas vērtības kā solidaritāte, dzīves izredžu vienlīdzība, pašaizliedzība, tradīciju, kultūras un kopības svarīgums utt. (Parekh, 2006, p. 338.)

Multikulturālisma piekritēji uzskata, ka mūsdienu Rietumu valsts piekopj asimilācijas politiku pret etniskajām minoritātēm. Pēc Pareka domām, sabiedrības stabilitāti un pilsonisko līdztiesību var reāli nodrošināt, atsakoties no tādas politikas, atzīstot dažādām kultūrām vienādas tiesības vienā valstī. (Parekh, 2006, p. 193.) Pareka ideāls ir daudzkopienų sabiedrība ("millet model"), kuras modelim sākotne ir pagātnē. Tāda sabiedrība nodrošina "kultūras kopienu autonomiju" un "kolektīvo tiesību garantiju". (Parekh, 2006, p. 205, 208–219.)

Tāpēc, domā Pareks, multikulturālisms ir aicināts novērst liberālisma, nacionālisma, marksisma utt. intelektuālos trūkumus un nodibināt starpkultūru dialogu. (Parekh, 2006, p. 339.)

Tomēr var teikt, ka B. Pareka multikulturālisma liberālās alternatīvas kritika nav pilnīgi pārliecinoša. Pareks praktiski pilnīgi noraida arī pozitīvo sociāli vēsturisko pieredzi daudzetniskajās zemēs, kas ievērojušas tieši liberālisma, bet ne multikulturālisma priekšrakstus. Eiropas un Amerikas liberālās filozofijas ievērojamākie pārstāvji I. Kants, G. Hēgelis, M. Vēbers, G. Zimmels, T. Pārsonss reizē ar sabiedrības un cilvēka universālajiem pamatiem atzina arī to daudzveidību.

Braians Berijs (Brian Barry) ir visievērojamākais multikulturālisma liberālais kritiķis. Viņam izteicis spilgtu multikulturālisma salīdzinājumu ar „kontrapgaismību”. (Barry, 2001, p. 68.) 2001. gadā grāmatā "Kultūra un vienlīdzība. Multikulturālisma egalitāra kritika" B. Berijs izvirza šādus argumentus pret šo doktrīnu:

Liberālā sabiedrības teorija neizslēdz sociālo atšķirību atzīšanu sabiedrībā. Vēl vairāk – liberālisms atzīst atšķirības kā universālu faktu. Turklāt jo attīstītāka ir sabiedrība, jo augstāks tajā ir sociālās diferences līmenis. Berijs izsakās pret to, ka kultūras atšķirības varētu kļūt par sociālās diskriminācijas pamatu. (Barry, 2001, p. 19–20.) Sabiedrības vienotības vārdā kultūras un reliģijas atšķirībām jāklūst par cilvēku privātās dzīves faktu, citiem vārdiem sakot, tām "jāprivatizējas" un nav jāpretendē uz iekļūšanu "publiskajā politikā". (Barry, 2001, p. 25–26, 32.) Etnisko minoritāšu pārstāvju kultivējamās kultūras un reliģijas atšķirības nedrīkst šos cilvēkus novest līdz diskriminācijai darba tirgū. (Barry, 2001, p. 55.)

Tajā pašā laikā "atšķirību politika", kas piešķir grupām īpašas tiesības, var izraisīt starp grupām konfliktus, ar kādiem Eiropas dzīve bija pildīta pagātnē un kurus izdevās pārvarēt vispārīgās pilsonības institūtam. "Atšķirību politika" ir antitēze liberālisma pamatprincipam "viens likums visiem". Berijs domā, ka "multikulturālisma" intelektuālo saturu jeb „plurālismu” var izteikt kā "politisku programmu, kuras mērķis ir kultūras atšķirību institucionalēšana ar sabiedrības segmentēšanu". Un tieši tāds intelektuāls diskurss, kā uzskata Berijs, pamatos ir pretrunā ar sabiedrības izpratnes socioloģisko tradīciju. (Barry, 2001, p. 21–24.)

Pēc Berija domām, multikulturālisms ir konservatīvs ieskaits par sabiedrību un kultūru, virzīts uz cilvēku sociālās uzvedības, pat deviantas un reizēm noziedzīgas uzvedības, attaisnošanu, aizbildinoties ar kultūras tradīcijām. Pretstatā multikulturālistiem Berijs izvira tēzi – "kultūra nav attaisnojums" ("Culture is no excuse"). Apvainodams multikulturālisma teorētiskus atrautībā no Eiropas apgaismības socioloģiskās tradīcijas, Berijs pats atsakās pamanīt, ka daudzi šī liberālā virziena pārstāvji (M. Vēbers, T. Pārsonss, Dž.G. Mīds u.c.) apskatījuši cilvēka individuālo darbību sociālo kultūras apstākļu un normu kontekstā. (Barry, 2001, p. 253–263.)

Multikulturālistu galvenā kļūda ir – piedēvēt etniskām kultūrām kā tādām īpašu subjektumu ("entity") un līdz ar to arī tiesību kompleksu. Berijs ir pārliecināts, ka tiesības pieder nevis grupai, nevis kultūrai, bet personībai, kas iekļauta atšķirīgās grupās un dalās ar citiem to locekļiem kultūras raksturojumos. (Barry, 2001, p. 64.) Grupu tiesības nav iespējams reāli garantēt sabiedrībā, kur šo grupu robežas pastāvīgi mainās. Berijs uzskata, ka valsts liberālā politika ir izstrādājusi daudz līdzekļu, lai atbalstītu jauniešus no maznodrošinātām ģimenēm, kādu etniskajās minoritātēs nav mazums. Turklāt valsts nepavisam neorientējas uz īpašām minoritāšu "grupu tiesībām". (Barry, 2001, p. 113–114.) Multikulturālistiem, pēc Berija domām, vispār ir raksturīga antimāžoritāra ievirze, kurā "atšķirību politika" pretstatīta "solidaritātes politikai". (Barry, 2001, p. 300.) Visizteiksmīgāk pret liberālajām vērtībām vērstās multikulturālistu idejas Berijs izteicis formulējumā – "kultūra pret vienlīdzību". (Barry, 2001, p. 317.)

Cik daudz Braiana Beriņa uzskatus var attiecināt uz multikultūras situāciju Latvijā? Nākas konstatēt, ka Beriņš par savu uzskatu objektu aplūko imigrantus, bet ne vēsturisku nacionālo grupu pārstāvjus nacionālās valsts teritorijā. (Barry, 2001, p. 81.) Lielā mērā tas notiek tad, kad ir runa par etnisko grupu pārstāvju interešu saskaņošanu individuālā līmenī jau izveidojušos politisko institūtu un pilsoniskās sabiedrības tradīciju ietvaros. Bet ir kāda etnisko minoritāšu un nacionālās valsts nozīmīgu attiecību sfēra, kas nav nokļuvusi Beriņa uzmanības lokā, – tās ir etnisko minoritāšu pārstāvju attiecības ar valsti, kas tikai kopš 1991. gada atjaunojusi politiskos institūtus. Latvijā politiskās elites vairākums uzskata, ka joprojām galvenais šķērslis nacionālās valsts pilnvērtīgai funkcionēšanai ir sabiedrības sašķeltība divās kopienās. Tātad, lai liberālie principi funkcionētu pilnā apjomā, nepieciešams īstenot sabiedrības integrāciju, izprotot to kā nolūku tikt galā ar PSRS laikmeta mantojumu – divām kopienām.

Beriņa teorija klusējot apiet faktu, ka vienlīdzību starp dominējošās nācijas un nacionālo minoritāšu pārstāvjiem identitātes saglabāšanā tomēr var pilnvērtīgi īstenot, ja minoritātēm dod papildu iespējas tādai īstenošanai, piemēram, izglītības sistēmā. Tā valsts valodā funkcionējošā izglītības sistēma vienlaikus ir arī veids, kā saglabāt dominējošās nācijas pārstāvjiem etnisko identitāti. Bet etnisko minoritāšu identitātes saglabāšanai nepieciešams radīt papildu iespējas izglītības sistēmā. Un tas atbilst liberālajam principam „vienādas iespējas katram cilvēkam”.

Izcila mūsdienu vācu sociologa **Jurgena Hābermāsa** (Jürgen Habermas) uzskatus var pieņemt kā multikulturālisma un liberālisma samierinātāju pamatu. Šī zinātnieka teorija ir viens no nedaudzajiem mēģinājumiem saistīt modernisma un postmodernisma galvenos sasniegumus. Hābermāss domā, ka nacionālās valsts potenciāls vēl nav sevi izsmēlis, vienota nacionāla kultūra pilnīgi var kļūt par sabiedrības integrācijas pamatu. Tāpēc nav nekādas jēgas aicināt uz etnisko minoritāšu kultūru autonomizāciju, kā to dara multikulturālisti. Tajā pašā laikā Hābermāss ir pret liberālām idejām, kuras principā vai nu neievēro Rietumu valstīs pārdzīvojamās pārvērtības globalizācijas laikmetā, vai arī atklāti pretojas šiem procesiem – pievienoties liberālisma fundamentālajam variantam.

Pēc J. Hābermāsa domām, politisko arēnu nav iespējams iedomāties ārpus to „kolektīvo aktoru darbībām un mijiedarbībām, kuri strīdas par kolektīviem mērķiem un kolektīvo labumu sadales”. Līdz ar to ir saprotama „cīņa par atzīšanu”, kurā piedalās šie kolektīvie faktori. Hābermāss uzskata, ka vēsture liecina par diviem iespējamiem scenārijiem, lai gūtu panākumus tādā cīņā. Pirmais scenārijs saistīts ar politisko liberālismu un sociāldemokrātisko kustību, kad neprivileģētās grupas pārvarēja beztiesību. Otrais scenārijs saistīts ar sociālliberālo reformismu, pēc kura īstenošanas nodibinājās „pilsonisko tiesību sociāli valstiska universalizācija”. (Хабермаc, 2001, c. 333–334.)

Tomēr šo iespējamo nelīdztiesības pārvarēšanas praksi nevar tieši attiecināt uz minoritātēm multikultūras sabiedrībās, kuras prasa „kolektīvo identitāšu atzīšanu un dzīves kultūras formu līdztiesību”. Hābermāss domā, ka tādas prasības, kas izteiktas nepieciešamībā atzīt „kolektīvās tiesības”, ir pretrunā ar Rietumu tiesisko valstu „liberālo” pašapziņu. (Хабермаc, 2001, c. 334–335.) Turklāt Hābermāss redz atšķirību starp deklarējamām vērtībām liberālās apziņas ietvaros un Rietumu tiesisko valstu reālo politisko praksi. Politiskā diskursa līmenī pret kultūras atšķirībām tiek pasludināta „ētiski neitrālās attieksmes” vērtība (Rolsa un Dvorkina teorijas), bet praksē izrādās, ka „tiesību sistēma nav vienaldzīga ne tikai pret dzīves sociālo apstākļu nevienlīdzību, bet tieši tāpat arī pret kultūras atšķirībām”. Tādā situācijā Hābermāss uzskata, ka grupu kultūras atšķirību „atzīšanas politika” ir pilnīgi vietā. Tāda „atzīšanas politika” ir vērsta ne uz grupu un minoritāšu kā tādu kolektīvās identitātes robežu saglabāšanu, bet uz „atsevišķas personas viengabalainuma aizsardzību dzīvesveida ietvaros, kur veidojas viņa identitāte”. (Хабермаc, 2001, c. 337–340.)

Hābermāss ir noskaņots ārkārtīgi kritiski pret to, ka liberālisms ignorē nacionālajam vairākumam un nacionālajām minoritātēm raksturīgās kultūras atšķirības. Demokrātijai ir svešs galveno tiesību universālisms – kā „atšķirību abstrakta izlīdzināšana kultūrā un sociālajā jomā”. Šīs atšķirības jāievēro un jāņem vērā, ar lielāku iejūtību izturoties pret kontekstu, ja tiesību sistēmu grib īstenot demokrātiskā gultnē. Personisko tiesību universalizācija vēl joprojām ir virzītājspēks tiesību sistēmas

progresējošai diferenciacijai, kura nevar nodrošināt tiesību subjekta viengabalainību bez stingras, pašu pilsoņu vadāmas izturēšanās pret viņu identitāti garantējošiem dzīves kontekstiem. (Хабермас, 2001, c. 343.)

Hābermāsam nav pieņemama doma uzskatīt likumdošanu un institūcijas par nacionālo minoritāšu identitātes saglabāšanas galveno garantiju. Grupu kultūras identitātes reproducē vispirms pašu kultūras identitātes pārstāvju iekšējā motivācija. (Хабермас, 2001, c. 359.)

Diskusija Rietumu zinātnē par multikulturālismu un etnisko minoritāšu kolektīvās identitātes atzīšanu pilsoniskajā sabiedrībā tieši skar Latvijas krievu minoritātes attīstības perspektīvas. Daudzi fakti liecina par to, ka šī minoritāte orientējas uz multikulturālisma modeli kā Latvijas sabiedrības integrācijas pamatu. Pilsoniskās sabiedrības integrācijas multikulturālisma modelis ir labvēlīgs minoritātes kā kopienas konservācijai. Bet realitāte parāda, ka etniskās minoritātes kolektīvās identitātes vērtības pārspīlēšana var nopietni ierobežot cilvēka iespējas ekonomiskajā, politiskajā un garīgajā dzīvē sabiedrībā, kur notiek dinamiska attīstība.

3.2. Krievu lingvistiskā identitāte Latvijas pilsoniskās sabiedrības kontekstā

Šajā sadaļā minēti dažādu socioloģisko pētījumu dati, kuros parādīta tā krievu minoritātes etniskās kolektīvās identitātes neviennozīmīgā loma, kura izpaužas pilsoniskās sabiedrības un arī šīs identitātes pārstāvju dzīvē.

2003. gada beigās Daugavpilī tika veikts socioloģisks pētījums, kura mērķis – noskaidrot iedzīvotāju sociālā satraukuma līmeni atkarībā no tā, kā viņi uztver dažādus sabiedrības faktoros kā draudus personiskajai un kolektīvajai drošībai. Aptauju vadīja socioloģijas doktors V. Meņšikovs. Respondentu skaits bija 551, cilvēki, tie bija cilvēki, vecāki par 18 gadiem. Pēc etniskās piederības respondenti bija: latvieši – 22%, krievi – 51%, baltkrievi – 9%, ukraiņi – 3%, ebreji – 1%, pārējie – 1%.

Šajā sadaļā salīdzinātas krievu respondentu atbildes attiecībā pret visiem respondentiem kopumā un atsevišķi – pret latviešu

respondentu atbildēm. Balstoties uz iegūtajiem datiem, viens no šīs grāmatas autoriem (V. Volkovs) izmantojis paša izstrādāto metodiku, lai noskaidrotu etnisko grupu kolektīvās identitātes un sabiedrības sociālo faktoru uztveres rakstura savstarpējo sakaru cilvēka sociālās drošības modalitātē. Tika izvirzīta darba hipotēze, pamatojoties uz teorētiskās literatūras un grāmatas autoru iepriekšējo pētījumu datiem: "Etnisko grupu kolektīvās identitātes loma pilsoniskā sabiedrībā ir pozitīva, ja tā paaugstina personības, šīs kolektīvās identitātes pārstāvja, sociālās drošības līmeni un veicina sociālā satraukuma samazināšanos." Alternatīvā hipotēze: "Etnisko grupu kolektīvā identitāte pilsoniskā sabiedrībā ir negatīva, ja tā pazemina personības, šīs identitātes pārstāvja, sociālās drošības līmeni un veicina sociālā satraukuma līmeņa paaugstināšanos."

Pētījuma hipotēzes pārbaudītas attiecībā uz tādu Latvijas sabiedriski politiskās dzīves faktoru kā starpnacionālo attiecību problēma. Pēc mūsu hipotēzes, etnisko grupu kolektīvās identitātes sociālā funkcija ir jūtīgāka tieši pret starpnacionālo attiecību sfēru valstī nekā pret iedzīvotāju sociālajām, ekonomiskajām un kultūras problēmām. Tāpēc tika izvirzīta arī pētījuma papildhipotēze: "Etnisko grupu kolektīvās identitātes loma pilsoniskajā sabiedrībā ir pozitīva, ja tā paaugstina personības, šīs kolektīvās identitātes pārstāvja, sociālās drošības līmeni starpnacionālo attiecību uztverē un veicina sociālā satraukuma līmeņa pazemināšanos." Alternatīvā hipotēze: "Etnisko grupu kolektīvās identitātes loma pilsoniskā sabiedrībā ir negatīva, ja tā pazemina personības, šīs kolektīvās identitātes pārstāvja, sociālās drošības līmeni starpnacionālo attiecību uztverē un veicina sociālā satraukuma līmeņa paaugstināšanos."

Vispirms parādīsīm atšķirības latviešu un krievu uzticēšanās līmenī pret dažādiem sabiedrības subjektiem un viņu spējām pārvarēt draudus cilvēka dzīvei, atšķirības uzticēšanās sabiedrībai kopumā, valdībai, starptautiskām savienībām un cilvēkam pašam sev. (Tabulu dati doti procentos no aptaujāto cilvēku skaita.)

3. tabula

Kas no šeit minētā vairo vai mazina Jūsu drošības sajūtu?

		Mazina drošības sajūtu		Neietekmē drošības sajūtu		Vairo un ļoti vairo drošības sajūtu		Grūti pateikt	
		Latvieši	Krievi	Latvieši	Krievi	Latvieši	Krievi	Latvieši	Krievi
1.	Tiģība Dievam	9,7	5,6	27,4	30,3	54,9	51,1	8,1	11,6
2.	Paļaušanās uz likteni	7,3	7,7	51,6	51,4	22,6	20,4	18,5	20,1
3.	Kopības sajūta ar savu tautu	10,5	10,9	40,3	41,2	32,3	29,2	16,9	18,7
4.	Zinātnes atklājumi/jaunās tehnoloģijas	15,3	12,0	26,6	34,5	40,3	25,8	17,7	27,5
5.	Paša rīcība	12,9	10,2	10,5	11,6	62,9	63,8	13,7	13,7
6.	Ģimene	11,3	11,3	12,9	8,8	72,5	74,3	3,2	5,3
7.	Draugi	12,1	10,9	11,3	16,5	57,7	66,6	8,9	6,0
8.	Neformālās aprindas	8,9	9,2	40,3	44,4	37,1	27,8	13,7	18,7
9.	Kaimiņi	11,3	8,5	52,4	53,5	25,8	20,8	10,5	17,3
10.	Baznīca	7,3	3,2	39,5	43,3	40,2	39,5	12,1	14,1
11.	NVO	12,1	9,5	52,4	48,2	12,9	16,9	22,6	25,4
12.	Avīzes, radio, televīzija	18,5	24,6	43,5	43,3	19,3	15,5	17,7	16,5
13.	Uzņēmumi, kas rūpējas par drošību	12,1	17,3	29,8	28,9	39,5	36,7	18,5	16,9
14.	Pašvaldība	16,1	14,8	44,4	44,4	21,0	15,1	18,5	25,7
15.	Sociālās aprūpes sistēma	17,7	18,0	41,1	34,2	25,0	22,9	16,1	24,6
16.	Veselības aprūpes iestādes	22,6	24,3	27,4	26,4	36,3	30,0	13,7	19,4
17.	Nodarbinātības sistēma	25,8	21,8	27,4	32,0	26,6	20,1	20,2	26,1
18.	Polīcija un iekšlietu sistēma	20,2	23,9	22,6	27,1	41,1	33,9	16,1	15,1
19.	Tieslietu sistēma	22,6	25,7	25,8	32,4	30,6	19,7	21,0	22,2
20.	LR bruņotie spēki	16,9	23,9	29,0	32,7	35,3	20,1	17,7	22,9
21.	Valdība	27,4	34,9	33,9	27,1	21,0	17,3	17,7	20,8
22.	ES	18,5	28,9	28,2	24,6	22,6	16,5	30,6	29,9
23.	ASV	17,7	31,0	41,1	30,3	8,1	8,8	33,1	29,9
24.	Krievija	21,8	13,4	37,9	34,2	10,5	26,1	29,8	26,4
25.	NATO	13,7	27,5	32,3	26,1	21,7	13,4	32,3	33,1
26.	ANO	9,7	15,1	32,3	26,4	21,0	19,0	37,1	39,4

Pētījuma dati liecina, ka krievi biežāk nekā latvieši jūtas bezspēcīgi pret draudiem, kas skar viņu personisko dzīvi un sabiedrības drošību. Un tajā pašā laikā krievi retāk nekā latvieši paļaujas uz saviem spēkiem, cīnoties pret šiem draudiem. Turklāt

izrādījās, ka ar paša dzīvi apmierināto respondentu krievu daļa ir nedaudz lielāka nekā atbilstīgā latviešu daļa – attiecīgi 48,6% un 44,4%. Tas liecina, ka krievu un latviešu atšķirības, novērtējot sociālos faktorus, piemēram, personiskās un sabiedrības drošības apdraudējumu, nepieciešams saistīt ne tik daudz ar respondentu individuālajām psiholoģiskajām īpašībām, cik tieši ar grupu, kolektīvo identitāti, kuras vērtībās šie respondenti dalās.

Neuzticību Latvijas sabiedrības un valsts publiskajiem institūtiem, kas izplatīta starp krievu etniskās minoritātes pārstāvjiem, nevar tieši saistīt ar krievu kolektīvo identitāti kā tādu. Patiesībā kolektīvā identitāte nav vienīgi iedzimta (primordiāla) etniskās grupas īpatnība vai pat ilgstošas vēstures produkts, ko iemantojušas un reproducējušas daudzas šīs identitātes pārstāvju paaudzes. Daudzietniskās vides apstākļos etnisko grupu kolektīvā identitāte ir starpetniskās komunikācijas produkts. Latvijas krievu kolektīvās identitātes piemērā redzams, ka tās pazīmes lielā mērā atspoguļo tos komunikatīvos sakarus, kurus krievi veido ar Latvijas sabiedrību un valsti. Krievu minoritātes "klātbūtne" Latvijas publiskajā dzīvē rada arī tās attieksmi pret valsts publiskās telpas institūtiem, krieviem tā nav tik nozīmīga kā latviešiem.

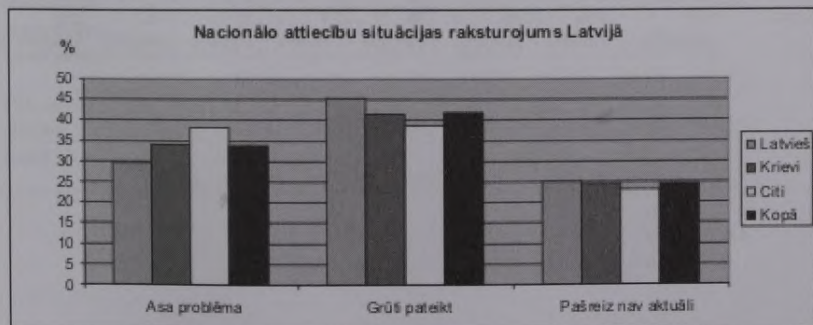
Šī pētījuma dati arī rāda, ka Latvijas publiskās telpas faktoriem un institūtiem nepiemīt unificējoša iedarbība uz visām krievu iedzīvotāju grupām. Protams, ne mazums krievu cilvēku ir no šīs sfēras atsvešināti. Bet ir arī ne mazums cilvēku, kas jau iemācījušies īstenot savas intereses Latvijas publiskajā telpā. Pētījuma materiāli rāda, ka atturīgā attieksme pret publiskās telpas institūtiem vai arī pret tās subjektīvo faktoru (pret valsts varas orgānu, pašvaldību, policijas ierēdņiem, arī uzņēmējiem un darba devējiem) ir izplatīta arī starp respondentiem latviešiem. Gan krieviem, gan latviešiem ir raksturīga pastiprināta starpnacionālo attiecību stāvokļa negatīva uztvere, palielinoties apdraudējuma sajūtai, kas radusies saskarsmēs publiskajā sfērā (darbavietā, kontaktos ar ierēdņiem utt.)

Krievi biežāk nekā latvieši cer uz valdību. Un viņi krietni retāk nekā latvieši uzskata Latvijas pilsonisko sabiedrību par sociālo partneri, lai pārvarētu draudus personiskajai un sabiedrības dzīvei. Pētījums atklājis arī galvenās sociālās vērtības, ko respondenti uzskata par faktoriem, kas ietekmē viņu drošības

izjūtu. Dažādus Latvijas iekšējās dzīves un arī starptautiskās dzīves sociālos aģentus latvieši vērtē augstāk nekā faktoros, kas rada lielāku drošību. No 26 faktoriem, kas ietekmē drošības sajūtu, latvieši biežāk nekā krievi nosaukuši 20 faktoros. Savukārt krievi biežāk par latviešiem minējuši tikai 6 no šiem 26 faktoriem. Turklāt latvieši vienmēr apsteiguši krievu respondentus, novērtējot pēc personiskās drošības sajūtas Latvijas Republikas institūcijas, atšķirot nevalstisko organizāciju lomu, plašsaziņas līdzekļus, uzņēmumus, kas rūpējas par pilsoņu drošību, pašvaldības, sociālās un medicīniskās aprūpes sistēmas, nodarbinātības nodrošinājuma sistēmu, tiesību aizsardzības sistēmu, policiju, iekšlietu sistēmu, Latvijas bruņotos spēkus, valdību. Krievi biežāk par latviešiem novērtējuši drošības faktoros, kurus nodrošina cilvēka neformālās apkārtnes daļa un viņa personiskās spējas (ģimene, draugi, viņš pats), daļēji arī ietekmīgie starptautiskie spēki (ASV un Krievija).

Krievu respondenti kritiskāk nekā latvieši novērtē starpnacionālo attiecību stāvokli valstī. 29,8% latviešu respondentu minējuši starpnacionālo attiecību asumu, bet starp krieviem šī daļa ir 34,0%. Zīmīgi, ka starpnacionālo attiecību asuma uztvere tieši atspoguļojas politiskās situācijas novērtējuma kritiskumā. Un šī atkarība rodama kā latviešu, tā arī krievu apziņā. Starp politisko situāciju slikti vērtējošiem Daugavpils krieviem tā daļa, kas kritiski uztver arī starpnacionālās attiecības, ir 45,8%, bet šai nostājai atbilstīgā latviešu daļa – 37,5%.

2. diagramma

Šajā pētījumā konstatēts korelatīvais sakars starp starpnacionālo attiecību asuma uztveres līmeni un apdraudējuma izjūtu, ko respondenti pārdzīvo sociālajā komunikācijā publiskajā sfērā: saskarsmē darbavietā, kontaktos ar policiju, ierēdņiem, darba tirgū. Tieši publiskā sfēra respondentu apziņā ir sociālo baiļu katalizators, tā pastiprina sociālās nedrošības sajūtu. Krievu respondentiem iepriekš konstatētajai atkarībai – starp kolektīvo etnisko identitāti un sociāliem apstākļiem, kā arī ar asām nacionālām attiecībām aprgrūtinātas vides uztveri – pievienojas arī atkarība no nacionālās nedrošības sajūtas, kas ir cieši saistīta ar kolektīvo identitāti, un no komunikācijas problēmām publiskajā telpā. Parādīsim, kā to uztver respondenti, kas sniedza atbildes par savu sociālo drošību.

4. tabula

Atbilde: „Ciešu no emocionālās vardarbības darbavietā.”

	Nebaidos		Baidos un nebaidos		Baidos un ļoti baidos		Kopā	
	Latvieši	Krievi	Latvieši	Krievi	Latvieši	Krievi	Latvieši	Krievi
Nacionālās attiecības ir asa problēma	9 25,7%	36 34,0%	12 33,3%	24 31,6%	12 35,2%	32 41,6%	33 31,4%	92 35,5%
Grūti pateikt	16 45,7%	37 34,9%	15 41,7%	34 44,7%	14 41,2%	31 40,2%	45 42,9%	102 39,4%
Pašreiz nav aktuāla	10 28,6%	33 31,1%	36 25,0%	18 23,7%	8 23,6%	14 18,2%	27 25,7%	65 25,1%
Kopā	35 100,0%	106 100,0%	36 100,0%	76 100,0%	34 100,0%	77 100,0%	105 100,0%	259 100,0%

5. tabula

Atbilde: „Ciešu no emocionālās vardarbības saskarsmē ar ierēdņiem.”

	Ne-baidos		Baidos un nebaidos		Baidos un ļoti baidos		Kopā	
	Latvieši	Krievi	Latvieši	Krievi	Latvieši	Krievi	Latvieši	Krievi
Nacionālās attiecības ir asa problēma	5 19,2%	19 32,2%	11 30,6%	2 35,4%	14 40,0%	37 35,6%	30 30,9%	84 34,7%
Grūti pateikt	12 46,2%	20 33,9%	16 44,4%	29 36,7%	13 37,1%	47 45,2%	41 42,3%	96 39,7%
Pašreiz nav aktuāla	9 34,6%	20 33,9%	9 25,0%	22 27,8%	8 27,9%	20 19,2%	26 26,8%	62 25,6%
Kopā	26 100,0%	59 100,0%	36 100,0%	79 100,0%	35 100,0%	104 100,0%	97 100,0%	242 100,0%

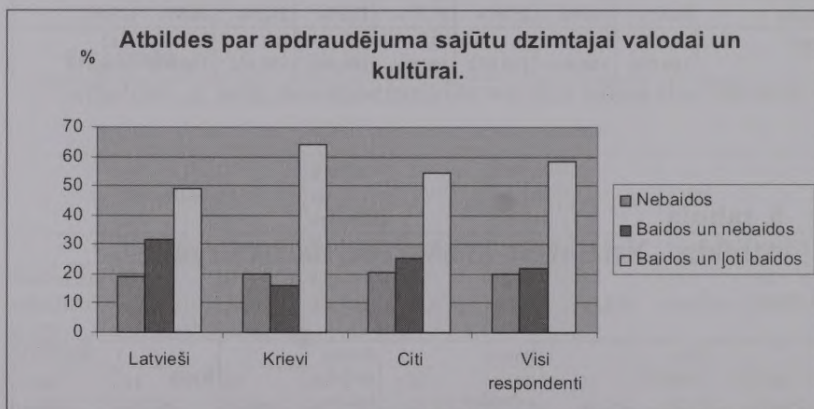
6. tabula

Atbilde: „Neizturēšu konkurenci darba tirgū.”

	Ne-baidos		Baidos un nebaidos		Baidos un ļoti baidos		Kopā	
	Latvieši	Krievi	Latvieši	Krievi	Latvieši	Krievi	Latvieši	Krievi
Nacionālās attiecības ir asa problēma	7 24,1%	17 25,8%	7 26,9%	16 29,1%	20 37,8%	50 39,4%	34 31,5%	83 33,5%
Grūti pateikt	14 48,3%	25 37,9%	12 46,2%	25 45,5%	20 40,5%	49 38,6%	46 42,6%	99 39,9%
Pašreiz nav aktuāla	8 27,6%	24 36,4%	7 26,9%	14 25,5%	13 21,6%	28 22,0%	28 25,9%	66 26,6%
Kopā	29 100,0%	66 100,0%	26 100,0%	55 100,0%	53 100,0%	127 100,0%	108 100,0%	248 100,0%

Šajā pētījumā atklāts arī respondentu dzimtās kultūras un dzimtās valodas apdraudējuma izjūtas līmenis. Ar to var netieši noteikt, cik lielā mērā dažādu tautību Daugavpils iedzīvotāji izjūt draudus savai kolektīvajai nacionālajai identitātei. Turklāt ir iespēja parādīt etniskās identitātes apdraudējuma sajūtas atkarību no starpnacionālo attiecību asas uztveres faktora. Pētījuma autori neuzskata šāda apdraudējuma izjūtas par absolūta vairākuma lielumu cilvēku etniskajā apziņā. Pētījumā bija izvirzīta papildu hipotēze, kas saistīja respondentu dzimtās kultūras un dzimtās valodas apdraudējuma izjūtu līmeni ar starpnacionālo attiecību vispārīgo uztveri valstī.

3. diagramma

Pētījumā atklājas, ka savas dzimtās valodas un kultūras, un līdz ar to arī kolektīvās etniskās identitātes pamatelementu apdraudējumu vislielākā mērā uztver tieši krievu tautības respondenti. Tieši šiem respondentiem raksturīgs visaugstākais līmenis dzimtās valodas un kultūras apdraudējuma sajūtā – 64,0% no visiem aptaujātajiem. Tikmēr tāda apdraudējuma sajūta raksturīga 49,1% latviešu un 58,4% citu tautību pārstāvjiem. Tajā pašā laikā atklājās, ka piektajai daļai visu respondentu vispār nav raksturīgas bailes par savu dzimto valodu un kultūru. Šī daļa ir gandrīz vienāda visās etniskajās grupās: 19,1% latviešu, 19,9% krievu un 20,2% citu tautību.

7. tabula

Dzimtās valodas un kultūras apdraudējuma sajūtas līmeņa un starpnacionālo attiecību asuma pakāpes sajūtas atkarība

	Savas valodas un kultūras pastāvēšanas apdraudēība	Nav apdraudēības savas valodas un kultūras pastāvēšanai	Visi respondenti	Nav apdraudēības savas valodas un kultūras pastāvēšanai: krievi	Visi krievi	Nav apdraudēības savas valodas un kultūras pastāvēšanai: latvieši	Visi latvieši
Nacionālās attiecības ir asa problēma	121 41,6%	22 22,0%	186 33,8%	10 19,2%	96 34,0%	2 9,5%	37 29,8%
Grūti pateikt	108 37,1%	41 41,0%	230 41,7%	24 46,2%	117 41,5%	8 38,1%	56 45,2%
Pašreiz nav aktuāla	62 21,3%	37 37,0%	135 24,5%	18 34,6%	69 24,5%	11 52,4%	31 25,0%
Kopā	291 100,0%	100 100,0%	551 100,0%	52 100,0%	282 100,0%	21 100,0%	124 100,0%

Pētījums apstiprinājis hipotēzi, ka starpnacionālo attiecību asums ietekmē baiļu līmeni par dzimto valodu un kultūru. Turklāt tāda atkarība parādījusies gan visā respondentu izvēlē, gan arī visās atsevišķās etniskajās grupās. Tika konstatēts, ka starpnacionālās attiecības kā asu problēmu uztver 46,1% respondentu, kas "bīstas un ļoti bīstas par dzimtās valodas un kultūras saglabāšanas iespējām". Bet starp tiem, kas nebīstas par savas valodas un kultūras apdraudējumu, starpnacionālās attiecības par asām uzskata divas reizes mazāka respondentu daļa – 22,0%. Latviešiem šī starpība bija vēl lielāka, pat trīskārša – atbilstīgi 29,8% un 9,5%. Liela bija starpība arī starp krievu respondentiem – atbilstīgi 34,0% un 19,2%. Tajā pašā laikā redzams, ka krievu respondentu daļa, kas nebaidās par savas dzimtās valodas un kultūras saglabāšanas iespējām Latvijā, uztver nacionālās attiecības valstī kā asu problēmu un viņu ir divreiz vairāk par attiecīgo latviešu daļu – 19,2% un 9,5%. Tomēr pat šīs atšķirības starp latviešiem un krieviem nevar noslēpt šādus faktus:

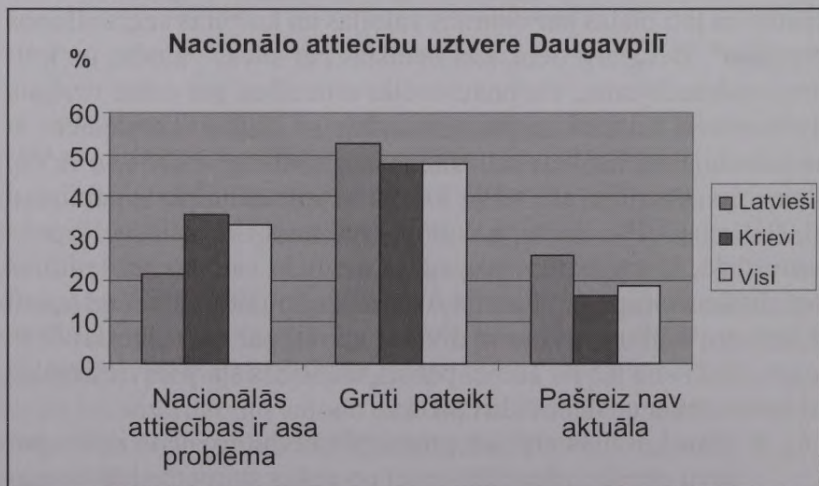
1. Visu Latvijas etnisko grupu pārstāvju drošības izjūta par savu etnisko identitāti izriet no pašas starpetniskās komu-

nikācijas rakstura un tās uztveres cilvēku etniskajā apziņā.

- Latvijas krievu (kā arī citu etnisko grupu) iedzīvotāju kolektīvā etniskā identitāte pati par sevi nav šķērslis, lai izjustu Latvijas pilsoniskās sabiedrības sociālo un starpetnisko drošību. Uz to norāda liela personu daļa, kas nebaidās par savas kultūras un valodas saglabāšanas iespējām un tajā pašā laikā uzskata, ka starpnacionālās attiecības Latvijā nav asa problēma (34,6%).

2004. gadā Daugavpils izglītotās jaunatnes problēmu pētījums atklājis respondentu kolektīvās lingvistiskās identitātes īpatnības. Pētījumā piedalījās 614 respondenti, no viņiem – 131 latvietis (21,3% aptaujāto), 311 krievu (50,7% aptaujāto). Šajā pētījumā tāpat kā iepriekšējā noskaidrojās sociālie faktori, kurus respondenti uztver kā apdraudējumu. Kopumā aptaujā starpnacionālās attiecības Latvijā kā asu problēmu novērtēja 33,4% respondentu, kas praktiski saskan ar iepriekšējā pētījuma vērtējumu. Tomēr ir arī atšķirības. Tādu, kas starpnacionālās attiecības vērtē kā asas, latviešu jauniešu vidū ir 21,4%. Tikmēr attiecīgā jauno krievu respondentu daļa palikusi iepriekšējā – 35,7%. Turklāt latviešu jaunatnes daļa, kas uzskata starpnacionālo attiecību problēmas par neaktuālām, palikusi praktiski bez pārmaiņām – 26,0% (iepriekšējā pētījumā – 25,0%).

4. Diagramma

Šī pētījuma anketā autors tolaik ieteica jautājumus, kas attiecas uz ģimenes saskarsmes valodas izmantošanas pakāpi dažādās privātās un sabiedriskās dzīves sfērās: komunikācijā ar draugiem un paziņām, darbavietā, mācību iestādē, veikalos un tirgos, saskarsmē ar valsts varas pārstāvjiem, pašvaldības orgānos, saskarsmē ar policiju un biznesa kontaktos. Šajā pētījumā respondentiem uzdeva noteikt savu nacionālo piederību, izmantojot tādas indikatorus kā Latvijas Republikas pilsonība, Latvija – dzimtene (pastāvīgā dzīvesvieta, etniskā izcelsme, dzimtā valoda (ģimenes saskarsmes valoda), reliģiskā piederība, piederība noteiktai kultūrai.

Tāpat kā iepriekšējā pētījumā bija jautājums par sabiedrības starpnacionālo attiecību asuma līmeņa vērtējumu. Tika izvirzīta darba hipotēze: "Jo biežāk cilvēks izmanto dzimto valodu saskarsmē privātajā un sabiedriskajā sfērā daudz kultūru sabiedrībā, jo biežāk viņš novērtēs starpnacionālās attiecības kā problemātiskas." Tāda hipotēze bija formulēta, vadoties pēc grāmatas autoru (I. Apines, V. Volkova) secinājumiem iepriekšējā pētījumā, kas liecināja, ka multikulturālā vidē nepieciešama elastīga etniskās kolektīvās identitātes lietošana. Bet, ja tādas kolektīvās identitātes lietotāji multikulturālā vidē neņems vērā tās raksturu, šāda vide visbiežāk tiks uztverta kā apgrūtināta ar nacionālām problēmām.

Tāda hipotēze apstiprinājās. Izrādījās: visā respondentu grupā (592 cilvēki) nacionālās attiecības nosauca par asām 34,0%, bet respondentu apakšgrupā, kur priekšroka sarunās ar draugiem un paziņām dota galvenokārt savas ģimenes valodai (486 cilvēki), nacionālās attiecības kā asas novērtēja jau 36,4%. To respondentu vidū, kas ģimenes saskarsmes valodā runā galvenokārt veikalos un tirgos (452 respondenti), nacionālās attiecības nosauca par asām 35,6%, mācību iestādēs (235 cilvēki) – 35,7%. Darbavietā galvenokārt ģimenes valodā runājošo vidū (343 respondenti) šī daļa bija 37,6%, saskarsmē ar valsts varas pārstāvjiem (350 respondentu) – 36,6%, pašvaldību iestādēs (369 respondenti) un policijā (388 respondenti) – pa 36,3%, bet biznesa kontaktos (316 respondentu) – 38,6%. Bet, ja respondents minēja, ka norādītajās dzīves sfērās viņš "bieži runā ģimenes valodā", tad starpnacionālo attiecību kā problemātisku vērtējums bija par dažiem punktiem

mazāks nekā gadījumā, ja respondents izvēlas savas ģimenes valodu galvenokārt saskarsmei privātajā un sabiedriskajā sfērā. Iespēja izvēlēties saskarsmes valodu labvēlīgi ietekmē respondentu pašsajūtu saskarsmē visdažādākajās multikulturālās sabiedrības dzīves sfērās.

8. tabula

Dzimtās valodas (ģimenes saskarsmes valodas) izmantošanas biežums saskarsmē ar draugiem un paziņām atkarībā no cilvēka etniskās piederības (%)

	Parasti runāju ģimenes valodā	Bieži runāju ģimenes valodā	Reti runāju ģimenes valodā	Praktiski nerunāju ģimenes valodā
Latvieši	56	30	7	7
Krievi	91	7	1	1
Lietuvieši	89	0	0	11
Ukraiņi	100	0	0	0
Baltkrievi	88	10	0	2
Poļi	82	11	3	4
Ebreji	100	0	0	0
Citi	43	14	14	29

9. tabula

Dzimtās valodas (ģimenes saskarsmes valodas) izmantošanas biežums saskarsmē darbavietā atkarībā no cilvēka etniskās piederības (%)

	Parasti runāju ģimenes valodā	Bieži runāju ģimenes valodā	Reti runāju ģimenes valodā	Praktiski nerunāju ģimenes valodā
Latvieši	50	21	20	9
Krievi	79	17	2	2
Lietuvieši	67	22	0	11
Ukraiņi	88	12	0	0
Baltkrievi	67	24	7	2
Poļi	66	14	15	5
Ebreji	83	17	0	0
Citi	50	25	0	25

10. tabula

Dzimtās valodas (ģimenes saskarsmes valodas) izmantošanas biežums saskarsmē mācību iestādē atkarībā no cilvēka etniskās piederības (%)

	Parasti runāju ģimenes valodā	Bieži runāju ģimenes valodā	Reti runāju ģimenes valodā	Praktiski nerunāju ģimenes valodā
Latvieši	53	25	14	8
Krievi	71	19	8	2
Lietuvieši	83	0	0	17
Ukraiņi	83	0	17	0
Baltkrievi	66	16	12	6
Poļi	67	12	14	7
Ebreji	75	0	25	0
Citi	20	20	40	20

11. tabula

Dzimtās valodas (ģimenes saskarsmes valodas) izmantošanas biežums saskarsmē veikalos un tirgos atkarībā no cilvēka etniskās piederības (%)

	Parasti runāju ģimenes valodā	Bieži runāju ģimenes valodā	Reti runāju ģimenes valodā	Praktiski nerunāju ģimenes valodā
Latvieši	47	19	24	10
Krievi	87	10	1	2
Lietuvieši	78	11	0	11
Ukraiņi	100	0	0	0
Baltkrievi	86	12	0	2
Poļi	78	11	1	11
Ebreji	100	0	0	0
Citi	40	0	40	20

12. tabula

Dzimtās valodas (ģimenes saskarsmes valodas) izmantošanas biežums saskarsmē ar valsts varas pārstāvjiem atkarībā no cilvēka etniskās piederības (%)

	Parasti runāju ģimenes valodā	Bieži runāju ģimenes valodā	Reti runāju ģimenes valodā	Praktiski nerunāju ģimenes valodā
Latvieši	58	23	10	9
Krievi	69	19	9	3
Lietuvieši	78	11	0	11
Ukraiņi	88	12	0	0
Baltkrievi	70	14	10	6
Poļi	54	19	14	13
Ebreji	83	0	17	0
Citi	40	0	20	40

13. tabula

Dzimtās valodas (ģimenes saskarsmes valodas) izmantošanas biežums saskarsmē ar pašvaldības iestādēm atkarībā no cilvēka etniskās piederības (%)

	Parasti runāju ģimenes valodā	Bieži runāju ģimenes valodā	Reti runāju ģimenes valodā	Praktiski nerunāju ģimenes valodā
Latvieši	59	23	10	8
Krievi	71	18	7	4
Lietuvieši	78	11	0	11
Ukraiņi	88	12	0	0
Baltkrievi	72	19	7	2
Poļi	61	16	10	13
Ebreji	86	14	0	0
Citi	40	0	20	40

14. tabula

Dzimtās valodas (ģimenes saskarsmes valodas) izmantošanas biežums saskarsmē ar policiju atkarībā no cilvēka etniskās piederības (%)

	Parasti runāju ģimenes valodā	Bieži runāju ģimenes valodā	Reti runāju ģimenes valodā	Praktiski nerunāju ģimenes valodā
Latvieši	50	26	11	13
Krievi	78	16	5	1
Lietuvieši	86	0	0	14
Ukraiņi	88	12	0	0
Baltkrievi	76	16	8	0
Poļi	72	14	4	10
Ebreji	86	14	0	0
Citi	50	0	33	17

15. tabula

Dzimtās valodas (ģimenes saskarsmes valodas) izmantošanas biežums biznesa kontaktos atkarībā no cilvēka etniskās piederības (%)

	Parasti runāju ģimenes valodā	Bieži runāju ģimenes valodā	Reti runāju ģimenes valodā	Praktiski nerunāju ģimenes valodā
Latvieši	44	27	19	10
Krievi	77	17	4	2
Lietuvieši	67	22	0	11
Ukraiņi	86	14	0	0
Baltkrievi	72	21	5	2
Poļi	66	19	5	10
Ebreji	83	17	0	0
Citi	50	0	33	17

16. tabula

Starpnacionālo attiecību uztveres asuma atkarība no ģimenes saskarsmes valodas izmantošanas rakstura komunikācijā ar draugiem un paziņām

	Nacionālās attiecības ir asa problēma	Grūti pateikt	Pašreiz nav aktuāla	Kopā
Parasti runāju ģimenes valodā	177 36,4%	229 47,1%	80 16,5%	486 100,0%
Bieži runāju ģimenes valodā	16 22,5%	35 49,3%	20 28,2%	71 100,0%
Reti runāju ģimenes valodā	2 12,5%	6 37,5%	8 50,0%	16 100,0%
Praktiski nerunāju ģimenes valodā	6 31,6%	11 57,9%	2 10,5%	19 100,0%
Kopā	201 34,0%	281 47,5%	110 18,6%	592 100,0%

17. tabula

Starpnacionālo attiecību uztveres asuma atkarība no ģimenes saskarsmes valodas izmantošanas rakstura darbavietā

	Nacionālās attiecības ir asa problēma	Grūti pateikt	Pašreiz nav aktuāla	Kopā
Parasti runāju ģimenes valodā	129 37,6%	163 47,5%	51 14,9%	343 100,0%
Bieži runāju ģimenes valodā	28 31,1%	42 46,7%	20 22,2%	90 100,0%
Reti runāju ģimenes valodā	5 13,5%	13 35,1%	19 51,4%	37 100,0%
Praktiski nerunāju ģimenes valodā	6 28,6%	12 57,1%	3 14,3%	21 100,0%
Kopā	168 34,2%	230 46,8%	93 18,9%	491 100,0%

18. tabula

Starpnacionālo attiecību uztveres asuma atkarība no ģimenes saskarsmes valodas izmantošanas rakstura mācību iestādēs

	Nacionālās attiecības ir asa problēma	Grūti pateikt	Pašreiz nav aktuāla	Kopā
Parasti runāju ģimenes valodā	84 35,7%	115 48,9%	36 15,3%	235 100,0%
Bieži runāju ģimenes valodā	23 34,3%	30 44,8%	14 20,9%	67 100,0%
Reti runāju ģimenes valodā	9 22,0%	25 61,0%	7 17,1%	41 100,0%
Praktiski nerunāju ģimenes valodā	8 44,4%	6 33,3%	4 22,2%	18 100,0%
Kopā	124 34,3%	176 48,8%	61 16,9%	361 100,0%

19. tabula

Starpnacionālo attiecību uztveres asuma atkarība no ģimenes saskarsmes valodas izmantošanas veikalos un tirgū

	Nacionālās attiecības ir asa problēma	Grūti pateikt	Pašreiz nav aktuāla	Kopā
Parasti runāju ģimenes valodā	165 36,5%	213 47,1%	74 16,4%	452 100,0%
Bieži runāju ģimenes valodā	19 27,5%	33 47,8%	17 24,6%	69 100,0%
Reti runāju ģimenes valodā	6 16,7%	19 52,8%	11 30,6%	36 100,0%
Praktiski nerunāju ģimenes valodā	9 31,0%	12 41,4%	8 27,6%	29 100,0%
Kopā	199 34,0%	277 47,3%	110 18,8%	586 100,0%

20. tabula

Starpnacionālo attiecību uztveres asuma atkarība no ģimenes saskarsmes valodas izmantošanas komunikācijā ar valsts varas pārstāvjiem

	Nacionālās attiecības ir asa problēma	Grūti pateikt	Pašreiz nav aktuāla	Kopā
Parasti runāju ģimenes valodā	128 36,6%	164 46,9%	58 16,6%	350 100,0%
Bieži runāju ģimenes valodā	31 30,7%	45 44,6%	25 24,8%	101 100,0%
Reti runāju ģimenes valodā	13 25,0%	27 51,9%	12 23,1%	52 100,0%
Praktiski nerunāju ģimenes valodā	12 34,3%	15 42,9%	8 22,9%	35 100,0%
Kopā	184 34,2%	251 46,7%	103 19,1%	538 100,0%

21. tabula

Starpnacionālo attiecību uztveres asuma atkarība no ģimenes valodas izmantošanas saskarsmē ar pašvaldību pārstāvjiem

	Nacionālās attiecības ir asa problēma	Grūti pateikt	Pašreiz nav aktuāla	Kopā
Parasti runāju ģimenes valodā	134 36,3%	174 47,2%	61 16,5%	369 100,0%
Bieži runāju ģimenes valodā	31 30,7%	50 49,5%	20 19,8%	101 100,0%
Reti runāju ģimenes valodā	10 23,3%	20 46,5%	13 30,2%	43 100,0%
Praktiski nerunāju ģimenes valodā	10 31,3%	12 37,5%	10 31,3%	32 100,0%
Kopā	185 33,9%	256 47,0%	104 19,1%	545 100,0%

Pētījuma materiāli apstiprināja arī šīs sadaļas autora iepriekšējos pētījumos gūtos secinājumus, ka Latvijas krievu minoritātes nacionālās identitātes noteicošais faktors ir dzimtā valoda. Un šajā nozīmē krievu nacionālajai identitātei piemīt lingvistisks raksturs. Tikmēr latviešiem, pēc izpētes materiāliem, svarīgākie nacionālās identitātes faktori ir Latvijas pilsonība un Latvija kā Dzimtene. Šajā nozīmē nacionālajā identitātē dominē pilsoniskās vērtības, bet Latvijas krieviem – primordiālās vērtības.

22. tabula

Dažādu tautību pārstāvju nacionālās piederības faktoru secīgums pēc nozīmīguma (no 1. līdz 7. skalai, kurā 1. – visnozīmīgākais faktors, 7. – vismazāk nozīmīgs faktors)

	Es esmu LR pilsonis	Latvija – mana Dzimtene, pastāvīgā dzīvesvieta	Mana etniskā izcelsme	Mana dzimtā valoda (ģimenes valoda)	Mana reliģiskā piederība	Mana piederība noteiktai kultūrai	Cits
Latvieši	3.00	2.86	3.82	3.41	4.50	4.41	5.14
Krievi	4.29	3.97	3.00	2.16	4.61	4.35	5.77
Lietuvieši	4.00	4.67	4.00	4.00	4.00	4.67	5.67
Ukraiņi	4.00	3.00	-	3.00	5.50	5.50	4.00
Baltkrievi	6.50	5.25	3.50	5.25	4.00	4.75	5.00
Poļi	4.67	5.00	2.17	3.00	4.00	4.17	5.00

Pētījumā noskaidrojās sakars starp respondentu starp-nacionālo attiecību uztveres asuma līmeni un viņu nacionālās identitātes galvenajiem parametriem Latvijā. Izrādījās, ka starp-nacionālās attiecības Latvijā kā asu problēmu uztver vispirms tie respondenti, kuriem vissvarīgākais kolektīvās nacionālās identitātes faktors ir viņu dzimtā valoda. Otrajā vietā no nacionālās identitātes faktoriem, kas mudina uztvert nacionālās attiecības kā problemātiskas, ir respondentu etniskā izcelsme. Tālāk pēc kārtas seko – Latvijas kā Dzimtenes (pastāvīgās dzīvesvietas) faktors, Latvijas Republikas pilsonība, piederība noteiktai kultūrai, reliģiskā piederība.

23. tabula

Starpnacionālo attiecību asuma uztvere atkarībā no nacionālās identitātes faktoriem (skala no 1. līdz 7., kur 1. – visnozīmīgākais faktors, 7. – vismazāk svarīgs faktors)

Nacionālās identitātes faktori	Nacionālās attiecības ir asa problēma	Grūti pateikt	Pašreiz nav aktuāla
Es esmu LR pilsonis	4.28	4.06	3.25
Latvija – mana Dzimtene, pastāvīgā dzīvesvieta	3.62	4.19	3.13
Mana etniskā izcelsme	3.31	3.34	3.25
Mana dzimtā valoda (ģimenes valoda)	2.72	3.28	2.75
Mana reliģiskā piederība	4.90	4.22	4.38
Mana piederība noteiktai kultūrai	4.62	4.28	4.63
Cits	5.14	5.72	5.25

3.3. Krievu kolektīvā identitāte sabiedrisko organizāciju izpratnē

2007. gada sākumā notika Latvijas desmit lielāko krievu nacionālo kultūras biedrību vadītāju aptauja. Pētījumā piedalījās pārstāvji no:

- Latvijas Krievu kopienas;
- Latvijas Krievu kopienu apvienotā kongresa;
- Liepājas Krievu kopienas;
- Latvijas Cilvēktiesību komitejas;
- Latvijas Krievu kultūras biedrības;
- Latvijas Krievu mācību valodas skolu atbalsta asociācijas;
- Latvijas Krievu biedrību asociācijas;
- Latvijas Krievu valodas un literatūras pasniedzēju asociācijas;
- Latvijas Vecticībnieku biedrības;
- Organizācijas “Rietumu krievi”.

Pētījuma mērķis bija noskaidrot, kādu vietu krievu kolektīvā identitāte ieņem visaktīvāko krievu sabiedrisko darbinieku apziņā un kāda ir šīs identitātes saistība ar Latvijas vispārpilsonisko identitāti.

Pētījums atklāja krievu kolektīvās identitātes dažādu artikulācijas pakāpi tās piekritējos. Tādas artikulācijas izpausme ir jēdzieni, kas pieņemti krievu kolektīvajai identitātei atbilstošo formu apzīmēšanai. Starp visbiežāk lietojamiem Latvijas krievu kolektīvās identitātes apzīmētājējēdzieniem jāmin:

1. "Latvijas krievu kopiena",
2. "Krievu diaspora".

Šiem pamatjēdzieniem, kas raksturo krievu kolektīvo pašidentitāti, pieslejas arī jēdzieni, kas paskaidro krievu identitātes kontekstu Latvijā. Šie paskaidrojošie jēdzieni ir:

3. "Latvijas krievu pasaule",
4. "Krievu kulturoloģiskā telpa",
5. "Krievu informācijas telpa".

3.3.1. "Latvijas krievu kopiena"

Terminu "Latvijas krievu kopiena" attiecībā uz valsts krievu iedzīvotājiem lieto vispirms šī etniskā mazākuma apvienības aktīvi piekritēji. Turklāt šis termins nozīmē ne tikai statistikas kategoriju, kas konstatē valstī lielu skaitu krievu iedzīvotāju, kuri ar savu identitāti atšķiras no latviešiem. "Latvijas krievu kopiena" ir jēdziens, kas izteic vajadzīgo stāvokli, uz kādu vēlams tiekties. Vienlaikus tiek ieteikti arī šādas apvienības mehānismi. Aptaujātie vairāku Latvijas krievu sabiedrisko organizāciju (Krievu kopienu apvienotā kongresa, Liepājas Krievu kopienas, Latvijas Krievu kopienas) valdes locekļi izteicās par Latvijas krievu vienotas kopienas izveidošanu, tā spētu īstenot trejādu uzdevumu:

"Latvijas krievu vienotā kopiena jāveido ar nosaukumu „Latvijas Krievu kopiena” uz Krievu kopienu apvienotā kongresa idejas pamata, uz „Sabiedrisko organizāciju Koordinācijas padomes” laukuma, piedaloties visiem konstruktīvajiem spēkiem. Tas nozīmē apvienības konfederatīvā modeļa īstenojumu vienotā „Sabiedrisko organizāciju konsultatīvās padomes” kontūrā.

Līdzīga doma:

"Jābūt visu krievu nacionālo organizāciju apvienībai. Varbūt Seims (Sobor), Krievu padome. Bet apvienībai jābūt reālai un līdztiesīgai."

Līdzīga doma:

"Apvienošanās procesā nedrīkst būt nivelēšana. Organizā-

cijām jāievēro savas intereses. Pašlaik nav tādu organizāciju, kuras tiektos apvienoties zem vienas organizācijas jumta. Un Altuhovs neuzstāj."*

Šis respondents ļoti detalizēti pastāstīja par krievu kopienas organizēšanas neseno vēsturi un tuvākajām perspektīvām:

"Latvijas Krievu kopienu apvienotais kongress" izvirzīja uzdevumu apvienot Latvijas krievu kopienu. Šo iniciatīvu atbalstīja apmēram 50 tūkstoši cilvēku. Kongress notika 2004. gada 14. septembrī Rīgā, Maskavas namā. Tas izvirzīja trīs galvenos krievu kopienas uzdevumus – valodu, izglītību, pilsonību. Tagad sāk apzināties, ka krievu skolu saglabāšanas uzdevumu izvirzīšana priekšplānā bija nepareiza. Galvenais ir politiskā situācija Latvijā. Priekšplānā izvirzās nepilsonības problēma.

Laiks parādīja, ka "Kongress" savu uzdevumu nav izpildījis. Bet tā darbība nebija bez rezultātiem. Tas spēja apvienot krievu kopienas zināmu daļu. "Kongresam" ir struktūras apakšnodaļas Jelgavā, Ludzā, Ventspilī, Liepājā, Rēzeknē, Jūrmalā, Rīgā.

"Kongresa" uzdevums ir nevis izveidot vienotu krievu organizāciju, bet gan uz liberāliem pamatiem apvienot organizācijas "Apvienības" ietvaros. Ar apvienošanu saprotama liela darbību koordinācija. Lai nebūtu pasākumu dublēšanās. Cēlonis, kāpēc neizdevās apvienot visas krievu organizācijas "Krievu kopienu apvienotajā kongresā": krievu kopiena ir pārāk neviendabīga, katrai organizācijai ir savas intereses. Laikam protesta eiforijā pret izglītības pārkārtošanu latviešu valodā bija nepareizi izvirzīts apvienošanās mērķis. Bet "Kongresa" pozitīvā loma bija tāda, ka tas deva impulsu apvienošanās procesam organizāciju ietvaros. Pēc 2004. gada 1. septembra krievu sabiedriskās organizācijas aktivizēja darbu."

Nepieciešamību nostiprināt Latvijas krievu etniskās minoritātes kolektīvo identitāti krievu kopienas veidā, pēc respondentu domām, diktē stāvoklis, kad pati Latvijas sabiedrība tiek uztverta nevis kā cilvēku savienība, bet gan kā etnisku kopienu konglomerāts. Bet pati Latvijas valsts tad saprotama kā latviešu kopienas eksistences politiskā forma:

* Vjačeslavs Altuhovs ir Latvijas Krievu kopienas prezidents

"Latvijā vispār ir izveidojusies specifiska situācija. Latvijas Republika ir latviešu kopiena, bet krievu kopiena ir Latvijas Republikas oponente. Bet tādām modelim ir "patēriņa" raksturs tādā mazā valstī, kāda ir Latvija, t.i., tas rada lielus izdevumus, ir izšķērdība."

Tā savu pozīciju pauž tie krievu sabiedrisko organizāciju līderi, kas viskonsekventāk uzstājas par Latvijas krievu kopienas apvienošanu. Tāpēc tādu Latvijas sabiedrības un valsts vērtējumu vislielākā mērā ietekmē respondentu politiskā angažētība.

Viens no respondentiem ir izteicis domu, ka Latvijas krievu etniskās minoritātes nepieciešamība organizēties kopienas veidā ir tikai reakcija uz valsts izvirzītajiem noteikumiem:

"Divkopienas valsts modelis ir tikai piespiedu modelis – kā aizsardzības veids pret Latvijas valsti. Bet es esmu pret to, ka divas kopienas būtu kādā veidā fiksētas. Krievu kopiena ir kulturoloģiska telpa, kas aptver cilvēkus, kuriem svarīgākās vērtības ir – krievu valoda, krievu izglītība, krievu kultūra. Bet, pieņemot šīs vērtības, cilvēku pozīcija var būt dažāda. Man liela nozīme ir jēdzienam "Latvijas krievu pasaule", kas aptver krievu izcelsmes cilvēkus, bet ne tikai viņus vien. Krievu izglītības sistēmā jādominē krievu valodai. Bet augstāko izglītību var iegūt jebkurā valodā."

Līdzīga doma:

"Reāli pastāv divas kopienas. Katras kopienas pārstāvji dzīvo savu problēmu lokā. Kopienas pastāv paralēli. Bet mēs interesējamies arī par latviešu problēmām. Latviešu kopienai ir labāk nokārtots dialogs ar valsti. Bet mums viss paliek sabiedriskās iniciatīvas līmenī un bez atbildes. Piemēram, mēs rakstījām Izglītības un zinātnes ministrijai, bet atbildi nesaņēmām. Tagad situācija maz mainījies. Pašlaik aktuāls ir jautājums par krievu valodas statusu vidusskolā. Pimenovs vērsās ministrijā, lai vidusskolas izlaiduma eksāmenu krievu valodā padarītu par obligātu. Bet ministrija par atbildi atcēla angļu valodas eksāmenu. Krievu kopienai nav instrumenta, lai ietekmētu valsti. Tika radīta šķietamība, kad nacionālo minoritāšu organizāciju*

* Igoris Pimenovs ir Latvijas Krievu mācību valodas skolu atbalsta asociācijas valdes priekšsēdētājs.

pārstāvjus uzaicināja uz IZM Konsultatīvo padomi. Kā, piemēram, ar bilingvālo izglītību. Skolu administrācijai vienkārši nebija laika, lai organizētu ministrijas priekšlikumu normālu apspriešanu, jo tie pienāca vasaras vidū, pāris mēnešus pirms mācību gada sākuma. Vai arī izglītības standartu satura apspriešana: ministrija noteic stingrus dialoga ietvarus, bet ārpus izskatīšanas paliek ļoti svarīgas lietas. Tagad krievu kopienas galvenais mērķis ir izdzīvot."

Līdzīga doma:

"Termins "krievu valodas kopiena" ir labāks. Galvenā problēma – kopiena ir sadrumstalota. Pastāvošās organizācijas maz sadarbojas. Bet latviešu nacionālās organizācijas saņem vairāk palīdzības no valsts. Tāpēc krieviem jābūt vairāk organizētiem. Latviešu kopiena un krievu kopiena nav vienādas pēc sava svara. Bet politiskajām partijām nav jābūt iniciatorēm krievu organizāciju apvienošanā. Tomēr ir labi, ka notiek „Saskaņas centra” un "Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā" sadarbība."

Līdzīga doma, kas raksturo krievu kopienas problēmas ar šādiem vārdiem:

"Valoda, izglītība, pilsonība. "Latvijas Krievu kopienu apvienotais kongress" uzskata, ka latviešu valoda ir valsts valoda, bet krievu valodai jāpiešķir oficiāls statuss. Bet "Kongresa" ietvaros ir dažādas domas par krievu valodas statusu: vai tā ir nacionālās minoritātes vai valsti veidojošas kopienas valoda. Bet visi vienojas, ka krievu valoda nevar būt valsts valoda. Ir arī domas par latgaliešu valodu: tai jābūt oficiālai.

Valsts uzskata krievu kopienu par otršķirīgu. Ir skaidri asimilācijas mēģinājumi. Būdami pilsoņi, krievi nevar pretendēt uz valsts pārvaldi. Krievu kopienas iekšējā problēma ir sašķeltība, konsolidācijas trūkums. Iemesli ir dažādi. Zināma tās daļa saglabā piekrišanu padomju varas ideāliem. Ievērojama krievu daļa atbalsta valsts etnopolitiku: tiem, kas nodarbojas ar biznesu, biznesa intereses ir svarīgākas par krievu valodas un krievu skolas problēmām. Krievu business neatbalstīja protestus pret izglītības reformu. Ne mazums krievu vēlēšanās balso par latviešu partijām."

Lai kā arī atšķirtos krievu nacionālo kultūras biedrību vadītāju politiskie uzskati, visi viņi uzstājas par krievu kopienas darbības

elastīgo variantu. Lūk, "Krievu sabiedrisko organizāciju asociācijas" un vienlaikus politiskās partijas vadītāja domas:

"Sabiedrisko organizāciju sadarbība nenozīmē kopienu. Vajadzīga polifonija, sadarbība."

Krievu kopienas vēlamais modelis saprotams kā komunikatīva savienība, kurā jānodrošina iespēja visiem tās pārstāvjiem izteikt savus uzskatus. Vecticībnieku biedrības vadītāja domas:

"No vienas puses, nevajag ar varu visus iekļaut kādos rāmjos. Bet, no otras puses, nedrīkst visu atstāt pašplūsmā. Tiem, kas ir ieinteresēti krievu kultūras saglabāšanā, jāvēršas pie krievu sabiedriskajām aprindām. Sabiedrisko organizāciju vadībai jāpārvar savas ambīcijas. Galvenais – periodiski jāapspriež problēmas, jābūt plašai diskusiju tribīnei. Gan Eiropas, gan Latvijas likumdošana garantē kultūru saglabāšanu un tas jāizmanto. Grūti novērtēt sabiedrisko organizāciju un biznesa ieguldījumu krievu kultūras saglabāšanā. Visam jābūt pašā tautā."

Sastopamas arī tādas domas: krievu kopiena ir sarežģīts sociāls veidojums, tāpēc vēlams koncentrēt spēkus tās atsevišķo problēmu, piemēram, krievu valodas un izglītības, risināšanai:

"Neesmu pārliecināta, ka spēšu pareizi izteikt domu. Mans galvenais uzdevums „Latvijas Krievu valodas pasniedzēju asociācijā” ir – veicināt krievu valodas saglabāšanu. Tas ir konstruktīvāk, jo kopš 1991. gada nav risināti globālāki, ar krievu kopienu saistīti jautājumi. Tas ir nākotnes uzdevums. Krievu kopienā ir atsvešinātības moments. Varbūt krievu kopienas vispār nav. Es saprotu, ka šīs „vispasaules” problēmas neatrisināšu. Mūsu organizācijā galvenais ir profesionālā un nevis politiskā darbība. Mēs neesam gluži krievu kopienas pārstāvji."

Tomēr starp aptaujātiem krievu sabiedrisko organizāciju līderiem var sastapt arī spilgti izteiktu liberālu pozīciju. Kāds respondents noraida jēdziena „krievu kopiena” pozitīvo nozīmi, jo tas neparedzot cilvēka individuālās pozīcijas pastāvēšanu un atbildību par Latvijas sabiedrību.

"Es neizmantoju jēdzienus "krievu diaspora" un "krievu kopiena". Galvenā krievu iedzīvotāju problēma ir skaidru sakaru trūkums ar mītnes zemi. Ja šis sakars ir apzināts, tad pārsvarā ir merkantili apsvērumi: šeit ir augstāks dzīves līmenis, liktenis tā ir nolīcis utt. Dominē nacionālā nihilisma sajūta, kad nepiešķir

svarīgu nozīmi citu cilvēku nacionālajai piederībai. Kad krievi dzīvo kompakti citu tautu vēsturiskajā teritorijā, viņiem nav savas minoritātes statusa apziņas. Sevis kā minoritātes apzināšanās nav statistikas kategorija, bet zināmā mērā "jaunākā brāļa" psiholoģija. Un šīs jūtas bija pastiprinātas PSRS gados. Spēcīgi darbojās nomenklatūras "tautu draudzības" politika, kas krievos audzināja nacionālo nihilismu."

3.3.2. "Latvijas krievu diaspora"

Aptaujāto krievu sabiedrisko organizāciju vadītāji dažādi interpretē terminu "Latvijas krievu diaspora". Viens no respondentiem kategoriski iebilst pret šī termina izmantošanu par galveno Latvijas krievu kopsaucēju, jo tas:

"paredz, ka pastāv centrs, no kura nāk ietekme. Jā, daļa Latvijas krievu ir diaspora. Bet vairākumam Krievijas Federācija ir ārvalsts. Tomēr attiecībā uz krievu kultūru robežu nav. Latvijas krievi jāuzskata par Latvijas valsti veidojošu kopienienu."

Kāds respondents divējādi novērtēja jēdzienu „diaspora”:

"Termins "krievu diaspora" ir normāls. Krievu diasporas īpatnība – tā tiecas iepatīties Krievijas Federācijai, grib pierādīt, ka viņi ir krievi. Iegūt privilēģijas no Krievijas."

Cits respondents, kas pārstāv ne tikai sabiedrisku organizāciju, bet arī politisku partiju, kas bija iekļāvusies Latvijas Pirmajā partijā, nav pret terminu "diaspora". Bet viņš izteicās pret Krievijas Federācijas politiskās manipulācijas mēģinājumiem ar krievu diasporu:

"Negribu, ka Krievijas Federācija manipulētu ar krievu diasporu. Krievu diasporai jābūt autonomai, jo tā ir Latvijas pilsonībā, bet arī Krievija ir dārga kā vēsturiskā dzimtene."

Sastopama arī šāda doma:

"Jēdziens "diaspora" ir normāls, uz Latvijas krieviem attiecināts termins. Bet mana pozīcija ir tāda: Latvija ir Dzimtene un Krievija – Tēvzeme. Un nedrīkst uzdot jautājumu: kuru vairāk mīli? Saprotams, ka Latvijas un Krievijas savstarpējās attiecības ietekmē krievu diasporu."

Respondents, kas bieži izmanto jēdzienu „krievu kopiena”, pozitīvi novērtē arī jēdzienu diaspora. Viņš uzstājas par ciešiem sakariem starp Latvijas krieviem un Krieviju:

"Sakariem jābūt ciešiem kā ar garīgo Alma Mater, kā ar kontinentu un Tēvzemi. Bet krievu organizāciju vairākumam ar pašreizējo Krievijas Federācijas vēstnieku ir sarežģītas attiecības. Kaļuzņijs aizstāv lielā biznesa intereses."

Līdzīgs uzskats:

"Atbalstu ideju iesaistīt vietējos krievus Latvijas un Krievijas dialogā. Jābūt Krievijas aizbildnībai pār vietējiem krieviem: uzmanība, izpēte, sadarbība. Jārada Krievijas Federācijas ministrija krievu diasporas lietās. Varbūt – kā Ārlietu ministrijas nodaļa. Vai Rusofonijas ministrija – visiem, kas izjūt saistību ar krievu valodu. T.i., jāņem piemērs no Francijas."

Vecticībnieku biedrības vadītājs visumā pozitīvi novērtējis krievu diasporas un Krievijas savstarpējās attiecības:

"Normāls ir pašreizējais attiecību līmenis. Lai gan vecticībnieki citādi vērtē Krieviju, padomju periods tomēr ir atstājis pēdas arī viņos. Krievijā ne vienmēr saprot Latvijas problēmas. Bet sabiedrisko organizāciju līmenī ir kontakti – starp vienas ticības locekļiem. Ir taču labi, ka Krievijas Federācija izrāda interesi par Baltijas vecticībnieku kultūru un vēsturi."

Līdzīga doma:

"Tās attiecības, kādas ir pašlaik, ir normālas. Krievijas vēstniecība īsteno daudzus projektus: kara veterānu atbalstu, krievu valodas kā dzimtās valodas un svešvalodu skolotāju kvalifikācijas paaugstināšanas kursus Krievijas augstskolās (ik gadu ap simt cilvēkiem)."

Viens respondents uzskata, ka jēdziens „diaspora” saistīts ne tikai ar jēdzieniem „metropole”, „centrs”, bet arī ar jēdzienu „globālā pasaule”:

"Es nepiekrītu dažu zinātnieku domām, kuri uzskata: ja diaspora ir orientēta uz savas izcelsmes zemi, tad tā ir riska diaspora. Kāpēc krievu diaspora nevar vienlaikus orientēties gan uz mītnes zemi, gan arī uz etniskās izcelsmes zemi? Sevišķi globalizācijas laikmetā, kad darbojas Krievijas informācijas kanāli. Tas ir ne tikai vietējās krievu dzīves, bet arī latviešu dzīves fakts. Ir jābūt sadarbībai ar etniskās izcelsmes zemi: gan ekonomiskai, gan kultūras jomā, gan zinātniskai. Bet tas nav slikti arī mītnes zemei. Tas ir slikti nacionālistiskam politiskam režīmam, bet labi demokrātijai. Vai krievu diasporai jābūt

Krievijas interešu veicinātājam? Tā reāli veicina šīs intereses. Cīņa par krievu skolu ir arī cīņa par krievu informācijas telpas saglabāšanu Latvijas Republikā. Tā ir arī Krievijas politika. Normāls modelis: krievi ir vadītāji Latvijas un Krievijas ekonomiskajās attiecībās."

3.3.3. „Latvijas krievu pasaule”

Terminu "Latvijas krievu pasaule" kā vispieņemamāko Latvijas krievu minoritātes kolektīvās identitātes modeli izmanto tie sabiedrisko organizāciju līderi, kuri neuzskata, ka ir svarīgi veidot stingras kopienas struktūras:

"Latvijas krievu nacionālās identitātes optimālais modelis ir "Latvijas krievu pasaule", kas formāli nav fiksēts."

Šāds termins izplatīts starp Latvijas krievu kultūras darbiniekiem. Viņiem ir raksturīga orientācija uz tādām sabiedriskām organizācijām, kuras līdz ar krievu kolektīvo identitāti veicina cilvēku individuālās izvēles attīstību:

"Krievu nacionālo politisko organizāciju vienotības trūkums nav problēma. Individuālā līmenī cilvēks labāk atradīs sev tuvas sabiedriskās organizācijas. Svarīgi, lai cilvēka uzvedību lielākā mērā noteiktu vērtības. Nelielās organizācijās ir lielākas iespējas saglabāt sevi kā personību."

Jēdziens "Latvijas krievu pasaule" salīdzinājumā ar jēdzienu Latvijas krievu kopiena sastopams daudz retāk. Bet tieši tas ir saistīts ar cilvēka etniskās apziņas iekšējo refleksiju:

"Baltijas, Latvijas krievi ir vislepnākie, aizstāv savas pozīcijas. Tādi paši kā Rietumu krievi, viņiem nav Krievijas identitātes, bet ir gan Rietumu un Austrumu kultūras sintēze, Rietumu pragmatisms, Austrumu garīgums un arhaika. Ir arī kritiska attieksme pret varu. Latvijas krievi vienmēr ir pretinieki kaut kam. Tas kaut kur ir krievu disidentisms. Lūk, šo garīgumu un Rietumu pragmatisko prātu arī veido krievu skola."

Tāda krievu identitātes izpratne tuvina cilvēka etnisko un reliģisko apziņu. Šis pats respondents, atbildot uz jautājumu par reliģijas vietu Latvijas krievu etniskajā identitātē, saka:

"Tas ir ļoti intīms jautājums. Nav vērts par to atklāti diskutēt, jo pati reliģija ir ļoti individuāla lieta. Reliģija audzina tikumību, no kuras veidojas krievu identitāte."

Līdzīga doma:

"Reliģijai ir svarīga loma identitātes apzināšanā. Bet, ņemot vērā vēsturiskās nianšes, viss pagaidām veidojas citādi. Ievērojama krievu kopienas daļa ir ateisti. Ir pārrauti sakari ar reliģisko audzināšanu. Bet Pareizticīgā baznīca nenodarbojas ar savu piekritēju aktīvu piesaistīšanu."

Sastopama arī pretēja doma par reliģijas lomu krievu identitātes uzturēšanā Latvijā:

"Tas nav jautājums man. Krievu daudzkonfesionālisma dēļ reliģija nav vienotājs faktors."

Sabiedrisko organizāciju vadītāji raksturoja krievu minoritātes kolektīvo identitāti kā lingvistisko identitāti. Respondenti apskatīja krievu kolektīvo identitāti Latvijas pilsoniskās sabiedrības kontekstā.

3.3.4. Eksperti par krievu lingvistisko identitāti Latvijā

Praktiski visi aptaujātie krievu nacionālo kultūras biedrību vadītāji uzskata, ka tieši krievu valoda ir Latvijas krievu kolektīvās identitātes galvenais elements: *"Krievu identitāte ir – domāt krievu valodā, interesēties par krievu vēsturi, kultūru kā Latvijā, tā arī kopumā. Ir tieksme iesakņot svarīgas krievu vērtības bērnos."*

Vecticībnieku biedrības vadītājs spriež, ka krievu valoda ir Latvijas krievu kolektīvās identitātes pamats un "dabisks" veids viņu apvienošanai. Bet viņš uzskata par svarīgu nodrošināt arī tautas kultūras ietekmi uz Latvijas krievu identitāti:

"Krievu identitāte – tā ir krievu valoda. .. Latvijas krievu iedzīvotāji ir nevienmērīgi dažādās nozīmēs: vecticībnieki, nepilsoņi, profesionālās krievu kultūras un tautas kultūras pārstāvji, vienkārši krievvalodīgie. Un šī daudzveidība rada lielu daudzumu problēmu. J. Abizovs domāja, ka krievu kultūras Latvijā nav. Es nepiekrītu. Bet kā tad Latgalē? Visus apvieno krievu valoda, bet ar to ir par maz. Nepieciešama arī tautas kultūras ietekme. Bet nevar visus ar varu ielikt noteiktos rāmjos."

Tajā pašā laikā viens no respondentiem kritiski novērtējis valodas kā vienīgā krievu etniskās identitātes faktora lomu. Tā, pēc viņa domām, nav iespējams rast atšķirības starp krieviem un krievvalodīgajiem:

"Krievu kopienai līdz ar pilsonību, valodu un skolu ir arī

tradicionālas vērtības – pašapziņa, ģimene, reliģija un vēsture. Nedrīkst absolutizēt valodas nozīmi krievu kopienas dzīvē. Valoda bez literatūras, mākslas, vēstures, reliģijas neeksistē. Ir un var būt „latviešvalodīgie” krievi tāpat kā „latviešvalodīgie” ebreji. Bet ebrejiem ir etnoveidojošie faktori – reliģija un vēsture. Katrai tautībai etniskuma faktoru komplekts ir savdabīgs. Bet viena faktora zaudēšana ir nekonstruktīva.

Ļoti svarīga ir reliģijas loma: bez tās zūd identitāte. Ja krieviem būtu daudz dziļāks sakars ar reliģiju, ar vēsturi, nebūtu manipulēšanas ar valodu.

Krieviem ir svarīga problēma – organizēšanās. Krievu nacionālās organizācijas ir jāvada krieviem. Tas būs stabilizējošs faktors. Tas tad arī kļūs par mehānismu sadarbībai ar latviešu partijām un valsts struktūrām. „Saskaņas centrs” un „Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā” ir idejas diskreditācija.”

Pēc kāda krievu valodas pasniedzējus apvienojošas sabiedriskās organizācijas vadītāja domām – krievu lingvistiskā identitāte nav tikai krievu kopienas "dabiska" pazīme. Krievu valoda kā krievu etniskās identitātes svarīgākais elements ir arī apzināta izvēle. It sevišķi, ja runa ir par tās institūciju izglītības sfērā:

"Krievu valodas liktenis tiek lemts individuāli. Latvijā ir jāsauglabā skola krievu valodā. Ar krievu valodu šīs skolas arī piesaista nākamo skolēnu vecākus. Tur skolās ir tāda administrācijas pozīcija: līdz vecākiem un skolēniem tiek novadīta doma par skolas kā krievu valodas izglītības iestādes specifiku. Pirmajā septembrī visi tā arī runā: "Mēs esam krievu skola. Tā ir jāsauglabā. Ja kādam tāda skola neder, tad tā ir jūsu darīšana." Krievu valodas pozīcija krievu identitātes saglabāšanā ir precīzi jāieziņē. Agrāk krievu valoda pastāvēja it kā dabiski, bet tagad pret to jāizturas apzināti."

Krievu valoda kā Latvijas krievu iedzīvotāju kolektīvas identitātes pamats, apvieno viņus ar Krievijas krieviem:

"Katram krievam un katram cilvēkam ir valoda, ir savas piederības apziņa šīs valodas izcelsmes zemei. Nav atšķirības starp krievu identitāti Latvijā un Krievijā."

3.3.5. Eksperti par krievu kolektīvo identitāti vispārpilsoniskās identitātes kontekstā

Pētījums noskaidroja savstarpējo sakaru starp Latvijas krievu kolektīvo identitāti un vispārpilsoniskās identitātes vērtībām. Kā jau varēja paredzēt, krievu nacionālo kultūras biedrību līderi šādu sakaru izprot dažādi. Viens respondents atzina, ka pašreizējais krievu kolektīvās identitātes līmenis neatbilst Latvijas vispārpilsoniskās identitātes prasībām:

"Latvijas krievu kopienas galvenajai problēmai ir organizatorisks raksturs – trūkst krievu pašformulējuma Latvijas Republikas ietvaros. Latvijas krievi nav formulējuši, kas ir viņu Dzimtene, kas ir viņu prezidents. ... Latvijas krievi ir konglomerāts, kas aptver gan Krievijas pilsoņus, gan vecticībniekus. Tas vienlaikus bremsē apvienošanos, bet galvenokārt tā ir bagātība. Ņemot vērā šo faktu, ir jāapvienojas: nepieciešams iekļauties sabiedriskajās organizācijās un piedalīties to pasākumos."

Turklāt respondents domā, ka krievu kopienas specifisko interešu īstenošana – oficiāla statusa piešķiršana krievu valodai, likuma garantijas izglītībai dzimtajā valodā – nav pretrunā ar vispārpilsoniskām vērtībām:

"Nepieciešams ar likumu apstiprināt nacionālo minoritāšu valodu tiesības un garantijas izglītībai dzimtajā valodā. Jābūt vienotai Latvijas skolai, bet ar tajā ietvertu programmu krievu valodā, kas saglabā identitāti. Jāmaina likumdošana. Tagad visas skolas ir latviešu skolas, bet dažas darbojas pēc nacionālo minoritāšu programmām – tas ir atkarīgs vienīgi no skolas vadības lēmuma. Turklāt likumdošanā nav garantiju nacionālo minoritāšu skolu saglabāšanai. Latvijā jābūt divām valsts valodām. Nacionālo minoritāšu valodu funkciju apstiprināšana ar likumu ir apsveicama."

Līdzīga doma:

"Pašlaik Latvijā ir viena valsts valoda, bet krievu valodai ar likumu ir jāapstiprina nacionālās minoritātes valodas statuss un funkcionēšanas sfēra."

Pilsoniskās sabiedrības pilnveidošanai Latvijā nepieciešams precizēt sabiedrības integrācijas programmu, kā arī likumus, kur ir runa par valsts nacionālajām minoritātēm:

"Latvija ir sašķelta pēc lingvistiskas, etniskas pazīmes. Valsts cenšas aizvērt acis uz šo faktu. Nav pārstrādātas sabiedrības integrācijas koncepcijas. Integrācijas un pilsoniskās sabiedrības problemātiku tiecas reducēt līdz nacionālām politiskajām organizācijām. Integrācija jāsaprot kā dažādu sabiedrības grupu tuvināšanās uz kopējo vērtību pamata, kā tas teikts integrācijas koncepcijā. Nacionālās minoritātes jēdziens, kāds tas pieņemts mūsu valstī, ir bezjēdzīgs. Pēc šī formulējuma par nacionālo minoritāti uzskata Latvijas pilsoņus, bet šo statusu var attiecināt arī uz nepilsoņiem. Kāda tad šim formulējumam ir jēga? Nevar piespiest cilvēku būt piederīgam nacionālai minoritātei. Ļoti būtisks pilsoniskās sabiedrības segments ir uzņēmēji, cilvēki, kas darbojas biznesā, kultūrā, izglītībā, kā arī sabiedriskajās organizācijās.

Ar likumu jānostiprina krievu valodas kā nacionālo minoritāšu valodas statuss, šodien šis statuss nav noteikts. Jānodrošina mehānisms nacionālo minoritāšu līdzdalībai valsts dzīvē. Tiesību jomā ir pretruna. No vienas puses, ir runa par individuālām tiesībām. No otras puses, ir individuālās tiesības, kas var īstenoties kā veselu grupu tiesības."

Izpratne, ka Latvijas pilsoniskā sabiedrība tieši ir etnisko kopienu savienība, aktualizē jautājumu par šī fakta politisko atzīšanu. Tāds atzinums, pēc aptaujāto krievu sabiedrisko organizāciju līderu vairākuma domām, ir īstenojams, piešķirot krievu valodai oficiālu statusu Latvijā.

Atklājas arī krievu kolektīvās identitātes un vispārpilsonisko vērtību vājās mījsakarības cēloņi. Galvenokārt norādīti tie cēloņi, kuru iemesli ir pašā krievu kopienā:

"Viens no cēloņiem, kāpēc krievu kopienas pašformulēšanās notiek lēni, ir tas, ka "Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā" ir izvēlējusies kara modeli: tieši šai partijai esot jāapvieno visi krievu kopienas spēki. Liepājas Krievu kopiena sadarbojas ar visām politiskajām partijām, arī ar „Pirmo partiju”, kas vismaz ar kaut ko atbalsta kopīgo pilsonības, izglītības dzimtajā valodā un nacionālo minoritāšu valodu statusa ideju."

Bet sastopama arī doma, ka ir utopiski prasīt no valsts vienlīdzīgu attieksmi pret Latvijas etniskajām minoritātēm:

"Utopisks ir modelis, kad valsts izpētī situāciju, aicina uz sadarbību un vienādi izturas pret visām etniskajām grupām."

Viens no respondentiem, kurš, runājot par Latvijas krieviem, lieto jēdzienu "kopiena", nepiekrīt tās izplatītajiem leģitimācijas veidiem:

"Krievu kopienas problēmas – pilsonība, skola, valoda – bija svarīgas vēl pirms pieciem gadiem, bet tagad tās ir zaudējušas aktualitāti.

- 1. Attiecībā uz pilsonību darbojas naturalizācijas mehānisms. Tagad ir svarīgi panākt tās procesa atvieglinājumu un nepilsoņu piedalīšanos vietējo varas orgānu vēlēšanās. Nulles variants ir spekulācija, jo ne visi grib pieņemt Latvijas pilsonību.*
- 2. Valoda: par to pašlaik neko neteikšu, vēl jādomā. Reāli to izmanto, bet nevajag spekulēt.*
- 3. Skola: faktiski jāsāk no nulles. Gan krievu, gan latviešu skolās ir krīze. Etniskā saskaņa ir svarīgāka.*

Par nacionālo kultūras autonomiju neņem pašlaik spriest. Tādai autonomijai būtu jēga, ja Krievu partijai būtu spēcīga pārstāvniecība Rīgas Domē un Saeimā."

Respondentu apziņā ir ļoti izplatīta doma par krievu kā etniskās grupas minoritātes nacionālo identitāti Latvijā bez ciešas saistības ar Latvijas vispārpilsonisko identitāti. Uz jautājumu „Kāds ir krievu nacionālās identitātes optimālais modelis?” kāds respondents atbildēja:

"Krieviskā gara saglabāšana. Tā pirmāmkārtām ir pareizticība. Kāpēc Rietumos nenorimst rusofobija? Tāpēc, ka krievi ir pareizticīgie. N. Berdjajevs, I. Iljins uzskatīja, ka krievu cilvēks ir reliģiozs. Bet Rietumos ir gluži otrādi: pasaule pastāv cilvēkam, Rietumu civilizācija pasniedz garīgumu noplicināti. Piemēram, S. Hantingtons. Vai Romas impērija, kur sludināja, ka cilvēks var dzīvot pēc cilvēku un nevis Dieva likumiem. Bet ir nepareizi krieviem radīt savu pareizticības variantu: reliģijai nav jāsašaurina savs lauks, bet gan jāpaplašina. Krievu identitāte Latvijā ir krievu kultūras, krievu valodas kā kultūras dvēseles saglabāšana."

Šo pozīciju mīkstina respondents, kurš uzskata par nepieciešamību papildināt tradicionālo krievu kolektīvo identitāti ar Latvijas sabiedrības citu kultūru elementiem:

"Pēc Abizova uzskatiem – mēs neesam krievi Latvijā, bet Latvijas krievi, kas uzsūkuši latviešu, latgaļu un citas kultūras. Ir optimāli, ka krievu identitāte saglabā savu krieviskumu, bet ar cieņu izturas pret citām tautām. Krievu nacionālajai identitātei nav jānomāc latviešu un latgaliešu identitāte. Mierīga līdzāspastāvēšana un bagātināšanās. Tas ir iespējams, ja saglabājas skola ar krievu mācību valodu, bet pēc 2004. gada tādas skolas nav."

3.3.6. Eksperti par pilsonisko sabiedrību Latvijā

Pilsoniskās sabiedrības vērtību izpratnes raksturs ir svarīgs kritērijs, nosakot etnisko minoritāšu kolektīvās identitātes orientierus. Aptaujātie krievu sabiedrisko organizāciju līderi pozitīvi vērtē Latvijas pilsoniskās sabiedrības institūtu attīstības nepieciešamību. Turklāt atklājās pretēji uzskati reāli eksistējošās pilsoniskās sabiedrības vērtējumā.

Respondentu vairākums izprot pilsonisko sabiedrību kā sašķeltu pēc etniskuma pazīmes. Turklāt tādu sašķeltību izprot kā visas Latvijas pilsoniskās sabiedrības vājuma rādītāju:

"Pilsoniskās sabiedrības Latvijā vai nu pavisam nav, vai arī tās ir ļoti maz, jo nav jūtama tās ietekme uz politisko lēmumu pieņemšanu. Pilsoniskās sabiedrības ne tikai krievu, bet arī latviešu daļa ir tikpat vāja. Bet pilsoniskās sabiedrības ideja iesakņojas cilvēku apziņā. Taču to ietekmējuši metodiskie semināri, kā arī premjerministra A. Kalvīša aicinājums iedzīvotājiem – apspriest "trīs vaļū" ideju: Nacionālās bibliotēkas, koncertzāles un Laikmetīgās mākslas muzeja celtniecību. Pilsoniskās sabiedrības ideja tiek uztverta kā pienācīgi novērtēta ideja."

Līdzīga doma:

"Pilsoniskā sabiedrība neparedz divkopienu valsti. Pilsoniskā sabiedrība pēc dažādiem kritērijiem, arī etniskajiem, ir dažādu sociālo grupu pozitīva mozaika. Mūsdienu politiskā situācija, etnisko grupu opozīcija apgrūtina pilsoniskās sabiedrības veidošanos. Daļa cilvēku reliģisku un filozofisku ideju ietekmē uzveļ atbildību citiem. Tam ir vēsturisks cēlonis, bet tas nav raksturīgi tikai krievi. Piemēram, Ē. Fromms savā grāmatā "Bēgšana no brīvības" runā par to, ka cilvēki negrib piedalīties sabiedriskajā dzīvē pārejas apstākļos uz tirgus ekonomiku."

Pilsoniskās sabiedrības sašķeltība divās etniskās kopienās ir valsts un politiskās elites darbības rezultāts. Šo ideju izteica respondents, kas aktīvi darbojas krievu kopienas apvienošanas laukā:

"Latvijas pilsoniskās sabiedrības galvenā problēma ir valdošās elites politiskais kurss – izolēt latviešu kopienu no krievu kopienas. Tas ir mēģinājums pārrakstīt Otrā pasaules kara vēsturi, latviešu leģiona vēsturi. Salīdzinājumā ar citām etniskajām grupām latviešu nācijai ir piešķirta prioritāte. Ievērojot sabiedrības dzīves politizēšanu, nevar iedomāties, ka pilsoniskā sabiedrība var pastāvēt ārpus politikas. Šodien pilsoniskā sabiedrība Latvijā pastāv kā atsevišķa latviešu kopiena un atsevišķa krievu kopiena. Veidojas divas pilsoniskās sabiedrības."

Šis respondents tomēr pozitīvi novērtēja Latvijas pilsoniskās sabiedrības veidošanās pakāpi:

"Latvijas pilsoniskā sabiedrība veidojas ātri. Tas izpaužas ne tikai sabiedrisko organizāciju radīšanā, bet arī faktā, kā tās mēģina ietekmēt valsts politiku. Piemēram, Sabiedrisko organizāciju Koordinācijas padome, kurā ietilpst 34 biedrības, 2003. gada martā kļuva par iniciatori radīt "Krievu skolu aizstāvības štābu". Sabiedrisko organizāciju Koordinācijas padome aktīvi pretojas neonacisma draudiem, uzstājas par politiskā režīma demokratizāciju. Padomes iesniegumi ir nosūtīti uz ārvalstu vēstniecībām un ANO".*

Tomēr vec ticībnieku biedrības pārstāvis sliecas mīkstināt Latvijas pilsoniskās sabiedrības sašķeltību:

"Pastāv pilsoniskās sabiedrības latviešu un krievu daļas norobežošanās. Bet, ja ņemam Latgali, piemēram, Naujienas pagastu, kur pašvaldības priekšsēdētāja ir vec ticībniece, tur tādas norobežošanās nav. Latgalē ir ciešāka iedzīvotāju un pašvaldību sadarbība. Rīgā norobežošanās ir krasāka, vispirms nacionālajā kultūras dzīvē, plašsaziņas līdzekļos. Lielajās pilsētās manāma pilsoniskās sabiedrības attālināšanās no valsts struktūrām. Bet, ja

* Latvijas krievu sabiedrisko organizāciju lielākā daļa izveidoja apvienības. Visplašākā ir Sabiedrisko organizāciju Koordinācijas padome (darbojas kopš 1998. gada. – Autora piezīme.), kurā ietilpst 34 biedrības un organizācijas. Tās sastāvā ir arī citu austrumslāvu biedrības – Latvijas Ukrainu savienība un Baltkrievu biedrība "Prameņ"

ņemam zinātnes dzīvi, zinātniskajās konferencēs vienādi piedalās gan latvieši, gan krievi."

Kāds respondents izteicies, ka Latvijas pilsoniskās sabiedrības ideāls esot etniskā faktora mazināšanās cilvēku dzīvē:

"Integrētā Latvijas sabiedrība ir sajaukta, kur cilvēki prot divas valodas, pastāv apziņa, ka Latvijas Republikā latviešu valodai un kultūrai jāpaļaujas uz likuma aizsardzību. Ikvienam trūkst nodoma pulcēties kopā organizācijā pēc etniskuma pazīmes. Galvenais pamats, lai cilvēki apvienotos sabiedriskajās organizācijās, ir – apvienoties pēc profesijas, pēc kultūras pazīmēm."

Ir izteiktas domas, ka pilsoniskās sabiedrības galvenais institūts ir politiskās partijas. Tādas domas konsekventi izteicis krievu sabiedriskās organizācijas līderis, kurš vienlaikus ir arī politiskās partijas vadītājs:

"Latvijas sabiedrības galvenā problēma ir tā, ka politiskās partijas ir sadalītas pēc tautību principa. Dalītas ir arī nacionālās organizācijas, bet tas ir pareizi. Slikti, ka dalīšanās ir politikā."

Nosaukums "Krievu partija" nav radies no labas dzīves. Viss "Krievu partijas" aktīvs iestājās „Pirmajā partijā”. Citādi starp partijām savstarpējās sadarbības līmenī nevar risināt ar krieviem saistītos jautājumus. Ir taču krievvalodīgas partijas, bet tās ir opozīcijā pret latviešiem. Ir jāvienojas gan krieviem, gan latviešiem. Neiznāk vienošanās starp partijām, nepieciešama partiju palielināšana. Jau Latvijas Augstākās Padomes vēsture 90. gadu sākumā rāda, ka krievu deputātu tur bija trešā daļa, bet nekādas ietekmes uz varu nebija. Vajadzīgs īpašs ceļš – integrācija valdošajā partijā. Turklāt nevar sadzīt visus krievus vienā politiskā struktūrā."

Latvijas pilsoniskās sabiedrības pašreizējā stāvokļa nepievilcīgo vērtējumu reizēm pastiprina pagātnes piemēri, kas, pēc respondentu domām, liecina par dažām tās attīstības un patstāvības pazīmēm. Tādas Latvijas pilsoniskās sabiedrības attīstības pazīmes ir:

1. 2003.–2004. gada protesti pret skolas reformu:

"Mūsdienu Latvijā visspilgtākā pilsoniskās sabiedrības izpausme ir skolēnu protesti 2003.–2004. gadā pret izglītības reformu. Tā ir krievu "Atmoda"."

2. Latvijas iedzīvotāju profesionālās organizēšanās formas ilgi pirms valsts neatkarības pasludināšanas:

„Latvijai atrodies Krievijas impērijas sastāvā, tās bija tirgoņu, speciālistu sabiedriskās organizācijas. Latvijas Republikā starp abiem pasaules kariem pilsoniskā sabiedrība bija vāja un nesaskaņota. Nevar teikt, ka no turienes varētu mantot kādas organizācijas formas.”

3. Dažu etnisko minoritāšu, pirmām kārtām Latvijas ebreju, kopienas dzīves forma:

“Latvijas Krievu kopienai par apvienošanās piemēru zināmā mērā var būt ebreju kopiena. Bet tā neizsakās par politiskiem jautājumiem.”

4. Latvijas Republikas (1918–1940) pieredze nacionālo minoritāšu kultūras autonomijas attīstībā:

“Tā bija Latvijas Republikā līdz 20. gadu beigām, kad bija mēģinājums uzcelt demokrātisku sabiedrību. Tad pastāvēja sociāldemokrātijas ideāli un ticība šiem ideāliem. Vērā tika ņemtas arī nacionālo minoritāšu intereses. Pēc 1940. gada izpaudās padomju periods, kad bija liela krievu ietekme. Līdz 1940. gadam krievu skolas bija labākā stāvoklī nekā pašlaik. Tad darbojās nacionālo minoritāšu izglītības autonomija. Mūsdienā Latvijā krievu valodā funkcionējošā sociālā infrastruktūra ir padomju laika rezultāts. Pilsoniskā sabiedrībā valstij nav jānostājas kādā pusē. Latvijas valsts lobē etnisko latviešu intereses, bet tas ietekmē sabiedrisko domu. Plašsaziņas līdzekļi ir sašķelti. Lai arī pastāv krievu aktivitāte, viņu aizstāvības reakcija ir vāja. Turpina pastāvēt divkosīga morāle. Jūtama atkarība no varas. Sabiedriskajai domai piemīt valstisks raksturs.”

Sastopams arī 1918.–1940. gada Latvijas pilsoniskās sabiedrības atturīgs vērtējums. Bet galvenais – ir kvalitatīvi mainījušies vēsturiskie apstākļi, tāpēc nevar pārcelt toreizējo pilsoniskās sabiedrības modeli mūsdienų apstākļos:

“Pirms kara bija pašvaldības mehānisms, bet bija arī daudz problēmu. Tagad ir citi apstākļi. Vienā un tajā pašā straumē nevar iekāpt divreiz.”

Paradoksāli, bet, neskatoties uz to, ka krievu sabiedrisko organizāciju aptaujāto vadītāju vairākums negatīvi novērtēja Latvijas pilsoniskas sabiedrības sašķeltību divās etniskās kopienās, pēc

viņu uzskatiem, šis sabiedrības konstruēšanas vislabākais modelis būtu etnisko kopienu sabiedrība:

„Galvenais modelis ir tas, kas atzīst latviešu, latgaliešu un krievu kopienu līdztiesību, vienu valsts valodu un divas oficiālas valodas; ievirītam un citām valodām jāiegūst statuss. Tas novedīs pie reālas daudzvalodības valstī. Citādi būs trieciens latviešu kultūrai un valodai, ko uztver kā līdzekļus politiskajā cīņā. Galvenais ir cieņa pret latviešu valodu – ar kultūras starpniecību. Vai tāds modelis novedīs politisko eliti pie politiskās varas zaudēšanas? Drīzāk gan novedīs. Bet latviešu tauta nezaudēs.”

Tikai vienas krievu sabiedrisko organizāciju vadītājs uzskata, ka krievu kopienas galvenais mērķis ir piedalīšanās politiskās nācības veidošanās procesā:

„Ja visi sapratīs, ka veidojam politisko nāciju...”

Un tieši šis respondents uzskata, ka šajā procesā Latvijas krieviem jāizmanto personālas autonomijas princips. Uz jautājumu „Kāds ir Latvijas krievu nacionālās identitātes optimālais modelis?” viņš atbildēja:

„Individuālā personāla autonomija.”

Viens respondents uzskata, ka valstij jā rūpējas par pilsonisko sabiedrību:

„Pilsoniskā sabiedrība zināmā mērā pastāv un attīstās, bet nevar runāt par tās briedumu. Nav valsts atbalsta. Tam nepieciešams laiks. Cilvēkiem galvenais jautājums ir izdzīvošana. Valstij aktīvāk jāpalīdz savām sabiedriskajām organizācijām. Trūkst valsts ieinteresētības pilsoniskās sabiedrības attīstībā. Valstij „jāpabaro” sabiedriskās organizācijas. Tas ir galvenais. Bet labi ir kaut vai tas, ka valsts netraucē šo procesu.”

Šis viedoklis liecina par zināmu neuzticību pilsoniskās sabiedrības spēkam.

Tomēr ir viedoklis, kā samazināt pilsoniskās sabiedrības atkarību no valsts. Šo domu izteica respondents, kurš atbalstīja nacionālās autonomijas principu kā Latvijas krievu identitātes pamatu:

„Gatavojam pamatu ārpuspartiju parlamentārai demokrātijai, paredzot nacionālo politisko organizāciju lomas pieaugumu. Dialogs ar nacionālo politisko organizāciju starpniecību, jo politiskās partijas ir konkrēti projekti, arī komerciāli. Krieviem galvenais ir ārpuspartiju parlamentārā demokrātija.”

Divu respondentu pozīcijas spilgti atšķiras no citu krievu sabiedrisko organizāciju līderu domām. Šie respondenti, runājot par Latvijas pilsoniskās sabiedrības problēmām vispār, nenorādīja tās etnisko sašķeltību divās kopienās. Viens respondents uzskata, ka cilvēkiem ir grūti individuāli uzņemties sociālo atbildību:

".. Ir augšanas problēmas. Galvenais ir cilvēku zemais apziņas līmenis, zemais līmenis atbildībai par sabiedrību, zemais tiesību apziņas līmenis. Tā ir kopīga problēma – tā ir problēma arī Rietumu valstīm. Latvijas īpatnība ir tāda, ka valsts, risinot savas attīstības ideoloģiskos uzdevumus, tīšām radīja sabiedrības noslāņošanu pēc formālās etniskās piederības."

Otra līdzīga pozīcija:

„Latvijas pilsoniskā sabiedrība ir neattīstīta. Trūkst ticības sev. Kā pozitīvas var nosaukt organizācijas "Delna", "Providus". Bet visizplatītākais cilvēku noskaņojums ir neticība saviem spēkiem."

Aptaujātie krievu sabiedrisko organizāciju vadītāji izmanto dažādus līdzīgus jēdzienus, raksturojot Latvijas krievu kolektīvas identitātes izpausmes. Tomēr vispopulārākais ir – krievu kopiena. Šī termina izmantošana saistīta ar diviem iemesliem:

1. respondentu vairākums uztver krievu kopienu kā Latvijas krievu iedzīvotāju „dabisko” dzīvesveidu, kur īstenojas viņu kolektīvā identitāte;
2. krievu kopiena ir sabiedrisko organizāciju un politisko partiju darbības mērķis – etniski mobilizēt krievu minoritāti.

Respondentu atbildēs ir arī svarīga informācija par nepieciešamību stiprināt kolektīvo identitāti. Aptaujāto krievu sabiedrisko organizāciju līderu motivācija veicināt krievu kolektīvās identitātes attīstību lielākoties saistīta ar diviem priekšstatiem:

1. Latvijas sabiedrības strukturēšanas pamats ir tās sadalījums etniskajās grupās, pirmkārt, – latviešu un krievu etniskajās un etnolingvistiskajās kopienās;
2. Latvijas pilsoniskās sabiedrības sekmīga attīstība ir atkarīga no krievu minoritātes kolektīvo tiesību (izglītība uz dzimtajā valodas pamata, krievu valodas oficiālais statuss) atzīšanas.

Izņemot šos plaši izplatītos viedokļus, pastāv arī spilgti izteikta pozīcija, ka krievu minoritātes interesēs ir orientēties uz liberālajām vērtībām. Tas paredz krievu cilvēka individuālās autonomijas attīstību, Latvijas vispārpiļsoniskās identitātes prioritāti pār etnisko kolektīvo autonomiju, politiskās nācijās veidošanās nepieciešamību.

4. Latvijas krievu etniskās uzvedības īpatnības

4.1. Kategorija "etniskā uzvedība"

Etniskā identitāte nav vienīgā etnisko vērtību pastāvēšanas forma, tās var īstenoties arī etniskajā uzvedībā. Kā rāda krievu ilgstošā klātbūtne Latvijā, viņu etniskā identitāte spilgti izpaudusies un izpaužas etniskās uzvedības īpatnībās visdažādākajās sabiedrības dzīves sfērās – sākot no aktivitātes ekonomikā un uzvedības politikā līdz darbībai izglītība un kultūrā. Tajā pašā laikā mūsu skatījumā vēl nepietiekami izmanto kategorijas "etniskā uzvedība" zinātniskās iespējas, lai analizētu etniskās atšķirības starp etniskajām grupām Latvijā, un līdz ar to tādas atšķirības bieži saprot vienīgi kā psiholoģiska un garīga rakstura fenomenu.

Jēdziens "etniskā uzvedība" ir svarīgs multietniskās sabiedrības analīzē, sevišķi tur, kur vēl nav galīgi izveidojušās robežas starp etniskajām grupām. Šis jēdziens ļauj parādīt, pirmkārt, ka etniskā identitāte ir saistīta ar etnosa mantotām (primordiārām) īpašībām, mantotās etniskās kultūras īpatnībām, otrkārt, parāda, cik daudz etniskums ir sociālās konstruēšanas rezultāts – kā atbilde uz multietniskās īstenības izaicinājumu, kā arī dominējošā etnosa, valsti veidojošās nācijas un nacionālās valsts kultūras un politikas ietekmes rezultāts.

Socioloģiskajā literatūrā jēdziens "etniskā uzvedība" tiek apskatīts kā sociālās uzvedības veids. Viens no ievērojamiem etniskās politikas teorētiķiem amerikāņu politologs Pauls Brass (Paul Brass) uzskata, ka etniskās grupas būtība jāskaidro ar divu veidu raksturojumiem – objektīviem un subjektīviem. Subjektīvie etniskuma raksturojumi ir jūtu, pašapziņas sfēra, bet objektīvie – uzvedība. Etniskā uzvedība ir "specifiski, konkrēti veidi, kā etniskā grupa izturas vai neizturas attiecībās un savstarpējās saskarsmēs ar citām grupām". (Brass, 1991, p. 18.) Brass pamatojas uz

atzinuma, ka kategorija "etniskā uzvedība" ir saistīta ar kategoriju "etniskā robeža", tāpēc etniskajai uzvedībai ir raksturīga abu kodu esamība.

Amerikāņu sociologs, ietekmīgās „iekšējā koloniālisma” teorijas pamatlicējs Maikls Hehters (Michael Hechter) aplūko etnisko uzvedību caur racionālās izvēles teorijas prizmu. Etniskā uzvedībā veidojas, no vienas puses, sociālo apstākļu, sociālās kārtības spiediena ietekmē, no otras puses, – kā cilvēka individuālās izvēles rezultāts. Etniskā uzvedība kā kolektīva parādība var piesaistīt individuālus aktorus* tāpēc, ka tādā uzvedībā viņi saskata kādu labumu, piemēram, izvēloties saskarsmes loku ar etnisko grupu pārstāvjiem. (Hechter, 1996, p. 90.)

Vajadzība pēc tāda sociālās īstenības dinamiska skatījuma pilgti izpaužas Alena Turena (Alain Touraine) socioloģijā. Franču sociologs uzskata par aplamu kopš T. Pārsonsa (Talkott Parsons) laikiem iesakņojušos uzskatu, ka sociālās parādības, arī etniskās, aplūkojamas ārpus jebkāda sakara ar cilvēku sociālo uzvedību. (Турен, 1998, c. 7, 13, 16.) Faktiski vislabāk ir apskatīt sabiedrību kā decentrētu parādību, "kur notiek tikai ierobežotas pārmaiņas, adaptējoties apkārtējās vides pārmaiņās vai likvidējot iekšējo spriedzi". (Турен, 1998, c. 54.) Turens norāda, ka tieši minoritāšu pētījumi ietekmējuši sociologu uzmanības maiņu no sabiedrības struktūru analīzes uz sociālo faktoru uzvedību.

Zinātniskajā literatūrā izveidojušies daudzi aspekti etniskās uzvedības izpratnē. Etnisko uzvedību saprot kā:

- etnisko grupu migrācijas virzienus (Малахов, 2007.);
- tendenci slēgt endogāmas laulības vienas etniskās grupas locekļiem (Whitmeyer, 1997, p. 162.);
- etnisko grupu politiskās uzvedības īpatnības (Varshney, 2007.);
- etnisko grupu pārstāvju sociālās uzvedības kopīgās īpašības (Zelinsky, 1998, p. 282.);
- etnisko grupu īpatnības, kas veidojas uz etnisko stereotipu pamata sociālpsiholoģiskajā komunikācijā (Платонов, 2000, c. 286.);

* Aktors – no angļu valodas *actor* – ir persona, kas darbojas, rīkojas un kuras rīcības gaitā veidojas vērtības. (Actor, 2007.)

- svarīgāko saskarsmes valodas izvēles sastāvdaļu multilingvistiskā vidē, etnolingvistiskās uzvedības sinonīmu (Арутюнян, 1999, с. 159.);
- etnoģenēzes kopīgo īpatnību, etnosa adaptācijas veidu apkārtējā vidē (Гумелев, 1993, с. 53, 61–78.) utt.

Jēdziens "etniskā uzvedība" visvairāk sastopams izcilā norvēģu antropologa Fredrika Bārta (Fredrik Barth) teorijā. Viņš saista robežu veidošanos starp etniskajām grupām ar grupu etniskās uzvedības īpatnībām.

F. Bārts parāda, ka robežas starp etniskajām grupām multietniskā vidē rada tie etniskās grupas raksturojumi, kurus šī grupa atzīst par nozīmīgiem etnisko robežu marķieriem attiecībā pret citām etniskām grupām. Etniskās robežas tāpēc var būt diezgan kustīgas, jo ir saistītas ar etnisko grupu sociālo uzvedību. Vēl vairāk, Bārts norāda, ka tādi etnisko robežu sociālie raksturojumi pastāv veselām kopām (cluster of ethnic characteristics). (Barth, 1996, p. 78, 79, 81.) Tā kā tādas kopas sociālais saturs pilnībā īstenojas grupas identitātes līmenī, etniskuma individuālajiem pārstāvjiem ir raksturīgs mainīgums etniskās grupas sociālo raksturojumu apgūvē. (Barth, 1996, p. 36.)

Tajā pašā laikā nevar uzskatīt, ka etniskā uzvedība ir sabiedrībā valdošo normu un vērtību spoguļattēls. Cilvēks spēj piemērot normatīvās prasības savām vajadzībām un interesēm. Tātad etnisko uzvedību spēcīgi ietekmē cilvēku subjektīvie priekšstati par izveidojušos sociālo īstenību, kurā šie cilvēki realizē savu uzvedību.

F. Bārts uzskata, ka etnisko grupu pārstāvju „publiskā uzvedība” ir ļoti svarīgs mehānisms viņu etniskās identitātes saglabāšanai. Ja tādai uzvedībai ir panākumi, etniskums tiek saglabāts. Ja panākumi etniskajā uzvedībā neparādās, ir iespējama identitātes nomaiņa vai modifikācija. (Барт, 2006, с. 161.)

Kā rāda etnoloģiskajai problemātikai veltītās zinātniskās literatūras analīze, etniskās uzvedības dabas izpratnē atrodamas divas galvenās īpatnības:

1. Ar etnisko uzvedību saprotams noteiktai etniskai grupai piederīgu cilvēku darbību kopums attieksmē pret cilvēku etniskās kultūras normām un vērtībām, kā arī tādas darbības, ko noteic etniskās kultūras normatīvās prasības.

Par etniskās uzvedības svarīgāko indikatoru nepieciešams uzskatīt tās pārstāvju spilgti izteiktus, artikulētus mērķus, kas atbilst tās etniskās kultūras normām, kurām aktori uzskata sevi par piederīgiem. Nereti tādas etniskās uzvedības mērķi nonāk konfliktā ar aktoru pragmatiskajām interesēm, ko noteic daudzfaktoru sociālā situācija ārpus aktuālo etnisko vērtību ietvariem.

2. Etniskā uzvedība ir arī tādu noteiktai etniskai grupai pieredzošu cilvēku darbību kopums, kuri īsteno paši savus mērķus un apmierina savas vajadzības dažādās sabiedrības dzīves sfērās. Līdz ar to etniskās uzvedības ietvari saskan ar noteiktās etniskās grupas pārstāvju daudzveidīgo sociālo uzvedību. Šajā gadījumā etniskās grupas locekļu uzvedībā viņu etniskās identitātes vērtības apzināti nav aktualizētas. Bet, salīdzinot dažādu etnisko grupu pārstāvju sociālo uzvedību, atklājas arī etniskās atšķirības šo grupu kolektīvajā uzvedībā.

Daudzu socioloģisko pētījumu materiāli liecina, ka etniskā uzvedība ir svarīgākais faktors, kas veido etnosociālo stratifikāciju mūsdienu Latvijā. Krievi ir skaitliski lielākā minoritārā etniskā grupa valstī un tāpēc tās etniskā uzvedība ļoti spēcīgi ietekmē sociālās un etniskās stratifikācijas sistēmas veidošanās īpatnības.

4.2. Etnoloģiskie pētījumi Latvijā par krievu etniskās minoritātes uzvedības strukturējuma īpatnībām

Latvijā uzkrāta diezgan liela pieredze, analizējot etnisko grupu un to savstarpējo attiecību īpatnības pēc 1991. gada, jaunās vērtību sistēmas nostiprināšanās laukā. Turklāt pēdējo piecu–sešu gadu pētījumi Latvijā atšķiras no 90. gadu pētījumiem tieši ar interesi par starpetnisko mijiedarbību un vispirms par attiecībām starp divām lielākajām etniskajām grupām – latviešiem un krieviem. Arvien biežāk šādi pētījumi pāriet no uzskata, ka etniskums galvenokārt ir psiholoģiska parādība, pie uzskata, ka tas jāanalizē kā sistemātiska sociāla parādība, kas īstenojas etniskās uzvedības veidā dažādās sabiedrības dzīves nozarēs. Šajos pētījumos tiek skarti divi būtiski aspekti:

1. atklājas valsts krievu minoritātes masu uzvedības pamatstruktūras salīdzinājumā ar latviešu, kā arī ar citu Latvijas etnisko grupu uzvedību;
2. latviešu nacionālajā apziņā tiek popularizēta ideja – atzīt krievu minoritātes tiesības uz kolektīviem etniskās uzvedības veidiem un uz kolektīvo etnisko identitāti visas pilsoniskās identitātes ietvaros.

Visvērienīgākajā 90. gadu otrās puses socioloģiskajā pētījumā "Ceļā uz pilsonisko sabiedrību", kas sagatavoja bāzi 2001. gadā pieņemtajai sabiedrības integrācijas programmai Latvijā, tika veikta "pilsoņu" un "nepilsoņu" uzskatu analīze bez norādes uz viņu tautību. Tieši etnoloģiskā politika bija skarta fragmentāri. Pētījuma autorus interesēja atšķirības krievu un latviešu psiholoģiskajā pašnovērtējumā. Tika noskaidrota attieksme pret iespēju ieviest krievu valodu kā otru Latvijas valsts valodu un garantēt izglītības ieguvu krievu valodā, tika izteikts vērtējums par nepieciešamību Latvijas iedzīvotājiem prast kā latviešu, tā arī krievu valodu. (Pētījumu un rīcības programma .., 1998, 64., 108., 112., 120., 121. lpp.)

Jaunāko etnoloģisko pētījumu apskats, ar ko iepazīstina portāls <http://politika.lv>, liecina, kā šādas svarīgas idejas atspoguļo krievu nacionālās minoritātes īpatnības tās etniskajā struktūrējumā un kopumā skatot sociālās realitātes, cilvēku sociālās uzvedības un apziņas realitāti:

1. Reprezentatīvais socioloģiskais 2005. gada pētījums „Šķiriskā pašidentifikācija Latvijā” nav atklājis būtiskas atšķirības etnisko grupu pārstāvju sociāli šķiriskajā pašidentifikācijā. Tā latviešu un krievu daļa, kuri identificējušies ar strādnieku šķiru, apmēram atbilst viņu īpatsvaram Latvijas sabiedrības etniskajā struktūrā: ar zemāko šķiru latvieši identificējušies retāk, bet krievi biežāk nekā kāds ir viņu īpatsvars etniskajā struktūrā, bet ar vidusšķiru identificējušies lielāka latviešu un mazāka krievu daļa. Identifikācija ar augstāko šķiru biežāk sastopama krievu nekā latviešu vidē, turklāt kopīgā pašidentifikācija ar šo sociālo grupu visā aptaujā ir ārkārtīgi maza. Tādējādi krievu etniskajā grupā notiekošā šķiriskā pašidentifikācija, salīdzinot ar latviešiem, mazākā mērā atbilst ekonomikas un sabiedriskās dzīves vismodernākajām tendencēm. (Šķiriskā pašidentifikācija .., 2005, 5.–6. lpp.)

2. Dažādos pētījumos minētie ekspertu uzskati liecina, ka krieviem vairāk ir attīstītas psiholoģiskās spējas adaptēties uzņēmējdarbībai nekā tās izpaužas latviešos. Pēc ekspertu domām, krievi labāk nekā latvieši adaptējas pārvērtībās, vairāk riskē, ir uzņēmīgāki, viņiem piemīt labāks pašnovērtējums un viņi nebaidās sākt karjeru no viszemākās pakāpes. Pētījumā "Sabiedrības integrācija un uzņēmējdarbība" minētas ekspertu domas, ka "krievi ir mērķtiecīgāki, pēc dabas aktīvāki nekā latvieši, kuri „turas” pie sava darba". Pastāv etniskās atšķirības arī Latvijas uzņēmējdarbības kultūrā. Eksperti norāda, ka krievu uzņēmēji, komplektējot darbspēku, vairāk orientēti uz neformāliem kontaktiem, bet latviešu biznesmeņi – uz publiskiem konkursiem. Turklāt "krievu" uzņēmējdarbības vide ir noslēgtāka. (Zepa, 2004b, 7.–8. lpp.) Tomēr pētījumiem par etniskā aspekta klātbūtni Latvijas uzņēmējdarbībā nav sistēmisks raksturs un tie veikti, neizmantojot kvantitatīvās metodes. (Zepa, 2006, 143. lpp.)

3. Latvijas, Ungārijas un ASV autoru kolektīvs veicis vienu no nedaudzajiem pētījumiem par nevienlīdzību sociālā kapitāla sadalē izglītības sfērā starp krievu nacionālo minoritāti, no vienas puses, un latviešiem, lietuviešiem un igauņiem, no otras puses. Pētījuma autori uzskata, ka salīdzinājumā ar padomju periodu izaugusi starpība starp krieviem un Baltijas valstu titulnāciju pārstāvjiem iegūtās izglītības līmenī. (Hazans, 2005)

4. Latvijā strādājošie pētnieki uzskata, ka stratifikācijas piramīdas zīmējums tādā multikulturālā sabiedrībā, kāda ir Latvijā, nevar neiegūt etniskas iezīmes. Vispirms tas atkarīgs no tā, cik vienādā mērā lielākās etniskās grupas – latvieši un krievi – izmanto tirgus ekonomikas un pilsoniskās sabiedrības iespējas, lai sociāli virzītos uz priekšu. Pētnieki konstatē, ka tieši Latvijas krievu zināmā daļā nereti sastopami pašsegregācijas elementi, kas kavē sociālo mobilitāti ekonomiskajā dzīvē. (Sabiedrības integrācija ..., 2004, 42. lpp.) Pētījumā "Cik demokrātiska ir Latvija. Demokrātijas audits" parādīts, ka Latvijas pastāvīgo iedzīvotāju tajā daļā, kuri nav valsts pilsoņi, skaidri jūtams motivācijas trūkums integrācijai. (Brands-Kehre, 2005, 24.–25. lpp.)

Nemot vērā, ka Latvijas pilsoņu politisko un sociālo tiesību saturs ir plašāks nekā valsts iedzīvotāju nepilsoņu atbilstīgo tiesību saturs, šajā sociālajā grupā zemāks ir arī sociālo pretenziju līmenis,

kas nevar nenovest pie tā, ka sociālās stratifikācijas zemākajos līmeņos viņu daļa ir lielāka nekā latviešu daļa. Var pilnīgi piekrist ievērojamā britu sociologa, eseju krājuma „Pilsonība un sociālā šķira” autora T. Maršala (Thomas Marshall) domām, ka modernas tiesiskās un sociālās valsts apstākļos pilsonība kļūst par vis-svarīgāko sociālās stratifikācijas pazīmi, bet agrāk šī pazīme piemita sociāli šķiriskajai struktūrai. Tieši pilsonība garantē visu to pilsonisko, politisko un sociālo tiesību kompleksu, kas nodrošina cilvēkam sekmīgu socializāciju un sociālo mobilitāti modernā sabiedrībā. (Marshall, 1964, p. 11.)

5. Pētījumā "Pilsoniskās sabiedrības veidošanās lielākajās Latvijas pilsētās un etniski neviendabīgajos rajonos" parādīta etniskās pašidentifikācijas aktualitātes atkarība no tādām pazīmēm kā etniskā piederība, dzīvesvieta un tiesiskais statuss Latvijā (pilsonis vai pastāvīgais iedzīvotājs, kam nav Latvijas pilsonības). Etniskā pašidentifikācija vissvarīgākā ir latviešiem – 65% no viņiem. Tās aktualitāti norādījis 41% aptaujāto krievu respondentu, bet no citu tautību aptaujātajiem – 24%. Krievu respondenti biežāk uzsvēruši pašu etniskās identitātes svarīgumu tieši tajās dzīves vietās, kur ir visintensīvākā starpetniskā komunikācija, pirmām kārtām pilsētas vidē. Ne tik aktuāla etniskā identitāte ir Latgales krievu iedzīvotājiem, vecticībniekiem, kuri lielākoties ir Latvijas pilsoņi. No krievu iedzīvotājiem Liepājā etniskās identitātes svarīgo nozīmi norādījis 71% respondentu, Jelgavā – 68%, Rīgas rajonā – 62%, bet etnisko identitāti neuzskata par svarīgu 85% Rēzeknes rajona krievu respondentu, 76% Krāslavas rajona un 61% Ludzas rajona krievu respondentu.

Starp Latvijas krievu pilsoņiem savas etniskās identitātes aktualitāti uzsvēruši 31% respondentu, bet starp nepilsoņiem – 54%. Krievu bailes zaudēt iespējas attīstīt savu etnisko kultūru bijušās lielākās tajos Latvijas reģionos, kur radīta galvenā bāze krievu valodā pastāvošās sociālās kultūras – privātās (arī augstākās) izglītības iestādes, lielāko krievu avīžu redakcijas, teātri, biznesa vide utt. – infrastruktūrai. Rīgas, Daugavpils un Jelgavas krievi par savas kultūras saglabāšanas iespējām bijuši kritiskāki nekā Ventspils, Rēzeknes pilsētas un rajona, Rīgas un Krāslavas rajona krievi. (Zepa, 2005, 40.–41. lpp.).

6. Sociālo un etnisko baiļu izplatības līmenis tieši ietekmē etniskajā apziņā uz grupas identitātes izpratni vērsto priekšstatu izplatības līmeni. Turklāt, jo augstāk etniskā grupa novērtē apdraudējumu pašas identitātei, jo biežāk tās apziņa arī aplūko sociālo īstenību no savas grupas identitātes redzes leņķa. Latvijas sabiedrībā latviešiem un krieviem baiļu jeb sociālā satraukuma līmenis par savas etniskās kolektīvās identitātes saglabāšanu ir dažāds, tāpēc arī latviešu un krievu kolektīvā apziņā ar grupas identitāti saistītie priekšstati pārstāvēti dažādā mērā.

Krievu apziņa salīdzinājumā ar latviešu apziņu ir vairāk ar grupas identitāti saistītas kategorizācijas caurstrāvota. 2004. gada pētījumā „Preses kontentanalīze: neiecietības veicināšanas/mazināšanas aspekti” parādīts, ka starp četrām visas Latvijas dienas avīzēm (2 izdevumi latviešu, 2 – krievu valodā) tieši uz krievu izdevumu "Vesti segodņa" attiecas 42% materiālu, kuros ir informācija par Latvijas sabiedrības dažādajiem sociālo grupu veidiem. Visām sociālajām grupām – etniskajām, valodas, rasu, reliģiskajām un citām – veļtīto materiālu liela daļa (42%) apgaiso etnisko grupu problemātiku. Krievu etniskās grupas stāvoklis apskatīts daudz biežāk nekā latviešu (508 gadījumi pret 359). Sevišķi liela atšķirība atklājas etnolingvistisko grupu – latviski runājošo un krieviski runājošo – aspektā: tās pieminētas 146 un 575 reizes. Pētījuma autori uzskata, ka tam ir tāda cēlonība: tieši krievvalodīgā prese ieņēmusi aktīvu pozīciju nacionālo minoritāšu tiesību aizstāvībā izglītības sfērā, E. Repšes labējās valdības īstenotās izglītības reformas kritikā. (Kruks, 2004.)

7. Visbiežāk sastopamā tēma daudzajos etnolingvistikas un etnosocioloģijas pētījumos ir – krievu minoritātes, vispirms krievu jaunatnes, sociālā kompetence. Par nacionālo minoritāšu pārstāvju sociālās kompetences visnozīmīgāko rādītāju ekonomikas sfērā parasti tiek uzskatīta viņu lingvistiskā kompetence, latviešu valodas prasmes līmenis. Viens no pēdējiem šādiem pētījumiem „Nacionālo minoritāšu mazizglītotās jaunatnes integrācija darba tirgū” notika B. Zepas vadībā 2005. gadā. Pētījums noskaidroja nacionālo minoritāšu jauniešu iespējas atrast darbu atkarībā no viņu valsts valodas prasmes līmeņa. 83% nacionālo minoritāšu jaunieši, kuri uzskata, ka viņiem ir augsts valsts valodas prasmes līmenis, ir pārliecināti, ka spēs atrast darbu. Starp tiem jauniešiem,

kuri uzskata savu valsts valodas prasmes līmeni par viduvēju, šis īpatsvars ir 71%. Bet starp tiem, kuri uzskata, ka viņu valsts valodas prasmes līmenis ir zems, – 64%. (Zepa, 2006, 70. lpp.)

8. Viena no svarīgākajām īpatnībām krievu nacionālās minoritātes apziņas strukturējumā ir – attieksme pret vērtībām, kas Latvijā nostiprinājušās pēc 1991. gada, vispirms pret tādām pamatvērtībām kā attieksme pret Latvijas pilsonības institūtu, valsts valodas sociālo nozīmību, politiskās un sociālās līdzdalības līmeni, identifikācijas pakāpi ar Latviju un tās reģioniem utt. Pētnieki atklāj šo parādību pretrunīgās pusēs. Tā, no vienas puses, pētījuma „Pilsoniskās sabiedrības veidošanās Latvijas lielākajās pilsētās un etniski nevienlīdzīgajos rajonos” rezultāti apliecina, ka no 2000. gada daļā nepilsoņu ir pieaugusi – no 20% līdz 41% – vēlme iegūt Latvijas pilsonību, turklāt trīs ceturtdaļas nepilsoņu vēlas, lai viņu bērni būtu Latvijas pilsoņi. (Zepa, 2005, 15. lpp.) No otras puses, vērojama valsts valodas nozīmīguma mazināšanās krievu iedzīvotāju apziņā. 1997. gadā 92% procenti krievu uzskatīja, ka visiem Latvijas iedzīvotājiem jāpārvalda valsts valoda, bet 2002. gadā šī daļa bija 84%. (Djačkova, 2003, 5. lpp.) Pētījumi rāda, ka krievu vidē identifikācijas līmenis ar Latviju ir ievērojami zemāks par to, kāds tas ir latviešu vidē. (Zobena, 2004/2005, 26. lpp.)

9. Krievu apziņas strukturējumu ietekmē gan tieša komunikācija ar latviešiem individuālā līmenī, gan arī izveidojies priekšstats par krievu kolektīvās identitātes saglabāšanas garantijām Latvijā. Pētījumi rāda, ka individuālo kontaktu līmenī starp krieviem un latviešiem praktiski nav etniskas distances vai arī tā ir minimāla. Pētījumā "Priekšstati par etniskām attiecībām Latvijā" (2005) konstatēts, ka latviešu un krievu savstarpējā saskarsmē tā daļa, kas pozitīvi izturas pret pretējās puses pārstāvjiem, praktiski relatīvi ir vienāda – 59–60%. (Makarovs, 2005, 6. lpp.)

Taču kā krieviem, tā arī latviešiem kolektīvās identitātes saglabāšanas apdraudējuma izjūtas ir aktuālas. 2004. gada pētījuma "Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija" autori uzskata, ka krievi saskata kolektīvās identitātes apdraudējumu tādēļ, ka ir pieraduši "pie krievu valodas privileģētā statusa, kāds tas bija PSRS apstākļos". (Zepa, 2004a, 14., 28. lpp.) Pretējas ir krievu un latviešu domas jautājumā, cik lielā mērā Latvijas etnopolitika atbilst krievu minoritātes interesēm. 39,7% krievu un

tikai 5,9% latviešu uzskata, ka Latvijā krievvalodīgo intereses tiek ievērotas mazāk nekā vajadzētu. 46,3% latviešu un 9,9% krievu piekrituši apgalvojumam, ka „Latvijā pastāvošais krievu skaits apdraud latviešu valodu un kultūru”. Arī jautājumā par krievu lojalitāti Latvijai latviešu un krievu domas ir daļējušās, 69,6% krievu un 32,8% latviešu uzskata krievus par Latvijai lojāliem. Turklāt lielākā daļa aptaujāto latviešu ir pārliecināti, ka tieši viņi un nevis krievi labāk izprot demokrātijas principus (55,0% latviešu un 12,9% krievu). 36,1% latviešu un tikai 4,2% krievu domā, ka nākotnē valstij jāfinansē tikai skolas ar latviešu mācību valodu. (Makarovs, 2005, 9.–10., 14. lpp.)

2005. gada pētījums "Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risināšanas meklējumi" (vadītāja B. Zepa) atzīst, ka etnokonflikta pastāvēšanas cēlonis Latvijas sabiedrībā ir tieši visai sarežģītās starpetniskās attiecības grupu aģentu līmenī un nevis individuālā līmenī, kas arī rada „kolektīvas etniskas bailes”. Par šāda etnokonflikta cēloņiem Latvijā pētījuma autori nosauc lielās pārvērtības Latvijas sabiedrībā, kas arī noved pie etnisko grupu statusa maiņas, masu mediju lielās lomas, darbojoties dažādās informācijas telpās, kur pastāv asimetriska etniskā stratifikācija, kas pieļauj latviešu skaitlisko dominēšanu valsts pārvaldē un izglītībā. (Zepa, 2005, 6., 10. lpp.)

10. Pētījums „Sabiedrības integrācija un uzņēmējdarbība” profesores B. Zepas vadībā skāris krievu minoritātes etniskās uzvedības īpatnību svarīgu aspektu sfērā, kur likums neaizliedz funkcionēt ne tikai latviešu, bet arī citām valodām. Pētījuma autori secina, ka uzņēmējdarbības sfērā notiek nacionālo minoritāšu etniska pašsegregācija. Turklāt par tādas pašsegregācijas cēloņiem pētījuma autori nosauc "valodu atšķirību, tradīcijas, saskarsmes līdzekļus". Autori uzskata, ka „etniskās grupas pašsegregācijas rezultātā notiek uzņēmējdarbības polarizācija pēc etniskās pazīmes, kas rada negatīvas sociālās sekas, piemēram, krievu valodas pašpietiekamība „krievu uzņēmumos nestimulē latviešu valodas apguvi”. (Zepa, 2004b, 42. lpp.)

11. Latvijas zinātnieku pētījumos pastāvīgi tiek precizētas kategorijas, kuras lietojamas Latvijas krievu etniskās minoritātes sociālo īpatnību analītiskai aprakstīšanai. Kopumā šajā procesā notiek socioloģisko kategoriju loka paplašināšana, ko nosaka

nepieciešamība atklāt krievu subjektuma galvenās īpatnības Latvijas sabiedriski politiskajā dzīvē. Tā E. Kļaves, I. Šūpules, B. Zepas 2004. gada pētījumā "Divplūsmu skolu kā bilingvālās izglītības piemēra novērtējums" atzīts latviešu un krievu divplūsmu skolu pozitīvais raksturs, turklāt bilingvālā vide raksturota kā "kultūru daudzveidība". Autori neakcentē latviešu un krievu kultūru asimetriskumu krievu skolēnu bilingvālajā izglītībā. (Kļave, 2004, 29. lpp.)

Pētnieciskā diskursa kategorizāciju etnopolitikas sfērā ietekmē Latvijā publicētie šeit esošo Rietumu zinātnieku ekspertvērtējumi un rekomendācijas, kā arī inteliģences pārstāvju publikācijas, tiecoties saglabāt Latvijas kultūrā krievu segmentu. Pētījums "Bilingvālā izglītība Latvijā: starptautiska ekspertīze", kura rezultāti publicēti 2002. gadā, skata bilingvālās izglītības vērtību nacionālajām minoritātēm tikai kultūras dialoga kontekstā, kas paredz visu pušu aktīvu piedalīšanos izglītības procesā. (Dedze, 2002, 66.–67., 82. lpp.)

Pēc B. Zeļcermana un N. Rogāļevas domām, valsts etnopolitikas neveiksmes izglītības sfērā tieši izriet no dialoga trūkuma ar krievu nacionālo minoritāti, kad "izglītības procesa potenciālo subjektu daļa nav kļuvusi par tā reālo subjektu". (Zeļcermans, 2001, 80. lpp.)

M. Golubevas pētījumā "Valodu izmantošanas proporcijas nacionālo minoritāšu skolās pēc 2004. gada" atzīta nepieciešamība pēc zinātniskās izpētes, lai apskatītu gan etnopolitikas veidotāju un īstenotāju izglītības sfērā, gan arī šīs politikas oponentu argumentus. (Golubeva, 2004, 4. lpp.)

Kā redzams, Latvijas zinātnieki veikuši daudzus pētījumus par krievu minoritātes apziņas un uzvedības dažādām izpausmēm. Svarīgi, ka šajos socioloģiskajos un politoloģiskajos pētījumos krievu minoritātes analīze tiek veikta salīdzinājumā ar etnisko minoritāšu apziņas un ar latviešu uzvedības analīzi. Šajā analīzē Latvijas krievu minoritāte parādās kā sabiedrības kolektīvais aktors, kam raksturīga kolektīvā identitāte.

4.3. Etniskās uzvedības strukturējums dzīves kvalitātes standartu ietekmē

Dzīves kvalitātes dominējošās normas un standarti ir svarīgi faktori, kas ietekmē etnisko kopību pārstāvju kolektīvo uzvedību. Kā norāda T. Pārsonss, sociālo standartu pastāvēšana sabiedrībā vienlaikus veicina sociālās sistēmas integrāciju, kā arī diferencē un stratificē sabiedrību grupās, kuras atšķiras tieši ar nevienādu sociālo standartu prasību apguves pakāpi. (Парсонс, 2000, с. 880.) Lai izprastu etnisko grupu uzvedības strukturējuma īpatnības sabiedrības sistēmā, svarīgs ir R. Dārendorfa (Ralph Dahrendorf) socioloģijas mācības atzinums, ka stratifikācija ir aktoru nevienādo pozīciju pret dominējošām vērtībām un normām rezultāts. (Дарендорф, 2002, с. 446.) Sabiedrībā dominējošās normas, pēc Dārendorfa domām, atšķirīgi ietekmē aktoru sociālās pozīcijas: „normas .. nav labvēlīgas vienām lomām un ir labvēlīgas citām, sociālā noslāņošanās pastāv ar normām saistīto sankciju diferencēta sadalījuma nozīmē.” (Дарендорф, 2002, с. 474.)

Kā rāda Latvijas multikulturālās sabiedrības realitāte, sabiedrībā dominējošās dzīves kvalitātes normas un vērtības arī spēj strukturēt sociālo un etnisko grupu uzvedību un līdz ar to arī ietekmē sociālās sistēmas etnisko stratifikāciju.

Pats termins "strukturācija" un tā skaidrojums aizgūti no Entonija Gidensa (Anthony Giddens) pazīstamās teorijas. Pēc Gidensa domām, jēdziens "strukturācija" ir svarīgākais nozīmes elements, lai izprastu sabiedrībā radušos un/vai veidojošos sociālās un etniskās stratifikācijas sistēmu. Strukturācijas jēdziens ļauj palūkoties uz sociālās stratifikācijas sistēmu dinamiski, no kolektīvā subjekta uzvedības puses: izrādās, ka sociālā subjekta uzvedības prakses stabilie elementi ir stratifikācijas un sociālās nevienlīdzības veidošanās un funkcionēšanas svarīgākais dinamiskais faktors sabiedrībā.

E. Gidenss parāda iespēju izskaidrot sabiedrības sociālās stratifikācijas sistēmu kā "institūciētas prakses" atražošanas rezultātu "rutinētajā" cilvēku ikdienas dzīvē. Sabiedrības struktūrelementi "pastāv, tikai pateicoties sociālās uzvedības dažādo formu nepārtrauktai atražošanai laikā un telpā". (Гидденс, 2003, с. 15.) Turklāt uzvedības praksē īstenojas sociālās identitātes, kuras savukārt ir

sociālo kopību "marķieri". Šie marķieri saskaņo sociālās kopības ar normatīvo tiesību kopumu, pienākumiem, kā arī ar sociālajām lomām sabiedrībā. (Гидденс, 2003, с. 15.)

Latvijas Republikas krievu iedzīvotāju etniskās uzvedības strukturācijas izpētes aktualitāti diktē vajadzība noskaidrot problēmas teorētiskās un praktiskās nozīmes svarīgumu: vai etniskais faktors ir vienīgi kultūras vai psiholoģijas fenomens, vai arī tas ir cieši savijies ar ekonomiskām un politiskām parādībām, kļuvis par būtisku elementu, kas veido sociālās stratifikācijas sistēmu Latvijā.

Etnisko grupu attiecību strukturējums ir šo grupu uzvedības stratēģijas rezultāts daudzetniskajā sabiedrībā. Pēc Karla Doiča (Karl Deutsch) un Donalda Horovica (Donald Horowitz) domām, etniskās grupas pauž savu potenciālu tieši sociālās mobilizācijas procesā, kas arī veido šo grupu uzvedības paraugus. (Deutsch, 1961, p. 493; Horowitz 1985, p. 99.) Etniskās grupas šajā nozīmē ne ar ko neatšķiras no citiem sociālajiem faktoriem, kuru darbību noteic vajadzības, tieksme un spēja tās apmierināt. (Horowitz, 1985, p. 100.) Reāli dažādās etniskās grupas raksturo dažāds sociālo pretenziju līmenis, kas galu galā noved arī pie viņu ieņemamo sabiedrības sociālās stratifikācijas nišu atšķirībām. (Horowitz, 1985, p. 196.)

Donalds Horovics atšķir divas pretējas etniskās sistēmas. Pirmā atbilst stingrai, vertikālai etnisko grupu hierarhijai, kurā viena grupa dominē, bet otra pakļaujas. Otra iespējamā etnisko grupu savstarpējo attiecību sistēma ir to paralēlā eksistence. (Horowitz, 1985, p. 22.) Pēc Horovica domām, sabiedrības dažādo etnisko grupu nevienmērīgais modernizējums noved arī pie "etniskās darba dalīšanas" kā atsevišķā sabiedrībā, tā arī starp dažādām sabiedrībām. (Horowitz, 1985, p. 108.)

Uzskatam, ka etniskais strukturējums sabiedrībā ir etnisko grupu nevienmērīgas sociālās mobilizācijas sekas, piekrīt ar pazīstamais etnopolitikas pētnieks Džozefs Rotčailds (Joseph Rothschild). Viņš uzskata, ka moderna tipa sabiedrībām "ir raksturīgas ne tikai asimetriskas korelācijas starp etniskām kategorijām, no vienas puses, un sociāli ekonomiskām šķirām un politiskās varas sadali, no otras puses, bet šīm sabiedrībām ir raksturīga arī strukturēta starpetniska nevienlīdzība". (Rotčailds,

1999, 10.–11. lpp.) Turklāt modernajai sabiedrībai ir raksturīgi trīs stratifikācijas modeļi, kur ekonomiskie un etniskie (rasu) elementi pārklājas. (Rotčailds, 1999, 35. lpp.) Rotčailds uzskata, ka etniskās grupas var stratificēties trejādi: kā

- vertikāla hierarhija,
- paralēli segmenti,
- tīkls, kas pārklājas. (Rotčailds, 1999, 73. lpp.)

Pēc Dž. Rotčailda domām, tieši tīkla modelis atbilst gan daudzietniskas sabiedrības dinamismam, gan stabilitātei: "Katra etniskā grupa eksistē plašu ekonomisko funkciju un specialitāšu diapazonā, un katra ekonomiskā šķira un sektors organiski inkorporē daudzu etnisko grupu locekļus." (Rotčailds, 1999, 74. lpp.)

Analizējot krievu minoritātes etnisko uzvedību attieksmē pret dzīves kvalitātes dominējošiem standartiem un vērtībām, iespējams atklāt tendenci, kas var pastiprināt Rotčailda norādīto etniskās stratifikācijas vertikālo modeli.

Interese par etniskumu kā dzīves kvalitātes avotu Latvijas sabiedrībai ir aktuāla valsts iedzīvotāju daudzietniskā rakstura dēļ. Šajā situācijā praktisku un zinātnisku nozīmīgumu iegūst jautājums, vai Latvijā pastāv atšķirības starp valsts nacionālo grupu dzīves kvalitātēm? Bet, ja tādas atšķirības pastāv, vai tām ir būtisks raksturs, vai tās noved pie sociālās nevienlīdzības veidošanās starp nacionālajām grupām tagadējā sabiedrības attīstības posmā dzīves kvalitātes vērtību un standartu kultivēšanā?

Pilsoniskā sabiedrība un demokrātiskā valsts ir ieinteresētas piešķirt dzīves kvalitātes vērtībām un standartiem universālu raksturu. Sevišķi svarīga šī problēma ir Latvijai, kurā demokrātiskās, nacionālās valsts principiem ir nepieciešami harmoniski sakari ar pilsoniskās sabiedrības etnisko daudzveidību. Optimālais modelis Latvijas situācijai ir vienādu dzīves kvalitātes vērtību un standartu nostiprināšana visiem etnisko grupu pārstāvjiem. Šajā gadījumā etniskās atšķirības starp cilvēkiem nebūs atšķirības dzīves kvalitātē, bet tās kļūs par atšķirībām vienīgi kultūrā.

4.4. Dzīves kvalitātes ietekme uz Latvijas krievu etnisko uzvedību

Dzīves kvalitāte ir būtiski saistīta ar personības spējām izmantot dažādus sabiedrības resursus savai attīstībai. Par vienu no sociālajiem resursiem var uzskatīt personības etnisko identitāti. Tāpēc, raksturojot dzīves kvalitāti Latvijā, ļoti svarīgi parādīt, ka etniskā identitāte var veicināt personības sociālo orientāciju uz dzīves kvalitātes mūsdienu vērtībām un standartiem.

Interese par etniskumu kā dzīves kvalitātes sociālo resursu Latvijas sabiedrībā tās multietniskās struktūras dēļ ir ļoti aktuāla. Šajā situācijā ļoti nozīmīgs ir jautājums par to, vai pastāv dzīves kvalitātes nacionālās, etniskās atšķirības? Ja šīs etniskās atšķirības tomēr pastāv, tad ir svarīgi – vai šīs atšķirības ir būtiskas, tādas, kas veido sociālo nevienlīdzību starp nacionālajām grupām dzīves kvalitātes standartu ietvaros.

Šajā nodaļā aplūkotas atšķirības dzīves kvalitātē starp vislielākajām nacionālajām grupām Latvijā – latviešiem un Latvijas krieviem. Izvēle saistīta ar nepieciešamību ievērot konkrētā socioloģiskā pētījuma rezultātu reprezentativitāti (latvieši = 601, krievi = 322).

Dzīves kvalitātes atšķirību analīze starp nacionālajām grupām tiek sniegta pēc šādiem rādītājiem:

1. nacionālo grupu pārstāvju priekšstati par dzīves apstākļiem;
2. nacionālo grupu pārstāvju priekšstati par dzīves mērķiem un vērtībām;
3. nacionālo grupu pārstāvju attieksme pret sociālās komunikācijas tīklu sabiedrībā, kas raksturo šo grupu sociālo integritāti pilsoniskajā sabiedrībā.

4.4.1. Priekšstats par pastāvošajiem dzīves apstākļiem

Respondenti, kas sadarbībā ar „Pārskata par tautas attīstību” autoru kolektīvu piedalījās 2005. gadā veiktajā aptaujā par dzīves kvalitāti, tika lūgti novērtēt gan pastāvošos ārējos dzīves apstākļus, gan savas spējas sasniegt izvirzītos dzīves mērķus un novērtēt apmierinātību ar savu puļu rezultātiem, izmantojot sabiedrības sniegtās iespējas. Šajā ziņā ir atšķirības starp latviešu

respondentiem un krievu respondentiem. Krievu respondenti kopumā pozitīvāk nekā latvieši novērtējuši sabiedrībā pastāvošos ārējos apstākļus. Bet tieši starp krievu respondentiem izrādījās mazāks to personu īpatsvars, kas ir apmierināti ar sava darba rezultātiem, īstenojot savas ieceres esošajos sabiedrības apstākļos (24. un 25. tabula).

24. tabula

Respondentu attieksme pret iespējām dzīvesvietā (attbildes "ļoti lielas iespējas" un "drīzāk lielas iespējas")

	Visi	Latvieši	Krievi	Mann-Whitney U Asymp. (2-tailed)*
Iegūt vēlamo izglītību	15	14	16	0,213
Iegūt vēlamo specialitāti	9	8	11	0,003
Atrast sev piemērotu darbu	4	3	5	0,044
Atrast piemērotu mājokli	5	4	7	0,209
Pavadīt brīvo laiku atbilstoši savām vēlmēm	11	10	12	0,852
Izmantot nepieciešamos sadzīves pakalpojumus	12	11	14	0,008

(Significance $p < 0,001$)

(Avots: Volkovs, 2006, p. 46.)

* Mann-Whitney U Asymp. Sig. (2-tailed) – divu neatkarīgu izlašu datu salīdzināšanas kritērijs. (Arhipova, Bāliņa, 2003, 177. – 181. lpp.)

25. tabula

Apmierinātība ar savas dzīves jomām

(atbildes „apmierināts” un „ļoti apmierināts”)

	Latvieši	Krievi	Mann-Whitney U Asymp. (2-tailed)
Savu pašreizējo darbu kopumā	46	35	0,000
Algu pamatdarbā	23	20	0,055
Darba vidi un apstākļiem pamatdarbā	42	29	0,000
Saviem ienākumiem	23	19	0,109
Savu un ģimenes materiālo labklājību	25	24	0,650
Savu profesionālās kvalifikācijas līmeni	45	42	0,314
Savu izglītības līmeni	52	48	0,781
Savu veselību	54	49	0,215
Savu dzīvokli, mājokli	55	55	0,891
Dzīves vidi Jūsu pilsētā, ciemā	59	51	0,019
Darba iespējām Jūsu dzīvesvietā	16	24	0,406
Uzņēmējdarbības iespējām Jūsu dzīvesvietā	9	11	0,075
Drošību Jūsu dzīvesvietā	48	36	0,000
Sabiedrības integrāciju, vienlīdzīgām iespējām Jūsu dzīvesvietā	35	24	0,012
Ekoloģisko situāciju Jūsu dzīvesvietā	54	42	0,001
Savu ģimenes dzīvi	66	61	0,484
Drošību un atbalstu, ko Jūs saņemat no radiem, draugiem, kolēģiem	69	61	0,024
Drošību un atbalstu, ko Jūs pats sniežat radiem, draugiem, kolēģiem	57	56	0,743
Laika daudzumu, ko Jūs varat veltīt ģimenei	48	51	0,838
Laika daudzumu, ko varat veltīt personiski sev	52	49	0,802
Iespējām īstenot darbā savas ieceres un mērķus	29	25	0,009
Iespējām īstenot savas ieceres un mērķus ģimenē	39	44	0,191
Iespējām īstenot savas personiskās ieceres un mērķus	37	36	0,837
Iespējām pavadīt brīvo laiku atbilstoši savām vēlmēm	40	38	0,973

(Significance $p < 0,001$)

(Avots: Volkovs, 2006, p. 48.)

Tomēr gan latviešu, gan krievu respondenti apmēram vienādi novērtē savas subjektīvās iespējas, lai sasniegtu visdažādākajās dzīves jomās izvirzītos mērķus. Sabiedrības dzīves apstākļi ietver ne tikai instrumentālus resursus personības attīstībai, bet arī ar valsts un pilsoniskās sabiedrības identitāti saistītās simboliskās vērtības.

Socioloģiskā pētījuma rezultāti liecina, ka starp latviešiem un krieviem attieksmē pret simboliskajām vērtībām, piemēram, par piederības izjūtu Latvijai, atšķirības ir diezgan lielas (26. tabula).

26. tabula

Piederības izjūta teritoriālajām vienībām (atbilde "ļoti cieši piederīgs")

		Visi	Latvieši	Krievi	Mann-Whitney U Asymp. (2-tailed)
1.	Ciems, pagasts, pilsēta	45	51	37	0,002
2.	Latvija	46	54	37	0,000
3.	ES	11	11	11	0,751

(Significance $p < 0,001$)

(Avots: Volkov, 2006, p. 49.)

Tie krievu respondenti, kuri nodarbināti augsti tehnoloģiskajās nozarēs un kuriem ir augstākā izglītība, un respondenti no vidējā slāņa demonstrē lielāku piederības izjūtu teritoriālajām vienībām (27. tabula).

27. tabula
Latvijas krievu apakšgrupu piederības izjūta
teritoriālajām vienībām

		Visi krievi	Krievu grupa – algotie kalpotāji, speciālisti, uzņēmēji, pašnodarbinātie	Krievi ar augstāko izglītību	Krievu grupa – finanšu starpniecībā, operācijās ar nekustamo īpašumu, nomā, datorpakalpojumos, valsts pārvaldē un aizsardzībā, obligātajā sociālajā apdrošināšanā, izglītībā un zinātnē, veselības un sociālajā aprūpē, sabiedriskajos, sociālajos, individuālajos pakalpojumos nodarbinātie
1.	Ciems, pagasts, pilsēta	37	38	42	46
2.	Latvija	37	48	41	46
3.	ES	11	10	14	16

(Significance $p < 0,001$)
 (Avots: Volkov, 2006, p. 49.)

4.4.2. Priekšstats par dzīves mērķiem un vērtībām

Priekšstats par dzīves mērķiem un vērtībām ir svarīgs dzīves kvalitātes rādītājs. Latvijas sabiedrisko un nacionālo grupu mērķu veidošanos būtiski ietekmē ārējā vide, izveidojušos institūciju, normu, vērtību, sociālās prakses kopums. Vienlaikus pētījuma materiāli arī liecina, ka Latvijas nacionālo grupu dzīves mērķi lielā mērā ir atkarīgi no tā, cik augsts līmenis un kāds raksturs ir viņu adaptācijai pastāvošajos sociālajos un ekonomiskajos apstākļos, Latvijas sabiedrībā izveidojušās informācijas un kultūras telpā. Latvijas nacionālo grupu dzīves mērķu raksturs tāpēc ir atkarīgs no tā, kāda attieksme pret pastāvošajiem dzīves apstākļiem dominē – adaptīva, orientēta uz izveidojušos apstākļu – kā normatīva parauga – pieņemšanu, vai inovatīva, saistīta ar izveidojušos sabiedrisko apstākļu kritisku vērtējumu, kurā ir arī potenciāls šo sabiedrisko apstākļu pilnveidošanai. Acīmredzot inovācijas stratēģijas nepieciešams elements dzīves mērķu formulējumā ir orientācija uz izglītības ieguvu, informācijas avotu meklējumu, modernu infor-

mācības tehnoloģiju apguvi, savas personības pilnveidošanu, kā arī rūpes par savu veselību u. tml. 28. tabula rāda, ka inovācijas stratēģijas nedaudz vairāk raksturīgas latviešiem nekā krieviem.

28. tabula
Motivācija mācību turpināšanai (%)

		Visi	Latvieši	Krievi	Mann-Whitney U Asymp. Sig. (2-tailed)
1.	Lai nodrošinātu labāku materiālo stāvokli	61	57	72	0,010
2.	Lai iegūtu specialitāti	13	14	12	0,954
3.	Lai attīstītu savu personību	13	15	10	0,787

(Significance $p < 0,001$)

(Avots: Volkov, 2006, p. 50.)

Pētījuma materiāli liecina, ka starp Latvijas lielākajām nacionālajām grupām – latviešiem un krieviem – pēdējā gada laikā nav būtisku atšķirību dzīves plānu īstenošanā. Praktiski pilnīgi vienāda ir latviešu un krievu respondentu daļa, kas īstenojusi savus plānus labāka darba meklējumos, nekustamā vai dārga īpašuma ieguvē, sociālo kontaktu paplašināšanā utt. Tomēr krievu respondenti mazāk nekā latvieši rūpējušies par savu veselību, mazāk un retāk apmeklējuši seminārus un kursus un mazāk gādājuši par savas kvalifikācijas paaugstināšanu, kā arī, ne tik bieži kā latvieši, apdrošinājuši savu īpašumu un mazāk interesējušies par otrā un trešā līmeņa pensijas līguma noslēgšanu.

Respondentu priekšstatus par vēlamo galveno tautsaimniecības nozaru attīstību viņu dzīvesvietās lielā mērā diktējuši praktiski apsvērumi, kuros dominē interese par tās nozares attīstību, kurā respondenti ir nodarbināti. Tā kā Latvijā izveidojusies zināma iedzīvotāju sociāli profesionālās struktūras savdabība pēc nacionālās pazīmes, tad arī priekšstati par galveno tautsaimniecības nozaru attīstības nepieciešamību ir saistīti ar konkrētās nacionālās grupas pārstāvju nodarbinātības īpatsvaru attiecīgajās tautsaimniecības nozarēs (29. tabula). No tabulas materiāliem redzams, ka latviešu respondenti vairāk nekā krievi ir ieinteresēti tādu tautsaimniecības nozaru attīstībā kā pārtikas rūpniecība,

kokapstrāde, dažādi amatniecības darbu veidi, lauksaimnieciskā ražošana, tūrisms un izklaides joma, kultūra, veselības aprūpe, rehabilitācija. Tieši šajās nozarēs latviešu īpatsvars ir augstāks nekā mazākumtautību pārstāvjiem. Toties krievu respondenti vairāk nekā latvieši vēlas panākt attīstību galvenokārt tirdzniecībā un celtniecībā, t.i., tajās nozarēs, kur nodarbināto krievu īpatsvars ir lielāks nekā latviešu.

29. tabula
Nozares, kuras, pēc respondentu uzskatiem,
būtu iespējams attīstīt (%)

	Visi	Latvieši	Krievi	Mann-Whitney U Asymp. (2-tailed)
1. Pārtikas pārstrāde	29	31	25	0,057
2. Kokapstrāde	34	39	26	0,000
3. Derīgo izrakteņu ieguve	3	4	3	0,755
4. Amatniecība	31	35	25	0,003
5. Tirdzniecība	27	26	29	0,222
6. Lauksaimniecība	34	37	26	0,001
7. Tūrisms un izklaide	57	61	49	0,001
8. Kultūra	37	39	34	0,139
9. Izglītība	33	32	34	0,697
10. Būvniecība	33	31	39	0,018
11. Informāciju tehnoloģijas	18	18	17	0,731
12. Transporta un noliktavu saimniecība	15	14	17	0,209
13. Finanšu pakalpojumi	16	16	18	0,399
14. Veselības aprūpe, rehabilitācija	45	48	37	0,001
15. Citas	2	2	2	0,633

(Significance $p < 0,001$)
 (Avots: Volkov, 2006, p. 51.)

4.4.3. Priekšstats par sociālās komunikācijas tīklu sabiedrībā

Attīstīts sociālās komunikācijas tīkls nodrošina personībai un tāpat arī sociālajām un nacionālajām grupām plašas iespējas atrast sabiedrībā partnerus pilnīgākai dzīves mērķu īstenošanai. Sabiedrībā sociālā komunikācija ietver institūciju, normu un vērtību sistēmu, kas nodrošina personības sociālo integrāciju sabiedrības dzīvē, kā arī izvērstas prakses un cilvēku motivēto nostādņu sistēmu, kura ir orientēta nodibināt un uzturēt sociālos sakarus.

Šī pētījuma materiāli ļauj noskaidrot respondentu atšķirīgo attieksmi pret institūciju, vērtību un sociālo subjektu tīklu, kas ir saistīts ar sociālās komunikācijas sistēmas funkcionēšanu Latvijas sabiedrībā. Pētījumā parādīta respondentu attieksme pret tādiem šā tīkla struktūrelementiem kā:

1. sabiedrības dzīves publiskās sfēras subjekti – valsts varas orgāni, pašvaldības, Eiropas Savienība, nevalstiskās organizācijas;
2. sabiedrības dzīves ekonomiskās sfēras subjekti – darba devēji, darbinieki, darba kolēģi, partneri Latvijā, partneri ārpus Latvijas;
3. privātās sfēras subjekti – draugi, ģimenes locekļi, radnieki;
4. sabiedriskās vērtības un normas, kas regulē sociālo komunikāciju, – zinātniskie atklājumi, patriotisms, reliģiskā ticība;
5. Komunikācijas dalībnieku subjektīvās nostādnes – pašātvība uz savu likteni, pašātvība uz saviem spēkiem, gatavība riskēt, veselais saprāts. Pētījums parādīja, ka latviešu un krievu respondentiem dažādi izpaužas motivācija publiskajā un privātajā dzīvē izmantot izveidojušos sociālās komunikācijas tīklu, lai sasniegtu savus dzīves mērķus. Latviešu respondentiem lielākā mērā nekā krieviem raksturīga orientācija izmantot sabiedrības dzīves publiskajā telpā pārstāvēto komunikācijas tīklu (30. tabula).

30. tabula

Aspekti, kas ietekmē spēju rīkoties, īstenot ieceres un mērķus (atbilde “ietekmē pozitīvi”) (%)

		Visi	Latvieši	Krievi	Mann-Whitney U Asymp. (2-tailed)
1.	Valsts institūcijas	7	8	5	0,662
2.	Jūsu pašvaldība	12	15	6	0,179
3.	Jūsu darba devējs	19	22	15	0,089
4.	Jūsu darbinieki	6	6	5	0,011
5.	Zinātnes atklājumi	32	35	27	0,124
6.	ES	19	21	14	0,177
7.	Ticība Dievam	32	30	34	0,186
8.	Paļaušanās uz likteni	24	24	26	0,314
9.	Paļaušanās uz saviem spēkiem	72	77	68	0,015
10.	Ģimenes locekļi	67	70	64	0,080
11.	Radi	49	49	52	0,534
12.	Darbabiedri	30	32	28	0,189
13.	Draugi	47	48	47	0,903
14.	NVO	10	11	7	0,372

(Significance $p < 0,001$)

(Avots: Volkov, 2006, p. 52.)

Latvieši biežāk nekā krievu respondenti norādījuši, ka dažādas publiskās dzīves institūcijas, individuālā motivācija, sociālie partneri palīdz viņiem sasniegt izvirzītos mērķus. Tas attiecas uz valsts varas un pašvaldību orgāniem, darba devējiem un darbiniekiem, zinātniskiem atklājumiem, ES, nevalstiskām organizācijām.

Praktiski nav būtisku atšķirību starp latviešiem un krieviem vērtējumos, kāda loma ir darbiniekiem, reliģiskajai ticībai, pašāvībai uz savu likteni, radniekiem, draugiem, darba kolēģiem kā pozitīvam faktoram, kas palielina spējas darboties, īstenot savus plānus un mērķus. Tādas atšķirības starp latviešu un krievu respondentiem, novērtējot publiskās un privātās sfēras komunikācijas tīkla elementus, liecina, ka komunikācijas potenciāls un reālās komunikācijas iespējas ir lielākas sabiedrības latviešu daļai. Tādējādi latviešiem ir augstāks sociālās integrācijas līmenis, kas ir svarīgs dzīves kvalitātes rādītājs informācijas sabiedrībā. Vienlaikus sociālās atomizācijas (sašķeltības, pašizolācijas) līmenis krievu respondentiem ir augstāks nekā latviešiem un tādējādi krieviem ir mazāka sociālās integrācijas pakāpe.

Svarīga sociālās komunikācijas attīstības pazīme ir tās izpausme politiskajā dzīvē, pilsoņu politiskās līdzdalības sfērā. Tomēr politiskajā dzīvē sociālās komunikācijas attīstību kavē lielā mazākumtautību pārstāvju daļa, kuriem nav Latvijas Republikas pilsonības. Tādēļ, kā rāda pētījuma materiāli, latviešu respondentu – visāda veida politiskās dzīves konvencionālu un nekonvencionālu dalībnieku daļa pārsniedz attiecīgo krievu respondentu daļu (31. tabula).

Sevišķi liela atšķirība atklājas tādos politiskās komunikācijas veidos kā piedalīšanās Saeimas un pašvaldību vēlēšanās, vērsšanās ar vēstulēm pie Valsts prezidenta, Ministru prezidenta, ministrijās, resoros, pašvaldībās, tikšanās ar Saeimas un pašvaldību deputātiem, ministriem, ierēdņiem un žurnālistiem, piedalīšanās sabiedriskajās apspriešanās, piedalīšanās streikos (divkārša starpība), aicinājuma parakstīšana rīkot referendumu, piedalīšanās nevalstisko organizāciju darbā, piedalīšanās savas pilsētas un rajona attīstības plāna apspriešanā (trīskārša starpība), piederība politiskajai partijai.

31. tabula
Politiskā līdzdalība (atbilde – “piedalījies”) (%)

		Visi	Latvieši	Krievi	Mann -Whitney U Asymp. (2-tailed)
1.	Piedalījies Saeimas vēlēšanās	62	79	40	0,000
2.	Piedalījies pašvaldību vēlēšanās	66	83	43	0,000
3.	Piedalījies vēlēšanu kampaņas organizēšanā	6	9	3	0,006
4.	Mēģinājis kādu pierunāt balsot par noteiktu politisko partiju	13	14	12	0,568
5.	Parakstījies par referenduma rīkošanu	23	31	9	0,000
6.	Piedalījies mītiņos, piketos, demonstrācijās	10	10	10	0,710
7.	Piedalījies streikos	2	3	2	0,264
8.	Rakstījis vēstules Valsts prezidentei, Ministru prezidentam	2	2	1	0,283
9.	Rakstījis vēstules ministriņām un valsts iestādēm	5	6	3	0,076
10.	Rakstījis vēstules pašvaldībai	8	9	5	0,033
11.	Rakstījis vēstules avīzēm	8	9	5	0,080
12.	Ticies ar Saeimas deputātiem	13	17	7	0,000
13.	Ticies ar pašvaldības deputātiem	25	32	12	0,000
14.	Ticies ar ministriem un ierēdņiem	12	15	6	0,000
15.	Ticies ar žurnālistiem	16	19	9	0,000
16.	Piedalījies sabiedriskās apspriešanas pasākumos	14	19	8	0,000
17.	Piedalījies savas pilsētas, pagasta attīstības plāna apspriešanā	10	14	4	0,000
18.	Darbojaties, esat biedrs politiskajā partijā	2	3	1	0,015
19.	Darbojaties, esat biedrs nevalstiskajā organizācijā	5	7	2	0,001
20.	Mērķtiecīgi izplatījis informāciju par kādu politisku jautājumu	4	4	2	0,194
21.	Ziedojis naudu politiskajām partijām	1	2	0	0,028

(Significance $p < 0,001$)
(Avots: Volkov, 2006, p. 53–54.)

4.4.4. Dzīves kvalitāte Latvijā: nacionālās atšķirības vai nacionālā nevienlīdzība?

Socioloģiskā pētījuma materiāli ļauj izdarīt šādus secinājumus: Latvijas krieviem un latviešiem ir līdzīgs vai praktiski idents subjektīvās motivācijas līmenis apgūt dzīves kvalitātes prestiža vērtības un standartus. Atšķirības starp krievu minoritāti un latviešiem dzīves kvalitātes mūsdienu standartu apgūvē ir atkarīgas no šo nacionālo grupu pārstāvju subjektīvās motivācijas īstenošanas līmeņa, tās pieaug dažādos Latvijas sabiedrības sociālās stratifikācijas līmeņos – ekonomiskajā, sociālajā, politiskajā dzīvē.

Visbūtiskāk mūsdienu sabiedrības dzīves kvalitātes vērtību un standartu apgūvē krievus un latviešus ietekmē pašreizējā nacionālo grupu sociāli profesionālā struktūra, dažādo valsts nacionālo grupu latviešu valodas prasmes līmenis, kā arī Latvijas Republikas pilsoņu īpatsvars šajās nacionālajās grupās. Galvenā diferencējošā pazīme dzīves kvalitātes vērtību un standartu apgūvē pašā nacionālajā grupā ir tās samērs ar sociāli profesionālo struktūru, bet starp dažādajām nacionālajām grupām – valsts valodas apguves līmenis un Latvijas pilsoņu īpatsvars tās vai citas nacionālās grupas pārstāvju vidē.

Tādēļ var secināt, kā krievu minoritātes kolektīvā identitāte ir svarīgs faktors, kas ietekmē šīs grupas etnisko uzvedību visās Latvijas sabiedrības jomās. Bet šī ietekme nav viennozīmīga. No vienas puses, krievu minoritātes kolektīvā identitāte nav šķērslis modernās un postmodernās sabiedrības dzīves kvalitātes standartu apgūvei; it īpaši, ja ir runa par krievu cilvēkiem ar augstāko izglītību, par tiem, kuri ir nodarbināti tautsaimniecības jaunākajās sfērās. Bet ir fakti, kas liecina par to, ka krievu kolektīvā identitāte nav harmoniski integrēta Latvijas pilsoniskajā identitātē. Un rezultāts ir – krievu minoritātes daļas zināma atomizācija sociālajā un politiskajā telpā. Tas liecina par etniskajām atšķirībām starp krieviem un latviešiem dzīves standartu apgūvē. Ja turpmāk šīs atšķirības etniskajā uzvedībā padziļināsies, tad Latvijas krieviem nebūs viegli pārvarēt negatīvo tendenci „noslidēt” uz sociālās stratifikācijas piramīdas zemākajiem pakāpieniem.

Nobeigums

Krievu kopienas identitātes evolūcijas procesā trijos gadsimtos (kopš Latvijā izveidojās stabila krievu vide) redzamas divas tendences: pārrāvuma un pēctecības tendence. Pārrāvumu radīja kari un globāli vēsturiski satricinājumi. Divreiz (1918. un 1991. gadā) krieviem bija jāsāk no jauna apzināties savu vietu valstī un veidot jaunas identitātes. Taču tas nenotika tukšā vietā, jo šeit krieviem jau bija sava vēsture un vide. Pārmantojamība redzama krievu kopienas (īpaši politiķu un inteliģences) attieksmē pret krievu valodu kā lielu vērtību. Pārmantojamība izpaužas tradicionālajā uzvedības modelī: krievu kopienas lokālās, Latvijā sakņotās intereses allaž bija pārsvarā pār impērijas, etniskās dzimtenes, uzspiesto lomu.

Latvijas krievu vidē vienmēr bijuši un ir cilvēki, kas pilnībā apzinājās, ka viņi ir krievu agrākās kultūras mantinieki un atbilstoši tā arī rīkojās. Krievu humanitārās inteliģences grupa Atmodas laikā nešaubīgi nostājās Latvijas neatkarības pusē. Neatkarīgā Latvijas valsts atdeva viņiem to, ko bija atņēmis padomju režīms, – iespēju izzināt vietējās krievu kultūras vēsturi. Vairākas krievu kultūras biedrības tagad to arī dara un atdzīvina agrākās tradīcijas, lai šo saikni ar krievu kultūras mantojumu Latvijā saņemtu mūsdienu krievu kopienas pārstāvji.

Latvijas iedzīvotāju multietniskais sastāvs bija izveidojies 19. gadsimta beigās. Tas ir dabisks fons, lai veidotos multikulturālo attiecību veids, kas paredz cieņu pret visu tautību kolektīvo identitāti un kultūru dažādību. Multikulturālisms ir sakņots Latvijas vēsturē: tās ģeopolitiskajā stāvoklī, sadzīvošanas pieredzē, Latgales īpatnējā etnokulturālajā vidē un Rīgas atvērtībā citām kultūrām. Pēdējā laika norises Latvijas politiskajā dzīvē ļauj cerēt, ka ir iespējama valsts virzība pa multikulturālisma ceļu.

Padomju režīma sekas Latvijā radīja nevēlamu negatīvo stereotipu ķēdes reakciju. Latviešu tautas dziļā aizvainotība ietekmēja likumdošanu un sekmēja etnonacionālismā dibinātās etnopolitikas veidošanu. Tā savukārt kļuva par cēloni krievu aizvainotībai un atsvešinātībai no valsts. Krievu atsvešinātība uztur spēkā apdraudējuma sajūtu latviešos un tā tālāk. Pārraut šo ķēdi

var tikai no abām pusēm. Tikai nesen pirmoreiz kopš 1991. gada Latvijas politiskajā dzīvē iezīmējās pretimmākoša kustība. Pirms un pēc 9. Saeimas vēlēšanām dažas latviskā spektra partijas (TP, LPP/LC) savās deklarācijās izvirzīja multikulturālisma ideju kā Latvijas perspektīvu. Latvijas Pirmās partijas/Latvijas Ceļa apvienība ierosināja diskusiju sabiedrībā par vēlēšanu tiesību piešķiršanu nepilsoņiem pašvaldībās. Bez dialoga nebūs iespējama integrēta pilsoniskā sabiedrība.

Latvijas sabiedrības integrācija pamatojas uz liberālisma principiem: neatkarīgi no etniskās piederības visiem cilvēkiem ir vienlīdzīgas tiesības uz līdzdalību sabiedrības dzīvē, kā arī tiesības uz individuālo identitāti. Bet liberālisma principi nevar ātri un vienkārši īstenoties multietniskajā sabiedrībā, kur daudzu etnisko grupu kolektīvā identitāte ļoti bieži ieņem starpnieka lomu starp personību un sabiedrību. Latvijas krievu iedzīvotāji arī izstrādāja savu kolektīvo identitāti kā lingvistisko identitāti.

Lingvistiskā identitāte ir Latvijas krievu minoritātes etniskās apziņas vissvarīgākā īpatnība. Krievu valoda praktiski pilnīgi dominē krievu ģimeņu un neformālajā komunikācijā. Krievu valodā funkcionē lielākie cittautiešu mediji, izglītības iestādes (pamatskolas, vidusskolas un pat privātās augstskolas) utt. Krievu valoda ārkārtīgi plaši ir pārstāvēta Latvijas pilsoniskās sabiedrības lielā segmentā. Nav nejauši, ka liela Latvijas krievu daļa saista savas etniskās identitātes atražošanu ar krievu valodas sociālo funkciju saglabāšanu pilsoniskajā sabiedrībā. Kā novērtēt krievu minoritātes kolektīvās identitātes nostiprināšanos pēc Latvijas valsts atjaunošanas? Kā zināms, liberālā ideoloģija skeptiski uztver sociālo minoritāšu (etnisko, reliģisko un citu) kolektīvās identitātes un šo minoritāšu specifisko tiesību atzīšanu, jo šī atzīšana novedīs pie vispārpilsonisko vērtību nozīmes mazināšanās un pat pilsoniskās sabiedrības sašķelšanās atsevišķās kopienās. Tomēr multikulturālisma atbalstītāji domā, ka ir pārāk grūti konsekventi ievērot liberālo principu ieviešanu sabiedrībās, kuras vēsturiski attīstījušās kā etnisko kopienu ansambļi. Par to ļoti daudz rakstījis ievērojamais kanādiešu zinātnieks Vils Kimlička (Will Kymlicka). Savu pozīciju viņš pamatoja ar piemēru par daudzām krievu iedzīvotāju kopienām Baltijas valstīs. (Kymlicka, 2001, p. 19–21, 33.)

Mūsaprāt, Latvijas krievu iedzīvotāju kolektīvās identitātes nostiprināšanos nevar raksturot viennozīmīgi. Krievu minoritātes kolektīvai lingvistiskai identitātei ir svarīga loma krievu iedzīvotāju vērtīborientāciju transformācijā no padomju (impēriskās) identitātes uz nacionālās minoritātes identitāti. Tādēļ lingvistiskā identitāte stabilizē krievu iedzīvotāju minoritāšu statusu un nodrošina šo cilvēku iekļaušanos sociālajos tīklos. Socioloģiskie pētījumi liecina par to, ka krievu minoritātes kolektīvā identitāte pati par sevi neapdraud Latvijas pilsoniskās sabiedrības drošību.

Tomēr krievu minoritātes un krievvalodīgo īpatsvars Latvijā ir tik liels un krievu valodas sociālās funkcijas Latvijas ekonomiskajā un sociālajā sfērās ir tik nozīmīgas, ka krievu lingvistisko identitāti var uztvert kā pilsoniskās identitātes atsevišķu fragmentu, zināmā mērā neatkarīgu no krievu ģimenes valodas lietotāju etniskās izcelsmes. Krievu kolektīvā identitāte, ja viņiem nav ciešu sakaru ar Latvijas pilsonisko identitāti, var stimulēt arī negatīvas tendences – etnisko pašpietiekamību un pašsegregāciju. Un diemžēl ir fakti, kas apliecina, ka krievu minoritātes zināmai daļai tās kolektīvā lingvistiskā identitāte ir kļuvusi par vienīgo sociālo pašorganizācijas pamatu un resursu. Tādēļ ir notikusi sociālās dzīves atomizācija un fragmentarizācija, ekonomiskās uzvedības marginalizācija. Krievu minoritātes kolektīvajai identitātei nepieciešama pilnveidošanās. Bez sakaru stiprināšanas ar Latvijas pilsonisko sabiedrību un liberālajām vērtībām tā diez vai būs iespējama.

Krievu etniskās minoritātes pilnvērtīga iekļaušanās Latvijas valsts un pilsoniskās sabiedrības dzīvē ir atkarīga ne tikai no šīs minoritātes subjektīvās gatavības pieņemt Latvijas tiesiskās un demokrātiskās nacionālās valsts vērtības. Ļoti svarīgi ir pastiprināt demokrātiskās un liberālās normas un vērtības visā Latvijas sabiedrībā, veicināt naturalizācijas procesu, aktīvi pretoties etniskajai diskriminācijai darba tirgū un ksenofobijai sabiedriskajā apziņā.

Autori

Literatūra

Krievu problēma Latvijas vēsturē

Andersons E. Latvijas vēsture 1920 – 1940. Ārpolitika II. – Daugava, 1984.

Andrupis J. Sociālisma nākotne. – Jaunā Gaita, 1980, Nr. 129.

Apine I. Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums. – Rīga: Liesma, 1974.

Apine I. Latvija un padomju nacionālā politika. – Latvijas Vēsture, 1994, Nr. 4.

Apine I., Volkovs V. Slāvi Latvijā. – Rīga: Liesma, 1998.

Apine I. Politoloģija. Ievads etnopsiholoģijā. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2001.

Apine I. Latvieši. Psiholoģiskā portretējuma mēģinājums. – Latvijas ZA Vēstis. A, 2002, Nr. 4.–5.–6.

Apine I., Dribins L. u.c. Mainīgās identitātes: etnisko grupu mobilizēšanās un sabiedrības etniskās struktūras izmaiņu ietekme uz sabiedrības integrāciju. – Rīga: FSI, 2004.

Apine I. Nacionālais komponents. – 1905. gads Latvijā: 100. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006.

Bērziņš J. Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis. – Rīga, 1997.

Biezais H. Latviešu kultūra okupētajā Latvijā un trimdā. – Jaunā Gaita, 1997, Nr. 116.

Birkerts A. Krišjānis Valdemārs un viņa centieni. – Rīga, 1925.

Birkerts P. Nacionālisma psiholoģija. – Taurētājs, 1916, Nr. 3.

Blanks E. Nācija un valsts. – Rīga: Latvijas Nacionālā kluba izdevums, 1924.

Blanks E. Latviešu demokrātija un viņas vadoņi. – Rīga, 1932.

Blanks E. Eiropas tautu atbrīvošana. – Daugavas Vanagu Mēnešraksts, 1972, Nr. 2.

Boldāne I. „Labo Ulmaņlaiku” mīta vitalitāte Latvijas iedzīvotāju apziņā. – Mīti Latvijas vēsturē (sast. K. Zellis). – Rīga: Latvijas Vēstures fonds, 2006.

Brambe R. Rīgas iedzīvotāji feodālisma perioda beigās (18. gs. beigas–19. gs. pirmā puse). – Rīga: Zinātne, 1982.

Brastiņš E. Latviskā Latvijas labad. – Rīga, 1936.

Ceihners A. Latvijas boļševizācija 1940–1944. – Rīga, 1944.

Ceļojums uz Latviju. – Jaunā Gaita, 1958, Nr. 18.

Cielēns F. Laikmetu maiņa. I. – Memento, 1961.

Degļavs A. Rīga, 3. sēj. – Rīga, 1957.

Deņisova R. Antropoloģiskas liecības par baltu ciltīm 1. gadu tūkstoī pēc Kristus. – Latvijas Vēsture, 1995, Nr. 3.

Diatchkova S. Ethnic Democracy in Latvia. – The Fate of Ethnic Democracy in Post-Communist Europa. – Budapest, 2005.

Dienas Lapa, 1995. g. 3. (15) jūnijā.

20. gadsimta Latvijas vēsture. I. 1900–1918. – Rīga, 2000.

Dribins L. Nacionālais jautājums Latvijā 1850–1940. – Rīga: MA, 1997.

Dribins L. (sast.). Etnisko attiecību vēsture Latvijā. – Rīga: Puse-plus, 2000.

Dribins L. Latvijas un latviešu vēstures interpretācijas Rīgas krievu presē (2001–2006). – Latvijas Vēsture, 2006, Nr. 4.

Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500–1600. – Daugava, 1964.

Dzimtenes Balss, 1913. g. 16. februārī.

Dzimtenes Atbalss, 1917. g. 21. jūnijā.

Dzīves Balss. – 1913. – Nr. 6.

Etnisko attiecību vēsture Latvijā. /Sastād, L. Dribins. – Rīga: Puse-plus, 2000.

Ezergailis A. Intervija. – Jaunā Gaita, 1979, Nr. 124, Nr. 125.

Ezergailis A. Memorands Dainim Īvānam. – Jaunā Gaita, 1989, Nr. 173.

Ezergailis A. Diplomātiskā vēstule Albertam Belam. – Jaunā Gaita, 1989, Nr. 176.

The Economist. – 1996. – August 17th.

Feodālā Rīga. – Rīga: Zinātne, 1978.

Grasmane I. Krievijas kaņepāju eksports no Rīgas XVIII gadsimta beigās–XIX gadsimta pirmajā pusē. – LPSR ZA Vēstis, 1966, Nr. 9. (230.).

Graudonis J. Par Latvijas agrā metāla perioda iedzīvotāju sakariem. – Arheoloģija un Etnogrāfija, 1968, VIII.

Grīns A., Kroders J. Jaunā Latvija. – Rīga, 1937.

Ģērmanis U. Zili stikli, zaļi ledi. – Grāmatu draugs, 1968.

LR Izglītības likums. – Rīga, 1998.

Jaunais nacionālisms. Rakstu krājums J. Lapiņa redakcija. – Rīga, 1936.

Jenšs J. Kapitālistiskā manufaktūra XVIII gadsimta beigās un XIX gadsimta sākumā. – Rīga, 1981.

Kalniņš B. Nacionālās diktatūras nesēji. – Rīga: LSDSP CK izdevums, 1926.

Kalniņš B. Intervija Minsteres latviešu skolas skolēniem. – Brīvība, 1970, Nr. 1.

Kalniņš B. Par LSDSP jauno programmu. – Brīvība, 1970, Nr. 8.

Kalniņš V. Daži vārdi par sociālismu. – Jaunā Gaita, 1982, Nr. 140.

Kārkliņa-Šilde R. Pārkrievošanās problēmas būtība. – Jaunā Gaita, 1979, Nr. 124.

Karklins R. Ethnopolitics and Transition to Democracy: The Collaps of the USSR and Latvia. – Washington, 1994.

Kroders A. Par minoritātu autonomiju. – Rīga, 1924.

Kronvaldu Atis. Tautiskie centieni. Raksti, II sēj. – Rīga, 1936.

Ķīķauka T., Zandbergs L. Intervija ar Veltu Tomu. – Jaunā Gaita, 1970, Nr. 78.

Laicens L. Latvijas valsts. – Maskava, 1917.

Latviešu strādnieks. – 1900. – Nr. 5.

- Levits E.* Rietumu latviešu loma Latvijā. – PBLA Forums, 1995, Nr. 6.
- Liepa O.* Kurp sakari? – Jaunā Gaita, 1979, Nr. 122.
- Literārais mantojums. Tautas dzejnieks J. Rainis. – Rīga, 1957.
- Margēviča A.* Latvijas krieviem rūp pašu labklājība, ne Krievijas intereses. – Neatkarīgā, 2007. g. 2. janvārī.
- Mazutis J.* No Latvijas, ar tekošām piezīmēm. – Jaunā Gaita, 1990, Nr. 177.
- Mežgailis B.* Etnodemogrāfiskā perturbācija Latvijā un tās seku likvidēšana. – Rīga: Latvijas Statistikas institūts, 1996.
- Nollendorfs V.* Par bastioniem un partizāniem. – Jaunā Gaita, 1965, Nr. 52.
- Nollendorfs V.* Pārdomas un meklējumi. – Jaunā Gaita, 1957, Nr. 10.
- Pelēcis V.* Vecā malēnieša zemnieka domas par sociālismu. – Jaunā Gaita, 1980, Nr. 130. Pēterburgas Avīzes, 1902. g. 2. (15) janvārī.
- Podmazovs A.* Vecticība Latvijā. – Rīga: FSI, 2001.
- Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas. Rakstu krājums. – Rīga: FSI, 2007.
- Rozenbergs J.* Leksēmas „krievi” cilme latviešu valodā un šīs leksēmas semantiskie varianti tautas dziesmās. – LPSR ZA Vēstis, 1977, Nr. 4. (357.).
- Sakss I.* Skaņas un atskaņas. – Jaunā Gaita, 1990, Nr. 180.
- Silenieks J.* Beigas vai sākums. – Jaunā Gaita, 1990, Nr. 180.
- Skujenieks M.* Nacionālais jautājums Latvijā. – Pēterburga, 1913.
- Skujenieks M.* Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā. – Rīga, 1930.
- Sociāldemokrāts. – 1903. – Nr. 18.
- Steprāns I.* Nacionālisma nākotne. – Jaunā Gaita, 1984, Nr. 147.
- Stranga A.* Ebreji un diktatūras Baltijā. 1926–1940. – Rīga, 1997.
- Stranga A.* Pārdomas, Kārli Ulmani pieminot. – Neatkarīgā, 1997. g. 4. septembrī.

- Straubergs J.* Rīgas vēsture. – Rīga: Grāmatu draugs, 1936.
- Streips L.* Domas par Latvijas valsti. – Jaunā Gaita, 1967, Nr. 62.
- Strods H.* Latgales iedzīvotāju etniskais sastāvs 1772.–1959. gads. – Rīga, 1989.
- Šilde A.* Latvijas vēsture 1914–1940. – Daugava, 1976.
- Šmits P.* Latvijas mitoloģija, 2. izd. – Rīga: Valters un Rapa, 1926.
- Valdemārs K.* Raksti. II sēj. – Rīga, 1937.
- Valters M.* Mūsu tautības jautājums. Domas par Latvijas tagadni un nākotni. – Rīga, 1914.
- Veinbergs F.* Latvijas Pirmā Saeima. – Rīga, 1922.
- Veinbergs F.* Politiskās domas iz Latvijas. – Rīga, 1924.
- Vičs A.* Latviešu inteliģence pārkrievošanas laikmeta sākumā. – Rīga, 1931.
- Vīķe-Freiberga V.* Par brīvību. – Jaunā Gaita, 1978, Nr. 117.
- Vīķe-Freiberga V.* Trimdas psiholoģija. – Skola un Ģimene, 1990, Nr. 8.
- Volkovs V.* Krievi Latvijā. – Rīga, 1996.
- Zālīte P.* Mani memuāri. II. – Rīga, 1935.
- Zālīte P.* Pašbiogrāfija. Autora izd. – Rīga, 1937.
- Zeids T.* Feodālā Livonija. – Rīga: LVI, 1951.
- Zvidriņš P., Vanovska I.* Latvieši. Statistiski demogrāfisks portretējums. – Rīga: Zinātne, 1992.
- Абызов Ю.* Эскапизм как подоснова русско-балтийского бытия. – Даугава, 1997. – Nr. 4.
- Апине И.* Интеграция русских в странах Балтии: субъективный фактор. – Даугава, 1998, N 5.
- Бердяев Н.* Судьба России. – Москва: Аст, 2005.
- Брубейкер Р.* Диаспоры катаклизма в Центральной и Восточной Европе и их отношение к родинам. – Москва: Диаспоры, 2000, N 3.
- Брусина О.* Русские в странах Балтии и Средней Азии. – Этнографическое обозрение, 1997, N 5.

Веллер М. Великий последний шанс. – Москва: Аст, 2006.

Заварина А. Русское население Восточной Латвии во второй половине XIX и в начале XX века. – Рига: Зинатне, 1986.

Инфантьев Б. Русский язык в национальной школе. – Рига: Звайгзне, 1972.

Космарская Н. «Русские диаспоры» – научный дискурс и низовые восприятия. – Диаспоры. – 2003. – N 4.

Космарская Н. Русскоязычные ближнего зарубежья: „диаспорный” проект против „автохтонного”. – Диаспоры, 2004, N 1.

Космарская Н. «Дети империи» в постсоветской Центральной Азии. – Москва: Наталис, 2006.

Космарская Н. От составителя. – Диаспоры, 2005, N 1.

Кузнецова Т. Латышский крестьянский союз – знакомый незнакомец. 1917–1934. – Даугавпилс, 2003.

Лурье С. Историческая этнология. – Москва, 1997.

Малькова В. Русская песня и национальное самосознание. – Духовная культура и самосознание наций. Выпуск 1. – Москва, 1990.

Мартиролог представителей русской интеллигенции Латвии, подвергшихся репрессиям после установления Советской власти. Составители Абызов Ю. и др. –

Балтийский архив I., Таллин.

Мы в Латвии. – Рига: Звайгзне, 1989.

Первая Всероссийская перепись населения Российской империи., 1897.

Персикова Л. Первым должен каяться тот, у кого на руках кровь. – Вести Сегодня, 2002, 15 янв.

Рижская городская русская гимназия (бывшая Ломоносовская) 1919–1935. – Рига, 1999.

Рижский Вестник. – 14 марта 1887 г.

Рижский Вестник. – 10 октября 1890 г. и 20 сентября 1905 г.

Рижский Вестник. – 29 сентября 2006 г.

Русские в Латвии. История и современность. Выпуск 2. – Рига, 1997.

Сегодня. – 4 июля 1931 г.

Сегодня. – 14 августа 1934 г.

Симонян Р. Россия и страны Балтии. – Москва: Инст. социологии РАН, 2005.

Стенографический отчет XX чтения гуманитарного семинара „Русский мир и

Латвия” – Альманах „Русский мир и Латвия: от истоков к современности” VI. – Рига, 2006.

Фейгмане Т. Русские в довоенной Латвии на пути к интеграции. – Рига: БРИ, 2000.

Флейшман Л., Абызов Ю., Равдин Б. Русская печать в Риге. Из истории газеты «Сегодня». – Stanford, 1997.

Этнопсихология и общество. – Москва: Старый сад, 1997.

Янов А. Происхождение автократии. – Диалог, 1991, N 10.

Krievu minoritātes kolektīvā identitāte Latvijas Republikā

Actor. – 2007. – <http://www.wordnet.princeton.edu/perl/webwn>

Apine I., Dribins L., Jēkabsons Ē., Šņitņikovs A., Vēbers E, Volkovs V. Mainīgās identitātes: etnisko grupu mobilizēšanās un sabiedrības etnisko struktūru ietekme uz sabiedrības integrāciju. – 2004. – <http://www.politika.lv>

Arhipova I., Bāliņa S. Statistika ekonomikā. Risinājumi ar SPSS un Microsoft Excel. (Mācību līdzeklis). – Rīga: Datorzinību centrs, 2004.

Barry B. Culture and Equality. An Egalitarian Critique of Multiculturalism. – Cambridge: Polity Press, 2001.

Barth F. Ethnic groups and boundaries. – *Hutchinson J., Smith A.* (ed.). Ethnicity. – Oxford: Oxford University Press, 1996.

Brands-Kehre I., Pūce I. Politiskā nācija un pilsonība. – Cik demokrātiska ir Latvija. Demokrātijas audits. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2005.

Brass P.R. Ethnic Groups and Ethnic Identity Formation. – Ethnicity and Nationalism. – New Delhi, Newbury Park, London: Sage Publications, 1991.

Dedze I. (ed.). Bilingvālā izglītība Latvijā: starptautiskā ekspertīze. – Rīga: Sorosa Fonds – Latvija, 2002.

Demogrāfija. Statistisko datu krājums. 2006 – Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2006.

Deutsch K. Social Mobilization and Political Development. – American Political Science Review, N 55, Sept. 1961.

Djačkova S. Latviešu valodas zināšanas un sabiedrības integrācija. – Rīga: Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS, 2003.

Fishman J. Ethnicity as Being, Doing, and Knowing. – *Hutchinson J., Smith A.* (ed.). Ethnicity. – Oxford: Oxford University Press, 1996.

Fishman J.A. Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective. – Philadelphia: Multilingual Matters Ltd. Clevedon, 1998.

Geertz K. Primordial Ties. – *Hutchinson J., Smith A.* (ed.). Ethnicity. – Oxford: Oxford University Press, 1996.

Golubeva M. Valodu lietojuma proporcija mazākumtautību vidusskolās pēc 2004. gada 1. septembra: skolu sagatavotības kritēriji. – Rīga: Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS, 2004.

Hazans M., Rastrigina O., Trapeznikova J. Family background and schooling outcomes before and during the transition: evidence from the Baltic countries. – 2005. – <http://www.politika.lv>

Hechter M. Ethnicity and Rational Choice Theory. – *Hutchinson J., Smith A.* (ed.) Ethnicity. – Oxford: Oxford University Press, 1996.

Horowitz D. L. Ethnic Groups in Conflict. – Berkeley: University of California Press, 1985.

Hroch M. From National Movement to the Fully-Formed Nation: The Nation Building Process in Europe. – *Eley G., Suny R. G.* (ed.). Becoming National. A Reader. – New York, Oxford: Oxford University Press, 1996.

Kymlicka W. Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe. – *Kymlicka W. and Opalski M.* (eds.). Can Liberal Pluralism Be Exported? – Oxford: Oxford University Press, 2001.

Kļave E., Šūpule I., Zepa B. Divplūsmu skolas kā bilingvālās izglītības piemēra novērtējums. Izglītības reformas Latvijas sabiedrības integrācijai un labklājībai. Pārskats par izglītību 2003/2004. – Rīga: Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS, 2004.

Kruks S. Mediju kontentanalīze: neiecietības veicināšanas/mazināšanas aspekti. – 2004. – <http://www.politika.lv>

Latvijas demogrāfijas gadagrāmata. 1993. – Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 1993.

Latvijas demogrāfijas gadagrāmata. 2000. – Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2000.

Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti. Statistikas datu krājums. – Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2002.

Latvijas iedzīvotāju sadalījums pēc nacionālā sastāva un valstiskās piederības 2006. – <http://www.pmlp.gov.lv>

LR likums „Par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju”. – Rīga, 1999.

Makarovs V., Strode J. Uzskati par starpetniskajām attiecībām Latvijā. 2005. gada augusts. – Rīga: SKDS. – <http://www.dialogi.lv>

Marshall T. H. Citizenship and Social Class. – New York: Doubleday, 1964.

Parekh B. Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory. (Second ed.) – Houndmills: Palgrave Macmillan, 2006.

Pētījumu un rīcības programma “Ceļā iz pilsonisko sabiedrību. Atskaite. 1. un 2. posma rezultāti” – Rīga: Baltijas Datu nams, 1998.

Primordialism. – 2007. – <http://en.wikipedia.org>

Renan E. What is nation? – *Eley G., Suny R.G.* (ed.). Becoming National. A Reader. – New York, Oxford: Oxford University Press, 1996.

Rotčailds Dž. Etnopolitika: konceptuālās aprises. – Rīga: AGB, 1999.

Sabiedrības attieksme pret darba spēka migrāciju. Latvijas iedzīvotāju aptauja. 2005. gada decembris. – Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS. – <http://www.politika.lv>

Šķiriskā pašidentifikācija Latvijā. Pētījuma grafiskā atskaite 2005. – Rīga: Marketing. – <http://www.politika.lv>

Smith A.D. Chosen peoples: why ethnic groups survive. – *Ethnic and Racial Studies*, 15:3, 1992.

Smits E.D. Nacionālā identitāte. – Rīga: ABC, 1997.

Vispārējā konvencija par nacionālo minoritāšu aizsardzību. – Rīga: Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts, 2005.

Volkov V. The Idea of Life Quality of Latvians and Russians in Latvia. – *Sociālo Zinātņu Vēstnesis*, 2006, Nr. 2.

Volkovs V. Krievi Latvijā. – Rīga: FSI, 1996.

Volkovs V. Krievu un krievvalodīgo sabiedriskās organizācijas un Latvijas sabiedrības integrācijas jautājumi 2001. gadā. – 2002. – <http://www.politika.lv>

Whitmeyer J.M. Endogamy as a Basis for Ethnic Behaviour. – *Sociological Theory*, 1997, July, Vol. 15, Issue 2.

Zelinsky W., Lee B.A. Heterolocalism: An Alternative Model of the Sociaspatial Behaviour of Immigrant Ethnic Communities. – *International Journal of Population Geography*, 1998, № 4.

Zeļcermans B., Rogaleva N. Mazākumtautību politika Latvijā: kas un kā to nosaka? . – *Catlaks G., Dedze I., Heinemanis S., Krēsliņš K.* (eds.). Ceļā uz sociālo saliedētību un labklājību. Pārskats par izglītību Latvijā 2000. gadā. – Rīga: Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS, 2001.

Zepa B. (ed.). Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija. – Rīga: Baltijas Sociālo Zinātņu institūts, 2004. – <http://www.politika.lv>

Zepa B. (ed.). Sabiedrības integrācija un uzņēmējdarbība: etniskais aspekts. – Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts, 2004. – <http://www.politika.lv>

Zepa B. Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi. – Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts, 2005. – <http://www.politika.lv>

Zepa B., Šūpule I., Tomšone J., Krastiņa L. Mazizglītoto mazākumtautību jauniešu integrācija darba tirgū. – Rīga: Baltic Institute of Social Sciences, 2006. – <http://www.politika.lv>

Zobena A.(ed.). Latvia. Human Development Report. Human Capability in the Regions. – Rīga: LU ASPRI, 2004/2005.

Абызов Ю. Не стыдно и оглянуться. – Рига: Даугава, 2002.

Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышление об истоках и распространении национализма. – М.: КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 2001.

Арутюнян Ю.А., Дробижева Л.А. и Сусоколов А.А. Этносоциология: Учебное пособие для вузов. – Москва: Аспект пресс, 1999.

Архангельская Э. Устойчив ли консерватизм в языке диаспоры. – Язык диаспоры: проблемы и перспективы. Материалы III международного семинара. – Москва: Флинта, 2000.

Аршавская Т. Куда идете, национальные школы? – Образование и карьера, 26 января, 2000.

Барт Ф. Пуштинская идентичность и поддержание ее сохранности. – Этнические группы и социальные границы. – Москва: Новое издательство, 2006.

Блум Я.-П. Этническая и культурная дифференциация. – *Барт Ф.* (ed.). Этнические группы и социальные границы. – Москва: Новое издательство, 2006.

Бухвалов В., Плинер Я. Проблемы и перспективы интеграции учащихся школ национальных меньшинств в латвийское общество. – Рига: Педагогический центр «Эксперимент», 2000.

Витгенштейн Л. Логико-философский трактат. – Философские работы. Часть 1. – Москва: Гнозис, 1994.

Витгенштейн Л. Философские исследования. – Философские работы. Часть 1. – Москва: Гнозис, 1994.

- Гегель Г.В.Ф.* Наука логики. – Энциклопедия философских наук. В 3-х тт. Т.1. – Москва: Мысль, 1974.
- Геллнер Э.* Нации и национализм. – Москва: Прогресс, 1991.
- Гидденс Э.* Социология. – Москва: Эдиториал УРСС, 1999.
- Гидденс Э.* Устройство общества: Очерк теории структуризации. – Москва: Академический Проект, 2003.
- Гильман А.* Мы сменили один тоталитаризм на другой? – СМ-сегодня, 11 января, 1992.
- Гильман А.* Эта странная страна. – СМ-сегодня, 6 марта, 1992.
- Гумбольдт В.* Язык и философия культуры. – Москва: Прогресс, 1985.
- Гумелев Л.Н.* Этносфера: История людей и история природы. – Москва: Экопрос, 1993.
- Дарендорф Р.* Тропы из утопии. – Москва: Праксис, 2002.
- Деррида Ж.* Письмо и различие. – Москва: Академический Проект, 2000.
- Лиотар Ж.-Ф.* Состояние постмодерна. – Москва: Институт экспериментальной социологии, Санкт-Петербург: Алетейя, 1998.
- Локк Дж.* Опыт о человеческом разумении. Сочинения в 3-х тт. Т.1. – Москва: Мысль, 1985.
- Малахов В.* Символическое производство этничности и конфликт. – 2007. – www.carnegie.ru;
- Николаев С.* Кресты памяти. – Панорама Латвии, 21 августа, 2000.
- Ницше Ф.* Человеческое, слишком человеческое. Сочинения в 2-х тт. Т.1. – Москва: Мысль, 1990.
- Ницше Ф.* По ту сторону добра и зла. Сочинения в 2-х тт. Т. 2. – Москва: Мысль, 1990.
- Парсонс Т.* О структуре социального действия. – Москва: Академический проект, 2000.
- Петропавловская А.* По гамбургскому счету. – СМ-сегодня, 15 декабря, 1992.

Платонов Ю.П. Народы мира в зеркале геополитики. – Санкт-Петербург: СПГУ, 2000.

Рассел Б. Человеческое познание, его сферы и границы. – Киев: Ника-Центр, 1997.

Сенур Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – Москва: Прогресс, 1993.

Совместное заявление. – Образование и карьера, 23 февраля, 2000.

Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии. – Москва: Научный мир, 1998.

Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. (Пер. с нем.). – Санкт-Петербург: Наука, 2001.

Хайдеггер М. Бытие и время. – Москва: AD MARGINEM, 1997.

Хайдеггер М. Письмо о гуманизме. – *Понов Ю.Н.* (ed.). Проблема человека в западной философии. – Москва: Прогресс, 1988.

Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 года. – Санкт-Петербург: Алетейя, 1998.

Цилевич Б. Концепция национального государства. – СМ-сегодня, 29 января, 1992.

Цилевич Б. Чтобы объединиться – надо размежеваться. – СМ-сегодня, 7 июня, 1992.

Цилевич Б. Мы – космополиты. – СМ-сегодня, 19 июня, 1992.

Цилевич Б. Альтернатива. – Рига: Insight Ltd, 1998.

Шлегель Ф. Философия языка и слова. – Эстетика. Философия. Критика. Сочинения в 2-х тт. Т. 2. – Москва: Искусство, 1983.

Ilga Apine

Part I. The Historical Preconditions of the Collective Identity of the Russian Inhabitants of Latvia

1. Conditions of settling

The earliest contacts of the Baltic tribes with the Slavs go back to the common ancestry within the Indo-European original ethnicity. Inter-relations between Baltic – Slavic – Germanic tribes were taking place in linguistic, anthropological and other forms. When the ancient migrations came to an end, the geographical habitat of the tribes consolidated. Since the first millennium the closest neighbours of the Balts in the East were the Eastern Slavs of the Novgorod, Pskov and Vitebsk regions – the nascent Russian and Byelorussian peoples. The contact zone provided for the synthesis of the archaeological culture and for the ethnic interrelations of the Baltic and the Slavic tribes.

The ethnonymic designation *krievi* for the Russians has a long history in the Latvian language. It has originated during the contacts of the Baltic *Latgāļi* tribe with the *Krivichi* of the Polock region, which is part of the Byelorussian ethnos. The lexeme *krievi* (Russians) is most often present in the folk-lore material of the Latgale region; it is far less to be found in the texts taken down in Kurzeme – the most Westernmost ethnographic region of Latvia. The semantics of this ethnonymic designation has been extended to cover all Eastern Slavs. Only later, when separate designations were applied to various branches of the Eastern Slavs – the Russians and the Byelorussians the word *krievi* got attached to the Russian people.

The presence of the Slavs in the ancient Livonia is connected with the significance of the city of Riga and the importance of the Daugava navigation for trade. Riga became a trade centre of European import.

The presence of the Russians on the territory of Latvia has a long history, it has played a statistically important role over many years. Archaeological excavations attest to the existence of a Russian trade centre in the Old Riga. A number of Russians has

always lived along the borders of Latgale – the Eastern region of Latvia. E. Dunsdorfs has calculated that at the end of the Livonian period, when during the 16th – 17th centuries the formation of the Latvian nation was taking place, the population structure had been ethnically homogenous: the Latvians forming the absolute majority (89 per cent), the Baltic Germans 6 per cent, the Livs – 4 per cent. The Slavs could make up some 4 to 5 per cent in Latgale. No large migration of Slavs is in evidence up to the 17th century.

A more widespread inflow of other peoples, including the Russians into Latvia begun in the 17th century, with more noticeable consequences in the 18th century. The inflow of Russian Old Believers marked the formation of a sustained Russian presence in Latgale. During the sixties – nineties of the 17th century a group of Old Believers (of the *Pomorsky* and *Fedoseev* varieties) settled in Zemgale (Ilūkste region). One of the reasons for a successful penetration of Russian Old Believers into Latvia was the fact that the Polish landlords experienced acute shortage of labour after a period of prolonged and devastating wars. The Old Believers found their place on the labour market: in construction, bee-keeping, market gardening. The Old Believers wanted to keep their faith intact and did not mix other ethnic groups. This was agreeable to the Latvian peasants who were also interested in keeping their autonomous life-style.

The Russian Old Believers moved on to towns and cities – Daugavpils, Rēzekne, Jēkabpils, also to Riga, and established their own communities with places of worship, schools, houses for the needy, etc. Although they were a persecuted group in the Tsarist Russia even up to Nicolai's II Manifesto of October 17, 1905, the local administration, due to pragmatic considerations, looked favourably on them. The Old Believers were hard-working, honest and well-behaved.

The penetration of the Russians into Latvia is characterized by several features:

1. It was a gradual movement that did not interfere with the processes of the ethnogenesis of the Latvians. The immigrants slowly adapted to the local conditions and learnt to form good relations with the indigenous people. This type of penetration stands in sharp contrast to the

- forcible mass immigration of the Soviet period which had disastrous consequences for the Latvians.
2. The immigration took place in a dispersed fashion. No enclaves of alien ethnic groups were formed, which could later give rise to territorial claims and conflicts. The Latvians inhabited the whole territory of Latvia, a constant exchange of cultural values and slow adaptation was taking place.
 3. The Russians who settled in Latvia did not acquire the status of economic exploiters, neither in the rural areas nor in towns. No social class of Russian gentry was formed, though the Russian monarchs of the 18th century were working towards that end. The chief oppressors of the Latvian peasants remained, as before, the Baltic German land-owning aristocracy.
 4. History contains no evidence about prolonged confessional, territorial or ethnic conflicts.

2. Russians in Latvia during 18th – 19th centuries

With the absorption of the Baltic territories into the empire of the Tsarist Russia, the situation of the Latvians, as well as that of the Russians living in Latvia, significantly deteriorated. The Baltic German landed gentry surrendered to the Russian crown and received from Peter the Great, as well as from other monarchs of Russia, assurances as to their unbounded power and privileges. During the 18th century the Latvians were thrown into the most inhuman conditions of serfdom. On top of that they acquired – besides the Baltic German landlords – another oppressor in the form of the Tsarist bureaucracy and police-type control.

On entering into the state system of Russia, the Russians of Latvia became a privileged nation of the state. However, the position of the Russian population in the Baltic provinces remained for a long time unclear and contradictory. They remained second-class citizens in comparison with the Baltic Germans, the latter refusing to relinquish their privileged position. Such a situation obtained, even disregarding the fact that the central government of Russia and the local administration was favourable to them. The Russians remained legally restricted: they could not

acquire the status of a city dweller, could not engage in foreign trade, could not own property within the boundaries of towns etc. Much in the same way as the Latvians, they were not represented in the local municipalities for a very long time. During a prolonged period of time the Baltic Germans / non-Baltic Germans opposition provided an objective bases for the rapprochement and consolidations of the Russian and the Latvian segments of the population of the Baltic region. Both groups benefited from some of the reforms and regulations of Catherine the Second and Alexander the First.

The placement of the Russians in Latvia become traditional and remained intact for about two centuries. The Russians were living in Latgale (Old Believers) and in Riga. The social and demographic characteristics of the population of Riga were determined by the role of trade and commerce there.

The spiritual life of the Russians of Riga developed in a slow manner. The traders are not among those social groups that are interested in supporting of education and culture. However, St. Catherine's school was opened in 1790 – the first Russian school in Riga. The Russian language was being taught at some other Riga schools as well. The first theatrical performance took place in 1789 – a comic opera was played by The Court Theatre of St. Petersburg. The first Russian language newspaper was published in 1816. The visual image of Riga changed in the 18th century by the silhouettes of the Orthodox church buildings. Russian inhabitants in their traditional dress were seen among the colourful crowd of Riga townsmen. The illustrations of H. Brotze dating from that time, display various types of Russians: a street vendor selling soap, an Orthodox priest and a deacon, wife of a Russian soldier etc.

After abolition of the serfdom the Russians of Riga entered into a period of industrial development. The turn of the 19th and the 20th centuries was a period of speedy upsurge for Latvia due to its geographical position. It became one of the industrial foreposts of the Tsarist Russia. A new wave of Russian immigration followed. Russian peasants from the agrarian provinces of the Empire flocked into Riga and other towns of Latvia, in response to the call for industrial labour. In 1897 the number of Russians in Latvia

reached about 170.000. Seventy seven thousand lived in Latgale, sixty eight thousand – in Vidzeme, twenty six thousand – in Kurzeme and Zemgale. A new segment of Russian – Latvian joint activities appeared – industrial enterprises, workers movements and social democracy.

During the second half of the 19th century the cultural life of Russians became more active in Latvia. Though Riga was still dominated by the Baltic German culture, the Russians demanded their share of the municipal power. The rise of cultural self-consciousness was stimulated by similar processes in the cities of the Empire after the fall of the feudal system. New Russian organizations were formed during the sixties of the 19th century: Russian Charitable Society in 1863, Choir Societies *Bajan* and *Lado*, stock company *Ulej*, Society of Russian Artisans in 1868. Of great significance was the opening of the Russian Theatre Company in Riga 1883. Newspaper *Rizskij Vestnik* (Riga News) was published for a long time; it was edited by J. Cheshichin, L. Vitvitzky, I. Visotsky, and played a significant role in the formation of the Russian public opinion concerning the role of the Russians in the Baltic provinces. Several high schools were established in Riga – Alexander's Boys School (1868) and Lomonosov Girls School (1889). A new demographic configuration appeared: the local Russian intellectual elite, teachers, directors, publishers and editors. They were interested in extending of the Russian influence in Latvia and were in a position to do so. The public life was lead by M. Zholtov, B. Shafransky, M. Jordan, I. Shutov and others.

Every ruling elite is trying to send signals to the masses concerning the desirable self-image. The rulers of the Tsarist Russia attempted to convince the Russians living in the provinces the think that they have a specific role to play in representing the interests of the imperial nation. These ideas were applied to the Baltic provinces within the general context of the ideology of Slavophilism. The required self-image of the Russians was the following: the Russians are the representatives of the imperial ethnos and their interests are not separable from those of their compatriots living in Russia. The specific role of the Russians living in Latvia consisted in overcoming of the dominant position

of the Baltic Germans. The Russian mass media in Latvia did not speak out against the Latvians as an ethnic group, but rejected any kind of autonomy for them.

After the uprising of the 1905-1907, supporters of liberal reforms appeared among the Russian intellectuals of Latvia. Newspapers *Rizskaja Misl* (Riga Thought) and *Rizskie Vedomosti* (Riga News) supported constitutionally democratic tendencies of Russia.

The 19th century and the first years of the 20th century witnessed the development of a Russian national group in Latvia. During the 18th century this group had been an amorphous, politically undifferentiated mass of inhabitants. At the beginning of the 20th century it was already a socially differentiated amalgamation. There were Russian entrepreneurs, civil servants, workers, peasants, intellectuals. Various kinds of periodicals were upholding several stereotypes of social consciousness. A significant sign of the Russian community was to be seen in the political stands of the Russian parties. These features characterize the situation of the Russians in Latvia before the years of cardinal change – the Russian revolution and the establishment of the independent Latvian state.

What kind of relicts have remained in the mentality and identity-consciousness of the Russians living in Latvia? The chief actors of the imperial policy (the Tsarist bureaucracy, the military and the top-level clergy) left Latvia in 1917 never to return. The number of industrial labour-force was reduced significantly, among them also Russian workers, who had come to Latvia during the years of the economic upsurge. The number of Russian inhabitants decreased. What about the ones, that stayed? They were those Russians who had been living in Latvia for a long period of time – the peasants in Latgale, the middle-class Russians in Riga and other towns.

These people did not identify themselves with the imperial ethnos and did not take upon themselves the mission of the defenders of the imperial interests. The specific feature of the Baltic provinces was that the Russians saw themselves as a small island within the Germanic ocean. How could they generate chauvinistic mentality, if what they saw around them bespoke of

the greater material welfare and higher level of education? The Russians as an ethnic group did not have any privileges – neither the peasants of Latgale, nor the workers of the poverty-stricken regions of the towns. They could not become the bearers of imperial mentality. The elitist ideology enforced for a long period of time, was not preserved. A hiatus appeared in the development of the identity of Russians in Latvia and the process was open for new developments.

3. Russian minority in the independent state of Latvia

Within the free and independent Latvia, the Russian ethnic group begun to develop as a national minority. The main legal principle enacted in the Republic of Latvia concerning relations with about a quarter of its population, was the principle of cultural autonomy. It was a compromise solution that was fully compatible with the democratic European norms – the requirements of the League of Nations. It was legally contained in several basic documents: *Satversme* (National Constitution), the Decree of the Latvian National Council of December 8, 1919 “Law on the Educational Establishments of Latvia”, etc. There was a special Department of Minorities within the Ministry of Education, dealing with the school and culture system of the national minorities, the state provided for education in the languages of the national minorities.

The Russians formed the greatest of the minorities. In 1935 206 499 people provided 10.59 per cent of the population. The general level of education and the specific occupational positions prevented them from playing a significant role in the national economy and the political life, as was the case with economically powerful minorities of the Baltic Germans and the Jews. Most of the Russians were peasant small-holders of Latgale. A very insignificant amount – 1.6 per cent – belonged to the layer of intellectuals and free professions.

Yet the Russians formed their own political parties: Russian National Union, Russian Workers Union, Russian National Democrats. Russian fractions were formed in all four of the *Saeimas* (Parliaments) of Latvia. Old Believers and Orthodox faiths were represented by separate fractions. The number of the members of

Parliament, representing Russians in the highest legislative body of Latvia, was in the region of three to six deputies. Among the most well-known politicians the following could be mentioned: N. Berezhansky, A. Botchagov, J. Pommers, M. Kallistratov, L. Shpolansky, V. Trofimov. The work of the Russian parliamentarians was encumbered by disagreement in their own midst. There was only one question they could agree upon – the enlargement of the rights of the Russian language. The work of the Russian politicians in the independent Latvia is commensurable with their abilities and with the potentialities of the Russian community. The collective memory of the Russian cherishes in a positive way their activities in the highest legislative body of the Republic of Latvia.

The cultural life of the Russian minority was ver prolific. There were many schools, several scores of cultural and other type of societies, newspapers, theatres. True, only the educated people, and especially those living in Riga, were involved. In the school-year of 1933/34 there were 236 elementary schools with Russian language of instruction, and 12 Russian middle schools in Latvia. In 1939/40 only two middle schools remained. 80 per cent of the Russian children were learning in their native language. The Old Believers attempted to provide general education and a religious upbringing of their new generation. The schools, and especially the middle schools, became the chief instruments of integration – these helped the Russian young generation to develop their national cultural heritage, and also to acquire knowledge and skills for the integration into the life processes of the independent Latvian state. It became obvious at the end of this period, that the most beneficial effect in terms of integration had been played by the middle schools, the University and by the service in the Latvian army.

There was a variety of Russian mass media in Latvia – newspapers and publications of various kinds in Riga, Daugavpils, Rēzekne, Jēkabpils. When the soviet regime closed them down in 1940, such publications numbered 58 items. The top role in Russian cultural life (a role which has been imprinted in the historical memory of the Russians) was played by a daily tabloid *Segodna* (Today) and by the Russian Drama Theatre Company in Riga.

A distinct continuity is to be seen with regard to the attitude towards the Russian language. Living in the environment of another language (the Latvian language being the only state language), it was necessary to exert efforts for its preservation. The severance of the Russian population of Latvia from their ethnic Motherland – the Soviet Russia – was very extreme. The soviet regime was unpalatable for the Russians of Latvia. Yet they did not want to be severed from the Russian culture. They did not want to loose the spiritual ties with their Motherland. This is why the suggestion of Latvian poet Rainis to introduce a neologism *latviješi* (the inhabitants of Latvia, in Russian – латвийцы) instead of the traditional *latvieši* which designates both the ethnicity and he citizenship, failed to gain response. The Russians thought that thus they would loose their national identity. They wanted to remain Russians.

The process of integration of the Russians was cut short and did not come to consummation – the period of history had been too short. In 1930 18.85 per cent of the Russians spoke the Latvian language; in Riga this figure was 50 per cent. The attitude of the Russians towards the statehood of Latvia developed in the direction of ever greater loyalty. This positive tendency was slowed down by the *coup d'état* of K. Ulmanis and curtailing of the autonomy of the schools of national minorities. This proved to be detrimental for the national cohesion, just a short while before the ensuing catastrophe. The Russian identity had to go through another metamorphoses. The present-day oral history investigations relating to this period, reveal that old Russian people are trying to idealize the thirties of the last century, when they had been children or adolescents. The myths of the “good old days of Ulmanis” do not differ in the Russian, Byelorussian, or the Latvian versions.

4. The influence of soviet totalitarianism on Russian identity

The high waves of migration during the soviet occupation (700 000 people) washed away the old Russian inhabitants of Latvia. As calculated by a Moscow sociologist R. Simonian, in 1989 only 8 to 9 per cent of Russian-speaking inhabitants of Latvia were the “old Russians” (among them Old Believers). A similar

amount was made up of intellectuals and qualified specialists. The absolute majority of the new immigrants were people of low culture and demobilized army personnel.

What kind of identity can we speak of, when reviewing the situation at the end of the eighties? About 200 thousand Russians who had been living in Latvia during years of independence, had not managed to fully integrate into the Latvian society. The following years saw the devastation of the World War II and a 50-year interruption of the process of integration. There was no question of regaining the previous tempo of identity-formation. A completely new identity had to be forged, in a completely new historical situation. The identity of in-migrants had to be transformed into an identity of a Russian minority within a free and independent Latvian state.

During the period of fifty years the whole economic, political and social life had been conducted in Russian. The Russians living in the towns and cities had felt like being the dominant ethnos and had acted accordingly, while the Latvians – a mere 52 per cent of the population in their ethnic motherland – had been forced into a minority mentality. This had provided for the privileged position of all Russians. Maybe this was not always apprehended on individual level, but the situation of the psychological comfort was the privilege of the Russians, releasing them of the obligation to adapt themselves to an alien culture and to learn the language of the natives. Only 22 per cent of the Russians knew Latvian.

The ideologically deformed mentality of the Russian inhabitants was a cumbersome heritage. The soviet people had been indoctrinated over a period of many years with the official (imperialistic) interpretation of the historical events in Russia – the revolution and the ensuing civil war, of the events of 1939 – 1940, of the Second World War. Such an ideology, turned into mythology, was forced also onto other ethnoses as a means for self-identification. In Latvia a particular enemy-image was made out of the so called Latvian bourgeois nationalism. An atmosphere of mistrust as against the Latvians was cultivated.

The deformed mentality of the Russian people served as a kind of obstacle for their own apprehension of the tragical losses of their own nation. Even the Russians living in Latvia suffered some

kind of a loss. The local Russian culture had begun to be formed in Latvia since the end of the 18th century, and during the independence years an infrastructure for manifold cultural activities had come into existence. The soviet regime completely wiped it out, and the Russians lost their intellectual elite through deportations and repressions. By the end of the eighties no Russian ethnocultural activities took place in Latvia, no schools with typically Russian ethnoidentity were in existence. Only the soviet-type education based on politized culture was left.

From the start of the Awakening Movement, differentiation of the Russian inhabitants of Latvia was taking place. The stand taken by a number of Russian intellectuals of Latvia played a significant role. L. Azarova, M. Kostenecka, J. Abizov, V. Dozorcev, A. Grigoriev, V. Steshenko and others became members of the People's Front and staunch defenders of the independence of Latvia. They took an intransigent stand against the activities of the so called International Front of the Working People, which was the bulwark of the chauvinistic forces of the Communist Party of the Soviet Union in Latvia. The principled position of the Russian intellectuals served as a standard of behaviour for the dezorientated and confused mass of the Russians during the intricate process of change. They sent the signal that the Russian inhabitants of Latvia should not look for comfort within the old powers of stagnation, and should not come under the tutelage of Russia. The right course of the Russians was to find a place within the set-up of the independent Latvia, and to enter into dialogue with the Latvians and their organizations.

The actions of the politicians of the independent Latvia, and the attitude of the Latvian people was a significant factor.

How did the legislation of the Republic of Latvia influence the self-assessment and identity-formation of the Russian minority? During the process of Awakening and after 1991, the Russians of Latvia were caught in a very intricate politically legislative trap – both in the same way as their compatriots of the former Soviet Union, and specifically – as the Russians of Latvia. The stronghold of the Soviet Union had gone, and they had to adapt themselves to the new and unexpected status. Having come to Latvia in a situation of occupation, they had turned into foreigners. The abrupt

change of the legal status and the psychological stress were aggravated by the necessity to look for a place in a market economy, for the previous model of state industrial enterprises and collective farming had broken down. Roughly similar problems had faced the Russians and other minorities of Latvia at the beginning of the twenties of the last century. However, in those years the citizenship extended by the Latvian state and the lavish rights of cultural autonomy, had been instrumental in producing loyalty to the new-born state and had eased the adaptation of the Russians to the new historical realities. No such scenario was repeated at the beginning of the nineties.

The character of the ethnic policy of the Republic of Latvia was strongly influenced by the necessity to overcome the disastrous consequences of the national policy of the soviet regime. The priorities were switched towards a speedy re-establishing of the status of the Latvians as the basic nation in their Motherland, towards satisfaction of the vital interests of the Latvians. The Latvians did not feel safe enough within the large mass of the non-integrated Russian inhabitants, and supported rough legislative measures. The bases of ethnic legislation became ethnic nationalism. This kind of development of legislative procedure, concerned as it was with the formation of a national state, seemed inevitable. The tough Citizenship Law (1994) was based on the principle of the continuity of the Latvian state. The State Language Law (1992) brought changes into the hierarchy of languages and ensured the domination of the Latvian language. The Law of Education was envisaged to ensure that the young generation of Russians acquires good knowledge of Latvian

What were the ways of future development opened up for the Russians in the re-established Latvian state? At the beginning of the nineties a tendency to return to their ethnic Motherland was in evidence. Part of the Russians left Latvia and the apex of emigration was reached in 1992. After that the number of emigrants went down with each succeeding year. About 160 thousand people left Latvia in this way. In many cases the chief motivation was economic – many professions had become redundant in Latvia. Most of the Russians, however, chose to stay.

The achieved stability in Latvia brought about a number of

other choices – social stratification, acceptance of the minority status, and rediscovery of national Russian roots. At the beginning the status of a national minority seemed unpalatable for the large mass of the Russian population. The imperial past had deformed the self-identification of Russians much in the same way as it had deformed self-identification on of the Latvians: the Russians failed to see themselves as a minority, while the Latvians had acquired a self-apprehension of a minority in their own ethnic land. This proved to be an obstacle both for the Russians and for the Latvians in comprehending their historic responsibility for the state. Due to the legislative enactments of the Latvian state, and as the result of a closer acquaintance with international rights concerning national minorities, an understanding of the significance of the minority-nation status became apparent to the Russians of Latvia.

At the end of the nineties the ethnic policy of the Republic of Latvia shows forth some tendencies of liberalization. Citizenship Law was greatly changed in 1998 – Latvian citizenship was opened to all inhabitants of Latvia, who had mastered the Latvian language. The process of naturalization was speeded up. A programme for the integration of the Latvian society was worked out, in 2001 it gained the status of a State Programme. Special institutions were set up – a ministerial post and Office for Integration were inaugurated. Latvia joined the European Union and ratified the Convention of National Minority Protection. And yet, the model of ethnic policy of the Republic of Latvia has undergone little change, and the alienation of the Russians living in Latvia has not been overcome. The ethnic policy has divided the inhabitants of Latvia.

5. The Russians-theme in the works of Latvian authors

The assessment of Russians in the works of Latvian authors has been influenced by the prevailing historical situation, and by the political preferences of the authors. Attention will be paid only to some respectable, well-known Latvian authors (K. Valdemārs, P. Zālīte, M. Valters, E. Blanks, A. Kroders, etc.) leaving aside some marginally insignificant works.

During the Tsarist Imperial period the Latvian authors writing on Russian issues were generally positively orientated: notwithstanding some critical assessment of the Russian press.

The chief ideologue of the New Latvians Movement Krišjānis Valdemārs considered the term *Russians* in the Russian state to be more of a political than ethnic nature – Russians were people of basically Orthodox faith and of Slavic origin. He held in great esteem the Russian schools, and the significance of the Russian language, according to Valdemārs, could help the Latvians to reach wider horizons and to acquire a more secure position alongside the Russians. The Latvians will never be able to reach an equal stand with Baltic Germans in Latvia. The high estimation of the Russians on the part of the New Latvians was a historically determined tactic – to gain the support of Russia in the age-long fight against the Baltic German landed aristocracy. This aspect had been singled out by some later analysts (A. Birkerts, A. Vičs, Āronu Matīss) in rejecting the reproaches of some authors (E. Blanks), to the effect that Valdemārs had neglected the possible dangers of Russification.

The movement of New Nationalism appeared at the beginning of the 20th century (A. Niedra, P. Zālīte, G. Ansbergs, R. Blaumanis) as a kind of continuation of the New Latvians movement. This was evident also concerning the Russian issue. Philosopher P. Zālīte became the most prolific and original author of this trend. In his works (also those published later – during the years of independence, like *Autobiography* and *My Memoirs*) he speaks favourably about the Russian academic and political figures, with whom he had had contacts at the beginning of the 20th century. P. Zālīte published in 1905 in magazine *Mājas Viesis* his own blueprint of the autonomy of Latvia. It was a liberal proposal, which was considerate towards other ethnic groups of Latvia, including the Russians. P. Zālīte envisaged their representation at the local government level. The New Nationalist publications often showed forth too ardent loyalty towards the Russian Monarchy. This did not find support of the Latvian people, especially of the younger generation radicals, who were looking for more novel ideas.

A new trend in the Latvian public thought appeared at the end of the 19th – beginning of the 20th century. Social democratic ideas gained popular support and influenced public life throughout the 20th century. The New Stream movement had one thing in common with the middle-class authors – it was the positive appraisal of the

historical ties with the Russian people. Rainis wrote favourably about Russians in his manuscript *Letters from Latvia about the Latvians* in 1897. Social-Democratic press *Latviešu Strādnieks* (Latvian Worker), *Sociāldemokrāts* (Social Democrat), the illegally published newspaper *Cīņa* (Fight) developed a new approach, inspired by the ideas of proletarian internationalism – it accentuated solidarity with the Russian workers and the all-Russia workers revolutionary movement. Some pragmatic articles about the future status of Latvia were written by F. Roziņš (*Tauta un tēvzeme* (The People and the Motherland)), J. Jansons-Brauns, P. Stučka.

No anti-Russian sentiments were in evidence among the Latvian people. Such sentiments could appear only after the uprising of 1905 - 1907, its brutal suppression, and in connection with the Tsarist plans to colonize the Baltic territory with Russian peasants. It goes to the credit of the Social Democracy that it did much to explain the policy of the ruling powers, and in their press and in leaflet propaganda forewarned the Latvians concerning outbursts of anti-Russian hatred. In general, the Latvians remained impervious to the accumulation of blind hatred. The collective memory of the Latvians connected the brutal suppression of the uprising with an image of the Tsarist punitive expedition – with Cossack horsemen wielding a whip (this image is represented by one of the figures on the Freedom Monument in Riga). The Latvians never identified their oppressors with the neighbouring Russian peasant population.

Two of the most significant scholarly works of the period are *The Question of our Nationality* by Miķelis Valters and *The National Question in Latvia* by Marģers Skujenieks. Both works – published respectively in 1914 in Riga and in 1913 in St. Petersburg – agree in considering the danger of Russification to be a very real one, and pointing out that the region of Latgale has reached a critical point in this respect. The most outstanding achievement of Miķelis Valters is the formulation of the doctrine of political nationalism. Valters had left the Social Democracy of Latvia and criticized the ideology of the Latvian orthodox Marxists. He is also critical of the Russian press of Riga (*Rizskij Vestnik*) for its reactionary obscurantism, regarding the use of the Latvian language at schools, in court, etc. He does not see any

allies for the Latvian cause among the local Russian intellectuals. The weakest point of the Latvian – Russian relations, according to him, is to be seen in the total indifference of the Russian intellectuals with regard to the Latvian culture.

M. Skujenieks attempts a classification of the inhabitants of Latvia. He considers among the “ancient local inhabitants” the Baltic Germans, the Russian Old Believers, also the Orthodox Russian settlers of the previous period, the Jews in Kurzeme region and the Poles. Like Valters, he is also concerned about the mutual relations of the Latvians and the Russians. The traditional indifference of the Russians with regard to the national issue is explained by the fact, that the Russians themselves have never experienced national oppression, and therefore subjugation of other nations fails to provoke any sympathy in them. Besides, forced Russification of the indigenous people plays into their hands, for it provides for a privileged position. These factors, according to Skujenieks, encumber the normalization of Latvian – Russian relations in Latvia.

The First World War aggravated the national issue, and activated the political thought of the Latvians. Several significant publications appeared in Moscow under the auspices of the Latvian refugee organizations expressing the views of radically-minded intellectuals in “Jaunais Vārds” (articles by Rainis), “Taurētājs” (ethnopsychological essays by A. Birkerts and P. Birkerts) “Dzimtenes Atbals”. The chief concern was expressed about the fate of the Latvian people.

The independent state of Latvia was born in 1918 on the bases of the idea of a political nation, contained in the documents of People's Council. This idea had been worked out by M. Valters, and was accepted by K. Ulmanis. It contained the best variant for the new minorities, including the Russians. The legislation of 1919, containing the idea of cultural autonomy was benevolent. This was the official stance of the Latvian state, and the publications of the twenties reflect a more liberal attitude towards national minorities, including Russians, due to the influence of Western democratic tradition. Arturs Kroders in his book “About the Autonomy of Minorities” drawing on Western theoretical sources (Otto Bauer, etc.), holds that minorities are entitled to freedom of education,

language-use and cultural development, but no more. Some more ethnocratic views are also in evidence. Ernests Blanks, for instance, was sceptical about the possibilities of political-nation building in Latvia. He refused to see the Baltic Germans, the Russians and the Jews as compatriots of Latvia. E. Blanks voiced outspokenly negative attitude towards Russia and the Russians. The early thirties witnessed a particularly distinct attempts to restrict the national minorities in all spheres of life. Ever-more ethnocratic sentiments were voiced concerning the relations between the Latvians and the Russians, reaching an apex after the coup of May 15, 1934. Ernests Braстиņš in a book "For the Latvian-type of Latvia" proposed a neologism *nationocracy*, thus designating policy of absolute supremacy of the Latvians in matters of state power. The business of minorities was to tend their own culture.

The so called "New Nationalism" was promulgated after the coup. It was upheld by A. Kroders, A. Grīns, J. Lapiņš, who attempted to justify the termination of the parliamentary democracy. The composition of the *Saeima* (National assembly) had not been nationalistic enough. Two thirds of the members had been "non-Latvians and non-nationalistically orientated Latvian politicians" (meaning: Social Democrats). The unity achieved after the coup was rid of the influences of minorities.

The present historiographic survey does not touch upon the two periods of occupation, because the publications of those years were unmistakably ideologically-orientated and can not be considered as items of national self-reflection. Continuation of such a reflection is discernible in the Latvian emigre literature in the West. The whole spectrum of previous discussions is to be found there. The political life of the Latvian emigrants was not uniform. With time it diversified into political trends, according to age-groups, etc. Evolution of views took place – especially on account of relations with the native land. The authors of the emigration used to classify these trends in the following way: national-conservative wing (*Daugavas Vanagu Mēnešraksts*) (Monthly of the Daugavas Vanagi), *Latvietis Amerikā* (The Latvian in America); the so called central wing (newspaper *Laiks* (Time) published in America), and the democratic wing (*Jaunā*

Gaita (The New Path)) and *Brīvība* (Freedom) published by LSDSP (Latvian Social Democratic Workers Party) in Stockholm. The democratic wing constituted an opposition to the over-rigid nationalistic ideology, supported Western democratic standards and underwent dynamic change.

In general the Latvian emigration as a political body took a negative stance as against the new masters of Latvia – the Russians and the Communists, in effect identifying both groups. The attitude towards the Russians is closely connected with the issue of keeping ties with the Latvian people in Latvia. With the increasing contacts with Latvia, the hatred towards the Russians was diminishing. It was only the *Daugavas Vanagi* that continued to cultivate intransigent Russophobia.

Already since the fifties and sixties of the last century several authors of the emigration have attempted to damp the sentiments of blind hatred. Among them is Valters Nollendorfs, Haralds Biezais who published a series of articles about Latvian culture in Latvia and abroad, Vaira Viķe-Freiberga, with her publications in *Jaunā Gaita*, as well as her public speeches at Latvian centres and youth organization congresses. Several scientists and researchers who visited Latvia, also attempted to formulate a more realistic assessment about the situation obtaining in Latvia: Rasma Kārklīņa, Andrievs Ezergailis, Uldis Ģērmanis, Viktors Kalniņš.

The vision of the future of Latvia was identical for all authors of the exile – it was Latvia's independence. J. Cielēns, A. Šilde, G. Irbe, E. Andersons, J. Peniķis and other intellectuals discussed various ways of achieving this goal. The possible visions included a war between the two power blocks, war between the USSR and China, possibility of revolutionary changes in the Soviet Union. At the same time wars and revolutions did not seem to be viable options. The only way left was that of evolution. Bruno Kalniņš envisaged gradual liberalization of the USSR and hoped for the cooperation of the Latvians and other East-European nations. This kind of scenario was criticized by Viktors Kalniņš, who settled in the West after serving a prison-camp sentence for dissidentism in Mordovia. His views were harsh and more realistic: the real socialism in the USSR is a historical cul-de-sac; it can exist only in a totalitarian fashion and is incapable of evolution.

How to treat the Russians after Latvia regained independence? Such a question was bound to come up in the discussions about Latvia's future. The exile press of the sixties and seventies proposed but a single answer to this question: the Russians would have to leave. The National-Conservative trend upheld this stance right up to start of the Awakening movement in Latvia. However, other publications betray a note of doubt as to the practicability of such a demand: how to send the Russians away and who is going to accept them? While analyzing the new programme of LSDSP in 1972, Bruno Kalniņš attempts to differentiate between various kinds of Russians with a view of their eventual departure. He proposes to take into consideration the fact, that there is a group of Russians with long roots in Latvia, good command of the Latvian language and offsprings of mixed families. In the end, the traditional Western democratic model concerning the minority situation in a mixed nationality state prevailed. Mass deportations were no longer possible in the 20th century.

A paradoxical situation obtained at the beginning of the nineties with regard to the attitude towards the Russians in Latvia. While ever more pragmatic views were voiced in emigration, the more nationalistic upsurge of sentiments was obtaining in Latvia. The emigre authors attempted to calm down the feelings. Jānis Mazutis reminded that the price to be paid for *separatism* (attempts to re-establish independence) will include the necessity to provide the minority rights for the Russians. The Latvians living in the West had imbued the ideas of liberal democracy and they found unacceptable the sentiments of extreme nationalism in their native land. They abhorred elements of chauvinistic and revengeful mentality. Andrievs Ezergailis took pains to repeat again and again, that the Latvians have to change their attitude towards the Russians. Within democratic framework they should constitute a minority with strongly defined ethnic rights. In a confidential letter to a Latvian writer Alberts Bels, he put it in a succinct formula: the greatest problem of the Latvians of Latvia is to learn to love the Russians; only thus will they obtain spiritual and political freedom.

Translated by Jānis Vējš

Vladislav Volkov

Part II. Collective Identity of the Russians in Latvia

1. Linguistic Identity as an Object of Social Sciences

Linguistic identity is the chief feature of the ethnic consciousness of the Russian minority of Latvia. The Russian language dominates in all informal communication of the Russian families. The largest media of non-Latvians are using the Russian language, most non-Latvian schools (of elementary, middle and – in the case of private establishments – university level) are offering tuition in Russian. The Russian language is widely represented in large sections of the Latvian civil society. Significantly, most Russians see the reproduction of their ethnic identity as being connected with the preservation of the social functions of the Russian language within the framework of a civil society. Even more – Russian social organizations and even political parties and groups have propounded the idea about the exclusive role of their linguistic identity, and are demanding recognition of the official status for the Russian language in Latvia.

The linguistic identity plays an important role in the process of transformation from the soviet (imperial) identity to the status of a national minority. The linguistic identity stabilizes the minority status, and fosters the involvement of the Russian people into the social networks. However, in the situation of Latvia, the linguistic identity of the Russian minority plays a significant role within the self-consciousness of other ethnic groups as well. The Russian language is the native one for many non-Russians of Latvia, and in many cases it is the only means of communication on both on family and social level, producing a feeling of self-sufficiency. The proportion of the Russian minority and of the so called Russian-speakers in Latvia is of such a magnitude, and the social functions of the Russian language in the economic and social life of Latvia are so significant, that the Russian linguistic identity may be considered as a distinct part of their civil identity.

In our opinion, the role of the language for the minority-identity construction has not been fully apprehended. Analyses of

the theoretical issues concerning the role of language for the formation of a society, and of a specific national identity show that this role may be twofold. On the one hand, researchers single out the positive function of language for the rationalization and modernization of national identity. On the other hand – if language is made into an identity-building fetish, this may help to ideologize and to mysticize the ethnic consciousness, thus making it less responsive to civic values.

Considerations concerning the role of language in societal life and ethnic consciousness are to be met during the whole course of human history, yet they witness a specially speedy development during the period of Enlightenment. The philosophers of the Enlightenment viewed language as the most important means of communication – it was the bases of a consolidated civic society. One of the most famous authors of the natural rights and social contract theory John Locke held that language – a Divine gift for the humans – is designed to provide social cohesion of men.

The most conspicuous formulation of this idea belongs to G. W. F. Hegel. He considered that language is “the flesh of thinking”. However, in contradistinction from his predecessors, Hegel succeeded in showing that language, expressive of rational generalized notions as it is, is capable also of showing forth the individual peculiarity of the world. Hegel's philosophy exemplifies the Enlightenment idea about the unity of the typical and the individual within the national identity.

Friedrich Nietzsche – one of the most illustrious opponents of the Enlightenment ideology – saw in language, – much the same as in culture in general – a means for suppressing of the human nature. Nietzsche thought that the Europeans have put too much trust in their languages, which are lifeless constructions, devoid of human will and emotions. Nietzsche did not trust such a “dogmatic” tradition polarising reason, and emotions, and refused to consider the role of language as a positive asset of society. Most of all – language may serve as an auxiliary device for personal encounters, being no more than a sum total of signs helping people to disguise their real aims.

These philosophical considerations concerning the dual societal role of language have directly influenced the theories of ethnic and national identity.

A whole tradition of liberal research takes a sceptical stance concerning language as the main factor of national identity formulation. According to these liberal views, the nature of a nation and the national identity is a complex social phenomenon, arising out of capitalism and its chief institution – legislative national state. Of course, it goes without saying that national community is not reducible to statehood and political community.

One of the founders of nationality studies Ernest Renan in his famous essay “What is Nation?”, written way back in the 19th century – at a time when nation-formation was still in progress – has defined language as one of the chief factors of the formation of national community. Renan has put forward this idea in a single phrase that has not lost its topicality even today: “Language invites people to consolidation, but does not ensure this process”.

Eric Hobsbawm – a well-known scholar of national issues – is among those who voice sceptical attitude towards language as an important national identity forming factor. He considers language to be “too unstable and ambiguous” for such a role. At the same time linguistic unification is of great importance for the nation-formation process, especially so during periods of revolutionary change. Hobsbawm reminds of the 18th century French Revolution when person's ability and willingness to speak French was ranked among the most important criteria of civic loyalty. At the same time community of language may sometimes be detrimental to the formation of a national unified state body – when “tribal community” sentiments become dominant in the ethnic consciousness.

In general, it may be asserted, that the prevailing tradition in understanding of ethnic identity tends to attribute a subsidiary role to language among factors of economical and political life of nations. However, this is not the only trend. Western intellectual tradition, originating with the German Romanticism of the 19th century speaks out against such an approach. This tradition is closely tied up with the theoretical constructions of ideologues of multiculturalism in the present ethnology; it also chimes in with the position of primordialism in national-identity theory, its chief exponent being Anthony Smith.

According to A. Smith, when dealing with the national phenomenon arising chiefly out of the political and economic needs of

capitalist modernization, researchers tend to forget the role of peculiarity which is characteristic of each ethnic group. It is such an idiosyncrasy that allows an ethnic group to distinguish itself from others. This is why the kernel of national identity should become deep original culture in its totality, including language as one of its chief elements. Language, much in the same way as spiritual culture, provides for the continuity between different historical epochs – the agrarian, the traditional and the capitalistic ones. Smith proposes to view language, alongside with other forms of spiritual culture, as a kind of axis for the systematization of the economic, political and civic elements of the national identity phenomenon.

Most scrupulous analysis of the role of language in ethnicity-formation is performed by Benedict Anderson. If, according to him, nation is an “imaginary political union”, its existence is not possible without an active linguistic interaction. Anderson's well-known work “Imaginary Unions” discusses two most important functions of nation-construction.

Firstly, a national language is capable of uniting in a single communication space all inhabitants of a nation-state. Secondly, the national language serves to join together the public sphere with the private one. It helps to provide “specific artefacts of culture” which ensure people's “clinging” to the nation.

Language is not just a means of social consolidation; it is also an important means of social and ethnic differentiation. Language helps the nation to distance itself from other nations. The official or state status of a language reproduces the system of power domination by way of formation of “language-power”. Language contains two very important features. On the one hand – it is characteristic of language to be “initially given”, – this, according to Anderson, joins a person with his ethnic history, with the previous generations. On the other hand – language constructs the present-day, modern community of the people.

It becomes obvious, that philosophers and sociologists have demonstrated the particular importance of language for the construction of ethnical and national identity. At the same time, theoretical thought contains some sort of sceptical assessment, concerning the tendencies of mythologization of the linguistic

identity within the modern and postmodern civic consciousness. The evolution of the minority identification of the Russians after the re-establishment of the statehood of Latvia testify to the fact, that this identity is in the process of formation, first and foremost as a linguistic identity. The linguistic form of the Russian identity has fostered the establishment of national minority self-apprehension of this particular ethnic group. At the same time, it is too early to assert that the linguistic identity of the Russian minority is sufficiently harmoniously tied up with the civic identity within the state of Latvia. There is some evidence that bespeaks of the fact, that the mythologization of the framework of linguistic identity has led to a kind of self-segregation of this minority in social and economic life. At the same time, it has to be stressed, that harmonious development of the collective linguistic identity of the Russian minority in consonance with liberal and civic values, will go to stabilize the civic society of Latvia and ensure the growth of democracy.

2. Search for Linguistic Identity of the Russian minority in Latvia (structural analysis)

It is characteristic of the Russian inhabitants of Latvia to attempt to structure the system of their collective identity. This allows to conclude that the collective Russian identity appears as a linguistic identity.

One of the chief factors in the formation of Russian linguistic identity in Latvia became the development of the local intellectual culture. The work of J. Samarin, who had worked in Riga for some time, is of outstanding importance in this respect. His works "Letters from Riga" and "The Outskirts of Russia" develop the idea of the specific identity of the Russians, as distinguished from the identity of the Baltic Germans.

During the years of Latvia's independence (1918 – 1940) the linguistic identity of the Russians was largely determined by their status of a national minority within the framework of cultural autonomy. The Russian inhabitants of Riga – there were 60 thousand of them in the capital of Latvia – were able to provide a saturated cultural environment (theatre, ballet, painting, science, folk-lore research, newspapers, magazines).

During the soviet reign Russian-language political and legal

infrastructure was established in an intensified manner. And yet, the Russians of Latvia were denied the possibility to cultivate their own identity – this process was switched over to the so-called soviet identity. All layers of information concerning the history and culture of the local Russian inhabitants during the previous periods of the imperial Russia and independent Latvian state, were erased.

With the re-establishment of the Republic of Latvia, the Russians continued to develop the traditions of the Russian language infrastructure, built up during the previous periods. These included societies of national culture, elementary schools and middle schools, establishments of higher learning, mass media, institutions of culture and a network of re-translation of Russian culture from abroad. The latter comes basically from Russia and other states, designated by the modern popular term “the Russian world” and comprises television, radio, a large amount of book shops, specializing in Russian literature (the network of *Polaris* book shops), guest-performances of artists from Russian, etc. All these activities notwithstanding, linguists are concerned about the inadequacy of the Russian-language environment in Latvia, and complain about the quality of the literary norms of the spoken language, the dearth of word-stock, etc.

A natural precondition for the subject of the present investigation is the average density of the linguistic usage – a compact habitation of Russians in several regions of Latvia (Riga, Daugavpils, Liepāja and other larger towns, part of the Latgale region), and the tendency towards ethnically and linguistically homogeneous marriages. The Russians have preserved the tradition of ethnically homogeneous marriages since the times of imperial Russia. For the Byelorussians, the Ukrainians, the Poles, the Lithuanians and the Jews mixed marriages reached 85-95 per cent. It is noteworthy, that most of the representatives of these ethnic groups marry a Russians spouse (over 50 per cent).

Orientation towards the status of a national minority and simultaneous construction of ethnic linguistic identity in the minds of the Russians issued in a kind of localization of the bases of their identity, and a remission of the universal soviet identity with its distinctly imperial connotations. This process has been reflected in

the works of Russian researchers and writers. The main idea upheld by the Russian intellectuals, who accepted the re-establishment of the statehood, turned round the conception of Latvia as the land and the state of the Latvians, where the local Russians can not claim historical, political and moral rights for self-determination. For this reason the Russians can not be self-sufficient in this country, outside the framework of large-scale cooperation with the Latvians.

Writer, founder and long-time leader of the Russian Cultural Society Jurij Abizov speaks of the age-long necessity of the Russians to become integrated into the Latvian society:

“The Latvian people living on the Latvian soil ... form a unified whole... Of course, Russians are also living here, yet their life takes place in a niche of the Latvians. The largest achievements of the Russian people in the sphere of culture ... are not to be found here; they are where the Bolshoi Theatre, the Hermitage and the Monastery of the Most Holy Trinity at Sergiyev Posad are”.

The Russian ethnical identity functions as a complicated individual and collective phenomenon. In 2004 the authors of the present volume took part in a research program “The Changing Identities: the Influence of the Mobilization of the Ethnic Groups and Social Ethnic Structures on the Integration of Society”. The object of the research was to clarify the views of the leaders of the public and party organizations of the members of the *Saeima* (Parliament) concerning the qualities of the Russian minority.

This research project established several important facts about the ethnic identity and its linguistic core of the Russian minority of Latvia:

1. After the re-establishment of the statehood of the Republic of Latvia and alongside with the development of the democratic processes, the local Russian population demonstrates an increasing interest in their own ethnic identity; this goes hand in hand with dissociation from the former soviet identity;
2. The identity of the Russians of Latvia for the greater part issues in linguistic identity (this feature is less apparent in the mentality of the Old Believers, for whom greater role is played by historical memory and religion);

3. After 1991 the linguistic identity of the Russians of Latvia is chiefly related to the social and cultural infrastructure that continues to function on the bases of the Russian language. The issue of integration of this infrastructure within the Latvian civic space remains acute to the present day;
4. The topicality of the ethnic and linguistic identity of the Russian inhabitants is determined by objective causes – the acceptance of the status of national minority; but to an even greater degree it bespeaks of the weakness of the integration-capacity of the Latvian society. In the present situation universal identity in a civic society is – more often than not – substituted with local (ethnic and linguistic) identity.

3. The social role of the linguistic collective identity of the Russians of Latvia

The ethnic identity of national minorities may have several social roles in civic society. It may serve to provide for the accumulation of social capital for the personality development of the members of social minorities. In such cases, the social capital accumulated by the ethnic minority is one of the social resources of the person. However, the socially destructive role of the collective identity may also appear – in cases when this identity attempts to provide an alternative to generally accepted civic norms and values. This kind of role of the ethnic groups and religious communities is a permanent theme of discussion in scholarly literature.

A sociological survey was conducted at the end of 2003 in Daugavpils with the aim of establishing of the level of social anxiety of the inhabitants, depending on the way they consider various social factors as constituting a threat to their individual and collective security. The number of respondents was 551.

We correlate here the answers of the Russian respondents with the total number of respondents in general, and the answers of the Latvian respondents in particular. One of the researchers used the obtained data to work out an original method for establishing of the character of the collective identity, and the perception of the social factors of an ethnic group in the modality of civic security.

The Russians to a greater degree than the Latvians feel powerless in the face of threats to their personal life and to public security. And yet, Russians more seldom than Latvians rely on their own resources in the face of such threats. Besides – it turned out that the proposition of Russian respondents, who were satisfied with their personal life, was higher than related Latvian part of the respondents – 48.6 per cent and 44.4 per cent respectively. This means that the differences of the Russians and the Latvians in assessing the social factors as threatening their personal and public security, are to be related not so much to the individual psychological features of the respondents, but to the collective group identity dividing them.

Distrust of the public and state institutions of Latvia, which is typical to the members of the Russian ethnic minority, should not be correlated with the Russian collective identity *per se*. Actually, the collective identity is not just a primordial feature of an ethnic group, or even a product of a long historical development passed over from one generation to other. In a situation of multiethnicity the ethnic collective group identity is the product of inter-ethnic communication. The case of the collective identity of the Russians of Latvia typically exemplifies those communicative ties, which the Russian community has developed vis-a-vis the Latvian society and the state. The “presence” of the Russian minority in the Latvian public life, which is less important for them, than it is for the Latvians, is instrumental in forming the attitude of the Russians towards the public institutions of the state.

The results of the investigation show that the factors and institutions of the Latvian public space do not obtain of equally unifying influence in the case of all groups of the Russian inhabitants of Latvia. A great number of Russians feel estranged from this sphere. At the same time quite a lot of people have learnt to consummate their interests within the Latvian public space. The results of the investigation go on to show, that restrained attitude towards the institutions of the public state, or else – towards its subjective factor (civil servants of the state and municipal bodies, policemen, as well as employers), is equally popular among the Latvian respondents. Much the same as in the case of the Russians, the Latvians also betray negative attitude towards the situation

obtaining in the relations between various ethnic groups that goes with the enhancement of the threat, originating from contacts in the public sphere (at work, in contacts with civil servants, etc.).

The Russians, to a greater degree than the Latvians, are relying on the government. And significantly less often than the Latvians, they view the civic society of Latvia as a social partner, with the help of which to ward off the threat to their personal and public life. The investigation has revealed also the chief social values considered by the respondents as being conducive to their sense of security. The Latvians more highly appreciate various home or international social agents as being conducive to their security. Out of 26 factors proposed by the investigators, the Latvians, more often than the Russians have selected 20 factors as having positive role for their security. The Russians, in their turn, have selected only 6 factors out of the 26. Significantly, the Latvians in all cases have more favourably than the Russian respondents, estimated as conducive to their personal security the role of the various institutions of the Republic of Latvia (except non-governmental organizations), such as mass media, law-enforcement agencies, the system of social and medical care, system of employment, system of legal protection, police, internal security system, army, the government. The Russians surpass the Latvians in positively estimating those security factors, that are provided by the non-formal environment and personal relations (family, friends, oneself) as well as (partly) – by international factors (USA and Russia).

The Russian respondents are more sceptical than the Latvian ones in estimating the inter-ethnic situation in the century. 29.8 per cent of the Latvian respondents have noted the acuteness of the inter-ethnic relations, while among the Russians this figure is 34.0. It is noteworthy, that the acuteness of the assessment of inter-ethnic relations is correlated with the degree of critical attitude in assessing the political situation in general. This correlation is present both in the Latvian and the Russian consciousness. Thus, among the Russian respondents in Daugavpils who assess the political situation as bad, the proportion of those who are critical also of the inter-ethnic relations, is 45.8 per cent, while the corresponding figure for the Latvians is 37.5.

The investigation revealed the correlation between the level of assessment of the acuteness of inter-ethnic relations and the feeling of insecurity experienced by the respondents from communication in the public sphere: workplace contacts, contacts with the police, with civil servants and contacts in the labour market. It is the public sphere that serves for the respondents as a kind of catalyst of social anxiety increasing their sense of social insecurity. The previously noted dependence of the Russian respondents on the encumbered assessment of the environment due to the collective ethnic identity and social conditions, plus acute ethnic relations – is augmented by the dependence due to feeling of ethnic insecurity, that is closely interwoven with the collective identity and communication in the public space.

The investigation was also aimed at determining of the feeling of threat to the native culture and language. This goes to indirectly determine the different degree, at which the inhabitants of Daugavpils, belonging to different ethnic groups, feel the threat to their collective ethnic identity. It seems possible to demonstrate the dependence of such a feeling of the threat to ethnical security on the factor, according to which inter-ethnic relations are perceived as being acute. The researchers do not consider the feeling of such a threat as an absolute magnitude within the ethnic consciousness. An additional hypothesis had been advanced correlating the feeling of the threat to the native culture and language of the respondents, with the perception of the inter-ethnic relations in the country in general.

The investigation revealed that the Russian respondents in particular are apt to feel the threat to their native culture and native language, and consequently – a threat to the basic elements of their collective ethnic identity. It is exactly this type of respondent, who has a high-level feeling of threat to his/her native culture and language that make up a 64.0 per cent of the total figure. Such type of anxiety is characteristic of 49.1 per cent of the Latvians and 58.4 per cent of respondents of other ethnic groups. At the same time it became obvious, that one fifth of the respondents do not entertain any anxiety as to their native language and culture. Such an attitude is similar to all ethnic groups: 19.1 per cent – Latvians, 19.9 per cent – Russians and 20.2 per cent – other ethnic groups.

The investigation confirmed the hypothesis to the effect that the character of inter-ethnic relations bears upon the level of anxiety concerning the native culture and language. Such a correlation has been demonstrated in relation to the whole body of respondents, as well as in relation to particular ethnic groups. Thus, it appears that the inter-ethnic relations are perceived as a problem causing concern by 46.1 per cent of the respondents who "are anxious and are very anxious about the preservation of the native language and culture". However, among those who are not worried about their language and culture, the inter-ethnic relations are considered as causing concern only by 22.0 per cent, which is two times less. This difference was even greater in the case of the Latvians, the corresponding figures being three times smaller – 29.8 per cent and 9.5 per cent respectively. The difference was large also among the Russian respondents – 34.0 per cent and 19.2 per cent respectively. At the same time, it is evident that a large part of those Russian respondents, who are not worried about the preservation of their native language and culture in Latvia, are perceiving the ethnic relations in the country as an acute problem – two times more than respective part of the Latvian respondents – 19.2 per cent and 9.5 per cent. However, even such differences can not hide the following facts:

1. The feeling of security of members of all ethnic groups of Latvia concerning their ethnic identity issue from the character of inter-ethnic communication and its perception in the minds of the people.
2. The collective ethnic identity of the Russian inhabitants of Latvia (and of other ethnic groups as well) is not *per se* an obstacle for entertaining feelings of social and inter-ethnic security. This follows from the fact that many persons who are not worried about the preservation of their culture and language, consider that inter-ethnic relations is not an acute problem in Latvia (34.6 per cent).

An inquiry was conducted in 2007 among the leaders of ten largest Russian cultural organizations of Latvia, with the aim of establishing the place that items of Russian collective identity occupy in the minds of Russian public figures, as well as to establish interconnection of this identity with the general civic identity.

The leaders of the Russian public organizations, who took part in the poll, were using roughly similar notions when characterizing the manifestations of the identity of Russian collective identity. The most popular term used by them was – “the Russian community”. The use of this term arises from two causes:

1. most of the respondents perceive the Russian community as the “natural” way of life of the Russian inhabitants, through which they realize their collective identity;
2. The Russian community is the chief goal of social organizations and political parties, connected with the ethnic mobilization of the Russian minority.

The answers of the respondents contain also important information about the necessity to strengthen their collective identity. Most of the leaders of the Russian public organizations perceive their motivation in the following way:

1. The bases for the structural arrangement of the Latvian society is to be found in the ethnic groups – primarily – in the ethnic and ethnolinguistic Latvian and Russian communities;
2. Successful development of the civic society of Latvia depends on the recognition of the collective rights (education in native language, recognition of the official status of the Russian language) of the Russian minority.

Alongside these widely-held views, there exists also a very definite position postulating, that it is in the interests of the Russian minority to embrace liberal values. This position envisages the development of individual autonomy of Russian people, the priority of general civic identity, as against ethnic collective autonomy, the necessity of the formation of political nationhood.

4. Peculiarities of ethnic behaviour of the Russians of Latvia

The dominant norms and standards of life are important factors bearing on the collective behaviour of members of ethnic communities. T. Parsons has shown that the existence of social standards in society is conducive to the social integration, while it is also working in the direction of stratification into social groups, differing chiefly by uneven level of the acquired standards of

behaviour. R. Dahrendorf's idea to the effect that stratification is the result of the uneven positions of the actors in relation to the dominant values and norms, is also important for understanding of the behavioural peculiarities of the structural arrangement of the ethnic groups of Latvia.

The reality of the multicultural society of Latvia demonstrates that the dominant norms and values of the quality of life are capable of influencing the structural arrangement of the behaviour of social and ethnic groups, and consequently – that these will not fail to influence the ethnic stratification of the social system.

We intend to discuss in this passage the differences in the quality of life between the largest ethnic groups of Latvia – the Latvians and the Russians of Latvia. The choice was determined by the necessity to observe the representativeness of the particular sociological investigation (Latvians = 601, Russians = 322).

The difference of the quality of life between the ethnic groups is established according to the following factors.

1. The perception of the members of the ethnic groups about the conditions of life;
2. The perception of the members of the ethnic groups about the aims and values of life;
3. The attitude of the members of ethnic groups towards the network of communication, which goes to characterize the level of integration of these groups within the societal framework.

The results of the sociological investigation give grounds for the following conclusions. The level of subjective motivation for acquiring of high-level standards of life and values, is similar or practically identical for the Russians of Latvia and the Latvians. The differences between the Russian minority and the Latvians with regard to acquiring of the modern standards of the quality of life, depends on the level of the realization of their subjective motivation; these differences increase at different levels of social stratification – in economic, social and political life.

The basic influence for the acquiring of modern social life-quality value standards both for the Russians and the Latvians comes from the social and professional structure of the ethnic groups, the different levels of knowledge of the Latvian language,

and the proportion of the citizens of the Republic of Latvia in each of the ethnic groups. The chief differentiating feature bearing on the acquiring of the life-standard values in a single ethnic group is its correlation with the socially professional structure; between different ethnic groups – the level of knowledge of the state language and the proportion of the citizens of the Republic of Latvia among the members of each particular ethnic group.

This allows to come to the conclusion that the collective identity of the Russian minority is an important factor, bearing on the ethnic behaviour of this group in all spheres of social life. Yet, this factor defies unequivocal assessment. On the one hand, the collective identity of the Russian minority is not an obstacle for the acquiring of the modern and postmodern life-standard values. It is particularly so in the case of Russians having higher education and those who are employed in the lately developed spheres of economy. At the same time there are fact bespeaking of a situation where the Russian collective identity is not harmoniously integrated within the civic identity of Latvia, the result being a certain atomization of one part of the Russians in the social and political space. This testifies about the ethnic differences between the Russians and the Latvians with regard to the acquiring of the standards of life. If this difference in the ethnic behaviour will deepen in future, the Russians of Latvia will find it difficult to overcome the negative tendency of sliding to the lower layers of social stratification.

Successful integration of the Russian ethnic minority into the social life of the Latvian state depends not only on the subjective readiness of this minority to accept the legal and democratic norms and values of a national state. It is very important to strengthen the democratic and liberal norms and values in the whole of the Latvian society, to stimulate the process of naturalization and to actively oppose discrimination in the labour market and xenophobic tendencies in social consciousness.

Translated by Jānis Vējš

Izdevējs:

LU Filozofijas un socioloģijas institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1940, Latvija

Tālr.: 7225542

Fakss: 7210806

www.fsi.lv

e-mail: fsi@lza.lv

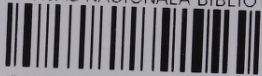
Izdevējdarbības reģistrācijas apliecība Nr. 2-0521

Iespiests „Dardedze hologrāfija”, Rīgā

Lg. 3.52

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308081024

2008-4
└── 233